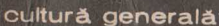

★ ★

Coperta: *Emilia Boboia*

b. p. hasdeu

etymologicum magnum
romaniae

DICȚIONARUL LIMBEI ISTORICE
ȘI POPORANE A ROMÂNILOR

(PAGINI ALESE)

★★

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE
ANDREI RUSU

1970

E D I T U R A M I N E R V A
B U C U R E Ș T I

¹APŪC (*apucat, apucare*), vb.; saisir, empoigner, ravir, surprendre, atteindre, commencer, s'y prendre, s'acheminer, s'engager. Pe lângă *ia u*, care este expresiunea cea mai generală, se grupează noțiunile mai mult sau mai puțin speciale de *p r i n d*, *d o b î n d e s c*, *c a p ă t*, *r ă p e s c*, *i n h a ț* etc., sinonimi cu *apuc*, dar de cari el se deosebește mai ales prin nuanța fundamentală de ceva neisprăvit, pe cînd în celelalte toate acțiunea ne apare ca terminată. Tocmai de aceea ele își pot prepune pe *apuc*, cînd noi voim să arătăm anume că este abia un început sau o parte din lucrare: *apuc a l u a*, *apuc a p r i n d e*, *apuc a d o b î n d i* și așa mai încolo; dar nu se poate zice: *ia u a apuca* sau *p r i n d a apuca*. De aci se dezvoltă apoi o mulțime de sensuri secundare, prin cari *apuc* se tot depărtează din ce în ce de sinonimii săi și-și capătă pe deplin — nu *apucă* a c ă p ă t a — o individualitate bine definită. Într-unul și același pasagiu, *apuc* poate fi întrebuințat în trei sau mai multe sensuri diferite; bunăoară la Anton Pann, *Prov.*, I, 62:

Că în loc să se *apuce* de negoț sau meșteșug,
Ei, p-alți asemeni cu dînșii gășind, fac prieteșug
Și *apuc* prin mahalale împreună înhăitați,
Umblă, miroasă pe uliți, ea niște înviersunați:
Orce zboară, li se pare că îl vor pulé mînca,
Întind felurite curse în mînă a-l *apuca*...

Cunoaștem trei derivațiuni propuse pînă acum pentru *apuc*. Cea mai veche: „per metathesin a verbo *o c c u p o*“* (*Lex. Bud.*) a fost susținută de Cihac prin următorul paralelism semasiologic ingenios: „spaima *apucă* inimile = pavor *o c c u p a t* animas; a se *apuca* de ceva = *o c c u p a r e* aliqua re; a *apuca* pe cineva = *o c c u p a r e* aliquem“. A doua etimologie apropie pe *apuc* de termenul juridic teodosian *a p o c h o* din *ἀποχῇ* „encaisser“ (Cipar). A treia, cea mai nouă și mai argumentată, trage pe *apuc*, prin forma metatetică intermediară *a u p u c* = *a u c u p*, din latinul *a u c u p o* (Burlă). Lăsăm la o parte ipoteza de la mijloc. Din celelalte două, prima admite trecerea inițialului netonic *o* în *a* și totodată o metateză; cea a treia, corectă sub raportul vocalismului (*apuc* : : *aupuc* = *ascult* : : *ausculto*), necesitează și ea totuși o metateză nejustificată pe tărîmul specific românesc, deoarece din cele două exemple citate, unul — „ruguma“ (= it. *rugumare*) lingă „rumega“ (= lat. *rumigare*) — este latin rustic, nu românesc, iar altul: „aștept-adspecto“, chiar dacă ar fi sigur, nu cuprinde o metateză, ci numai o ecuațiune fonetică disimilativă, căci din „adspecto“ se face românește „aspept“, de unde „aștept“ prin disimilațiunea „sp + p = st + p“.

* „prin metateză, de la verbul *occupo* (lat.) (*n. ed.*).“

Noi respingem dară citetrelle; și le respingem cu atît mai vîrtos, cu cît aceeași rădăcină ca în *apuc* ni se prezintă în latinul a p i s c o r. Așa la Plaut:

Tace sis modo, sine me hominem a p i s c i...

(*Epid.*, V, 2, v. 3)

este românește: „Rogu-te să taci pînă ce-l voi *apuca*!“ Aceeași rădăcină se regăsește în sanscritul ā p (āpati, āpnoti) și zendicul a p (apāiti) „atteindre, obtenir, acquérir“; apoi în grecul ἄπτω, de ex.: „ἄπτεσθαι ἀνθρώπου τινός = a p i s c i hominem“.

Acum, fără a mai vorbi despre formele sanscrită și zendică, să constatăm că latinul a p i s c o r, greul ἄπτω și românul *apuc* se dezbină numai prin elementul sufixal. De unde însă vine al nostru -uc în *apuc*? Pe de o parte, *apuc* se află atît în dialectul daco-român, precum și-n cel macedo-român; pe de alta, sufixul verbal -uc n-are o existență proprie la români. Prin urmare, forma întreagă *apuc*, iar nu numai rădăcina *ap*, trebuie să se tragă dintr-un prototip italic. În adevăr, latinul a p i s c i derivă din simplul a p e r e: „comprehendere antiqui vinculo a p e r e dicebant“* (Paul. Diac.). Din acest à p e r e se dezvoltă o formă latină derivată a p ū c a r e, întocmai după cum din m à n d e r e vine m a n d ū c a r e și după cum din latinul vulgar b a t t e r e s-a născut b a t t ū c a r e, de unde portugezul b a t u c a r,

* „...a prinde, numeau cei vechi a agăța cu lațul“ (lat.) (n. ed.).

în cari -*ūc*- servă numai la întărirea noțiunii celei fundamentale. Raportul este matematiceste exact:

a p ū c a r e	: : a p ě r e ==
==mandŭcare	: : mandĕre ==
==battŭcare	: : battĕre.

Întrucît nu se poate rădica în această privință nici o obiecțiune fonetică sau morfologică, românul *apuc* reconstituie dară o vorbă italică rustică perdută *a p ū c o*, strîns înrudită cu clasicul *a p i s c o r* (ad-ipiscor, ind-ipiscor, red-ipiscor, ind-episci, ind-eplo).

Diferitele sensuri ale lui *apuc*, mai mult sau mai puțin, se desfășură și se înlanțuiesc cam în următorul mod:

saisir = empoigner;
 empoigner = ravir;
 ravir = surprendre;
 surprendre = atteindre;
 atteindre = commencer;
 commencer = s'y prendre;
 s'y prendre = s'acheminer;
 s'acheminer = s'engager

I. *A p u c* „e m p o i g n e r“.

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

Despre cei fățarnici, și mai cu seamă despre femeii ipocrite: „Ziua fuge de bivoli și noaptea *apucă* pe dracu de coarne (Pann, III, 65).

Amenințare pentru cei șovăitori pe calea cea bună: „Cînd te-a scăpa Dumnezeu, dracul te și *apucă*“ (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„Despre un om zgireit: la acela nu-i *apucă* soarele sfărmitura de pe masă“ (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Despre morți: „Ce *apucă* pământul, lesne se uită (I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

Din Iordachi Goleseu (*Conc. lit.*, 1874, p. 71): „Ai *apucat* pisica de coadă, învîrtește-o să nu te zgirie == pe vrăjmaș cînd îl supui, să te îngrijești de el“.

Proverb juridic: „Pînă nu *apuci* pe cel drept, cel strîmb nu iese“ (Pann, II, 30).

Despre cei nenorocoși:

Ce *apucă*,
Se usucă.

(Hințescu)

Pentru francezul „ôte-toi de là que je m'y mette“*:

De ar muri socrul
Ca să-i *apuc* locul.

(Pann, I, 103)

Cu același sens: „De ar muri moșul, să-i *apuc* toiagul“ (*ibid.*).

Doina *Florica*:

Din mîină dacă m-ai perde,
Cine o să te desmierde?
Cin-o să-mi *apuce* locu l
Să-și fericască norocul?...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 278)

„A *apuca* cap de fune = trouver un point de départ.“

* „...dă-te la o parte de unde m-așez eu“ (fr.) (*n. ed.*).

Cantemir, *Chron.*, II, p. 17, după ce citează un pasagiu din Iornandes, urmează: „de aici vor unii să apuce cap de fune și să arăte că acești ostrogothi rămași să fie lăcuit pre locurile Dakiei...”

Altă locuțiune arhaică: „apucă ca caia mațul” (Cantemir, *Chron.*, II, p. 8) = „sans discernement”.

G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 83: „Românul zice: pentru asta aş pune mina-n foc! sau: nu pot să-mi pui mina-n foc pentru dinsul! În Moldova se-ntrebuințează cu același înțeles expresiunea: apuc foc cu gura! iar în Muntenia: i a u foc în gură”.

În loc de „apuc cu gura”, în graiul vechi: „apuc cu rostul”, literalmente „cu ciocul”, „rosto”, ceea ce este mai potrivit.

Dosoftei, 1680, ps. XLIX:

...drep-ce tu povestești.
îndereptăriile miale și
apucă liagia mia cu rostul
tău...?

...quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum
per os tuum...?

unde la Coresi, 1577: „p r i i m e ș t i zisa mé”, iar la Silvestru; 1651: „i a i legătura mia”.

„A apuca pe-aminele = a se sili să ia care mai de care.”

I. Creangă, *Moș Nichifor Goțcariul* (Conv. lit., 1877, p. 375): „pe vremea aceea era bine să fii harabagiu în Tîrgul Neamțului, că te-apucau pe amînel e...”

„Cît apucă piciorul = în fuga mare.”

Alexandri, *Românii și poesia lor*: „Cui nu-i place să vadă alergînd pe un șes întins o poștă românească cu opt cai? Caii aleargă cît le apucă piciorul...”

În agonie, i se pune bolnavului o luminare în mână. Așa fiind obiceiul, nu e bine să moară cineva fără luminare. De aci, în balada *Corbea*:

Arnăuți că trimetea
Pe roșul a-ncăleca;
Dar cine-l încăleca,
La pământ trîntit cădea:
L u m î n a r e n-apuca...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 530)

„Cînd cineva se silește la mîncare, zice: *apuc* ce-oi *apuca*, și fug la treabă...” (I. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

Între locuțiuni proverbiale, se mai aude în popor:
„Parcă a *apucat* pe D u m n e z e u de p i c i o r !” cînd arată cineva o bucurie necumpătată sau cînd se îngîmfă deodată, crezîndu-se prea mare, prea fericît etc.

„Te *apuc* d e c u v î n t” = să nu uiți ce spui; să te ții de vorbă.

„Îl *apuc* d e s c u r t” = stăruiesc să facă fără zăbavă sau fără șovăire.

„*Apuc* pe cineva d e o c h i” = vreau să-l fac a crede ceva ce nu este...

Îndreptarea legii, 1652, p. 256: „De va *apuca* ceneva călugărița cu de-a sila, sau slujnica de stăpănu-său, sau altă muiare dă vreunŭ omŭ, și se va arăta viața ei c e d e î n t â i b u n ă și curată, acele 40 de zile să se c e r t e...”

Dosoftei, 1680, ps. LXX:

...alergațŭ de'lŭ *apucaț*
că nu iaste cine-l izbăvi..

...persequimini et
c o m p r e h e n d i t e
eum, quia non est qui
eripiat...

unde la Coresi, 1577: „goniți și prindeți elă”.
 Dosoftei, 1673, f. 13 b:

Tupilă s-*apuce* și să căpuiască,
 Pre mișel să tragă-n laț și să-l smerească...

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (Mss. în Acad. Rom., p. 220): „sabiia zavistii mănunchiu nu are, și oricine a-mină ar *apuca-o*, nerănit și nebetejit să rămie nu poate...”

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 17: „...l-au îmbrăcat pre dănsul (Dimitrașeo Cantacuzino) cu caftan de domnia țării în locul lui Petriccico-Vodă, fiind Împărăția la Obluceiță, și i-au dat poroncă să strice toate cetățile de aici din țară, să nu le *apuce* leșii cu oști...”

Zilot, *Cron.*, p. 31: „de mulți ani întrind supt jugul birului și al supunerii, și ne mai *apucînd* arme, cursul anilor și împilarea ce au avut în toată vremea i-au dezbrăcat [pe români] de mărimea inimei, care naște vitejia și îndrăzneala, și i-au îmbrăcat cu spaima și cu frica...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 139:

Unuia îi zboară mina, pe altul în cap lovește,
 Și pe altul unde-*apucă*; moartea cît pot *prelungese*...

A. Pann, *Erotocrit*, II, p. 86:

Însă amindoi stătură pe cai ca niște voinici,
 De care se îmbunără toți cîți privea, mari și mîei:
Apucară alte suliți, și s-au repezit pe loc,
 Căutînd să se lovească tot la primejdios loc...

Balada *Mihu Copilul*:

Codrul mi-l lăsați,
 Giugul *apucați*,

Că nu sinteți voi,
Nu sinteți ca noi
Oameni de mindrie,
Buni de vilejie...

Figurat: „*apuc* zborul = prendre l'essor“.
Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

Vara-și *apucă* zborul spre fărâmi depărtate,
Al toamnei dulce soare se pleacă la apus...

„A *apuca* pe cineva pentru datorii, pentru bir, pentru pagube etc. = a-l trage la răspundere.“

Dr. Polysu: „L-am *apucat* să-mi plătească = ich packte ihn an, mich zu bezahlen...“

Constantin Brincovan, 1694 (Cond. Mss. în Arh. Stat., p. 63): „au fost *apucat* datornicii și pre jupăneasa Mara sora lui Mihai Drosul...“

Același, 1694 (*ibid.*, p. 89): „*apucându-l* Iorga Căușul pentru acești bani ce serie mai sus, oa să-i dé, și el neavând banii să să plătească...“

A. Pann, *Prov.*, III, 46:

Apucase pe ciobanul
Paguba să-i îplinească...

În acest sens, *apuc* se poate construi cu d e: *apuc* de datorie, *apuc* de chirie, *apuc* de pagubă etc.

Cîntec din Moldova:

Că te-a zări vrum pațir
Și te-a *apuca* de bir
Și de pozne ce-ai făcut
Din Vaslui și pînă-n Prut l...

(Caranfil, *Valea Prutului*, 4)

„A *apuca* d o m n i a” sau „a *apuca* s c a n n u l”
este a ajunge la tron prin mijloace piezișe.

Moxa, 1620, p. 376: „după Constantină *apucă* Martină domnia...”

Ibid., p. 391: „se rădică ună fechoră a lui Andronică Duca de adună voinici și se ispiți să *apuce* domnia, ce mainte'lă *apucă* arma și i se vărsă sângele...”

Zilot, *Cron.*, p. 116: „mișcările Porței și ale grecilor fanarioți, carii vina de mult a *apuca* și Scaunul Țarei Românești cum *apucaseră* al Moldovei cu ani mai nainte...”

Din activul *apuc* „empoigner”, una și aceeași formă „a se *apuca*” funcționează în patru chipuri, pe cari nu trebuie să le confundăm: 1. ca verb reflexiv, de ex.: „mă *apuc* de păr”; 2. ca verb reciproc: „ei se *apucă* unul pe altul”; 3. ca verb deponent: „eu mă *apuc* de cutare”; 4. ca verb pasiv: „el se *apucă* = este sau poate fi prins”.

a) R e f l e x i v: „s'empoigner soi-même”.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul*, III: „Ah, ce foc simt că mă arde! strigă bolnavul, *apucându-se* cu minile de pîntece...”

b) R e c i p r o c: „s'empoigner l'un l'autre”.
Balada *Mihu Copilul*:

Ianuș Ungurean,
Mihul Moldovean,
Deoparte se duc,
La luptă s-*apuc*...

Balada *Vidra*:

Ei de brîie s-*apucară*
Și la luptă se luară,
Zi de vară
Pînă-n seară...

Balada *Păunașul codrilor*:

Ei de briie s-*apucau*
Și la luptă se luau...

Balada *Tudor*:

Ei de briie s-*apuca*
Și la luptă se-nceșta...

(Marian, *Buc.*, I, 166)

c) D e p o n e n t: „a se *apuca* de = empoigner, ne pas laisser tranquille“.

Pravila Moldov., 1646, f. 11: „de va avia neștine un dulău tare și dărz și va mânca pre toțu dulăii, și de să va *apuca* de vre unu dulău mai slabu și-l va birui...”

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 13: „Boierii s-au *apucat* de Stefan Petriceico, ce era Glucer mare, fiind bătrân și boier de țară, numai să-l rădice Domn...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.*, III, p. 198: „Constantin-Vodă în Moldova domnia cu pace, *apucându-se* de capul preoților să-i învețe carte...”

d) P a s i v: „se laisser empoigner“.

I. Văcărescu, p. 64:

Cînd s-o *apuc*, zboară;
Cînd slau, se scoboară;
Nici va să se ducă,
Nici nu se *apucă*...

II. A p u c „r a v i r“.

Dicționar Mss. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „*Apuk*. Rapio. Apprehendo“.

Despre oameni lacomi se zice: „*apucă* ca lupul“ (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița); „iii! ala

e știi ea lupul: umblă numai 's-*apuce*!" (D. Georgescu, Ialomîța, c. Coșereni).

Varlam, 1643, II, f. 45 a: „să ne oprimū ochii de-a prăviré lucruri de curvie, urechile de-a ascultaré cāntece lumești de iuboste, mănule de-a *apucaria* și de-a p r â d a r i a...”

Îndreptarea legii, 1652, p. 360: „atuncea-l *apucară* diavoli deîn mănile părinților lui și periră cu dinsulū...”

Dosoftei, 1680, ps. CIII:

Țincii leilor scîncindū
să *apuce*...

Catuli leonum rugientes
ut rapiant...

unde la Coresi, 1577: „răcăiia să răpească...”

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (Mss. in Acad. Rom), ps. LXXXI:

...*apucați* pre cel mēser
și pre cel mișel diîn mănule
păcătoșului...

...e r i p i t e paupe-
rem et egenum de manu
peccatoris...

la Coresi, 1577: „l u a ț i mēserulū și mișelul”;
la Silvestru, 1651: „s c o a t e ț i surmanulū și
lipsitulū...”

Dosoftei, 1673, f. 10 b:

Dobitoc sălbatec de cîmp și de luncă,
Jigānii siriape ce strică ș-*apucă*...

III. *A p u c* „s u r p r e n d r e”.

Cînd voim a apăsa asupra elementului de „ceva neașteptat”, se zice: *apucă* f ă r ă v e s t e.

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „de va lua bărbatul pre muiare numai cu voia sa, ce să dzice să o *apuce* f ă r ă d e v i a s t e cu arme sau și f ă r ă d e arme...”

Cînd e vorba de a preîntîmpina pe altcineva, se zice: *apuc* în a i n t e, o expresiune care se întrebuițează mai adesea într-un alt sens, după cum vom vedea mai jos.

Biblia lui Șerban-vodă, 1688, f. 625 (Judith. VII, 17):

Și s-au rădicat tabăra
fiiloră lui Amonă și în-
preună cu ei 5000 den fiii
lui Asură, și s-au tăbărit
în vale, și au *apucat*
î n a i n t e apele și iz-
voarăle apeloră fiiloră
lui Israilă...

Et promoverunt castra
filiorum Ammon, et cum
eis millia quinque filio-
rum Assur; et castra-
metati sunt in valle, et
p r a c o c c u p a v e-
r u n t aquas et fontes
aquarum filiorum Is-
rael...

Mai obicinuit însă se întrebuițează simplul *apuc*.

A. Pann, *Proc.*, I, 408:

Și-n sal la zăpciut se duce,
Grăbind din somn să-l *apuce*...

Balada *Codreanul*:

Vrun creștin de-l înfilneam,
Averile-i împărțeam:
Cu doi cai de-l *apucam*,
Unu-i dam, unu-i luam...

I. Văcărescu, p. 498:

Al nostru ceas și el sosește;
Oricum îl vom *apuca*,
Îndrăzneala izbutește
Cît cu minte vom umbla...

Dosoftei, Liturgiar, 1674 (Molitve la pîatdesiat, f. 115 a): „carele ni-ai spodobit, pre neşte păcătoşu, şi la această dzâ să *apucăm* cu ispovedanie şi cu rugă faţa sfinţiei-tale...”

Şapte-taine, 1644, p. 17: „Pentru prunculă de să va prileji spre moarte, şi va vré preutul să-l botédze, şi să va tème că nu-lă va *apuca* cu s u f l e t ũ să-i cetească molitvele...”

Despre locuţiunea „*apuc d o m n i a*”, care poate să însemneze: „surprinde le trône”, vezi mai sus.

Cu sensul de „surprendre”, *apuc* se întrebuinţează mai ales în privinţa boalelor celor năprasnice şi a tot felul de dureri sau suferinţe.

A. Pann, *Prov.*, III, 68:

Te miri ce îşi fac nălucă
Şi frigurile-i *apucă*...

Ibid., I, 121:

Ei mă veninează cu spirtosul duh,
Şi pe loc m-*apucă* t u s e a cu năduh...

Balada *Năluca*:

Înghiţea de două ori
Şi-l *apuca* reci f i o r i...

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (Conv. lit., 1875, p. 341): „Şi boceşte el, şi boceşte, pînă îl *apucă* l e ş i n...”

Tot aşa despre factorii cei mitologici ai boalelor, de ex.: „îl *apucă* i e l e l e”, sau: „îl *apucă* d i n i e l e”.

Alexandri, *Haimana*: „...am ajuns a fi nervos de cînd mă aflu în serviciul statului. Ştii că mă *apucă* n ă b ă d ă i c e l e cînd văd un plic ministerial...”

„Între blăsteme se aude: să-l *apuce* R u s a l i i l e l“ (G. Maior, Tutova, c. Plopana).

Tot așa, ba încă mai pe neașteptate, *apucă* pe om m o a r t e a.

Balada *Balaurul*:

Sai, bădiță ortomane,
Că m-agiunge la ciolane!
Sai, bădiță, de mă scoate,
Că m-*apuc* fiori de moarte!...

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (Mss. in Acad. Rom.), XVII:

...*apucară*-me cursele
morției...

| ...p r a e v e n e r u n t
me laquei mortis...

unde la Silvestru, 1651: „l u a r ă -mâ pre denainte“, iar la Dosoftei, 1680: „înainte mă s ă r g u i r â“, și numai în Biblia lui Șerban-vodă, 1688: „*apuca*-tu-m-au“.

Moxa, 1620, p. 360: „zicia toți: până nu vomă vedea fața împăratului (Tit), să nu ne întoarcem în tristăți și măhniți; ce-l *apucă* moartia mainte de vrême, numai ce domni doi ai...“

În același mod ne *apucă* f r i c a, s p a i m a, g r o a z a, tot ce ne sperie.

Costachi Negruzzi, *Zoe*, III: „Uneori un t r e - m u r fioros o *apuca*, alteori rîdica frumoșii săi ochi spre cer și suspinînd își frîngea mîinele...“

A. Pann, *Prov.*, III, 67:

C-un cuvînt, e o năluoă:

S-o vezi g r o a z ă te *apucă*...

De la Vrancea, *Sultănică*, p. 229: „și tot răcnia d-o apucau g r o a z e l e, mai ales cînd scrișnea din dinți și învirtea sabia...”

Balada *Doncilă*:

Dar un plîns m-au apucat
Că pe fetele din sat
Grea urgie au picat...

Despre suferințe mai mărunte:

Cînd mă uit la sinu-i plin,
M-apucă dor și suspîn;
Cînd văz păru-i de mălasă,
Dorul ei tare m-apasă...

(J.B., 31)

sau:

Întru-n casă, o aud,
Și m-apucă dorul crud...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 303)

Într-un sens glumeț:

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 1: „de cînd nu mai am pe nime în capu meu ca să mă silească la treabă, m-o apucat o s f i n t ă d e l e n e d e m i se rup fălcile...”

Ca o necesitate fatală, cu voie sau fără voie, ne apucă s o m n u l.

Balada *Corbea*:

De cînd, maică, am intrat,
Pic de vin n-am mai gustat,
S o m n u m-a mai apucat...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 508)

M i n i a fiind privită ca un fel de boală, cînd vedem pe cineva supărat, mai cu seamă fără temei, zicem cu ironie: „l-a *apucat!*“ sau: „iarăși il *apucă!*“, ori îl întrebăm în bătaie de joc: „cînd te-*apucă*, mult te ține?“

După boale, dureri, suferințe sau alte neajunsuri, o mare sferă în care se întrebuintează *apuc* „surprendre“ sînt schimbările timpului; astfel se zice că: ne *apucă* z i u a, ne *apucă* n o a p t e a etc., mai ales însă atunci cînd ne temem de o asemenea a p u c a r e.

Balada *Chira Chiralina*:

Marfa ce-o avem
În curți s-o băgăm,
Căci z i u a ne-*apucă*,
Potira ne-ncurcă....

(Burada, *Dobrogea*, p. 110)

Doina *Decît ruda și vecinul*:

Fie noaptea cît de mare,
Că tot mică mi se pare:
Trece-n grab ca o nălucă,
Z i u a -n brațe-i te *apucă*...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 356)

Zilot, *Cron.*, p. 33: „zăbovindu-se oareșice și *apucîndu-i* z i u a, i-au văzut unii-alții...”

Ibid., p. 111: „cînd se apropie de zio, începînd a cînta cocoșii des și jiganiile temîndu-se să nu le *apuce* l u m i n a z i l e i prin locuri primejicioase pentru dînsese, pe unde ele noaptea umblă de-și agonisesc hrană, fug de se ascund în vizuini...”

„Primăvara oamenii' zic: hai la plug, că ne-a apucat cio cîrlia tot în sat“ (P. Mihăescu, Brăila, c. Ceacîru).

Doina *Drum la deal*:

Ostenit mereu de ducă,
N o a p t e a-n codri mă apucă...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 277)

Altă doină:

N o a p t e a-n drum o apuca,
Ea mergea, calea-și perdea
Și-ntr-un rîu adînc cădea...

(*Ibid.*, 49)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 97: „Or fi călători și i-o apucat n o a p t e a pe drum...”

În Dolj, în loc de „ne apucă noaptea” se zice: „ne c o p r i n d e noaptea” (N. Guran, Craiova).

Balada *Darie și potira*:

Căci pe mine mă vor duce,
S e a r a ca să nu m-apuce,
Sus la locul de pierzare,
Locul de spînzurătoare...

(Marian, *Bucov.*, I, 15)

Cantemir, *Ist. Ieroglif.*, p. 253: „într-acia dzi până în sară călătorind, unde î n t u n é r e c u l îl apucă, acolia popasul și masul își făcu...”

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 54: „apucându-l v r e m e a acolo tăbărit, n-au cutezat să iasă...”

Din *apuc* „surprendre” se desfășură de la sineși *apuc* „atteindre”, ambele sensuri confundîndu-se uneori, de pildă:

Nic. Costin, *Letop.*, II, p. 103: „când au sosit boierii la Țarigrad, n-au *apucat* pe Vezirul acolo, fiind acmu eșit și purces la Odriiu...”

Balada *Blăstemul*:

De mergea ce mai mergea,
Greu zăduf îl *apuca*,
Osteneala l-a j u n g e a
Și el, măre, se culca...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 438)

IV. *Apuc* „a t t e i n d r e”.

Sinonim cu a j u n g, dar numai în timp, anume la viitor sau la trecut, niciodată în spațiu. Se construiește cu relativul „de”, cu acuzativul, cu „pină”, cu „din” sau „de la”.

1. Cu „de”:

Pravila Moldov., 1646, f. 15: „el va *apuca* mainte de toțu de va ținia acelū locū...”

Ibid., f. 92: „*apucă* de le află firia, și de-acia le scoate den minte...”

Miron Costin, *Letop.*, I, p. 240: „Schindir-pașa tot cu acca năvălă au lovit la bașca cea den jos, și îndată au intrat enicerii în bașcă; sărit-au leșii de lângă șanțuri, și au *apucat* de au scos o samă de pedestrime ce era în bașcă, iară mai mulți au perit...”

Nic. Costin, *Letop.*, II, p. 13: „Leșii *apucase* de pusese oaste de a lor prin cetăți: la Neamț, la Suceava...”

Ibid., p. 83: „Închisăse pe Rugină Sulgerul și pe Ștefan Luca Visternicul pentru banii năpăștilor în Visterie; ce Rugină *apucasă* de grabă de întorsăse oamenilor...”

Neculce, *Letop.*, II, p. 267: „Deci el [Dediul Spătar] într-o noapte au îmbătat pre Siimeni, pe străjării ce-l păzia, și s-au slobozit cu o frânghie pe o fereastră din turn până gios, și au *apucat* de au încălecat pre cal și cu doi feciori și au fugit...”

Același, p. 280: „[Constantin-vodă Duca] au trimes noaptea un steag de Lipcani să ia pe Turculeț din mână oamenilor Caimacanilor să-l ducă la Iași; iar până a mergere Lipcanii, Turculeț au *apucat* de au scăpat...”

2. Cu acuzativul și cu „pînă”:

„Între jurăminte: să *n-apuc* Paștele! să *n-apuc* Crăciunul!” (G. Poppescu, Ialomîța, c. Broștenii-Noi); iar ca blăstem: „să nu *apuci*...”, „să nu *apuce*...”

Cu același sens: „să *n-apuc* pînă la...”, după cum se zice: „să *n-a j u n g* pînă la...”

Dr. Polysu: „bolnavul *n-apucă* pînă mîine == der Kranke erlebt nicht die Nacht”, ceea ce și mai bine se exprimă prin acuzativ: „bolnavul *n-apucă* ziua de mîine”.

Tot noțiunea de „atteindre” este atunci cînd, vorbindu-se despre un om din trecut, de care nu mulți își mai aduc aminte, dar care ne fusese cunoscut: întruneitva, noi zicem: „l-am *apucat* încă”.

Jipescu, Opincaru, p. 58: „Taica bietu — că voi nu l-ați *apucat* — era rumân dă 80 dă ani fără doi...”

Ibid., p. 132: „Nevoia duce pă rumân mai mult cum nu vrea el. Cum a fost și i să-ntîmplă răposatului Barbu Pisău — că parcă știi, or l-ai *apucat* — țaran dă la munte, d-încolo...”

De asemenea se poate zice: am *apucat* un lucru, am *apucat* un obicei, am *apucat* un port, când e vorba despre ceva vechi, care nu se mai întrebuintează.

Miron Costin, *Letop.*, I, p. 28: „chivere, care am *apucat* și eu și la boierii țării noastre...”

Pravila Moldov., 1646, f. 59: „cine va îngropa pre mortu ce va fi otrăvit, și nu va socoti toate lucrurile și obićecele ce s-au *apucat* într-acel locu de să fac, face prepusu cum să-l fie el otrăvit...”

Proverb:

Fiecare cum *apucă*,
Astfel trebuie s-o ducă...

(Pann, I, 72)

A. Pann, *Prov.*, II, 12:

... pre mult e răzgăiat:
El de vorbă nu se bate, ține ce a *apucat*...

De la Vrancea, *Sullănica*, p. 217: „...Le spuneau câte în lună și în soare: ba de turei, ba de tătari, ba de calmuși, ba de căpăușii cu două guri, ba de muscali, ba de nemții cu coadă; mă rog, din câte omul *apucă* și vede, aude și nu uită...”

Se zice mai ales: *apuc* din bătrâni etc., în graiul actual mai adesea: *apuc* de la...

3. Cu „din” și „de la”:

Act moldovenesc din 1656 (*A.I.R.*, III, p. 233): „...iă l-au ținut [acel sat] Stoian ușeriul niț dănără, ce l-au *apucat* încă de n părinții lor e-au st domnescu până la Ștefan-vodă Tomșe...”

Altul din 1657 (*ibid.*, p. 238): „să caute acei oabuni cu sufletele lor cum or ști cu dreptul de al acelui sat Mihaleiul, a cui au fost, și cum au *ieat* ei d i n moșii lor și d i n părinții lor...”

Cantemir, *Chron.*, I, p. 292: „pre malul Oltului să să fie văzînd niște temelii ca de cetate, cărora țaranii de pre acolo lăcuatori, dî n bătrînii lor *apucînd*, le zic Curțile lui Ler-împărat...”

Același, *Ist. ieroglif.*, p. 25: „Povéstea Vidrii noi Brebii dî n moșii-strămoșii noștri așa am *apucat-o*, așa o mărturisim și așa o întărim...”

Neculce, *Letop.*, II, p. 203, vorbind despre o tradițiune istorică: „letopisețul de acésta nu scrie nemică, iară oamenii așa vorbesc că au *apucat* unii dî n t r u alții...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 9: „Părul lins, cu unde albăstrui, îl poartă-n tîmple; așa a *apucat* de l a mă-sa și mă-sa de l a mă-sa: obicei adus de pe obîrșia Ialomîței...”

Cînd însă *apuc* se construiește cu o locuțiune infinitivală, noțiunea de „atteindre” se pleacă cătră acea de „commencer”, fără totuși ca trecerea să fie deplină.

De aci:

V. *Apuc* „c o m m e n c e r”.

Exprimă ceva mijlociu între *încep* și *ajung*, astfel că adesea e aproape peste putință a deoseb. nuanța cea hotărîtă.

A. Pann, *Prov.*, II, 83:

Ca două ouă cînd s-aleargă
Și a se ciocni *apucă*,
Un’ din ei o să se spargă
Și trebuie să se ducă...

Ibid., III, 79:

Văzînd dar ovreiul, stînd, se socoti
Cu înșelăciune dulap a-nvîrti;
Apucă și zice unui alt hamal:
Voinice...

Jipescu, Opincaru, p. 27: „Uni dulăi, măgulitori, lingăriți domnești, nici n-*apucă* să să crape bine dă ziuă și merg la Domn cu zîmbiet prefăcut, cu ochi plecați, cu trupu-mlădiat către la pămînt, și-i toacă la urechie Domnului cite ale toate...”

. *Doina lui Petreanu*:

N-*apucai* să-mbuc o dată,
Ciocoiul îmi face plată
Și mă ie la schingiuit
Că nimic nu i-am cosit...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 259)

Moxa, 1620, p. 376: „domni numai unŭ anŭ și nu *apucă* să facă ceva ca să se cunoască...”

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „de va fi *apucat* celalalt să fie sămănat pămîntul...”

Ibid., f. 37: „cela ce să va svătui să ucigă pre vreun diregătoriu de la vr̃un tãrgŭ, și de nu va fi *apucatŭ* să facă moarte, să nu să cërte ca cela ce suduiaște domniia, iară numai să i să tae capulŭ...”

Miron Costin, *Letop.*, I, p. 257: „Au căutat Radulodă la boieri și le-au zis: au nu v-am spus că acest m de boierie nu este? Iară cătră dănsul au zis: eu, mǎre, încă pe boierie n-am *apucat* a-ți zice; și așa au zis Armașului: iei gărbaciul! și au pus de i-au dat 300 de toiege...”

Act moldovenesc din 1680 (*A.I.R.*, I, p. 140): „am învoit și ne am așăzat tot pre această tocmală a ție dumnialui locul de la mine carele scrie mai sus, și eu să țiiu locul acesta pre lângă locul mieu, giunătare de locul Ciutei ce-i dispre femeia lui Antimiia; și eu n-am fost *apucat* a face zapis ca să hie de credință...”

Constantin Brincoveanu, 1695 (Cond. Mss. în Arh. Stat., p. 177): „pentru că lui întâmplându-i-se moarte de grab, n-au fost *apucat* să lase și să de danii și mile...”

Neculce, *Letop.*, II, p. 232: [Antonie Rusăt] zidit-au și la mănăstirea sfântului Sava zidul împregiur, ce n-au *apucat* să-l istovească...”

Nic. Costin, *Letop.*, II, p. 31: „Doamna Ducăi-Vodă venise la Focșeni ca să meargă și ea la Domnești, ce n-au *apucat* a trece, că iată și au venit perirea...”

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 8: „și acolo la Leva au bătut nemții pre turci și i-au răsipit, că n-au mai *apucat* să dea ajutor Vezirului...”

Zilot, *Cron.*, p. 25: „n-au *apucat* să-i căpătuiască pă toți...”

Ibid., p. 49: „s-au sfătuît cu ministrul fii-seu Grigorie Beizadé și au luat sfat foarte — n-ar fi mai *apucat* să-l facă l...”

Caragea, *Pravila*, 1818, p. 5: „Orice lucru nu este al niminui, acela să face al celui ce va *apuca* să-l ia înainte...”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*, II, p. 2. „Puțini care scăpară cu viață, *apucînd* a sări peste ziduri...”

Același, *O alergare de cai*, III: „m-am culcat, însă de abia *apucasem* a adormi, și un vis fantastic veni și-și puse asupra-mi negrele sale aripi...”

A. Odobescu, *Mihnea-codă*, p. 20: „abié *apucaseră* să ia în gură și s-amestec...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Cond. lit., 1877, p. 185): „Parcă dracul vrăjește, de n-*apuc* bine a scăpa din una și dau peste alta. Se vede că m-a născut mama într-un ceas rău...”

Doină oltenească:

Frunză verde măr creşesc,
Stau în drum să mă gândesc:
Ce s-*apuc*? ce să muncesc,
Pinea să-mi agonisesc?...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 285)

Sub forma reflexivă, *apuc* „commencer“ capătă nuanţa de „s'y prendre“, pe care uneori o are şi sub forma activă, de ex. la A. Pann, *Prov.*, III, 60:

Dacă e aşa, răspunse bărbatul ei, bine dar,
Apucă de te găteşte, şterge-ţi ăl cojoc murdar...

unde însă poate să fie o disimilaţiune sintactică pronominală în loc de: „te *apucă* de te găteşte“.

VI. Mă *a p u c* „s'y prendre“.

În acest sens, alături cu noţiunile de a j u n g şi de î n c e p, ba mai pe sus de ele, figurează noţiunea de î n c e r c, care exprimă căutarea sau găsirea unui mijloc de a face ceva.

Fabula lui Donici:

Racu, broască şi o ştiucă
Într-o zi s-au *apucat*
De pe mal în iaz s-aducă
Un sac cu grâu încărcat...

Proverb: „Cînd te *apuci* la vro treabă, n-o lăsa fără ispravă“ (Pann, II, 48).

„A se *apuca* de s ă n ă t o a s a“, uneori sub forma activă: „a *apuca* s ă n ă t o a s a“, înseamnă: „a fugi“.

Dionisie Eclesiarh, Cron. (Papiu, *Monum.*, II, p. 177): „Mavrogheni prin cercetare văzînd cum că nemţii fără apestire vor să între în țeară, şi ordii

de oaste a mai face nu putea, că turcii se spăimîntase de popara nemţilor, s-a u *apucat* d e s ă n ă t o a s a, măcar-că-i era cam ruşine, dar ruşinea au dat-o într-o parte şi au trecut Dunărea...”

Ibid., p. 179: „s-a u *apucat* d e s ă n ă t o a s a l a f u g ă, ne mai stînd de a se împotrivi cu răşboi...”

Ibid., p. 213 (cfr. 206, 208): „văzînd nevoia, au eşit din cetate pe supt cumpăt cum au putut, şi a u *apucat* s ă n ă t o a s a d e a u r ă s m a t - o l a c e t a t e a B u d a...”

Ureche, *Letop.*, I, p. 120: „ei nefiind tocmiţi de răşboi, nemică de arme nu s-au *apucat*, ce de fugă...”

Ibid., p. 153: [Albu-Sultan] s-au suit p ă n l a Şerbanca, den sus de Ştefăneşti, şi s-au *apucat* a prădare ţeara...”

Ibid., p. 95: „şi măcar că să află şi de alţii însemnate lucrurile ţărâi Moldovii, *apucatu-m-am* şi cu a scriere începătura şi adaosul, mai apoi şi scăderea care să vede că au venit în zilele noastre...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (Mss. în Acad. Rom., p. 315): „la aciasta uleul cu ochii a clipi şi din grumazi a adii î n c e p u, dulăii coada între piçoare şi urechile pe spinare a-ş ciuli se *apucară*...”

Nic. Costin, *Letop.*, II, p. 24: „această toată cheltuială s-au *apucat* Duca-Vodă să o scoată tot din spinarea ţării...”

Balada *Niţă şi Petru:

Țurcul vesel s-*apuca*
Galbenii a număra,
Iar nevasta suspina...

(Pompiliu, *Sibiu*, 60)

A. Pann, III, 83:

S-apucară să mănînce, vorbe vesele spuind,
Și cu înzîmbile fețe unii la alții privind...

Ibid., I, 66:

Dînd băiatul socoteala, ei pe loc s-au *apucat*
Și fieștecare mîna în buzunar au băgat...

Mai adesea se construiește cu genitivalul „de“.

Îndreptarea legii, 1652, p. 291: „De să va *apuca* neștine de vre o curătură striină părăsită, să fie mărăcinoasă și plină de pădure, de această de vreme ce să va afla că iaste a altui lucrătoriu, atunce pentru truda ce va fi pusă acolo de o va fi curățit, trei ani să se hrănească cu roada ei...”

A nu ști sau a nu avea de ce se *apuca* = manquer de ressources; a se *apuca* de ale sale = revenir à ses propres affaires.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.*, III, p. 247: „având mare trebuință de bani ca să dea la Poartă pentru Domnie, fiindcă din țară eșia banii cu greu, și încă nu putea cuprinde cu banii ce eșia nevoile țarei, și datoria se înglotia, se mira de ce se va *apuca*...”

Nic. Costin, *Letop.*, II, p. 27: „unii s-au făcut oameni răi și tâlhari, de mare nevoce ce le era asupră, că nu mai avea de ce se mai *apuca*...”

Ibid., p. 32: „Duca-Vodă de la Troțuș au tras la Domnești la casele soacră-sa a Doamnei Dabijoei, și s-au așezat acolo, și aștepta din zi în zi să meargă la lași să se *apuce* de ale lui...”

A se *apuca* de lucru în genere.

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 169: „Muștele dar, ca niște lighioi spurcate, mojicoase și în samă nebăgate, lasă-le să înble, iară noi de lucrul început apucându-ne, la sfârșit a-l duce nevoitori să fim...”

A. Pann, *Prov.*, I, 19:

Nu-mi venea să șez în casă,
Niei de lucru să m-apuc...

Alexandri, *Scara mîței*, sc. 3: „Ei, de-acum, Mărinaș dragă, destulă vorbă, și mi te apucă de lucru...”

Balada *Movila lui Burcel*:

La tătari că mă dusei,
Un plug mare că prinsei,
Și c-un bou îl îngingai
Și de lucru m-apucaî...

A se apuca de vreo meserie anume.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.*, III, p. 285:

Aceasta de nu le vine
Și vor să trăiască bine,
Apuce-s' de băcălie,
Că-i mai mare boierie...

Costachi Negruzzi, *Aprodul Pîrice*:

Plugariul cu hărnicie s-apucase de arat
Pămîntul ce era încă d-al său sînge rourat...

Colinda *Plugul*:

Și curînd s-a apucat
Cîmpul neted de arat
În lungiș

Și-n curmeziș;
S-a *apucat* într-o gioi
C-un plug cu doispreze boi...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 387)

A se *apuca* de război, de vrajbă, de dușmănie etc.
Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 58: [Carol XII] se *apucasă* de război din casele de unde ședea el, să nu se dea turcilor să-l ducă la Tarigrad..."

Neculce, *Letop.*, II, p. 321: „Șveziile au purces să se suie în vârful dealului Cernăuților să se *apuce* de bătăie, ce-văzând că este mulțime de oaste, nu s-au mai putut *apuca* de bătăie..."

În Pravila Moldov., 1646, f. 37: „aastă vrajbă ce s-au *apucat* cu acel om domnescu, nu s-au *apucat* de cându au fostu cu slujbă domnească, ẽ-au fostu mai de multu învrăjbiț, drept acẽia l-au sudnit..." construcțiunea: „vrajbă ce s-au *apucat* cu..." este un caz de atracțiune sintactică în loc de: vrajbă de care s-au *apucat* cu..."

Tot așa în Îndreptarea legii, 1652, p. 39: „aastă vrajbă ce s-au *apucat* cu acel om domnescu, nu s-au *apucat* de cându au fostu cu slujbă domnească, ẽ-au fostu mai de mult învrăjbiți..."

A se *apuca* de vorbă.

A. Pann, *Prov.*, II, 8:

Că ei dacã s-*apucară* de vorbă și de lung sfat,
De sluga lor își uitară că slujește nemincat...

Ca arhaism juridic, este interesantă locuțiunea: „a se pute *apuca* de lege ca să jure“, care ne întîmpină foarte des în Condica Logofetiei de sub Con-

stantin Brincoveanu (Mss. în Arh. Stat.) cu sensul de „jusjurandum dare“ sau „jurejurando stare“*.

Iată câteva pasaje:

p. 94: „am dat domnia mé Radului Știrbéi légé țărâi cum să jure el împreună cu frate-său Constandin vel clučer și cu vâru-său Cernica biv vel armaș, de cătră boiarinul domnii méle Șerban vel comis, că n-au luat nič un ban de la soacră-sa Ilinca vorniceasa pentru această moșie Negrénii; deč jurând într-acestaș chip, el să-ș ție moșia, și fiind ispravnic la jurământ sluga domnii méle Haivaz vel portar, și după judecata domnii méle; iar Radul Știrbéiu el nič cum nu s-a u p u t u t *apuca* de l é g e c a s ă j u r e cu acești boiari ce scriu mai sus...”

p. 203: „domnia mé vrând ca să descoapere lucrul, să nu s ă facă acestor oameni înpresurare de rumănie, domnia mé am judecat cum să jure Oltat și nepotu-său Nistor cu 6 megiaș lângă dănșii, cum nu sântu rumăni mănăstirii, ce sântu oameni slobozi megiaș și bărséni den țara ungurească; deč acești oameni nič cum nu s - a u p u t u t *apuca* de l é g e c a s ă j u r e, ce rămăind ei de judecată...”

p. 246: „domnia mé am judecat împreună cu toț boiarii cei mari ai divanului domnii méle, cum să jure Mihail Săpunariul cu doi oameni lângă dănsul străini, anume Stančul Bujor i Radul sin, în sfânta besérecă cu mâinele pe sfânta evanghelie, cu sufletele lor, cum când au cumpărat lane acéste vii n-au fost pren știrea lor, nič pren știrea rudeniilor lui,

* „...a face jurământ“ sau „a se ține, a fi legat prin jurământ“ (lat.) • (n. ed.).

nič n-au știut până acum, deč jurând într-acestaș chip să aibă a întoarcere lu lăne banii înapoi și să-ș ție ei viile, iar neputând jura să-ș ție lăne viile cu bună pace, precum le-au cumpărat și după judecata domnii mele; iar Mihail cu rudeniile lui nič de cum nu s-a u putut *apuca* dă l é g e c a s ă j u r e, ce au rămas dă l é g e și dă judecată...”

În „m ă *apuc*” se apasă asupra omului însuși ca instrument de a face ceva: „*apuc* p e m i n e pentru a —”; înlăturindu-se elementul reflexiv, avem în vedere mai ales ținta instrumentalității: „*apuc* d r u m u l cutare” sau „*apuc* s p r e”. Ambele nuanțe sint atât de apropiate, încît lesne se pot confunda, bunăoară în următoarea doină:

Stau în codru și gîndesc,

Ce să fac ca să trăiesc?

Să m-*apuc* de plăgărie,

Ori s-*apuc* în haiducie?..

VII. *A p u c* „s’achemîner”.

Prin francezul „s’achemîner” nu se traduce tocmai bine acest sens al românului *apuc*, care în fond este tranzitiv, ca în „prendre” cînd îi urmează „le chemin”, „la direction”, „la ligne” etc.

Poenar-Aaron-Hill: „P r e n d r e l e c h e m i n des écoliers = a *apuca* d r u m u l cel mai lung”.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 57: „Chiajna, în fruntea oștirii sale, *apucă* d r u m u l înapoi către București...”

Basmul *Tinerete fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 4): „și *apucînd* c a l e a către răsărit, s-a dus, s-a dus trei zile și trei nopți...”

A. Pann, *Moș Albu*, I, p. 66:

...din voi fiecare câte un drum *apucînd*
Și în trei părți ale lumii totodată toți plecînd...

Balada *Voina*:

Eu trebuie să mă duc,
Cale lungă să *apuc...*

(Pompiliu, *Sibiu*, 76)

Enachi Cogălniceanu, *Letop.*, III, p. 229: „de
Ministrii Măriei-tale nu sântem mulțămîți, căci
n-*apucasă* drum bun...”

De aci, lăsînd „drumul” sau „calea” în subînțele-
gere, simplul *apuc* înseamnă „p r e n d r e” telle
direction“.

Construit cu s p r e:

Zilot, *Cron.*, p. 99: „iar Vezirul cu Murahazi și
Beizade Dumitrașcu Moruz abia scăpînd, *apucară*
spre Șunla...”

Pann., *Proc.*, III, 108:

Spre Giurgiu a *apucat*,
Și fugi! fugi! pogoară! urci!...

Balada *Iordachi al Lupului*:

Și de drum să ne cătăm,
Spre Bugeac să *apucăm*,
Pe Hanul să-l rădicăm...

Construit cu „în”, mai rar cu „la”:

Doină oltenească:

În noaptea Sîntei Mării
S-au vorbit vro trei copii
S-*apuce*-n codru de tei,
Să cerce de-s voinicei...

~(Alex., *Poes. pop.*, 2, 289)

sau într-o doină haiducească:

Și s-*apuc* în codrul mare,
Pe cînd mugurul răsare...

(*Ibid.*, 312)

Balada *Holera*:

Și pe cal încăleca,
Drumul la vale-*apuca*,
Apuca-n călătorie
Să facă negustorie...

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 16: „Ruptu-s-au și podul pre Nistru de năvală; cîți au *apucat* în cea capăt de pod, aceia au hălăduit, fugind la Cămină...“

I. Văcărescu, p. 48:

Cu totul m-am prăpădit,
Mințile mi s-au zmintit:
Ies din casă să mă duc,
Nu știu în c o t r o s-*apuc*...

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 21): „nu mai știa ce să facă și în c o t r o să *apuce*...“; și mai jos (p. 22): „a dat [dracul] poroncă tuturor slugilor sale ca să *apuce* care în c o t r o a vedea cu ochii, și pretutindene, pe mare și pe uscat, să vîre vrajbă între oameni...“

Balada *Mierla și sturzul*:

Eu de gura ta
Și de-a maică-ta,
Unde să mă duc?
În c o t r o s-*apuc*?...

(Balada, *Dobrogea*, p. 129)

Apuc „s-acheminer“, fie cu acuzativul, fie în construcțiune prepozițională, e foarte des la cei vechi în descrieri topografice.

O hotărnicie moldovenească din 1644 (*A.I.R.*, I, p. 87): „am început dila petrile-albe în stânca ăa mare, și pogori suptu piscul în dreptul locului în matca părăului ce vine despre hărcul, și de acolo dreptu în groapa-mălaiului ce iaste în dreptul guri valii Căcaci, și de acolo suptu margine în capu chișorului din mijloc lângă mocirla Căeații într-o moviliță care iaste suptu gropaboului alături cu vale Căcacia, și acolo s-au făcut boor într-un gugastru lângă cel vechi, și *apucă* chișorul din mijloc la dealu în pădure până iasă în fântăna lui Vărlan, și din fântăna lui Vărlan în dreptul locului în fântăna Rogozăi, și din fântăna Rogozăi în lacul-porcului, și din lacul culmé dealului Bănilă până într-un ștejar unde am aflat boorul vechi, și de acolo tot culmé în gos pân'tr-un plop intru carele am aflat boorul vechi și pân în băleul lui Balhic, și *apucă* chișorul din mijloc și pogoară în gura părăului-răchiții, și *apucă* părăul în gos pân în mitoh și până în matca Almașului în sus și iasă în gura drumului...”

Grigorie Ghica, 1753 (Cond. Mss. a Vieroșului, 1780, în *Arh. Stat.*, I, 221): „moșia Căpățâneni despre Corbeni *apucă* din apa Argeșului spre apus pre viruga din sus de cireș pen pietri pre lângă sălașul popei, și *apucă* vâlceaia în sus...”

Act oltenesc din 1775 (Cond. Mss. a Govorei, nr. 1, în *Arh. Stat.*, p. 334): „am mersu dreptu în nucul costeliv, care iaste în matca Orgovii-seci, și de aci dreptu în pîiatra care iaste [*sic*] să hotăraște 3 hotară, însă hotarul Siliștenilor i hotarul sfintei mă-

năstiri i hotarul Dedovița al dumnélui căpitan Mihai Știucă, și din piiatră au *apucat* matca api în jos pă lângă drumul bătrân până în gura Orgovii-seci..."

Construit cu p e:

Doina *Lena*:

Apudai pe drum la vale
Ș-agiușei pe Lena-n cale...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 237)

Balada *Inelul și năframa*:

El pe cal a-ncălecat
Și pe drum au *apucat*...

Balada *Vulcan*:

Făcea mă-sa cum zicea,
În calie îl prefăcea,
El pe ulițe-*apuca*
Crîșmele de le cerca...

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. II, sc. 17: „Dacă nu te-aș iubi, nu mi-ar păsa nicidecum să te văd *apucînd* pe cărări unde nu trebuie să calce piciorul unei fete...”

În descîntece:

Și *apuca*i pe cale
Pe cărare...

Apuc lucrul spre:

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (Mss. în Acad. Rom., p. 25): „mai multă sfadă și voroavă strînciunată s-ar fi scornit, și mai multă ocară s-ar fi lucrat, de n-ar fi fost Brébul l u c r u l cu un čas mai înainte s p r e descoperirea adevărului *apucat*...”

Apuc d-a-l u n g:

Pann, *Prov.*, II, 90:

Eu vrînd să caut comoară
Și-n deșert să nu muncesc,
Cumpărai o moșioară,
Dorința să-mi izbîndesc,
Și o *apucai* d-a-l u n g u l...

În balada *Dolca*, ciobanul cătră cînele său:

Înainte să *apuci*
Și la furi drept să mă duci,
Pe urmele oilor,
Prin pajiștea florilor!...
Dolca vesel se scula,
Cîmpul d e - a - l u n g *apuca*,
Botul prin iarbă virînd,
Urmele tot mirosînd...

Apuc c î m p i i :

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (Conc. lit., 1881, p. 10): „dac-ai sta să faci voie rea de toate, zău ar trebui de la o vreme s-*apuci* c î m p i i...”

Cu același sens: *apuc* î n l u m e:

Cîntec din Ardeal:

Cucul cîntă, mierla zice:
Nu-ți bé banii, mîi voinice,
Că ți-i carul tot stricat
Și plugul neferecat,
Și pămîntul nelucrat,
Iar tu-n l u m e-a i *apucat*!...

(*Familia*, 1881, p. 601)

Apuc pe uşă:
Pann, *Prov.*, I, 20:

Sare îndată cu berea
Ş-apucă pe uş-afară...

Apuc altă vorbă:
Hristachi Pitarul, *Istoria lui Mavroieni (Buciumul)*, 1863, p. 28):

Acum dar să mai lăsăm
Ş-altă vorbă s-apucăm...

Apuc înaintea:
Neculec, *Letop.*, II, p. 270: „mergând veste la Poartă că au murit Cantemir-Vodă, Brâncovanul-Vodă Domnul muntenesc au *apucat înaintea* şi au isprăvit Domnia lui Constantin sãn Duca-Vodă celui bătrân...”

Costachi Negruzzi, *Sobieski*: „au trimis pe loc pe Căpitanul Tureulei c-o strajă de călăreţi, care *apucînd înaintea*, au scos toţi oamenii de prin sale...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 29: „Meserii şi streini au *apucat înaintea* la ai noştri, şi unii cîştigă şi se rumenesc, alţi pierd şi să-ngălbinesc...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXVII, p. 14: „nu aşteptă pre judele gloatei să răspunză, ce *apucă înaintea* de zise lui: nu te teme...”

I. Ruset, *Zgîrcitul de Molière* (Buc., 1836), p. 10: „de aceea *apucă înaintea*, ca să nu te mai încerci să mă îndupleci...”

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 339):

„— Pot să am nădejde în voi?

— Să n-ai nici o grijă, mămucă, *apucară* cu gura înaintea cei mai mari...”

Din *apuc* „prendre une direction” se desfășură de la sineși mă *apuc* „s’engager”, cînd direcțiunea se răsfrînge mai cu dinadinsul asupra celui a ce o ia.

VIII. Mă *a p u c* „s’engager”.

Neculce, *Letop.*, II, p. 258: „Cantemir-Vodă n-au ținut parola, cum s-au *apucat* cînd l-au pus Domn să omoare pre Iordachi Rusăt...”

Același, p. 363: „Mai cerșut-au turcii Azacul, și s-au *apucat* moscalii să-l dee cu tot venitul și hotarul lui...”

Ibid., p. 233: „pe Stolnicul Constantin îl credea Duca-Vodă, că-i era cumnat și se *apuca* că va întoarce pe frate-său de la Udriiu înapoi, și așa au amăgit și ei pe Duca-Vodă...”

Ibid., p. 214: „Constantin Stolnicul s-au agiuns cu o slugă a lui Grigorie-Vodă pre anume Ionașcu Cap-de-ghindă și l-au scos martur înaintea Divanului Împărătesc de au mărturisit cumcă l-au omorit stăpănu-său Grigorie-Vodă fără de nici o vină pre Constantin Postelnicul; deci Grigorie-Vodă dacă au văzut că mărturisește așa sluga lui, n-au avut ce mai răspunde, că se *apucasă* pe cap înaintea Divanului că-i este năpaste...”

Nic. Muste, *Letop.*, II, p. 17: „au venit Domn țării Dimitrașco Cantacuzino, ce au fost Capi-chihae lui Petriceico-Vodă la Poartă, *apucîndu-se* el să strice cetățile țării, să nu între leșii într-însele...”

Act moldovenesc din 1703 (*A.I.R.*, III, p. 269): „Izvod de pre zapisul lui Toder Moțoc, cum s-au legat să dé unchiu-mieu lui Murguleț parcălabul pentru vitele carile zice unchiu-mieu c-au perit

pentru pribegia tătăne-mieu, să se ştie ce s-a u
apucat Moţoc: că va da doi boi şi doaă vaci...”

Dialog țăărănesc din Moldova:

„— Ci mai faci cumătru Vasile? Tot rău?

— Tot, cumătrel Nu-i mergi spri ghini di feliu.
Nu. A mai adus acù o babă, cari s-a *apucat* că l-a-n-
drepta...” (G. Mironescu, Tutova, c. Ibăneşti).

Doina *Cucul*:

Ba! în curte-ţi n-oi intra,
Slugă nu m-oî *apuca*,
Ci mai bine m-oi ţine
Cu hrana ce mi-a plăcè...

(Marian, *Bucov.*, II, 75)

De aci: „mă *apuc* cu cineva pre rămas,
mă prind = paciscor, pactum in eo, pignore certo”
(*Lex. Bud.*).

Un cintec din Moldova:

Iată mări cum ei beau,
Ră m ă ş a g c ă s-*apucau*:
Că celui ce s-a-mbăta
Frumos cap i s-a tăia...

(Caranfil, *Valea Prutului*, 34)

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Terinte: Te-nşeli, cumătrel Ba eu m-aş *apuca*
că dacă cuconaşul ar îmbla, Domnica...

Miron: Domnica? E, cerce d-lui, şi-i vidè; mî-ţi
l-a lua cu prăjina. Dar Voichiţa... ha, ha, ha.

Terinte: Ha, ha, ha. Dacă ţi-i aşa povestea, p u n
r ă m ă ş a g...”

IX. Particularități:

1. Este anevoie a clasa în vreuna din rubricile de mai sus pe *apuc* urmat de partitivul *la*, bunăoară într-un cintec satiric din Ardeal:

Două rețe ș-un rățoi,
Să-m i *apuc* și eu la boi;
Două rețe potcovite,
Să-m i *apuc* și eu la vite...

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 270)

unde „*apuc la boi*“, „*apuc la vite*“, adică „*apuc la avere*“, însemnează: *capăt puțin ceva*.

În același sens, dar cu o nuanță morală, deja la Miron Costin, *Letop.*, I, p. 269: „de atunci ceialanți boieri ce era închiși și cei ascunși mai au *apucat la* suflete cu nădejde de viață...“, unde în alte manuscripte (ed. Urechia, t. I, p. 527): „au *apucat la* suflet“ și „au *apucat la* fire“.

Tot aci vine locuțiunea poporană: „lui îi *apucă* mîna la toate“, cînd cineva se pricepe în multe lucruri măcar cîte puțin.

2. Compusul *a i n t e-apuc* „prévenir“ ne întîmpină la Coresi, 1577, ps. LVIII:

Dumnezeulă micu, me-
seréré lui a i n t e-apucă-
mă...

Deus meus, misericor-
dia ejus praeveniet
me..

și aproape tot așa în Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (Mss. în Acad. Rom.): „D-zeul mieu, meseréré lui a i n t e-apucă-me...“

Ibid., ps. LXXVI:

...a i n t e-apucară stra-
jă....

...anticipaverunt
vigilias...

3. *Apuc* pe cineva cu făgăduințe, cu lingușire, cu vorbe:

Varlam, 1643, f. 243 a: „cu cuvinte bune *apuca-i*, și daruri mari le da, și domnii le guraia, pentru ca să sâ lépede de Iristos...”

4. Forma poetică *dapuc*, cu *d* ca în „dalb = alb”, într-o colindă din Ialomița:

Maica de veste p r i n d e a,
Fiu-n brațe că-și l u a,
Cărăruia *dapuca*...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 26)

(II, 1389)

²APŪS (plur. *apusuri* și *apuse*), s.n.; 1. *coucher* (des astres); 2. occident, ouest; fig. déclin. În primul sens, *apus* este dinamic, însemnând treptata a p u n e r e a stelelor; în sensul al doilea static, arătând regiunea cerului unde stelele a p u n. În ambele sensuri e sinonim cu a s f i n ț ă t, cu s o a r e - a p u n e, cu s c ă p ă t a t. Prin sens și prin partea radicală -p o n- coincide cu ital. și portug. p o n e n t e, span. p o n i e n t e, provenç. p o n e n t (Cihac).

1. *Apus* „coucher”.

Se zice mai adesea *apus* d e s o a r e, nearticulat, construindu-se cu s p r e, l a, p e l a.

Balada *Oaia năzdrăvană*:

Și mi s-au vorbit,
Și mi s-au șoptit
La *apus* d e s o a r e
Să mi te omoare...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 435)

Colindă muntenească:

Spre *apus* de soare,
Cam pe drumul mare,
Trec
Și se petrec
Stoluri de voinici
Pe cai povîrnici...

(*Ibid.*, 91)

Balada Miorița:

Ei se sfătuiră
Pe l-*apus* de soare
Ca să mi-l omoare...

Figurat, la Costachi Conachi, p. 100:

Amar nouă! ce durere ne arde și ne topește!
Noi murim, și lumea toată nimic nu ne folosește:
Nu-i scăpare... căci nădejdea de la noi este departe;
S-o-nchegat lumina vieței cu *apusul* cel de moarte!...

***Ibid.*, p. 224:**

Tu pătrunzi a mea simțire cu lumini ce în cer nu-s...
Tu ești Dumnezeu de viață, tu ești stea fără *apus*...

Gr. Alexandrescu, *Mănăstirea Dealul*:

Mărețul turn, trist martur l-al nostru trist *apus*...

și tot acolo, mai jos, cu sensul direct:

Așa în a mea rivnă, pe locul părintesc,
Fiu al astor ruine, țărîna lor slăvesc;
Încă-mi aduc aminte de groaza ce simțeam,
Cînd la *apusul* zilei scheletul lor privcam...

2. *Apus* „occident“.

Un bocet din Moldova:

le-te după sfintul soare,
Luminos și frumos tare,
Că-i nainte mergător
Și-napoi întorcător:
Merge de la răsărit
Și până la a sfîrșit,
Și de la *apus*
După ce s-a dus
Merge iar la răsărit...

(Burada, *Inmormînt.*, p. 121)

Rareori se zice în acest sens, printr-un fel de pleonasm poporan, „*apusul soarelui*“.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (Mss. Arh. Stat.), f. 14: „și iară să hie svintii mănăstiri o moșie în muntele Bucéciului, însă de cătră *apusul soarelui* toată partea jupănésii Caplii den Cocrăști...”

Apus este unul din cele patru puncturi cardinale.

Predică, text din sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 190): „date fură noao patru evagghelii, derep-ce sântu stlăpi acéste lumiei, că și lumé patru părți avăndu: *răsăritul*, *apusul*, *miazănoapte*, *amiază*, pentru acéia se cădé și stlăpi a fi patru...”

Apus se pune obicinuît în antiteză cu *răsărit*.
Balada *Soarele și luna*:

Noi cît om trăi,
Nu ne-om întîlni:
Cînd eu merge-oi la *apus*,

Tu la răsărit te-ai dus;
Cînd tu merge-i la *apus*,
Eu la răsărit m-am dus...

(Burada, *Dobrogea*, p. 172)

Cimilitura despre Scrisoare: „Limbă dulce sau amară, grăiește la răsărit și s-aude la *apus*“ (Alex., *Poes, pop.*, 2, 393).

Proverb despre cine povestește fără șir: „Îmi vorbești una de la răsărit și alta de la *apus*“ (Pann, III, 131).

„Răsăritul și *apusul*“ = lumea întreagă.

Moxa, 1620, p. 351: „toți domnii pămîntului și toți vitějii lumiei de la răsărit până la *apus*...“

Varlam, 1643, I, f. 45 a: „într-un časū iaste de o dată și în ceriu și pre pământū, și la răsărit ū și la *apus*, și în toate laturile lumiei...“

În urma schismei lui Fotiu (858), religiunea creștină s-a despărțit în două mari secte: biserica Răsăritului sau greacă, și biserica *Apusului* sau latină.

Ureche, *Letop.*, I, p. 106, vorbind despre Conciliul de la Florența: „în loc de împreunare, nici să auză de numele Papii și a bisericii *apusului*...“

În Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (Mss. în Acad. Rom.), XLIX, ne întîmpină forma *appus*:

...de răsăritul soarelui		...a solis ortu usque ad
pără la <i>appus</i> (anno8c)...		o c c a s u m...

În graiul vechi *apus* se întrebuințează și la plural: *apuse* și *apusuri*.

Coresi, 1577, ps. CII:

...cătŭ stau răsăritele
de *opuse*, deluingat-au de
noi fărădelegile noastre...

...quantum distat ortus
ab o c c i d e n t e, longe
fecit a nobis iniquitates
nostras...

unde și-n textul grec e pluralul: „ἀνατολαὶ ἀπὸ
δυσμῶν”*, ca și-n cel paleo-slavic: „vŭstotzi ot
z a p a d ŭ”. Însă la Silvestru, 1651, e singular:
„cătŭ-i de departe răsăritulŭ de *apusŭ*”.

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 460 (Esai. IX, 12):

Siriia despre răsăritu-
rile soarelui și pre elini
de la *apusurile* soarelui...

Συρία ἀφ' ἡλίου ἀνα-
τολῶν, καὶ τοὺς Ἑλληνας
ἀφ' ἡλίου δυσμῶν...

Corbea, Psaltirea, circa 1700 (Mss. în Acad.
Rom.), LXVII:

Ce lui preste *apusuri*, ce s-au suit, cale
Îi faceți și-l proslăviți și-n deal și în vale...

(II, 1436)

¹AR (*arat, arare*), vb.; labourer. Latinul *a r o*,
trecut de asemenea la italieni, spanioli, portugezi
și provențali (Cihac). „A *ara*, a răsturna brazda cu
plugul” (Costinescu). A lucra pământul pentru a-l
face să rodească bucate. Treaba plugarului. Îndelet-
nicirea de căpetenie a oamenilor de la țară.

Miron Costin, *Zetop.*, I, p. 47: „tu *ară* pământul
și păzește căsnicia, și alte meștersuguri trebuitoare
fă ca un țăran...”

Pentru a se putea *ara* bine, pământul trebui să nu
fie virtos.

* „...răsăriturile de apusuri” (gr.) (*n. ed.*).

Moxa, 1620, p. 403: „decî Craiu [Sigismund] cu călă hvală venise, cu mai mare ruşine se întoarse, că-să pierdu voinicii cu totul şi lăsă oase de oameni cătă nu-şi puté *ara* oamenii pre acei câmpi...”

După ce se *ară* pămîntul, apoi se *grăp ea ză* şi se aruncă s ă m î n ț ă .

Colinda *Pluguşorul*:

Şi pămîntul măsurarăm,

Măsurarăm şi-l *ararăm*:

Joile

Văile,

Mercurile

Gropile,

C-aşa ne-era locurile;

După ce-l *ararăm*,

Îl *grăp arăm*

Şi grîu curat s e m ă n a r ă m...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 139)

Ar de toamnă, *ar de primăvară*, se zice după timpul anului cînd se *ară*.

Neculce, *Letop.*, II, p. 456: „căzut-au o brumă mare de au stricat pînile cele mici, şi stricase şi pînile mari care era mai tîrzie, că nu putuse oamenii *ara de toamnă*, fiind vremea oştirii, şi *de primăvară* iarăşi nu putea să *are* de vreme, fiind boii slabi de iarnă...”

Uncalta cu care se *ară* este *plugul* cu hălteele lui.

Neculce, *Letop.*, II, p. 200: „... [Ştefan cel Mare] mirându-se ce om este acela că *ară* duminica, îndată au trimis în toate părţile ca să-l găsească pre acel om să-l aducă la dănsul; şi l-au aflat pre om în sus pre apa Vasluiului, cale de patru ceasuri, *arând* la

o movilă ce se cheamă acum movila lui Purcel, că pe acel om încă îl cheama Purcel. Și ducându-l pe acel om la Ștefan-Vodă, l-au întrebat Ștefan-Vodă: el au strigat așa tare? și de ce *ară* duminica? El au zis că au strigat el să aducă boii la plug, și *ară* duminica că este om sărac și într-alte zile n-au vrut frate-său să-i deie plugul...”

Balada *Movila lui Burcel*:

Să-mi dea plugul ca să *ar*,
: Mi-a fost ruga în zadar...

O doină:

Alei, puico! dac-ai vrea,
Patru pluguri aș dura,
Țara-ntreagă aș *ara*!...

(Alcx., *Poes. pop.*, 2, 243)

Cînd *ară* mulți deodată, plugurile se așează și înaintează în rînd, iar plugarii cîntă.

Cîntecul Jianului:

Văzui oamenii *arînd*
Cu plugurile în rînd,
Numai plugulețul meu
L-a-nțelenit Dumnezeu!...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 291)

Costachi Negruzzi, *Doina nouă*:

Boii mei cînd aud doină,
Ară țelină și moină,
Și îmi samăn cel ogor
Cîntînd doinele cu dor...

A *ara* un câmp pentru întâia dată se zice: a des-
pica țelina. *Cîntecul Pandurilor din 1821* (G.D.T.,
Poes. pop., 484):

Uite, mergem să *arăm*,
Țelina să despiceăm,
Că avem să sămănăm;
Voi aveți să ne urmați
Și-nsutit să secerați...

Proverb: „Orzul îl *ară* boii și-l mănîncă caii”
(Pann, II, 87); sau: „boii *ară* orzul și caii îl măn-
încă” (Baronzi, *Limba*, p. 60).

I. Creangă, *Povestea unui om leneș* (*Conv. lit.*,
1878, p. 258): „Să-și puie cineva obrazul pentru
unul ca tine și să te hrănească ca pe-un trîntor,
mare minune-i și asta! dar tot de noroc să se plîngă
cineva. Bine a mai zis cine-a zis că: boii *ară* și caii
mănîncă...”

Ghicitoarea despre Scrisoare: „Gîsca *ară*, omul
mină” (*Țara nouă*, 1887, p. 162); negreșit, de pe
cînd se scria cu pene, nu cu condeie.

„Cînd pămîntul este fraget, poporul zice: se *ară*
c u m u - i c e n u ș a” (G. Băsoc, Tecuci, c. Ho-
mocea).

Infinitiv arhaic „d e - a *araré*”:

Paliia, 1582 (ap. Cipariu, *Anal.*, p. 81): „în șase
dzile lucreadză, în a șaptea dîi tu rădzibună d e - a
araré și di-a secerarea...”

(II, 1442)

¹ARAMĂ (plur. *arămî* și *arămuri*), s.f.; 1. cui-
vre; 2. ustensil en cuivre. Metal roșietec, mai
puțin virtos decît ferul, care se poate topi, se mes-

tecă cu alte metaluri, se lățește sub ciocan. Se întrebuințează pentru facerea *gologanilor* și a feliuritelor unelte, mai ales vase.

Localitatea de unde altădată românii își procurau acest metal este *Baia-de-aramă* din Mehedinți.

„În Țara Românească — zice sub Matei Basarab arhidiaconul Paul de Alep — se află o frumoasă *baie-de-aramă*, din care metalul se scoate ca o piatră neagră din nește puțuri foarte adinci, și apoi se prelucreează cu multă măiestrie...” (*A.I.R.*, I, 1, p. 105).

„La noi piatra din care s-a scos *aramă* se zice *rudă*...” (I. Spineanu, Severin).

A perit industria, dar a mai rămas cîte ceva din terminologie.

Pe la finea secolului XVII, *Baia-de-aramă* mai trăia încă nu numai ca nume geografic.

Constantin Brincovean, 1693 (Cond. Mss. în Arh. Stat., p. 217), în „o carte a Costii neguțitoriul de la *Baia-de-aramă*”, zice: „...cari moșie și rumăni au fost zălojit Iachim spătărelul drept *aramă* oca 700 la Dédiul Duca, și acei bani ce s-au dat pre *aramă* au fost ai Costii neguțitoriul, și când au fost la zi, neputând să dé *arama*, au fost dat toate zapisele de această cumpărătoare la mîna Costii...”

Românii nu făceau bani de aur, ci de argint, și mai cu seamă de *aramă*.

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 10: „Pre acele vremuri era pace și țara întemeiată. Era bănărie în cetatea Sucevei, care era de la Dabija-Vodă, și făcea șalăi de *aramă*, carii numai aice în țară îmbla, 4 șalăi la un ban bun...”

Bănuții de *aramă* se zicea uneori a r ă m i o a r e.
 Legenda St-ii Maria Egipteană, sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 373): „eșii deîn pritvorul beserecci și purceș répede; vâzu-mă oarecine mergându și-m dède trei a r ă m i o a r e, zise-mi: ține, a mé mumâ; eu le lûai și cumpârai trei pite...”

Cu sens de „monetă nemaitrebuincioasă” în genere, la Gr. Alexandrescu, *Mănăstirea Dealului*:

Și precum anticarul, la patima-i supus,
 Culege veche-*aramă* ce nu mai are curs,
 Așa în a mea rivnă, pe locul părintesc,
 Fiu al astor ruine, țărîna lor slăvesc...

În industrie se fac fel de fel de lucruri atît din *aramă*, precum și din amestecul ei cu zînc, numit a l a m ă.

În balada *Radu Calonfirescu*, descrierea unui cort:

Este-un cort mare, rotat,
 Cu creștetul nărânzat,
 Cu țăruse de *aramă*,
 Cu cîrlige de a l a m ă...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 477)

În vechile texturi, citeodată *aramă* se confundă cu a c i o a i e sau bronz, pe cari și grecul le cuprindea sub singurul termen de χαλκός.

Dicționar Mss. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aramă*. Aes. Cuprum”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 70 a: „Să așu grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor și dragoste n-așu avé, fire-așu ca o *aramă* răsunătoare și ca unŭ clopotŭ nerăsunându...”

Și tot acolo, f. 194 a: „Manasie celū închis în *aramē*...”

Dosoftei, 1673, f. 23 b:

La război mi-ai datu-mi bună-nvățătură:

Brațe de *aramă* la săgetătură...

unde în context: „ἔθου τόξου χαλχοῦν τοῦς βραχίονάς μου = posuisti arcum a e r e u m brachia mea”^{*}.

De asemenea, foarte poetic, *aramă* în loc de „clopot de a c i o a i e”, la Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

Al *aramei* tristul sunet gîndul meu a deșteptat,

Spre locașul mîntuirii pașii mei a îndreptat...

Vasele de *aramă*, și chiar cele metalice peste tot, poartă în popor numele de *aramă*, la înmulțit *ară-muri*, ca și în latinitatea medievală, bunăoară: „a r a m i n u m unum argenti album”^{**} (Du Cange).

Jipescu, Opincaru, p. 12: „întără într-o pimniță cu ghin și acoalea la fundu buți să sfătuiră, mai vorbiră, mai ceogniră bărdacu, mai ulcica, mai *arama*, mai borcanu și garafa, și togma după citeva-nchinări să-nvoiră...”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 202, descriind o bejenie: „zgomotul sec al roatelor fără șini, bălăngănitul *arămurilor* ca niște clopote dogite...”

Aur sau argint amestecat cu *aramă* se zice *s p u r c a t*.

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „bani răi, dentru aurū și dentru argint *s p u r c a t*, sau prisne de *aramē*, sau cum are fi...”

* ...ai pus arc de aramă în mîinile mele” (lat.) (n. ed.).

** „...arămuri curate de parcă erau argint” (lat.) (n. ed.).

Lucrurile de *aramă* pot fi poleite cu aur sau cu argint, dar poleiala se șterge cu timpul, și atunci pe ți, pe cea începe a se *arăta arama*. De aci figurat mai multe locuțiuni proverbiale despre *arama* ce se dă pe față la oameni.

Cihac: „*a - și arăta- arama* == lever le masque; i s-a *cunoscut arama* == on a connu son caractère“.

I. Creangă, *Poveștea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 178):

„— ...na-ți o palmă, ca să ții minte ce ți-am spus. Băgat-ai în cap vorbele mele?”

— Da, stăpîne -- zise Harap-Alb, lăsind ochii în jos; și ieșind pornește la grajdul.

Cu asta a voit Spinul să-și *arate arama* și să facă pe Harap-Alb ca să-i iei și mai mult frica...”

Alexandri, *Piatra din casă*; sc. 16:

„Leonil: Atunci ești o *braznic*?”

Nieu: Porocă?

Leonil: Vreau să zic că atunci *îți arăți arama*.

Nieu: Dar; atunci mă *disvălesc*...”

Proverb: „*Arama* omului la beție se *arătă*” (Pann, I, 117).

P. Ispirescu, *Snoace*, p. 23: „...că să nu i se *dăa pe față arama*...”

Aceste locuțiuni n-au a face cu latinul „ducere aliquem ex aere” (Cihac), care nu însemnează alt-ceva decît „simulacrum alicujus ex aere facere”^{*}.

„Între epitețe de grîne: popușoiul *copt ca arama*...” (G. Popescu, Suceava, c. Mălini), cînd începe a fi roșietec.

^{*} „...să faci statuia cuiva din *aramă*” (lat.) (n. ed.).

În legendele poporane joacă un rol însemnat podul de *aramă*, alături cu alte poduri alegorice.

Sufletul mortului, în călătoria sa pe lumea cealaltă, trece un pod de *aramă*:

Nu mă mai judece nime
Om cu suflet ca și mine,
Că la podu de *aramă*
Sufletul meu va da seamă,
Și la podu de *argint*
Va fi tare socotit...

(J.B., 175)

Balada *Craiul și soră-sa*:

Eu atunce voi veni
Cînd tu din casă-i ieși
Și mie că-mi vei găti
Pod de-*aramă*
Peste vamă,
Pod de-*argint*
Peste pămînt...

(Marian, *Bucov.*, I, 153)

Într-o variantă ardelenescă a aceleiași legende despre *Soarele și luna*:

Pod de-*aramă*
Preste vamă,
Pod de *fier*
Pînă la cer,
Pod de-*argint*
Preste pămînt,
Pod de *ceară*
Preste țeară...

(Releganu, *Poes. pop.*, 14)

Doină din Moldova:

La podețul cel de p i a t r ă
 Străinele-s fără tată;
 La podețul cel de-aramă
 Străinele-s fără mamă...

(Conv. lit., 1886, p. 181)

Cuvîntul derivînd din latinul *a e r a m e n*, medieval *a r a m e n* (Du Cange), de unde și ital. *r a m e*, span. *a r a m b r e*, portug. *a r a m e* etc. (Cihac), forma cea organică este *aramă*, care se și găsește adesea în vechile texturi.

Coresi, 1577, ps. XVII: „arcă de *aramă*“, unde și la Silvestru, 1651: „arcuľ de *aramă*“, dar la Dosoftei, 1680: „arc de *aramă*“.

Predica, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.*, II, 230): „și topindă-i în argintă și în aură și în ciuai și în *aramă*...“

Popa Ion din Sim-Pietru, *Alexandria*, 1620 (Mss. în Acad. Rom., p. 10): „cetate de *aramă*“, dar tot acolo, p. 11: „ieste raiulă și ocolită cu apă și zidită cu *aramă* și acoperită cu focă...“

Pravila Moldov., 1646, f. 40: „aurulă cel curatū ce are fi să fie, ei-l spurecă și amestecă; argintulă așijdere, unulă amestecă cu *aramă*, altulă facū chiar de *aramă* și numai căce-l spoescū deasupra cu argintū...“

Noul Testament, 1648, Apocal. XVIII, 12: „tot vasulă de pil, și tot vasul de lemn scumpu, și de *aramă* și de fier și de marmur...“

Despre *aramă* a se mai vedea la Cihac, *Principia*, p. 388.

Această formă se aude pînă astăzi în Banat:

„Acei ce lucră *aramea* se cheamă căldărași“
(S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Printr-un joc de cuvinte poporan între *aramă* și *h a r a m* „maudit, de mauvais augure“*, în Muntenia țăranul zice la gologani „bani de *aram*“.

Jipescu, Opincaru, p. 57: „ciocoiu-nealea, bătu-l-ar stelili, îngroapă magmudele și nisfele d-ali noi și bani dă *aram* scoși din pielea mea...”

Ibid., p. 95: „fuge din pungă-n pungă banu dă *aram*...”

În Inventariul mănăstirii Galata din 1588 (*Cuv. d. bătr.*, I, 193 sqq.) ne întâmpină o mare varietate de forme:

„doaâ tocure de *rame*...”

„svêșnițe mare de *areme*...”

„médelnița de *arama*...”

„cruce de *arama*...”

(II, 1450)

2ARBURE (plur. *Arburești*), n. pr. m.; nom d'une très-ancienne famille noble de Moldavie.** Pe la jumătatea secolului XV, *Arbureștii* erau deja boieri mari. Fiu al unui părcălab de Neamț, Luca *Arbure* devine unul din sfetnicii cei mai de încredere ai lui Ștefan cel Mare, păstrînd aceeași putere sub Bogdan cel Chior, care la moarte îi încredințează întreaga cîrmuire a țării pe timpul minorității lui Ștefan cel Tânăr. Acesta este vestitul *h a t m a n Arbure*, devenit erou legendar al poeziei istorice române.

* „...„blestemat, de rău augur, rău prevestitor“ (fr.) (n. ed.).

** ...numele unei foarte vechi și cunoscute familii din Moldova (fr.) (n. ed.).

Costachi Negruzzi, *Apródul Purice:*

Acolo se află iarăși al oștilor veteran,
Arbur Hatmanul ce-n mină poart-un groaznic buzdugan,
Pre care ca pre o mince de copil îl arunca,
Dar azi omul cel mai tare de abia l-ar ridica;
Altă armă el nu are, nici voințe-a mai avea,
Căci îi place cînd pre dușman e-o izbire îl turtea...

Costachi Stamatî, *Sentinelă:*

Eu sînt *Arbore*, copile, hatman lui Ștefan cel Mare;
Am slujit sub a lui steaguri patruzeci de ani de rînd,
Și-n patruzeci de războaie crunte, dar biruitoare,
Văzui Eroul Moldovei pe vrăjmașii săi bătînd...

Moartea acestui viteaz, ajuns la adînci bătrînețe, a fost cumplită.

Ureche, *Letop.*, I, p. 454—5: „[1523] în luna lui april în cetatea Hârlăului au tăiat Ștefan-Vodă pre *Arbure* hatmanul, pre care zic să-l fie aflat în vîcenie. Iar lucru adevărat nu se știe; numai atîta putem cunoaște că norocul fie-unde are zavistie, ales un om ca acela ce crescuse Ștefan-Vodă pre palmele lui, avînd atîta credință, și în tinerețile lui Ștefan-Vodă toată țeara ocărîmua, unde mulți vrăjmași i s-au aflat de cu multe cuvînte rele l-au imbucat în urechile Domnu-sen... „Mai jos: „Nu multă vreme într-acelaș an au tăiat Ștefan-Vodă și pre feciorii lui *Arbure*, pre Toader și pre Nichita...”

La satul Solca-de-Jos în Bucovina se află pînă astăzi o bisericuță zidită de bătrînul *Arbure* la 1502, unde pe pîrete se mai pot vedea portretul hatmanului, al nevestei sale Iuliana, apoi a patru băieți și o fată.

Nu toți *Arbureștii* au perit de urgia lui Ștefan cel Tânăr. Sub Petru Rareș, Mihai *Arbure* ajunge și el hatman, dar trădează pe acest domn la 1538 pentru a trece la protivnicul său Ștefan-vodă Lăcustă, pe care însă îl viclenește de asemenea.

Ureche, *Letop.*, I, p. 167: „...urându-l [pe Ștefan-vodă Lăcustă] toată curtea și boierii, s-au vorovit o seamă de boieri den curtea lui, anume Găneștii și *Arbureștii*, și la-așternutul lui unde odihnia l-au omorît în cetatea Sucevei...”

D. Wickenhauser a adunat cele mai multe izvoare despre familia *Arbure* în *Moldawa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche* (Czernowitz, 1877, p. 10 sqq., 213); ele totuși sînt departe de a fi complete.

La 1545, boierii „Gliga fiul lui *Arbure* și Ion Crasneș” au fugit din Moldova în Polonia cu două călugărițe” (*A.I.R.*, I, p. 35).

La 1628, numai doară se mai vorbea într-un mod legendar despre avuțiile de altădată ale *Arbureștilor*, cari „au înblat din mână în mână” (*Ibid.*, I, 2, p. 6).

Treptat, acest mare neam ni se înfățișează scăzut la treapta de boierinași.

Pe la 1650 (*A.I.R.*, I, p. 88), într-un act bucovinean subserie printre mai mulți răzași: Radu *Arbure*.

Intr-un zapis de vinzare tot de acolo, 1698 (*A.I.R.*, III, p. 264), la sfîrșit: „Și eu Nicolai *Arbure* steglar] am scris zapisul și pentru credința m-am iscalit. Az Sandul *Arbure* steg[ar] iscal...”

Ca o amintire despre *Arburești*, satul Solca-de-Jos în Bucovina se cheamă încă *Arbure* (Marian, *Biserica din Părhăuți*, p. 7—8).

Alături cu *Arbure*, o altă veche familie moldovenească, din care de asemenea a fost un hatman vestit în secolul XVI, purta numele sinonimic de *C o p a c i u*.

Este ciudat că d. I. Bogdan (*Vechile cronice*, p. 121, nota) confundă pe hatmanul *C o p a c i u* cu hatmanul *Arbure*, făcînd din amîndoi un singur personaj. Tot la d. I. Bogdan (*ibid.*, p. 157, 207) ni se pare a fi greșită în *Cronica* lui Macarie lectura următorului pasaj: „Михоуль, Великъ оубо сапомъ родомъ же А р б а н а с ь“, pe care-l traduce: „Mihul, boier mare, Arbănaș de neam“. Era hatmanul Mihu *Arbure*, iar nicidecum *A r b ă n a ș*.

(II, 1483)

ARCUȘ (plur. *arcușe* s. *arcușuri*), s.n.; archet. Deminutiv din *a r c* prin sufixul *- u ș* ca în „căluș“, „lemnuș“ etc.; formațiune curat românească, care n-are nevoie de un prototip latin „arcuceus“ (Cihac). *Arcuș* este o vargă mlădioasă cu capete încovoiate, unite prin peri de cal, cu care se cîntă pe vioară sau pe un alt instrument cu coarde. Se zice deopotrivă bine: „a t r a g e d i n ' a r c u ș “ sau „a t r a g e c u a r c u ș u l “.

Alexandri, *Istoria unui galbăn*: „El era Nedeleu, lăutariu vestit ce îți rupea inima cînd trăgea din *arcuș* un cîntec de jale...”

Ion Ghica, *Scrisoarea IX*: „Trăgea Dinică cu *arcușul* de te ardea la inimă, și cobzarul zicea din gură pe Alimoș; noi ascultam cu auzul și cu sufletul...”

Fie Nedeleu, fie Dinică, un lău t a r nu se desparte de *arcușul* său.

Colinda „Vasilecă”:

Ciobotari cu ntinsorile,
Lăutari cu arcușele,
Țigani cu baroasele...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 135)

Cezar Boliac, *Idealul și pozitivul*:

Cînd tremură în spasaturi arcușul pe vioară,
Cînd flaotul sloboade suspinuri ce-nfioară...

O admirabilă descriere a unui lăutar cîntînd din gură cu acompanimentul vioarei, la A. Pann, *Moș Albu*:

Vrun lăutar de se-ntîmplă să aducă cinevaș,
Nu-l pun la danțuri să cînte, după cum fac la oraș,
Ci îi cer ca să le cînte d-alde viteazul Mihai:
Trăgînd din arcuș o dată, să zică zeco
din grai...

De asemenea la De la Vrancea, *Sultănica*, p. 55:
„lăutarul să prăpădea cu firea, trîntînd capul și
p-un umăr și pe celalt, să-și rupă arcușul cu păr
negru și mai multe nu...”

Ăcelași, *Trubadurul*, p. 49: „...mîinile sale potri-
viră călușul. Luă arcușul din cui, deschise o cutioară
mică, își frecă arcușul cu saciz...”

În loc de diminutivul *arcuș*, se zice și a r e, iar
în graiul poporan se aude uneori și aspirat: h a r e.

Într-o nuntă țărănească din Vilcea: „... se scoală
nunul cu ginerele, merge în casă la mireasă și pune
sobonul -- care este o pinză roșie -- în *harcul* lău-
tarului; acesta-l duce cătră mireasă, zicînd: Ceasu
ăl bun să dea D-zeu! dar mireasa îl apără cu mina;
îl duce a doua oară și zice: Noroc bun să dea D-zeu!

mireasa însă iar îl depărtează cu mîna; îl duce lăutarul a treia oară, zicînd: Sînta Troiță cea de o ființă și nedespărțită! și-l pune în capul miresei ca un fel de glugă... " (I. Stănescu, c. Rerea).

(II, 1504)

ARDELENEASCA (adj. f. artie.) s. **ARDELEANUL** (subst. m. art.) s. **ARDELEANA** (s.f. art.) s. **ARDELENEȘTE** (adv.); l. de Choréogr. popul.: la tarenelle roumaine. Acest danț țărănesc, poate cel mai interesant din întreaga coreografie românească, care e atît de avută, are în popor, după localități, o mulțime de numi, afară de cele patru forme de mai sus, derivate din *A r d e a l*. Cea mai bună descriere o datorim d-lui Al. Pop (Transily., c. Singcorz), și anume:

„*Ardeleana* e numele unui joc care mai are în Transilvania și alte numi particulare după ținuturi, ca: *A b r u d e a n a*, *I l a ț e g a n a*, *S o m e ș a n a* etc.; în Banat *L u g o j a n a*; în Moldova și Bucovina îi zic: *Ardeleana* sau *Ardeleneste*, în România *Ardeleana*, *Ardeleanca*, *Ardeleneste* și *U n g u r e n e ș t e* (la Rucăr). În multe localități însă poporul îi zice acestui joc numai: *d e m î n ă* sau *d e î n v î r t i t*. Jocul *Ardeleana*, sub orice nume ar fi, e același în fond orișunde se joacă, cu deosebire mai ales în mișcarea făcută cu pașii: mai lîni, mai vioi sau în sărituri. Danțul stă din două părți. Partea întîie e un fel de preambulare a unui bărbat cu o femeie, cîțiva pași înainte și cîțiva pași înapoi. Partea a doua e învîrtirea femeii în jurul bărbatului. Voi descrie cum se execută acest joc pe valea Someșului-Mare de la Năsăud în sus, anume în co-

muna Sîngeorz. Se joacă de un bărbat și de o femeie. Bărbatul ține cu mîna dreaptă mîna dreaptă a femeii, întocmai cum se string minile la salutare. Fata începe făcînd cinci pași înainte după tactul muzicii, al șaselea tact îl împedecă întorcînd îndărăt; și făcînd iarăși cinci pași, la al șaselea tact iarăși împedecîndu-l se întoarce. Pașii făcuți înainte sînt mai lungi, mai vioi ca cei de la întoarcere. Fata repetă mereu această mișcare. Bărbatul, stînd în fața femeii, tot la două tacturi face un pas cu mult mai mic ca femeia, adecă face trei pași înainte și trei îndărăt, așa că în joc se face un fel de înaintare în formă de cerc. Acestea sînt pașii regulați ai bărbatului și ai femeii. Bărbatul însă nu-i restrîns numai la această mișcare, care este foarte lină, ci poate să facă orice fel de mișcări vioi și chiar sărituri, ținînd totdeauna samă de tact. Partea a doua, care este adevărată *ardelenească*, se începe cu *p e s u b m î n ă*, sau *p e s t e c a p*, sau *o d ă p e s t e c a p*, adecă bărbatul ținînd femeia de mîna o învîrte de două sau trei ori pe sub mîna lui, și învîrtindu-se o dată și bărbatul, vin față în față, așa că umărul drept al bărbatului să se întîlnească cu umărul stîng al femeii. Bărbatul prinde cu mîna dreaptă femeia de subsuoră, femeia pune mîna dreaptă pe umărul stîng al bărbatului, iar mîna stîngă o așează pe brațul drept al bărbatului. Bărbatul cu mîna dreaptă poate să facă multe mișcări, bunăoară rădicînd-o în sus să pîcească din degete. Bărbatul, piciorul drept îl ține pe loc, iar piciorul stîng face cercuri în jurul piciorului drept. Femeia, stînd cît se poate de aproape de bărbat, pășește după tactul muzicii cît de iute în jurul lui. După

Isprăvirea unui tact sau două, se opresc foarte repede și se învîrt în sens contrar, schimbîndu-și minile din poziția de mai-nainte. Cu modul acesta continuă jocul numit *d e i n v i r t i t* cît voiesc. În cursul jocului bărbații obicinuiesc a striga după tactul muzicei într-un mod recitativ versuri poporane, fie lirice ori satirice, sau cătănești. Despre bărbatul care recitează se zice că *s t r i g ă* pe la Năsăud, pe la Bărbtu *c i m p o i e ș t e*, pe alte locuri *c h i u i e ș t e* sau *d e s c i n t ă* etc. Pe unele locuri partea întîie o joacă bărbații singuri pînă ce-și aleg cîte o femeie. Un bărbat poate să ia și două femei, și atunci zic că joacă: *b ă r b u n c* sau *b ă r b a n ț ă*. În Bucovina am văzut jucînd numai partea a doua, și de multe ori numai de bărbați. Pe unele locuri partea întîie o joacă bărbații cu bita, fără de femei..."

Ca varianturi, cari nu sînt de loc în contradicțiune cu arătările d-lui Pop, ci toamai le mai întăresc, iată cîteva:

„Jocul *Ardelencasca* se zice la noi și *C i o b ă n a ș u*. De multe ori joacă un singur om, cu un băț în mînă, cîntînd fel de fel de cîntece, de ex.:

Unde joacă doi mocani,
Parcă joacă doi curcani,
Hi! hi! hi!..."

(D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni)

„*Ardelenește* este un joc *c i o b ă n e s c*, aruncînd picioarele peste ciomag și strigînd fel de fel de vorbe..." (N. Isbășeanu, Muscel, c. Albești).

„La danțul numit *Ardelenește* sau *Ungurește*, se cîntă:

Ungurean cu suman scurt,
Nu ședea-n Moldova mult,
Și te du în țara ta
De-ți mănîncă slănina;
Că de cînd veniși la noi,
S-a scumpit brînză de oi,
Făina de păpușoi!
Ungurean c-o biată iapă
Toată vara căra ceapă;
Ungurean c-o biată mînză
Toată vara căra brînză...”

(V. Căderea, Neamț, c. Bistricioara)

În părțile Hațegului, *Ardeleneasca* de *învîrtit* se cheamă *Toboșanca*, iar *prin Ardeleana* se înțelege cea de *mînză*.

„*Ardeleana* pe la noi și-n regiunea Crișurilor se joacă așa: Bărbatul stă în fața muierei și se prind de mîni; lîngă ei altă păreche, și altă, pînă se pun toți, cîți vreu să joace, într-un rînd oblu, sau — dacă-s mulți de nu încap — se pun în cerc; apoi cu toții fac trei pași în dreapta mereu, trei în stînga mereu, repetîndu-se această mișcare de trei ori; urmează trei *scuturate* în loc, de aci trei pași *de-a sărită* în *virvări*, adică în virful degetelor, în dreapta; apoi tot așa în stînga; aceasta se repetă de mai multe ori, și jocul se rencepe din nou. *Toboșanca* o joacă poporul din comunele de la izvoarele Jiului; e un fel de *bătuță* în loc, întreruptă prin învîrtiri în dreapta și-n stînga. *Ardeleana*, avînd multe varia-

țiuni, e foarte răspândită în Caransebeș, Lugoj, Beiuș, Orade etc.” (P. Olteanu, Hațeg).

Fără a vorbi despre Sulzer (*Gesch. d. transalp. Daciens*, II, 414 sqq.), care nu înțelesese de loc bogata coreografie românească, cel dintâi care atrase atențiunea asupra acestui danț poporan atît de caracteristic a fost bătrînul Asachi în *Gazeta de Moldavia*, 1851, nr. 15: „Românii noștri se disfată cu acest danț, numit aice *Ardelean*, a căruia pasuri și melodie se asemănă cu danțul *T a r a n t e l l a* ca doi gemeni. Această descoperire merită luarea-minte a arheologilor, căci vederat este că Tarantela, danț național în Apulia și în Italia, împreună cu melodia sa, nu s-au transportat acum între țărani noștri de muzicanții și de danț-maistrii italieni, ci împreună cu limba și alte datini romane s-au adus în Dacia de coloniile ce au venit din Italia...”

Să se observe că și la italieni *T a r a n t e l l a* are mai multe varianturi: „una è la *t a r a n t e l l a*, e l'altra è la *p a s t o r a l e*; e l'una e l'altra viene variata da' suonatori secondo le cadenze...”* (Boccone, ap. Tommasco, v. Tarantella). Numele de „Pastorale” ne amintește pe al nostru „Ciobănașul”.

D. Vulpian (*Jocuri de brîu*, nr. 2, 7, 11, 12, 15) a publicat mai multe arie poporane întitulate: *Ardelenește* și *Ardeleanca*, din cari însă numai aria de la Cîmpulung (nr. 11) și mai ales cea de la Moș-Puiu din București (nr. 15) sînt bine repro-

* „...una e *tarantela* și alta e *ciobăneasca*; și una și alta vine de la cei ce joacă în cadență...” (it.) (n. ed.).

duce. Această din urmă este aproape întoemai cu următoarea arie, publicată de G. Asachi în *Almanah-de învățătură* (Iași, 1851):

(11, 1522)

LARGEÀ (plur. *argele*), s.f.; voûle souterraine, d'où: l. en tisseranderie: a) souterrain où les femmes tissent, et puis: b) partie du métier qui sert

de siège à la tisseuse; 2. en architecture, voûte en général, surtout: a) charpente qui soutient le toit, b) entrée d'une cave, c) partie voûtée d'une église, d) niche; 3. t. de batelier: *argele*, les deux pièces de bois servant à garantir les côtés d'une barque.*

1. *argea* în țesătorie.

Numai cu acest sens cuvîntul a fost cunoscut pînă acum lexicografilor.

Laurian-Maxim: „*Argea*, groapă săpată în pămînt în formă pătrată și-n care vara țes muierile pînza, iar iarna se pun stupii...”

Costinescu: „*Argea*, bordei, temnic în pămînt, în care țărancele țes pînză, materii ce cer local umed...”

„În timpurile trecute, pe cînd cultura cînepei și a inului era în floare în județul nostru, femeia de la țară obicinuia a țese pînza de tort într-un mic *bordeiaș* săpat în formă de dreptunghi, în care se așeza războiul, iar sub război se făcea o groapă pătrată pentru potnogi. Acest bordeiaș se numea *argea*. Umbra și umiditatea ce domneau în *argea* dădeau firelor de tort o duritate care permitea ca pînza să se țeasă bine și des, fără a se rumpe vreun fir, cum s-ar fi întîmplat afară în aer uscat. Acum însă, cînd nu se mai fac pe la noi asemeni bordeiașe, prin *argea* se înțeleg cele două policioare, cari în sens transversal unesc extre-

* ...boltă subterană, de aici: 1. în meșteșugul țesutului: a) loc subteran unde țes femeile, apoi: b) partea războiului unde șade țesătoarea; 2. în arhitectură, boltă în general, mai ales: a) scheletul care susține acoperișul, b) intrarea, gura unei pivnițe, c) partea boltită a unei biserici, d) nișe; 3. termen de navigație: *argele*, cele două plăci de lemn care asigură laturile unei bărci. (fr.) (n. ed.).

mitățile războiului și servă de scaun pentru femei
cînd țesc..." (A. Bărbulescu, Ialomița, c. Pribegi).

A. Pann, *Moș Albu*, II, p. 19:

Apoi d-acolo la vale în drumul care mergea,
Văzu din sat o muiere țesînd aci-ntr-o *argea*,
Și copii mulțime spuză împrejuru-i guri făcînd,
Unii cereau mamă-papa, alt pentru țiță plîngînd...

Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 73), sfătuia femeilor: „Întîi furca, apoi *argeaoa*, și celelalte în urmă; nici una să nu-ți scape din mînă..."

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 12: „De harnică, harnică, n-are cum mai fi: unde pune mîna, Dumnezeu cu mila; sare din virful stogului și cade ca un fulg; în *argea* nu i se vād mîinile; cînd toarce, mîntîncă caierul..."

Fetelor leneșe neplăcîndu-le țesutul, de aci zicătoarea pentru cei molateci:

„Nu te grăbi ca fata mare la *argea* și ca văduva la măritat" (Pann, *Prov.*, III, 15).

Din aceeași pricină, într-un cîntec din Dobrogea:

Soacră-mea, muiere rea,
Mă trimite la *argea*...

(C. Hăldărescu, Constanța, c. Rasova)

Trimiterea cea silită a fetei la *argea* a mai dat naștere și unui joc copilăresc, care se cheamă: „La *argea*, c ă ț e a ! Se ia u de mînă mai mulți copii, formînd un cerc întins. Unul se face mumă și altul fată. Muma e cu un băț în mînă și silește pe fată la *argea*. Fata trece pîntre copii etc." (G. Popescu, Ialomița, c. Broșteni).

Argea fiind în cea mai strînsă asociațiune de idei cu f e t e, de aceea într-o mulțime de cîntece o găsim în legătură cu ștremgărie.

Doina Barbul:

Iată Barbul că trecea
Pe la casa cu *argea*
Unde țese lelița;
Dar țesea ori nu țesea,
Că din gură tot cînta...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 329)

Cîntec din *Jocul păpușelor:*

Măi căzace, căzăcele,
Ce cați noaptea prin *argele*...?

(*Ibid.*, 129)

Balada *Soarele și luna:*

Făr' de mi-a găsit
Și mi-a nemerit
La nouă *argele*
Nouă feciorele,
În prunduț de mare,
Pe unde răsare...

și mai jos:

Soare răsărea
Și soare-mi venea
La gură d-*argea*;
Cu dînsa vorbea,
Frumos c-o-ntreba...

(*Ibid.*, 410)

II. *argea* în arhitectură.

Deja mai sus, în țesetorie, noi am văzut că sensul fundamental al *argelci* este cel arhitectonic: b o r d e i, „casula vel cella subterranea“ (L.M.). *Argeaua* fiind o gaură în pământ acoperită, cuvîntul capătă în arhitectură, pe lingă înțelesul de ceva găurit, mai cu samă pe acela de boltă sau de partea superioară cea încovoiată a unei clădiri.

„*Argea* se cheamă la un beci sau la o pivniță gura cea mare, pe care se viră boloboacele, și intrarea cea mică de prin dugheană. Se întreabă, de ex.: pe unde te duci în beci? prin *argea*?...“ (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„*Argea* se numește tot materialul lemnos la clădirea unei case, afară de pereți, de ex.: costoroabele, grinzile, căpriorii și leăturile, toate acestea sînt *argea*. Tot așa la o șură sau alt acaret“ (Dumbravă, Neamț, c. Uscăți).

„*Argea* se zice scheletul unei case“ (I. Reteganu, Transilv., c. Sîncel).

„La moară *argeaua* stă dasupra în capul amînariilor“ (N. Vuga, Vaslui, c. Bodești).

„*Argea* înseamnă la zidiri o formă cercurie boltită cu piatră; așa la case, la pivnițe etc.“ (I. Basiliu, Iași, c. Gropnița).

În privința arhitecturii bisericești, iată trei vechi texturi foarte importante:

Dosoftei, Liturgiar, 1683, f. 11 a: „și iase diaconul din dvernite la mijlocul *argialii* cu sveșnice la ambonă...“

Ibid., f. 22 a: „de-acii să-nehinâ amîndoi, diaconul în *argia* unde stă, popa în oltariu...“

Același, Synaxar, 1683, oct. 26 (f. 88 a): „cumă intrară în besiarica svântului la locul ce să cheamă

trivolonă la-ntratulă în *argia* între cei 2 stlăpi mare de Thessaliia ce stau spre-apusă...”

Consultînd asupra acestor pasage pe î.p.s. mitropolitul primat Iosif, a binevoit a-mi răspunde că: „*Argea* este bolta cea mare a bisericei de sub turlă, obicinuit la mijlocul bisericei”; mai adăugînd: „În mănăstirea Neamțului și pînă astăzi locul din altar, destinat pentru stareț, și care este o scobitură boltită în zidul despre miază-zi al altarului, se numește: *Argea* starețului...”

III. *argea* la plutași.

„Iată ce însemnează pe la noi cuvîntul *argea*:
1. La clădirea unei case, deasupra păreților în curmeziș se așează grinzile, costoroabele și alte legături, cari toate la un loc se cheamă *argea*, iar deasupra *argelei* se așează apoi cîpriorii, pe cari se bat leăturile, și pe leături dranița sau acoperișul. Se zice, de ex.: am radicat *argeaua*, mai trebuie cîpriorii, leăturile și apoi dranița. 2. Plutașii, cînd fac plute de dulapi, lătunoi sau scînduri, pe de laturi, adecă la stînga și la dreapta plutei, leagă strîns cîte o grindă, numită *argea*. Aceste *argele* apără pluta de a nu se desface cînd va fi izbită de valuri, de vrun pod sau țărîm etc. Se zice, de ex.: am așezat *argelele* ca să întăresc pluta” (G. Constantiniu, Neamț, c. Doamna).

IV. Derivațiunea.

La turcii *djagatai* se găsește cuvîntul *arğa* „caisse, bolte” (Vambéry); același sens are și latinul *arca*; totuși nici „arca” cu „arğa”, nici ambele n-au a face cu românul *argea*, în care sensul fundamental este anume acela de „locuință”. Necunoscînd acest sens fundamental, ci numai pe acela de „țesetorie”, Cihac (*Dict.*, II, 636) trage pe *argea*

din grecul ἀργαλοῖον (ἐργαλοῖον, ἐργαλεῖον), „outil, métier“, adică „ἐργαλεῖον τοῦ ὑφάντι,* métier du tisserand“. Cihac ar mai fi putut adăoga că grecul ἀργαλεῖος „jugum textorium“ (Passow, *Carmina*, p. 602) a trecut și la albanezi. Astfel într-un cîntec albanez din Sicilia:

Moré, bilîe, 'nd' argall...

(Bre, fată, care șezi la război...)

(Camarda, Append. al *Gramm.*, p. 86)

Și totuși n-are a face cu românul *argea*. Din grecul ἐργαλεῖον, prin forma latină vulgară „argalia“ (Du Cange), care însemna „unealtă de curgere“, a rămas la moldoveni cuvîntul hărgîi, după cum se cheamă pe la Covurlui, bunăoară, vasele peste tot: străchini, ceaunuri, racle, linguri etc.; dar dacă din a r g a l i a se naște la români „argae“ ca din „minutalia“ = „mănuntaie“, din „argae“ însă pînă la *argea* trecerea fonetică e foarte anevoie, fără a mai vorbi despre sensul cel fundamental de „locuință“. Etimologia turcă, cea latină și cea greacă din ἀργαλοῖον sînt deopotrivă fără temeii.

Numai la munteni *argea* se ia uneori cu înțeles de „métier du tisserand“**, ca sinonim cu război, și aceasta foarte rar chiar la munteni, accepțiunea cea mai răspîdită fiind cea de bordei unde se țese, un fel de cămară în pămînt în care se așează uneltele de țesut și-n care lucrează fetele: „*argea*, h u t t e, unde țărancele fac pinză“ (Pontbriant). La ceilalți români noțiunea de *argea* e cu totul străină acelei

* ...unealtă, meșteșug ... meșteșugul țesătorului (gr.) (n. ed.).

** „...meșteșugul, unealta țesătorului“ (fr.) (n. ed.).

de țesătură, măcar că și-n Moldova cuvîntul însemnează un fel de cămară sub pămînt, anume gura unei pivnițe. Ca o nuanță a aceluiași sens este *argea* „firidă“, „un loc găurit în părete“. Și fiindcă la o casă, iar la un bordei mai ales, tocmai bolta de sub acoperiș este ceea ce-i dă caracterul de locuință, de aci bolta în genere sau întreaga lemnărie de sub acoperiș primește, atît în Moldova precum și peste Carpați, numele de *argea*. Tot așa este și *argea* la o moară; iar prin analogie, ca un element de întărire, sînt și scindurile numite *argele* la o plută.

Pe lîngă femininul *argea*, există și o formă masculină *argel*, precum se numește o localitate în Bucovina și un munte în Muscel. În Banat, după Dicționarul Mss. lugoșean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 414), deminutivul *argelaș* înseamnă o cocioabă: „*argelaș* h, vile tectum“. În fine, cu sensul precis de „casă“, cuvîntul *argea* ne întîmpină într-un prețios pasagiu la Dosoftei, Paremiar, 1683 (noiembrie 21, f. 14 a), Jezechiel, XLIV, 4:

...și mă băgă pre calia
ușii svintelor ceii de
cătră séverû, în potrive
argialii...

...et introduxit me per
viam portae quae ad aquil-
lonem, e regione / d o -
m u s (τοῦ οἴκου)...

unde în Biblia lui Șerban-vodă, 1688: „și mă băgă înlăuntru după calea porții cei despre crivățu, în preajma *c a s i i*...“

Tot aci vine în ghicitoarea poporană despre „Luminare“ următorul paralelism:

Dobra grasa
umple *c a s a*...

sau;

Mică, mititea,
Umple o d a i a cu ea...

sau:

Ana grasa
Umple c a s a...

ceea ce într-un variant sună:

Mică, mititică
Umple *argeaua* cu ea...

(Bulgărescu, *Ghicatori*, p. 20, 30, 31)

unde, neapărat, nu poate fi vorba de „mètier du tisserand“, ci numai despre o d a i e sau c a s ă.

La 1874 (*Ist. crit.*, II, p. 50) cunoșteam și eu pe *argea* numai cu înțelesul cel țesetoresc; și totuși deja de pe atunci mă izbise coincidența fonetică și logică a acestei vorbe cu arhaismul elenic ἀργιλλα. La 1880, Diefenbach, deși foarte înruiat de Cihac, totuși observă și el: „*argea*, pl. *argele* Dunk, unterirdisches Frauenarbeitsgemach, entspricht merkwürdig dem uralten* ἀργιλλα“ (*Völkerkunde Osteuropas*, I, p. 259). Cu atât mai mult astăzi, cînd avem la îndemînă un material indestulător, filiațiunea între *argea* și ἀργιλλα nu numai se verifică, dar totodată se poate preciza modalitatea înrudirii.

Grecește, însă numai în graiul cel mai vechi, ἀργιλλα însemna „locuință sub pămînt“. Așa la

* „Loc întunecos, încăpere de lucru pentru femei, corespunde — surprinzător — străvechiului — “ (germ) (*n. ed.*).

Efor, cu trei secoli înainte de Crist: „(Κιμμεριους) εν καταγελαις οικιαις οικειν, ας καλοῦσιν ἀργιλλας“* (ap. Strab., I. V, c. 4, § 5, ed. Didot). În vechea limbă macedoneană — fie ea dialect grecesc, fie dialect tracic — ἀργελλα se numea o cămară în care se făcea baie caldă: ἀργελλα, οἶκημα Μακεδονικόν, ὅπερ θερμαινοντες λούονται“** (Suidas, ad voc.). În sfârșit, Ștefan Bizantinul (v. Ἀργιλοι) ne spune că „în limba tracilor șoarecele se cheama a r g i l“: „ὕπὸ θρακῶν ὁ μῦς ἀργιλος καλεῖται“. Dacă ne aducem aminte că lăținește iepurele de casă se numește „cuniculus“, adecă gaură, fiindcă — zice Varrone (*De re rust.*, I) — face gaure sub pământ: „ab eo quod sub terra cuniculos ipsi facere soleant“; dacă ne mai amintim că numirile sanscrite ale șoarecelui: cușira și akhanaka, derivă din cuși „gaură“ și khâni „gaură“, atunci se lămurește de la sineși pentru ce tracii numeau pe șoarece ἀργιλος, adecă cu același cuvint cu care se chema o gaură, o „locuință sub pământ“.

Din greco-tracicul a r g i l l a sau a r g e l l a „locuință sub pământ“ se trage d-a dreptul românul *argea* „locuință sub pământ“, cu trecerea fonetică întocmai ca în „măsea = maxilla“, „vergea = virgella“ etc. Forma masculină a r g e l cu deminutivul a r g e l a ș se apropie, pe de altă parte, de tracicul ἀργιλος.

(II, 1572)

* Cimerienii trăiesc în colibe subterane, bine zidite, pe care le numesc arghille (gr.) (n. ed.).

** „...arghella, încăpere macedoneană, unde se spală cu apă caldă“ (gr.) (n. ed.).

ARGEȘ, n. pr. loc. m.; 1. rivière en Valachie; 2. ville située sur la rivière de ce nom; 3. district et arrondissement nommés d'après cette ville.*

În cuvîntul *Argeș* finalul *-eș* nu e un sufix românesc ca în numirile locale „Brăteș“, „Còrneș“, „Bùteș“, „Cùreș“, „Bàbeș“, „Gròteș“, „Spèdeș“ etc., căci în acestea accentul este totdeauna pe penultima și vocala *-e-* nu scade niciodată la *i*, pe cînd *Argeș* se aude foarte des *Argiș*, după cum se citește și pe vechiul sigil municipal al orașului, ba uneori chiar *Argiș*, bunăoară într-o variantă a baladei despre Meșterul Manole:

În sus pe Argiș,
Prin ăl cîrpeniș,
Prin ăl aluniș...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 460)

Cuvîntul dară întreg: *Argeș* sau *Argiș* sau *Argiș*, cată să fie un împrumut dintr-o altă limbă. De unde însă? Este o întrebare la care nu se poate răspunde fără o cercetare foarte migăloasă.

Avem un rîu *Argeș* și avem un tîrg *Argeș*. Rîul *Argeș* izvorește din muntele Albina, curge în lungime de peste 100.000 stînjani și se varsă în Dunăre lîngă Oltenița. Pe malul acestui rîu se află orașelul *Argeș*, numit mai adesea *Curtea-de-Argeș*, avînd astăzi abia ceva peste 3.000 locuitori și după care s-a numit districtul *Argeș* cu vro 200.000 locui-

* 1. rîu în Muntenia; 2. oraș situat pe malul rîului cu același nume; 3. district și plasă purtînd numele orașului (fr.) (*n. ed.*).

tori pe vro 900.000 de pogoane, compus din șapte plăși, dintre cari una se cheamă și ea *Argeș*. Actuala reședință prefectorală a acestui district sînt Piteștii, orașelul *Argeș* fiind numai o reședință subprefectorală.

I. Rîul *Argeș*.

Este vestit prin limpeziciunea apei sale și prin frumusețea malurilor. A fost totdeauna plutitor pentru vase mici.

În balada *Staicul lui Vioară* se înșiră rîurile cu pește bun:

Ialomița,
Dîmbovița,
Argeșul,
Teleajenul,
Tileormanul cu Vedeă,
Toate apele,
Toate gîtavele...

(*Fara nouă*, 1888, 632)

Balada „Mănăstirea *Argeș*”:

Pe *Argeș* în jos,
Pe un mal frumos,
Negru-vodă trece
Cu tovarăși zece...

și mai la vale:

Mîndre ciobănaș
Din fluier doinaș
Pe *Argeș* în sus
Cu turma te-ai dus,
Pe *Argeș* în jos
Cu turma ai fost...

Doina *Săbărelul*:

Frunză verde salbă moale,
Cît mi-e *Argeșul* de mare,
Haz ca *Săbărelul* n-are...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 304)

Neculce, *Letop.*, II, p. 260: „Șerban-Vodă făcuse gătire mare de oști în țara Muntenească, și făcuse câteva vase, șeice, la *Argeș* cu zahere de sta gata să se scoboare pe Dunăre, și se agiunsăse cu toate capetele sirbimei pe de ceia parte de Dunăre...”

Rîul *Argeș* n-are a face cu anticul *Ordessus* (Ὀρδηςσός) din Herodot. Identificarea ambelor numi se întemeiază numai pe asemănarea lor, o asemănare însă de tot neorganică, fiindcă inițialul netonic *Or-* nu putea deveni *Ar-*, ba nici dentalul *-de-* nu avea pentru ce să treacă în guturalul *-ge-*. Numele antic cel sigur al râului *Argeș* nu este *Ordessus*, ci *Mariscus* sau *Marisca*; și iată probe:

Itinerarul lui Antonin, *Tabla Peutingeriană* și *Notitia Dignitatum*, cari în privința Daciei rezumă cunoștințele geografice ale romanilor în primii secolii ai creștinismului, înșiră în următorul mod de la apus spre răsărit o serie de localități danubiane din Mesia:

<i>Antonin:</i>	<i>Tabla Peuting.:</i>	<i>Notitia Dignit.:</i>
Appiaria	Appiaris	Appiaria
<i>Transmariscam</i>	<i>Transmarisca</i>	<i>Transmarisca</i>
Candidiana	Nigrinianis	Candidiana
Teglicio	Tegulicio	Teglicio
Dorostoro	Durostero	Durostoro

Dorostoro, Durostero sau Durostoro, Dristor în monumente din evul mediu, este Silistria de astăzi. După *Itinerarul* lui Antonin, între Transmarisca și Silistria se numărau 53.000 pași; după *Tabla Peutingeriană*, 49.000; luînd dar o cifră mijlocie între cele două, căpătăm ca ceva destul de pozitiv: 50.000, ceea ce, după calculii lui Canina, bazați pe anticele măsurători romane autentice de prin muzcele Italiei, corespunde cu vro 70 pînă la 75 kilometri (*L'architettura romana*, 1840, t. I, p. 102, 453).

Căutînd acum pe o mapă această distanță spre apus de Silistria, noi dăm peste punctul unde din partea României riul Argeș se varsă în Dunăre.

La romani, particula *trans* la începutul unui nume local indica mai totdeauna pozițiunea lingă o gură de riu sau față-n față; noi zicem „mai totdeauna“, fiindcă au putut fi excepțiuni, deși Mannert nu le admite nicidecum, considerînd fenomenul ca o regulă generală: „syllaba Trans qua semper castella ultra flumen in barbarica posita signantur“* (*Res Trajani*, 1793, p. 26). Deci Transmarisca însemnează: „în fața riului Marisca“, întocmai precum Transdierna este: „în fața riului Dierna“.

Iată de ce toți comentatorii, în unanimitate, au atribuit castelului Transmarisca locul Turtucaieiului de astăzi, orașel pe țărmul bulgăresc al Dunării, avînd în față, pe malul românesc, gura Argeșului.

De aci urmează că acest riu, cel puțin acolo unde se ciocnește cu Dunărea, se numea **Marisca**.

* „...silaba Trans prin care sînt denumite cetățile de peste rîu, aflate în teritoriile ocupate de barbari“ (lat.) (n. ed.).

În adevăr, geograful Ravennat din secolul IX pune încă în Dacia: „fluvius Mariscus“ (*Ravennatis Cosmogr.*, ed. 1860, p. 179).

Argeș, dară, ca nume al râului, nu este antic. N-ar fi de mirare chiar să fie mai puțin vechi decât Argeș ca nume al ținutului, după cum în Moldova numele râului „Birlad“ pare a fi mai nou decât numele ținutului „Birlad“, a cărui istorie se urcă foarte sus în veacul de mijloc. Și mai cu siguranță se poate zice că râul Trotuș și-a căpătat numele de la orașelul Trotuș, iar râul Teleorman s-a numit așa după districtul Teleorman. Dintți se va fi zis: „râul Argeșului“ și apoi numai Argeș, precum un afluinte al Argeșului se zice „râul Doamnei“ și numai „Doamna“, iar un afluinte al Doamnei se zice „râul Țirgului“ și numai „Țirgul“.

II. O r a ș u l A r g e ș .

În privința vechei importanțe istorice, dintre orașele Țării Românești numai doară Severinul se poate fâli de a întrece pe Argeș. Totuși vechimea acestuia nu se urcă la epoca romană. Monumente sau inscripțiuni romane pe aci nu se află. Este un ținț cu totul din veacul de mijloc. La 1332 era în Argeș un episcop catolic, Dominicanul Vitus „episcopus Argensis“ (Benkö, *Milcovia*, I, p. 222). La 1390, se menționează în registrele papei Bonifaciu IX: „Frater Franciscus de S. Leonardo Ordinis Carmelitorum Electus, Episcopus Argiensis in Valachia“*, care era sub ascultarea arhiepiscopului de Kolocza în Ungaria (Fejér, *Cod. dipl.*, X, 3. p. 107).

* „Fratele Francisc cel ales din ordinul sf. Leonard al carmeliților, episcopul de Argeș, în Valachia“ (lat.) (*n. ed.*).

Acel episcopat catolic deveni în urmă numai nominal, căci în locu-i s-a rădăcat o mitropolie ortodoxă, care a ținut apoi pînă pe la începutul secolului XVI: era un mitropolit în *Argeș* pentru întreaga Muntenie, un alt mitropolit în Severin pentru părțile oltene.

Totodată *Argeșul* era scaun al domniei, de unde i-a și rămas numele de *Curtea-de-Argeș*. Cele mai multe crisoave din secolul XV datează din *Argeș*. Și fiindcă alfabetul român cirilic nu avea încă pe atunci semnul *ѡ* pentru sonul *ğ* (*đj*), de aceea numele vechi reședințe princiare se scria cu *Г* (*gh*).

În actul slavice de la Vlad-vv. Dracul din 1439 (*A.I.R.*, I, p. 85) se zice la sfîrșit că: „s-a dat în *Arghiși*, dar s-a scris în Tîrgoviște (dana vŭ *Argișiu*, pisana že vŭ Trŭgovișči)...“

În actul din 1524 de la Vladislav-vodă (*A.I.R.*, I, 104) ni se spune că dinaintea porții mănăstirii din *Arghiș* se afla o casă „de priimirea străinilor“.

Pînă tîrziu scrierea tradițională *Argheș* sau *Arghiș* ne întîmpină chiar în acte scrise românește.

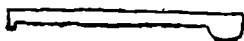
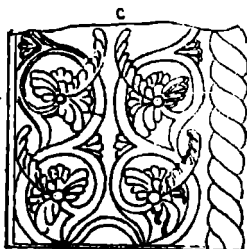
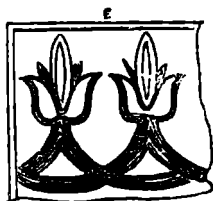
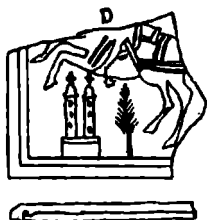
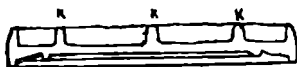
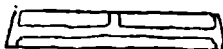
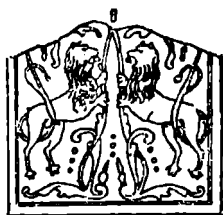
Radu-vodă la 1612 (*A.I.R.*, I, p. 119) scrie: „părintelui egumenului lu Elthemie de la sfînta mănăstire de în *Argheș*...“

Dicționar Mss. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „*Argish*. Oppidum in Valachia Transalpina“*.

* „Cetate în Valachia de dincolo de munți“ (lat.) (*n. ed.*).

Orăşenii din *Argeş*, pînă-n secolul XVI şi mai încoace, erau foarte cunoscuţi prin spiritul lor comercial. În vechile registre municipale din Braşov şi mai ales din Sibiu, publicate de curînd, figurează pe la 1500 o mulţime de negustori din *Argeş*, cari aduceau din Ardeal tot soiul de postavuri, şele, ferării, curele, căciule, furci, cuţite etc. şi duceau într-acolo peşti, mai cu samă crapă, ceară, piei de vulpe, de jder, de vidră, şi apoi felurite lucruri din Orient: piper, stafide, covoare, catifele, bogăşie şi altele.

Ceva după 1512 Neagoe-vodă Basarab a mutat cel întii mitropolia din *Argeş* la Tirgovişte, după cum era să se facă deja sub Radu cel Frumos. „Şi aşa se tocmi — zice scriitorul contimpuran, stareţul Gavriil din Sint-Agora (*A.I.R.*, I, 2, p. 149) — şi aşa se tocmi ca de acum înainte niciodată în veci în *Argeş* să nu mai fie mitropolie, ci să fie mănăstire şi arhimandrie.“ De atunci încoace a început să scază însemnătatea politică şi economică a acestui oraş. Ceea ce n-a perdut însă *Argeşul* nici pînă astăzi este meşteşugul olăriei. Cronicarul săsesc Kraus (*Siebenb. Chronik*, ed. 1862, t. I, p. 55), sub anul 1619, vorbeşte cu multă socotinţă despre cărămizile sau olanele cele smăltate, albe, verzi, albastre şi roşii, cari se lucrau în *Argeş* şi se exportau de acolo în Transilvania. Citeva foarte vechi din acele cărămizi, din timpul lui Neagoe sau şi mai dinainte, s-au publicat de d. Tocilescu (*Curtea-de-Argeş*, p. 36):

Vechea clădire a mitropoliei Neagoe a prefăcut-o într-o strălucită mănăstire, pe care iată cum o descria pe atunci starețul Gavriil (*A.I.R.*, I, 2, p. 148):

„Și sparse mitropolia din *Argeș* din temelia ei, și zidi în locul ei altă sfântă biserică, cioplită și netezită și săpată cu flori, și a prins pe dinlăuntru toate petrele una cu alta pe din dos cu scoabe de fer cu mare meșteșug, și a vărsat plumb de le-a întărit, și a făcut prin mijlocul tinzei bisericei 12 stâlpi înalți, tot de piatră ciopliți și înviriți, foarte frumoși și minunați, cari închipuiesc 12 apostoli. Și în sfântul oltar deasupra prestolului încă făcu un lucru minunat cu turlişoare vărsate, iar ferestrele oltarului și ale bisericei cele de pe dasupra și ale tinzei tot scobite și răzbătute prin piatră, cu mare meșteșug le făcu; și la mijloc o ocoli cu un brîu de piatră, împletit în trei vițe și cioplit cu flori și poleit, biserica cu oltarul dimpreună cu tinda închipuind sfînta și nedespărțita Troiță. Iar pe de supt strașina cea mai din jos împrejur a toată biserica, făcu ca o strașină tot de marmură albă cioplită cu flori, scobite și săpate foarte frumos; iar acoperîntul tot de plumb amestecat cu cositor, și crucile pe turlle tot poleite cu aur, și turllele tot cioplite cu flori, și unele făcute sucite, și împrejurul boltelor făcute steme de piatră cioplite cu meșteșug și poleite cu aur. Și făcu un cerdăcel dinaintea bisericei pe patru stâlpi de marmură pestriță, foarte minunat boltit și zugrăvit, și învălit și acela cu plumb. Și făcu scara bisericei tot de piatră scobită

cu flori și cu 12 trepte semnînd 12 seminții ale lui Israil. Și pardosi toată biserica, tinda și oltarul, împreună și acel cerdăcel, cu marmură albă, și le împodobi pe dinlăuntru și pe dinafară foarte frumos, și toate scobiturele petrelor pe dinafară le vâpsi cu lazur albastru, iar florile le polei cu aur. Și așa vom pute spune cu adevărat că nu este așa mare și sobornică ca Sionul, carele îl făcuse Solomon, nici ca Sfinta Sofia, care o făcu Iustinian împăratul, iar cu frumsețea este mai pe dasupra decît acelea...”

Neagoe Basarab n-a făcut altceva — după cum ne-o spune el însuși într-o inscripțiune slavică din a-dreapta intrării în biserică — decît a restaura într-un mod radical un templu mai vechi: „pe care domnia-mea l-am aflat în C u r t e a - d e - A r g e ș zguduit și nentărit (eže obrêtoh gospodstvo-mi vŭ Dvorŭ Argiș porušena i nepokrŭplena)“. Ar fi ciudat de a-și închipui cineva că domnul va fi dat jos o zidire care, deși învechită, totuși era încă destul de bună pentru a servi pînă în acel moment de catedrală a țării. Într-un asemenea caz n-ar fi avut decît să-și rădice mănăstirea pe un loc slobod. Cuvintele baladei poporane:

Un zid părăsit
Și neisprăvit,
Cinii cum îl văd
La el se repăd,
Și latr-a pustiu,
Și url-a morțiu...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 186)

nu se potrivește nici cu textul starețului Gavriil, nici cu însăși mărturisirea lui Neagoe.

Peste un secol și ceva, o a doua restaurațiune, mai puțin radicală, a făcut-o Matei Basarab, despre care iată cum vorbește Duca-vodă într-un hrisov din 1674 (Condica Mss. a Argeșului, nr. I, f. 9, în Arh. Stat. din Buc.): „văzînd dumnélui răposatul Mateiuvoevod sfînta mănăstire, veche de nesocotiți ani și stricată, cu multă cheltuială o au înnoit...”

Frumoasă era mănăstirea; dar călugării nu prea plăceau, se vede, orășenilor, și nici clerului mirean de acolo, ba nici sătenilor de pe-npregiur. La 1649 (A.I.R., I, p. 107) Matei Basarab scrie: „ție județu cu 12 prăgari, și voao tuturor orășaniloru și preuților și diiaconilor deîn orașul domnii-méle deîn Argeș, și voao rumănilor mănăstirii den satul Flămânzești, cătră acesta vă dau în știre domniia-mé pentru că am înțeles dumnîe-mé, cum purtaț mănăstire dumnîe-méle și călugării miei de val cu cuvinte grele și relé cum nu se-r cădă, de-i măscăriț și le aruncaț năpăști că vă umblă cu lămiile, de faceț mănăstire și călugării de răs și de măscară...”

La 1793 mănăstirea a fost înălțată la episcopie. De aci însă — zice d. Tocilescu (*op. cit.*, p. 56) — „biserica lui Neagoe avu să sufere un șir de incendii și de stricăciuni, căci la 1838 un nou cutremur îi zgudui temeliele, mutînd multe petre din locul lor, pentru care fu restaurată de episcopul Ilarion (1828—1845); la 1866, arse seminariul; la 1867 aprilie 23, casele, clopotnița și paraclisul; și în fine în același an, decembre 2, un foc mistui întreg interiorul bisericeii și împedecă de atunci a se mai oficia într-însa serviciul divîn”. În acest chip, la

1875, s-a început ultima restaurațiune, a patra sau a cincea.

Întrucît vodă Neagoe nu săvîrșise altceva decît o dregere, tot așa a făcut și regele Carol, ba poate chiar ceva mai mult, de vreme ce în catedrala metropolităna din *Argeș* de pe la 1512 se mai ținea bine-rău o liturgie, pe cînd biserica episcopală din 1868 era de tot părăsită. Dar cine oare să fi fost artistul cel restaurator din zilele lui Neagoe?

Nu vom dezbate aci ipoteza d-lui Odobescu despre faimosul „meșter Manole“; o lăsăm aceasta pentru un alt prilej, ca și întreaga baladă asupra mănăstirii de la *Argeș*, pentru care se află paraleluri la serbi, la albanezi, la neo-grcci, ba și la macedo-români (*Țara nouă*, 1887, p. 47). Vom constata numai că numele artistului pe care l-a întrebuițat regele Carol se știe; dar nu s-a descoperit încă pînă acuma înaintașul său din epoca cea veche.

Neagoe Basarab începuse lucrarea și a mers departe, dar n-o isprăvisse pe deplin. O inscripțiune slavică din 1526 ne spune că el a murit înainte de sfîrșitul operei sale: „nesŭvrŭšivŭ prêide kŭ vêčniim obitêlem“. A terminat-o ginerele său și urmașul pe tron, viteazul Radu de la Afumați. În acea inscripțiune se pomeneste și un „Dobromir Zugravul“, care însă va fi zugrăvit, cel mult, chipurile cele de stil bizantin ale sfinților, dar la partea sculpturală nu s-a amestecat. Întrebarea dară: cine anume fost-a sculptorul din epoca lui Neagoe, acela care „cioplise, netezise și săpase cu flori“, după expresiunea starețului Gavriil, și căruia-i aparțin minunatele „scobiture“ de acolo, este o întrebare nedezlegată.

Un lucru e aproape de mintea omului. Apucîndu-se a isprăvi cele începute și foarte înaintate de

socru-său, Radu de la Afumați nu avea nici un cuvânt de a nu întrebuița pe aceiași meșteri, nu pe alți noi, și mai ales pe același artist decorator, căruia i se datorau cele făcute deja mai dinainte. Dacă dară norocul ne-ar sluji cumva a destăinui pe sculptorul lui Radu de la Afumați, noi am avea prin însăși aceasta pe sculptorul lui Neagoe-vodă.

În vechile socoteli municipale ale Brașovului, aflăm sub anul 1522, îndată după moartea lui Neagoe: „sculptori qui ecclesiam in Argis proportionare debebat“, adică: „sculptorului fost însărcinat cu potrivirea bisericeii din *Argeș*“. Să se bage de samă „debebat“, prin care se indică timpul trecut. Numele propriu aci lipsește. Îl găsim însă în aceleași socoteli sub anul 1523: „Todt Istwan vehenti *Vitum* sculptorem et pictorem effigiare ecclesiam in Argis“, adică: „s-a dat atîta lui Ștefan Todt, care dusesse în căruța lui pe Vitus, sculptor și pictor al bisericeii din *Argeș*“. Aci iarăși să se observe vorba „effigiare“, care în latinitatea medievală însemna mai cu samă cioplirea petrei.

Nu vom cerceta dacă acel „*Vitus* sculptor et pictor“ era italian *Vito* sau german *Veit*. Cei mai mulți sorți sînt anume pentru italianismul lui Vitus. Despre relațiunile lui Neagoe cu Germania noi nu știm nimic, pe cînd sînt de mult cunoscute legăturile sale cu Italia. La 1518, dogele venețian Leonardo Loredano a înălțat pe un ambasador al lui Neagoe la treapta de „cavaler-aurat“, „*miles splendidus*“. În diploma dată cu acea ocaziune și care s-a publicat în *Acta Archivi Veneti* (Belgrad, 1863), Loredano vorbește cu căldură despre prietășugul său cu Neagoe: „*suadente amicitia et benivolentia qua vehementer prosequimur ipsum do-*

minum vaivodam“*. Nu cumva Vito să fi fost venețian? și anume din numeroasa școală a celebrului Giacompo Sansovino, gloria Veneției din acea epocă și ai căruia învățăcei erau foarte căutați și se împărtășiau în Europa întreagă ca arhitecți decoratori? Calea cercetării e deschisă. În orice caz, numele „Vitus“ fiind numai catolic și numai occidental, artistul nu putea fi nici grec, nici armean, nici ortodox în genere și nu venea la noi de peste Dunăre, ci de peste Carpați. Prin urmare, dacă este ceva oriental în arhitectura și mai ales în arta decorativă de la Argeș, acest ceva aparține cu desăvîrșire construcțiunii primitive înainte de Neagoe. Italianul Vito sau neamțul Veit s-a mărginit a restaura, negreșit cu mult meșteșug și cu completarea combinativă a lipsurilor, dar totuși numai a restaura.

„Neagoe Basarab — zice d. A. Odobescu (*Scrieri*, t. II, p. 505) — întemeietorul mănăstirii de la Argeș, nu ne-a spus nicăieri, nici în inscripțiunile parietale ale bisericii sale, nici în cartea de povețe ce el a scris pentru învățătura fiului său Teodosie voevod, cu ce oameni s-a servit spre a înălța așa minune artistică, în fundul munților românești. Adunat-a el lucrători greci din Constantinopol și din Anatolia, cari lucrase la marile moschee ale padișahilor musulmani? Culesu-i-a el și de mai departe, din ținuturile Armeniei și ale Georgiei, unde crăișorii creștini ai locurilor clădeau biserice croite și decorate cam în felul celei de la Argeș? Nimeni nu ne-a spus-o; nimeni acum nu ne-o va mai putea spune...”

* „...îndemnându-l prietenia și bunăvoința cu care l-a copleșit însuși mânia sa voievodul“ (lat.) (*n. ed.*).

Tot așa d. Tocilescu (*op. cit.*, p. 15) observă despre această mănăstire: „Bisericele Armeniei și Georgiei, Manglis, Samthawis, Gelath, Caben, Akhtala, Safara etc. etc., toate anterioare cu mai multe secole monumentului nostru, ne dau, dacă nu prototipul, dar cel puțin o mare parte din elementele necesare pentru a compune decorațiunea sa sculptată. Găsim aci același sistem de arcaturi, adesea întrebuintat pe fețele exterioare ale bisericilor citate mai sus, briul sau ciubucul sculptat, aceleași impletiri și ornamente, aceleași rosace, și în fine, ceea ce-și are importanța sa, aceleași proporțiuni în înălțime, același spirit, același stil...”

Cine a fost arhitectul decorator sub Neagoe ne-au spus-o socotelile municipale de la Brașov: „Vitus sculptor et pictor“ (Rechnungen, *Kronstadt*, t. I, p. 460, 505). E și mai ușor a limpezi caracterul cel armenesc al minunatei biserice de la Argeș; adecă — după cum descrie Bayet (*L'art byzantin*, p. 284) arhitectura din Armenia — un fond bizantin, minuit cu multă neatirnare și îndrăzneală, așa că: „l'ornementation et les motifs géométriques qu'ils se plaisent à répéter rappellent bien plutôt le style persan et le style arabe“*.

În veacul de mijloc multe cete de armeni au colonizat Peninsula Balcanică, dintre cari unul — vestitul prin vitejie Ioane Tzimiskes — izbutise chiar, pe la finea secolului X, a se urca pe scaunul împărătesc al Bizanței. Bulgaria era plină de armeni, cărora în mare parte li se datorează acolo nașterea

* „...ornamentarea și motivele geometrice pe care le place să le repele își amintesc îndată de stilul persan și de cel arab“ (fr.) (*n. ed.*).

sectei eretice a bogomililor (Jireček, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 222). De peste Dunăre ei străbătuseră atunci până-n Transilvania, unde în apropierea Țării Românești, ba nu departe tocmai de Argeș, documentele menționează pe la 1355 pe un episcop armenesc de la Tâlmăciu: „episcopus Armenorum de Tulmachy” (*Cuv. d. bătr.*, t. II, p. 251).

Dar este ceva și mai lămurit. În Armenia, lângă lacul Van, există un oraș foarte vechi numit Argeș,

(Երջշ)

rostitindu-se cuvîntul întocmai ca românește, unde pe la începutul secolului XIV, sub papa Ioane XXII, era și un episcop: „Zacharias Argis” (Le Quien, *Oriens christianus*, t. I, p. 1448). Ce însemnează acest nume la armeni nu se știe. Distinsul armenist d. profesor C. Patkanoff de la Petersburg îmi împărtășește într-o scrisoare: „Quant à la signification d'Argêš, ancienne ville aux bord du lac de Van, je ne trouve pas dans la langue arménienne existante aucune trace d'une étymologie satisfaisante”*. În adevăr, în secolul II după Crist lacul Van, lângă care se află acel oraș, se numea deja Argeș, la Ptolemeu Arsissa (Ἀρσισσα), căci grecii numai printr-o sibilantă puteau să reprezinte sonurile palatale ǧ (dj) și š (sh):

* „Cit despre înțelesul ce-l are numele de Argeș, un vechi oraș așezat pe malul lacului Van, eu nu găsesc în limba armeană actuală nici o urmă de etimologie satisfăcătoare”

Deci:

a) intrucît românii n-au avut niciodată colonii în Armenia, pe cînd armenii le-au avut în România;

b) intrucît **A r g e ș u l** cel armenesc e fără alăturare mai vechi decît al nostru *Argeș*;

c) intrucît ființarea coloniilor armenesti tocmai lîngă *Argeș* se constată în secolul XIII prin „episcopus **A r m e n o r u m**“ de la Tălmăciu;

d) intrucît toate acestea, la un loc cu identitatea perfectă a celor două numi, nu pot fi un simplu joc al întîmplării;

rezultă că tîrgul *Argeș* din Carpați cel de lîngă rîul *Argeș* fusese colonizat în veacul de mijloc de către pibegi armeni din tîrgul *Argeș* cel de lîngă lacul *Argeș*.

La 1275, după o notiță contimpurană de cronicarul armenesc Smpad (*Hist. des Croisades, Doc. arm.*, 1869, t. I, p. 608), mai multe localități de lîngă lacul Van, iar mai cu deosebire Arğêș, fuseseră aproape dărîmate printr-un șir de cutremure, cari se repetară cu urgie în interval de un an întreg. Poate atunci, poate și-ntr-o epocă ceva mai veche, nici într-un caz însă mai nouă, o ceată de armeni pibegiseră de acolo și, ajunși pînă-n Carpați, au întemeiat aci, în memoria cuibului lor, un nou *Argeș*, dînd același nume rîului, după cum tot așa se chema în vechime și lacul Van. Clădind o biserică în stil armenesc și îmbrățișînd catolicismul, de nu vor fi fost catolici din trecut, acei armeni au căpătat de la papa un episcop: „episcopus *Argensis*“, care — strîmătorat de români — s-a mutat în urmă la Tălmăciu în Ardeal: „episcopus *Armenorum de Tulmachy*“; iar vechea biserică armenească, mereu învechită și rennoită, dar totuși păstrînd cu

stăruință tiparul său arhitectonic și decorativ cel armenesc, a devenit mitropolie a Ungro-Vlahiei, apoi mănăstire, apoi episcopie.

Vechea marcă a târgului *Argeș*, așa cum o găsim de cînd cunoaștem pecetea sa municipală, nu de ieri sau alaltăieri, este vulturul. Iată-o după o pecete din 1629:

Iată-o iarăși după o pecete din 1665, păstrată ca și cealaltă în Arhivele Statului din București (Doc. II. Rom., nr. 53 și 54):

Această pecete înfățișează anume pe vulturul împărătesc, cu care România nu avusese a face de

la căderea Constantinopolei și chiar cu mult mai dinainte, de cînd adevărat între Bizanța și între România s-au așezat la mijloc staturi și stătulețe serbe și bulgare. Negreșit, nu pe la 1600, nici la 1500, nici la 1400, își vor fi băgat țirgoveții argeșeni pe acest vultur cu două capete în pecetea lor, și anume în pecetea cea municipală, nu cea bisericească. Din dată însă ce noi știm acumă că orașul *Argeș* fusese colonizat cam în secolul XIII de un stol de armeni, plecați din *Argeșul* cel de lângă lacul Van și veniți în Muntenia prin imperiul bizantin, este de crezut că tocmai dinșii sînt aceia cari dăduseră coloniei lor drept marcă pe acel vultur, lăsindu-l apoi moștenire românilor, dempreună cu numele *Argeș* și dempreună cu măiastra biserică.

Să se ia bine aminte că armenii cei așezați în Muntenia, deși puteau să împrumute pe vulturul cel cu două capete de la bizantini, totuși ar fi fost nu mai puțin cu putință, ba poate chiar mai firește, ca dinșii să și-l aducă d-a dreptul din Armenia, căci în regiunea Tigrului și a Eufratului, precum de mult arătaseră arheologii francezi, după cari apoi și d. A. Odobescu în studiul său despre *Tezaurul de la Novo-Cerkask*, acvila bicefală e fără alăturare mai antică decît la greci. Nu Armenia o primise de la Bizanță, ci Bizanța a primit-o din Armenia. Iată vulturul cel armenesc cu două capete, din cea mai adîncă vechime, pe o stîncă de la Eyuk în Capadocia:

Această obirșie a vulturului argeșean încetează de a fi o ipoteză dacă vom recurge la luminile sigilografiei. Figurele de prin mărcile municipale, ca și de prin cele nobiliare, se nășteau în veacul de mijloc mai ales prin așa-zisul „rebus eraldic” sau „armes parlantes”, adică: numele unui lucru semnăind mai mult sau mai puțin cu numele unei localități sau familii, figura acelui lucru se lua drept marcă ereditară a familiei sau a localității.

Despre pecetile municipale în specie s-a zis de mult că: „mai obicinuit figurează pe ele lucrul al căruia nume se aseamănă cu numele orașului” (Heineccius, *De Sigillis*, 1702, p. 140).

Cîteva exemple:

Capitala Bavariei München are în marcă un călugăr = Mönch;

Berna din Elveția are în marcă un urs = Bär;

Magdeburgul are în marcă un castel = Burg și o fată = Magd;

Orașul Arnstadt are în marcă un vultur, fiindcă în vechiul dialect franconic vulturul se zicea „arn”, cuvînt pe care astăzi locuitorii de acolo nu-l mai

înțeleg, dar totuși vulturul rămîne și va rămînea pe pecetea municipală...

Dață un popor, printr-un rebus eraldic tras din graiul său, alcătuieste marca unui oraș, această marcă poate să treacă apoi la un alt popor care înlocuieste pe cel dintîi și nu încetează de a o întrebuința în curs de veacuri, deși pentru dînsul ea nu mai are nici un înțeles.

Românește cuvîntul **v u l t u r**, și orice alt cuvînt din nomenclatura păserească sau nepăserească, nu se aseamănă de loc cu *Argeș*. Armenește însă și numai armenește, vulturul este rebusul eraldic cel firesc al numelui *Argeș*, căci armenește și numai armenește vulturul se numește **a r g' i v**,

(*արծիւ*)

deja la Hesychius: „ἀρξίφος. ἀετού, παρὰ Πέρσαις*.”
(II, 1580)

ARGINT (pl. *arginți* și *arginturi*), s. m. et n.; argent. Metal prețios de culoare albă, din care se fac bani și care se întrebuințează în industrie. Lat. **a r g e n t u m**, de unde derivate în toate limbile romanice (Cihac, I, 16).

În Catastihul mănăstirii Galata din 1588 (*Cuv. d. bătr.*, I, 192, 194 etc.) ne întîmpină forme: *arjintu*, *argintu*, [d']*ărgintu*, *arguntu*, [d']*ergintu*.

Ca unul din cele două metale prețioase, *argint* se pune obicînuît în legătură cu **a u r**.

* ...arxifos, vultur, la perși (gr.) (n. ed.).

Biblia lui Șerban-vodă, 1688, Zach. IX, 3:

...căștigă *argintul* ca
țărîna și adună aurul
ca tîna drumurilor...

...thesaurizavit argen-
tum ut humum, et con-
gregavit aurum ut lutum
viarum...

„Dacă ploauă după o secetă mare, se zice că:
au dat Dumnezeu aur și *argint* pe pămînt...”
(C. Rosesau, Neamț, c. Bistricioara).

Ca metalul prețios cel mai răspîndit, *argint* se ia
adesea în înțeles de avere în genere.

Maxima cu care Nicolae Muste, *Letop.*, III, p. 82, își
încheie cronică: „la puțintei se află acesta dar, ca să
nu-i biruiască pofta lăcomiei și iubirea *argintului*...”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 131: „iară deca
dai tu pămîntului și diavolului averia ta, o, nemilos-
tive iubitoriile de *argint*, atunce și sufletul tău va
rămîne acolo...”

Despre *argint* neamestecat sau încercat, se zice
ispitit, lămurit, prisne, curat,
străcurat, ars...

Coresi, 1577, ps. XI:

...cuvintele Domnului,
cuvinte curate, *argint*
ars...

...eloquia Domini elo-
quia casta, argentum igne
examinatum.

Același pasagiu la Dosoftei, 1673, f. 16 a:

Că cumu-i *argintul* lămurit cu focul,
T' sînt sînte cuvinte curate cu totul...

Neculce, *Letop.*, II, p. 198: „Zic călugării [de la
Putna] să fi fost făcut [Ștefan cel Mare] și sfeșnicile
cele mari și cele mici și policandre și hora tot
prisne de *argint*, și pe urmă să le fi luat un Domn
și să fi făcut altele de spijă, care le am apucat și noi...”

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „sau altă fială de bani, să fie *p r i s n e d e a r g i n t ũ c u r a t ũ*, și să fie de plină și la cumpănă...”

Între comparațiuni poporane se zice: „*c u r a t c a a r g i n t u l*, alb *c a a r g i n t u l*, curat *c a a r g i n t u l s t r e c u r a t*“ (D. Negoescu, Dimbovița, c. Pietroșița; I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia).

„Despre un porumb bun se zice: *c u r a t c a a r g i n t u l* și uscat *c a f e r u l*“ (I. Dan, Brăila, c. Slujitori-Albotești).

„Ți-am dat copilul *c u r a t c a a r g i n t u l* și tu-ți bați joc de el...” (G. Mușețescu, Muscel, c. Poienari).

„Ibricele mele sînt *c u r a t e c a a r g i n t u l*“ (P. Măhor, Tutova, c. Puiești).

Argintul amestecat se zice *s p u r c a t* sau *m i n c i u n o s*.

Îndreptarea legii, 1652, f. 67 a: „Oricare *z l ă t a r i u* va mesteca aurul sau *a r g i n t u l ũ* cu alte lucruri fără știrea stăpînului, ce se zice de va *s p u r c a* lucrul și se va afla *m i n c i n o s ũ*, cu altă cu nemica numai cu capul să plătească...”

A acoperi ceva cu *a r g i n t*, se zice: *a f e r e c a*.

Neculce, *Letop.*, II, p. 203: „au adus [Alexandru Lăpușneanul] și capul sfîntului Grigorie Bogoslov de stă până astăzi la sfînta mănăstire la Slatina, *f e r e c a t* cu *a r g i n t* și cu petre scumpe...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

Chingile, școala lui, friul, *f e r e c a t e* cu *a r g i n t*,
Arată cum că luate de la vrun mare leah sînt...

Argintul aurit pe dasupra se zice *s u f l a t* cu *a u r*.

Despre lucruri de *a r g i n t* sau împodobite cu *a r g i n t*:

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 12: „Dacă au descălecat Împăratul sub sliban, i-au închinat daruri Duca-Vodă, cai turcești cu podoabe scumpe, lighean cu ibric de *argint*, și alte daruri scumpe...”

Balada *Crăișorul*:

Mindruța din grai grăia:
Na, bade, năframa mea,
Năframa cea de mătăasă
Pe margini cu *argint* trasă;
Cînd *argintul* s-o topi,
Să știi, bade, c-oi muri...

(*Tribuna* de la Sibiu, 1885, p. 91)

Balada *Iordachi al Lupului*:

Arnăuți cu șuşanele,
Cu *argint* pe la oșele...

Asemeni lucruri de *argint* se zic la plural *arginturi*. Inventariul Cotrocenilor, 1681 (Mss. Arh. Stat., f. 36): „*arginturile* ce am dat domnia mé la svânta mănăstire”, și urmează evangeliare ferecate, potiruri, cadelnițe, candelă, cruci...

Act moldovenesc din 1661 (*A.I.R.*, III, p. 240): „Gărăiman deacii n-au mai întorsu banii lui Gorghiță și *arginturile* innapoi...”

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 18: „Cetatea Sucevii era plină de avere, *arginturi*, haine, odoare, bucate boierești și neguțitorești...”

Legenda Sf. Dimitrie, sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 128): „unde voră fi acolo frămsetile inéleloră și măriia aurului și sunetele *arginturilor*...”

Cînd e vorba însă de bani, nu se zice la plural *arginturi*, ci *arginți*.

Dosoftei, 1680, ps. XIV: „*arginții* săi nu-i dăde într-aslam...“, unde la Silvestru, 1651: „*b a n i i* săi nu-i dă în camătă...”

Baladă din Ardeal:

Mers-au părinți
Cu *arginți*
Să-l poată răscumpăra;
Domnii zic că nu l-or da...

(Pompiliu, *Sibiu*, 82)

După mitologia poporană, sufletul mortului trece, între celelalte, printr-un *p o d d e argint*.

Doină din Ardeal:

Nu mă mai judece nime
Om cu suflet ca și mine,
Că la podu de aramă
Sufletul meu va da seamă,
Și la podu de *argint*
Va fi tare socotit...

(J.B., 175)

Din Bucovina:

Și mie că-mi vei găti
Pod de-aramă
Peste vamă,
Pod de-*argint*
Peste pământ...

(Marian, I, 153)

Altceva este frumoasa locuțiune proverbială: „a-și așterne un *p o d d e argint*“ = a ajunge la un scop prin bani sau prin mituire.

Cantemir, *Chron.*, II, p. 389: „Grecii, știindu-ș puținătatea, cu goana nu-i întisiia [pe latinii cari fugeau la corăbii], ca nu cumva nevoia să-i întoarcă

în vitejie, ce mai virtos — cum să zice cuvîntul —
p o d d e *argint*, pentru ca mai pre lesne în corăbii
să sae, le aşterné...”

În colinde, se zice că pămîntul stă

Pe patru stîlpi de *argint*,

Pré frumos împodobit...

(Vrancea, c. Găurile)

Tot în colinde se pomenesc adesea cai şi boi

Cu potcoave de *argint*

Ce bat bine la pămînt...

sau:

Cu potcoave de *argint*

Ce sînt spornici la fugit...

(Ghibănescu, în *Anale literare*, 1888, p. 37 sq.)

În credinţele poporane ne mai întîmpină m o r i
de aur şi de *argint*.

Colindă muntenească:

Nouă mori pe sub pămînt

Ş-alte nouă mori de vînt

Măcinînd aur ş-*argint*,

Cu piscoae pe fereastră

Să pice bănel în casă...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 88)

F l o r i d e *arginţi*:

Doi meri împletiţi,

De vară-nfloriţi,

De toamnă rodiţi,

Cu flori mărgăriţi,

Cu flori de *arginţi*...

(*Ibid.*, 80)

M ă r d e a r g i n t :

Frunză verde măr de-argint,
Cînd îmi vine mîndra-n gînd?
Primăvara la cosit...

(Marian, *Buc.*, II, 182)

F r u n z e d e a r g i n t :

Basmul *12 fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 236): „Trecură printr-o pădure cu frunzele de argint, trecură prin alta cu foile de aur...”

P a s e r e d e a r g i n t :

Fă-mă pasăre de-argint
Cu aripile de vînt,
Ca să zbor
Unde mi-i dor...

(J.B., 124)

În *Păpărugă* sau invocațiunea ploii, în Banat se zice:

Bumburel d-argint
Varsă pre pămînt:
Unde-i valea sacă
Grîu mult să se facă,
Unde-i valea plină
Și mai mult să vină...

(S. Liuba, c. Maidan)

I n v o c a ți u n e c ă t r ă l u n ă - n o u ă :

Lună-nouă,
Lună-nouă,
Tari ca *argintul* ne-ai găsit,
Tari ca *argintul* să ne lași...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 190)

„Cînd vede cineva luna nouă pentru prima oară,
se închină, apoi se lovește în frunte cu un ban de
argint sau de care are, zicînd vorbele acestea:

Lună nouă, lună nouă,
Taie pîinea-n două,
Ție jumătate,
Mie-a treia parte...”

(Țara nouă, 1887, p. 100)

E mai cu seamă răspîndită credința poporană
că numai *argintul* poate să împuște pe haiducii cei
vestiți.

Balada *Codreanul*:

Iar Leonti Arnăutul,
Înghiți-l-ar pămîntul !
Nasturi de-*argint* că scotea
De-ncărca o șușanea
Și-n Codrean o slobozea...

unde Alexandri adaugă în notă: „Poporul crede că
sînt zale vrăjite pe care numai glonții de *argint*
le poate străbate...”

Balada *Pintea*:

De la noi puteți afla
Că moartea Pintei va sta
Din trei fire de grîu sfînt
Și dintr-un plumb mic d-*argint*
Tare-n armă îndesat
Și la pleptu-i ațintat...

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 82)

Balada Golea Haiducul:

Nu vă mai stricați iarba,
 Că vă trebui undeva,
 Căci pe mine
 Nu m-atinge
 Nici ferul,
 Nici oțelul,
 Numai singur *argintul*...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 589)

Cu poeticul *d* ca în „dalb“, într-o colindă:

Cere mori pe sub pământ
 Care macină *dargint*;
 Cu piscoaia pe fereastră
 De pică *argintu-n* casă...

(Vulpian, *Text.*, p. 30)

(II, 1607)

ARICIU (plur. *arici*), s.m.; t. de Zool.: hérisson. Mic mamifer insectivor, acoperit în loc de peri cu țepușe lungi și tari. Lat. *h e r i c i u s*, ital. *r i c c i o*, span. *e r i z o* etc. (Cihac). Pe alocuri se rostește aspirat: *hariciu* (Transilv., Făgăraș, c. Copăcel). La macedo-români *ariciu* și *aritzu* (ἀριτζου).

Cînd își ascunde sub sine capul și picioarele, *ariciul* ne apare ca un mare ghem spinos, pe care nu poți pune mîna și de care se feresc animalele. De aci:

Proverb: „*Ariciul* cu meșteșug se prinde și vrabia cu mei“ (Pașn, II, 125).

Locuțiune proverbială: „s-a făcut g h e m ca *ariciul*“ (Negoescu, Dimbovița, c. Pietroșița).

Cu același sens:

„s-a s g u l i t ca un *ariciu*“ (R. Simu, Transilv., c. Orlat);

„s-a s t î r c i t ca un *ariciu*“, sau „s-a z g î r-
c i t“:

Descintec de „vătămătură“:

Nu rage ca buhaii,
Nu necheza ca caii,
Nu te z g î r c i ca *aricii*,
Nu te zbate ca chiticii...

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 326;
Marian, *Descint.*, p. 254)

Basmul *Pici, ramură* (Stăncescu, *Basme*, p. 17):
„Ia spune și tu, măi ciobănaș, o poveste. Ce stai
s t î r c i t ca un *ariciu*, acolo? ...“

„Parcă-i un *ariciu*, se zice despre cel sfiicios,
care vorbește fără a se uita în ochii omului“ (S. Stă-
nescu, Dimbovița c. Bilciurești).

Cînd *ariciul* pășește, încet și mîndru, nimic nu-l
zugrăvește mai bine ca ghicitoarea poporană:

Merge pașa pe ulițe
Cu trei mii de sulîțe...

(*Revista populară*, 1884, p. 45)

În Bucovina, aceeași ghicitoare:

Hanțul
Sbanțul
Cu o mie de sulîți.

(Sbiera, *Povești*, p. 321)

Altă ghicitoare despre *ariciu*:

Am un unchiuș mare

C-6 sută d-araci în spinare...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 217)

sau: „am un moș bătrîn și urcă aracii la deal“ (Ispirescu, *Pilde*, p. 43).

Destul de apărat prin puternica-i armură, *ariciul* caută să se asigure și mai bine în cuibul ce-și sapă pîntre buruieni sub pămînt, unde pare a fi atît de mulțumit cu al său și numai al său, încît proverbul zice:

Te răsfață într-al tău

Ca *ariciu*-n cuibul său...

(Pann, I, 136)

Țepușele *ariciului* se cheamă g h i m p i, mai propriu însă a r i c e.

„Poporul crede că, dacă se impune cineva cu g h i m p i i ariciului, carnea cea rănită coace de 9 ori pînă ce se vindecă“ (N. Prișescu, Teleorman, c. Pirlita).

În basme, mătăhala numită Mama-pădurii se descrie în următorul mod: „ea avea numai un ochi cît un talger, capul ca o căpiță, cozile ca măturoaiele, părul ca a r i c e l e, dinții ca secerele, degetele ca țepoaiele, unghiile ca coasele, picioarele ca rășchitoare...“ (G. Teodorescu, Galați, Mavromolu).

Ariciul scoate un glas despre care se zice că p u f n e ș t e (G. Chisencu, Dobrogea, c. Satu-Nou; Dumbravă, Neamț, c. Uscăți), ori f o r c ă i e ș t e (T. Ciobanu, Tulova, c. Frunțișeni; Fălciu, c. Iepureni), sau f o r c o t e ș t e (Carare, Iași, c. Cucuteni). Tot așa se cheamă glasul viezu-

relui sau bursucului, cu care vechile texturi și poporul confundă uneori pe *ariciu*:

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.*, I, 310): „хипорпил, *v i e z u r e*, *arič*“.

„*Ariciul* și *v i e z u r e* le sînt piez rău“ (I.D. Spineanu, Severin), — o credință poporană, care dintru-ntii trebui să fi privit numai pe *v i e z u r e*, căci despre *ariciu* în parte se zice, din contra, că: „*Ariciul* la o casă e cu noroc“ (I. Neculau, Neamț, c. Serbeni).

Românii niciodată nu omoară pe *ariciu*, nu numai pentru că el stîrpește unele insecte și prinde chiar șoareci, dar mai cu samă fiindcă joacă un mare rol în cosmogonia poporană. Deja la vechii greci *ariciul* era privit ca cel mai știutor din toate vietățile: πολλ'οἰδᾶλώπηξ, ἀλλ'ἔχινος ἐν μέγα* (Gubernatis, *Zoolog. mythology*, II, 11; cfr. Hahn, *Alban. Märchen*, II, 103), încît nu e de mirare dacă românul îi atribuie, cel puțin în parte, zidirea lumii.

„*Ariciul* a urzit pămîntul împreună cu D-zeu“ (M. Ștefănescu, Teleorman, c. Traian).

„D-zeu a trimis pe *ariciu* d-a urzit pămîntul“ (P. Dobrea, Muscel, c. Dîrmănești).

„*Ariciul* se zice că ar fi urzit pămîntul cu D-zeu“ (I. Georgescu, Dolj; c. Bodăești).

„*Ariciul* a fost întrebat de D-zeu la facerea lumii și pentru aceea e păcat să se omoare“ (G. Dermonescu, Prahova, c. Filipești; G. Voiculescu, c. Mălăești).

„Pe *ariciu* oamenii nu-l omoară, căci e de cînd cu urzirea pămîntului“ (I. Rădescu, Dîmbovița, c. Titu).

* ...multe vulpea știe, dar *ariciul* și mai multe (gr.) (n. ed.).

„Fiindcă *ariciul* a ajutat la urzirea pământului, este un păcat a-l bate sau a-l omori, ca și pe un om“ (P. Mihăescu, Brăila, c. Ceacîru; I. Bujoescu, c. Tătaru).

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 92: „Spun, măre, că Dumnezeu, după ce a urzit pământul cu *ariciul*, avu poftă să facă și oameni...”

Despre chipul acelei urziri a pământului, legenda se dezbînă în mai multe varianturi.

„Poporul povestește despre *ariciu* că atunci cînd a făcut Dumnezeu pământul, el a umblat cu un ghem și a urzit pînă unde trebuie să fie uscat și pînă unde trebuie să fie apă“ (I. Popescu, Buzău, c. Mărăcineni).

„Se zice că *ariciul* dintru-ntîi mergea în picioare. Cînd însă, la urzirea pământului, el a învățat pe Dumnezeu să facă văi și munți, ca să nu fie pământul neted, atunci Dumnezeu i-a dat *ariciului* să se poată face ghem, și la vale să se dea de-a roata“ (Mironescu, Neamț, c. Frumoasa).

„Cînd a făcut Dumnezeu pământul, nu se pricepea cum să-l așeze ca să-i facă loc, căci pământul era mult grozav. Așa i-a zis albinei să se ducă la *ariciu* ca să-l întrebe pe el: ce este de făcut? Cînd a sosit albina la *ariciu*, i-a zis: — Bună ziua, cumetrel! *Ariciul* a răspuns: — Mulțumim d-tale, cumătră! Da' ce vînt a bătut? — Am venit să-ți cei un lucru. — Ce? — M-a trimis Dumnezeu să-mi spui cum să așeze pământul, că e mult grozav și nu se pricepe cum să-l puie. — Da bine, cumătră, eu un biet ghem ce să știu?... Albina și-a luat ziua bună și-a plecat. Rămăs singur, *ariciul* zicea: — Vezi! Parcă el nu știe să facă văi adînci și munți înalți!... Cînd a isprăvit *ariciul* vorba, albina sbărrr dup-o floare

de lubene, unde se pitise ca s-auză ce va zice, și s-a dus drept la Dumnezeu să-i spuie..." (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Jipescu, Opincaru, p. 117: „*ariciu* iera voinic, cu barba mare, cînd urzia Dumnezeu pămîntu, și chiemindu-l să-i ție doo ghiemuri, unu dă urzieală ș-altu dă bătătură, *ariciu* s-a-nhiorat dă fața Domnului, a scăpat un ghiem din mînă: din astă pricină pămîntu din lat și șes cum iera să hiie, s-a scovîrdat și s-a prefăcut în mîlușteanuri, vâi, văgăuni, colnice, piscuri, munți, rîpi, măci, și Dumnezeu s-a necăjit și l-a blestemat să rămie ghiem, ș-așa stă d-atunci..."

O paralelă a legendei cosmogonice de mai sus se găsește și la bulgari (Dragomanov, *Malorusskii predaniia*, Kiev, 1876, p. 431); dar acolo personajele nu sînt Dumnezeu, albina și *ariciul*, ci Dumnezeu, albina și dracul. Dracul este acela de la care albina află pe furiș și apoi destăinuiește lui Dumnezeu meșteșugul de a așeza pămîntul. *Ariciul* dară ține la noi locul demonului dintr-un mit dualistic despre zidirea lumii, un mit a cărui urmărire metodică ne-ar duce, poate, în Persia, urcîndu-ne pînă-n epoca zoroastrismului. Rămîne a se cerceta.

Din legenda despre bătrînețea și priceperea *ariciului* s-au născut la noi unii idiotismi foarte caracteristici.

„Ăsta-i ca *ariciul* de cînd a urzit Dumnezeu pămîntul, — se zice de omul mic la stat, dar mare de vîrstă" (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Alexandri, *Concina*, sc. 2: „știi cu ce sameni de-o oară de cînd te zbuciumi ca un oarecare fost orator la tribună? Cu un *ariciu* de 60 de ani; ce s-ar răstogoli și și-ar înfige ghimpii săi în toate încercările timpului de față..."

Basmul *Douăsprezece fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 240): „Flăcăiandrul însă se furișă și de astă dată de intră în camera fetelor ca să asculte la sfatul lor. Pare - că-i spusese *ariciul* la ureche că are să se petreacă între ele ceva pentru dînsul...”

Basmul *Copiii văducului* (*ibid.*, p. 333): „A fost odată un om. El avea o fată și un băiat. Și rămîind văduv de muma copiilor, îl îndemnă *ariciul* să se însoare de a doua oară...”

În ultimele două pasaje: „spusese *ariciul*” și „îndemnă *ariciul*” însemnează întocmai ca: spusese *d r a c u l*, îndemnă *d r a c u l*.

Dintr-un alt punct de vedere, înțelepciunea *ariciului* este lăudată chiar de Sfinții Părinți.

Antim, *Predice*, p. 119: „Să facem cum face *ariciul*, că după ce merge la vie, întii se satură el de struguri, și apoi scutură vița de cad broboanele jos, și se tăvăleşte pre dinsele de se înfig în ghimpii lui, și duce și puilor...”

Totuși biserica numără pe *ariciu* între vietățile cele spurcate.

Pravila de la Govora, 1640, f. 49: „cine va mânca lupu sau vulpe sau căine sau pisică sau *ariciu* sau pilșu sau nevăstuică sau véveriță și ș-altele altele câte sântu necurate...”

Și-n medicina poporană *ariciul* ține un loc destul de însemnat.

„Pielea de *ariciu* se pune pe botul vițeilor ca să nu sugă” (P. Olteanu, *Ilațeg*).

„Dacă se tund ghimpii de pre *ariciu* și se dau la oi în sare, oile nu mai căpîază” (același).

Între fermece este și unul: „fapt cu sînge și cu mațe de *ariciu*” (G.D.T., *Poes. pop.*, 374).

Pe lângă sensul său propriu zoologic și pe lângă cel mitologic, *ariciu* a dat naștere la o numeroasă familie de cuvinte, despre cari a se vedea la locurile cuvenite, precum: *ariciu* ca boală la om, *ariciu* ca boală la cai și la vite, *ariciu* ca boală la plante, de aci verbul *aricesc* cu adjectivul *aricit*, apoi *ariciu* ca joc copilăresc și ca danț țărănesc etc. etc.

(II, 1646)

ARIPA-CÎMPULUI n. pr. m.; t. de Mythol. popul.: héros légendaire, sorte d'Hercule*. Într-un basm din Banat, foarte bine reprodus de d. A. Tuducescu (*Tribuna* din Sibiu, 1885, nr. 218—28), zmeii furînd soarele, luna și stelele, le scapă de la ei fătul-logofăt *Aripa-cîmpului*, după un lung șir de lupte, cari reamintesc cu atît mai mult anticul mit al lui Ercule, cu cît eroul, deși adesea ar putea să se odihnească și să-și primească răsplata vitejiei, totuși nu se oprește pînă a nu isprăvi întregul lanț al izbindelor. Această legendă însă nu se întemeiază pe un prototip elenic, ci pe o redacțiune latină a mitului lui Ercule. Numele *Aripa-cîmpului* însemnează pe protectorul agriculturii, după cum era Ercule numai la latini, niciodată la greci (Cox, *Myth. of the Aryan Nations*, II, 56). Ceva mai mult: însuși numele curat italic al lui Ercule: Semo

* ...termen din mitologia populară: erou legendar, un fel de Hercule (fr.) (n. cd.).

Sancus (semen, sancire)* exprimă tocmai aceeași noțiune de „agri custos“** ca și *Aripa-cîmpului* (Bréal, *Hercule et Cacus*, în *Mélanges*, p. 48 sqq.).

(II, 1664)

ARMÎNDEN, s.m.; t. du Calendrier popul.: 1. premier jour de Mai; 2. branche verte ou arbre entier que l'on place, le premier Mai, devant les maisons***. În popor se mai aud formele: *Armendin* și *Arminster*. Cuvîntul e răspîndit mai cu samă în Moldova, în Ardeal și-n Banat. Macedo-românii nu-l cunosc. *Armindenul* joacă un rol însemnat în credințele și datinele poporului.

„La 1 mai se zice *Armendin*“ (I. Major, Tutova, c. Plopana).

„Florile de salcîm înfloresc pe la *Arminden*“ (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea).

„La *Arminden* se aduce din pădure o prăjină cît se poate de mare, cu puține clence în vîrf, și se implîntă dinaintea casei. Zicătoare plugărească: Dacă nu se samănă cucuruzul pînă la *Arminden*, poți să bagi mestecăul mămăligei în foc...“ (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„La *Arminster*, oamenii frig un miel, se duc în pădurè, la vie, sau și în grădină unde este iarbă verde, se pun la umbra unui copaciu și, mîncînd friptură de miel, beau vin-pelin, sau dacă nu este, atunci vin de celalt, puind în el pelin verde. Unii

* sămînță, a păzi (lat.) (n. ed.).

** „păzitor al ogorului“ (lat.) (n. ed.).

*** ...termen din calendarul popular: 1. prima zi din luna mai; 2. creangă verde sau un copac întreg care se pune de întii mai, în fața caselor (fr.) (n. ed.).

aduc cu ei și lăntari de le cîntă, petrec astfel pînă cătră sară, cînd se întorc în sat cîntînd și bînd, împodobindu-se pe la pălării cu flori de liliac, dacă a înflorit, și cu pelin verde. Din popor începe a dispărea și acest obicei. Cînd 1 mai cade într-o miercuri sau vineri, zi de sec, nimine din popor nu-l petrec, fiindcă nu mîncă carne. Ciocoieșii însă de la țară îl petrec întotdeauna..." (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

„La *Arminden* pun la poartă un arbore nalt, cu frunze numai în vîrf, și-l lasă acolo pînă se face mai întii pine nouă; atunci face din el jiruitoriu de cuptorin, cu restul arde cuptoriul. Acel arbore se zice *arminden*. Poporul povestește că atunci cînd tăia Irod pruncii, a tăiat toată ziua pînă seara; unde a ajuns seara, a pus un arbore ca *armindenul* semn ca să se știe pînă la ce casă a ajuns; dimineața însă la toate casele a aflat *arminden*, și așa a scăpat și Domnul Hristos" (P. Olteanu, Transilv., Hațeg; cfr. Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 130).

„Pe mărțișor de la 1 martie femeile și fetele îl poartă pînă la 1 mai, cînd atunci îl iau de la git și cumpără pe el vin roșu, pe care trebuie numaidecît să-l bea pe iarbă verde, zicînd, că în cursul verei nu le va pîrli soarele..." (C. Mironescu, Tutova, c. Ibănești).

Cîntec de 1 mai în Covurlui:

Frunză verde de pelin,
Iată-ne la *Armendin*;
Beu mesenii și mîncă
Și de ciună nu li-i frică...

(G. Theodorescu, Galați, Mavromolu)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 114: „Dați năvală și-i prindeți și mi-i legați coala cot la cot, ca să-i ducem poclon lui vodă, ca doi herbeci de *Arminden*...”

Despre obiceiuri analoage la alte popoare, nu numai romanice, dar încă slavice, germanice și celtice, cari serbează de asemenea pe 1 mai prin veselie și prin purtarea unui arbore, a se vedea pe larg la Mannhardt, *Der Baumkultus*, I, 162—189. Românii însă au unele particularități cari le sînt proprii.

Etimologia cuvîntului este una din cele mai ușoare. La 1 mai se serbează sîntul *I e r e m i a*. Serbește *I e r e m i i e v - d a n*, paleo-slavic *I e r e m i i n ũ - d ĭ n i* „ziua lui Ieremia”. De aci românește *Arminden* din *Erminden*, cu trecerea inițialului *er* în *ar*, ca în „ariciu”, „Ardeal” etc. Orice derivațiune latină, bunăoară ca cea din *a l i m e n t a l e* (*Lex. Bud.*), e fantastică; dar și mai ciudată e înrudirea cu germanul *a l l - m e n d e* „silva communis”, propusă de Miklosich (*Beitr. z. Lautl. d. rumun. Dialekte, Conson.*, I, p. 51).

(II, 1709)

ARÛNC (*aruncat, aruncare*), vb.; jeter, lancer, rejeter, rebuter, objecter; *m ă arunc*, se prăcipiter, s'élancer, danser. Sensul primitiv al cuvîntului, curat plugăresc, este acela de a plivi, a smulge buruienile ce cresc pe o arătură sau într-o grădină: „écherber, sarcler”. Acest sens îl păstrează pînă astăzi

italianul *arronco*. În latina vulgară *ad-runco* = evertō, alieno (Du Cange).

Şaieanu, *Semasiol.*, p. 159: „*arunc* derivă din latinul *eruncare*, cuvînt întrebuiţat numai de scriitorii agronomi cu înţelesul de a plivi un cîmp de buruieni, a *arunca* *hălăriile*. Importanţa extraordinară ce agricultura a avut şi are în viaţa socială a poporului român a făcut să se generalizeze această expresiune agronomică, luînd locul clasicului *jacere*“.

Activul *arunc* e sinonim cu *azvîrlesc* sau *zvîrlesc*, de care se deosebeşte prin mai puţină violenţă sau iuţeală; bunăoară la Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 313: „căt era Antioh-Vodă de straşnic la mănîe, că de multe ori la divan cu buzduganul a *svîrli*a în gamenii cei vinovaţi...“, unde ar fi fost mai puţin potrivit *arunca*.

Basmul *Prîslea cel voinic* (Ispirescu, *Legende*, p. 85): „Acum e timpul cînd [Zmeul] are să vină la prînz, şi are obicei de *aruncă* buzduganul cale de un conac şi loveşte în uşă, în masă, şi se pune în cui. — Dară Prîslea luă buzduganul, îl *azvîrli* înapoi mai departe...“

Arunc este dară ceva mai puţin decît *azvîrl*, dar ceva mai mult decît sinonimul *leapăd*, care rareori exprimă o acţiune violentă.

Costache Negruzzi, *O alergare de cai*, II: „prin ademenirile voastre o faceţi de-şi calcă datoriile sale de femeie, uită virtutea, *leapădă* cîntea ca să *s-arunce* în braţele voastre...“

La românii de peste Carpați, ca sinonim cu *arunc* se întrebuințează *țip* :

Cu cheile s-or jucat
Mulți pruncuți
Nepricepuți;
Nu știu în foc le-au *țipat*,
O'n apă le-au *aruncat*...

(Pompiliu, Sibiu, 54)

Reflexivul *mă arunc* e sinonim cu *mă răped*.
Anton Pann, *Erôtocrit*, p. 42:

În toate părțile ca un vultur
Se *repezea* și se *arunca*...

I. Activul *arunc*.

„A *arunca*, a azvirli cu mîna sau într-alt chip, a lepăda, a depărta cu ură, cu asprime, a nu voi, a nu priimi, a părăsi cu despreț“ (Costinescu).

Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 252: „noroadele tot îl suduia [pe Dimitrașco Cantacuzino] și-l hătcăia și *arunca* cu petre și cu lemne după dănsul...”

Coste Băcioc, Iași, 1619 (*A.I.R.*, 1, 2, p. 6): „au vândut o prisacă cu pomi, și prenpregiur prisecei loc în toate părțile căt va puté *arunca* un om cu un topor...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 1475:

Fiu patriei se numește, învață pe patrioți,
Zice să-i dea ascultare, să saie la arme toți,
Jugul robiei s-*arunce*, fi vremea de deșteptat,
Căci strămoșii din mormînturi strigă toți neîncetat...

Doină din Ardeal:

Cînd vezi fața-i rumeioară,
 Un dor aprig te omoară;
 Iar cînd trece și-ți zîmbește,
 Cîmpu-n față-i înflorește;
 Și cînd ea se prinde-n joc,
 Se tot leagănă-ntr-un loc
 Și-n voinici *aruncă* foc...

(*Familia*, 1884, p. 455; Alex.,
Poes., 2, 301)

Zilot, *Cron.*, p. 33: „cînd, ce să văză? o negură
 de pazvangii, ca niște hiare turbate, venea răcnind
 și *aruncînd* focuri...”

Același, p. 36: „Și cîteva zile neîncetat au *aruncat*
 tunuri asupra-i, și într-un trup ca acesta de zidire
 abia trei sau patru ghiulele au nemerit...”

Valurile apei *aruncă* o scîndură pe mal.

Pravila Moldov., 1646, f. 24 (cf. Pravila Matei
 Basaraba, p. 340): „carele va găsi pre marginia
 unii ape mari fiecîce lucru, ver mare, ver mică, carele
 va fi *aruncat* apă ca o plavie, acesta de nu-l va
 mărturisi, nu va avia nice o certare...”

Cineva *aruncă* o manta pe umeri, iar figurat se
 poate zice ca în doina *Cît o fi*:

De te prind cu fată mare,
 Ți-o *aruncă* în spinare...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 315)

„I-a *aruncat* că este prea tînăr = il lui a objecté
 sa trop grande jeunesse” (Pontbriant).

II. Reflexivul mă arunc.

Miron Costin, *Letop.*, I, p. 313: „striga căzării: ziceți-ne în vro parte, ori să mergem, ori să ne *aruncăm* în șanțuri duple obiceiul nostru...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (Mss. în Acad. Rom., p. 33): „Ciacalul aceasta de la Vulpe audzind, dzisă: Eu după cuvîntul tău și în fundul mării a mă afunda, și în mijlocul focului a mă *arunca*, și nice cum vieții mele a cruța, nu mă voi feri...”

Balada *Român Grue Grozovanul*:

Iată Grue dă-na poi
Și s-*aruncă* printre voi
Ca un vînt învîforat
Într-un lan de grîu uscat...

Balada *Inelul și năframa*:

Vorba bine nu sfîrșea
Și de cale se gălea,
Pe-un cal ager s-*arunca*
Și la labără pleca...

Balada din Banat *Gruia lui Novac*:

Și-și scolea un călușor,
Ca un mînz de sprinteior,
Care cure iepurește
Și s-*aruncă* o gărește...

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 621)

A. Pann, *Prov.*, I, 87:

Pe loc se dezbracă, se *aruncă*-n baltă,
Negîndind nerodu c-o să pață ș-altă...

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 81: „Apoi lăsînd să iasă din adîncul peptului ei un suspin înfocat, se *aruncă* în brațele ciociului...”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (Conv. lit., 1881, p. 12): „Povestea cîntecului:

Fă-mă, Doamne, val de tei
Să m-*arunc* între femei...”

Legenda St-lui Nicolae, sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al bis. St. Nic. din Braşov, p. 140): „fu în lipsă mare de toate, cătă nu-i rămăsese nice hrană, nice haine; o, amară! până în căte se *aruncă* meserătatea!...”

Impersonal, la Zilot, *Cron.*, p. 93: „Nu puţină ciudă căzu la toată armia rosească de o nenorocire ca aceasta, care mai mult *s-arunca* asupra relei oteîrmuiri a comandirilor, fiindcă nici la vreme au nemerit, nici cite au trebuit să aibă gata, or nu le-au avut, sau le-au avut proaste...”

Doina *Domnica*:

Paftaluţe şi cordele
Numa-n flori şi fluturele,
Ş-apoi să *s-arunce*-n joc
Ca un trandafir de foc...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 349)

Cîntec de danţ din Bucovina:

Aruncă-te, moş bătrîn,
Că la iarnă ţi-oi da fin;
Da' de nu te-i *arunca*
Nice paie nu ţi-oi da!...

(Marian, II, 233)

La jocul *ţurca* sau *cerbul*, în regiunea
Haţegului se cîntă:

Aruncă-te, cerbule,
Că de nu te-i *arunca*

Turtă caldă nu-i mînce
 De la (cutare) sāraca!
Aruncă-te din cālciție
 Ca moara din cāpătīnie!
Aruncă-te din cercei
 Ca moara din clopoței...

(P. Olteanu, Hațeg)

III. I d i o t i s m i.

1. *arunc* n ă p a s t e.

Cantemir, *Chron.*, II, 379: „și altă n ă p a s t e *aruncă* asupra lui Dragoș-Vodă cu românii săi, nu mai nescărăndăvicioasă decît cé dintăi...”

Matei Basaraba, 1649 (*A.I.R.*, I, p. 107): „de-i măscăriț și le *arunca!* n ă p ă ș t i că vă unblă cu fămīile...”

În înțeles de asupriri fiscale:

Nicolae Costin, *Letop.*, II, p. 82: „Nu las aice mainte a pomeni de pecetluiturile ce scosesă în țară Mihai-Vodă, care s-au dat la tot omul ce eșisă la pecetluituri; iară pe urmă neputându-se strînge banii atăța cāt să-și plinească lăcomia cea nesăție, eșisă poroncă la zlotași să *arunce* n ă p ă ș t i să se îmbrace toți banii după somele care eșisă din Visterie...”

Cu același sens, la Zilot, p. 27: „cu amestecătura ce vrea să curgă să poată afla mijloacele lesnicioase a *aranca* pe țeară b i r u r i mai multe...”

De asemenea la Duca-vodă, Iași, 1684 (*A.I.R.*, III, p. 255): „domnii méle s-au jeluit cestu om anume Ghiorghie din sat Cudii, zicāndu Ghiorghie că li-au fostu *aruncat* s ă f a c ă un car cu patru boi...”

2. *arunc sortii*.

Locuțiune biblică.

Silivestru, 1651, ps. XXI:

...și pre veșmântul
mieu aruncară sorții......καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν
μου ἔβαλον κλήρον...

unde în Vulgata: „miserunt sortem”*.

A. Pann., *Prov.*, I, 66:

Ce trebuie într-atita să stăm și să ne sfădim?

Cîs-*aruncăm* sortii mai bine, și pe cine va cădea

Atuncea toți să se tragă și numai unul să dea...

S.F. Marian, *Datine (Albina Carpaților, 1879,*
p. 132): „Unii aleargă pe la babele vrăjitoare, ca
acestea să le cate în cărți și în palmă, să le *arunce*
bobii, iară alții se duc pe la zodieri...”

3. *arunc sămîntă*.

Termen agricol.

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „necum altă, ce nice
sămînta Ț-au *aruncat* acolia, nice acéia ca să
nu aibă vocă să o ia...”

Doină din Bucovina:

Mă suii pe cea costiță

Să-mi ar și eu o brăzdiță,

S-*arunc* puțină *sămîntă*...

(Marian, II, 42)

Cîntecul pandurilor de la 1821:

Să trag brazda dracului

La ușa spurcatului,

O brăzduță d-ale sfinte

* „...au aruncat sorții“ (lat.) (*n. ed.*).

Să fie ciocoiul minte:
Să-ți *arunc* un sămînat
Cu singele meu udat...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 484)

Figurat, la Moxa, 1620, p. 381: „noiră pămîntul
țelenitū și *aruîncară* sămănta de pravos-
slavie...”

Cu totul în alt înțeles în Pravila Vasilie Lupul,
f. 79: „muiaria lui de să va înpreuna trupêște cu
altă muiare, cumu să dzice: una cu alta și să varsă
una la alta, ce să dzice *aruncă* sămănta, pentru
că această iaste ca și sodomia...”

4. *arunc* o c h i i.

Zilot, *Cron.*, p. 6:

Încotro *aruncai* o c h i i, alt nimic nu mai vedeai
Decît jelbi unul la altul cum ar face auzeai...

Alec Văcărescu, p. 26:

O c h i i în ea cînd ți-i *arunci*,
De tot se-ntunecă alunci...

I. Văcărescu, p. 237:

Unde-*arunci* plini de dulceață
O c h i i dătători de viață,
Locul tot îl înviezi;
Pré urîlă e pustie,
Beznă, gheață, grozăvie,
Unde tu nu luminezi...

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Le-
gende*, p. 3): „toce mai cînd era să iasă, își mai *aruncă*
o c h i i o dată prin grajd, și zărînd într-un colț
un cal răpeiugos și bubos și slab, se duse și la
dînsul...”

Doină din Bucovina:

Și cum trec, și cum se duc,
Înapoi o c h i-și arunc...

(Marian, II, 40)

Doină din Banat:

Unde-or fi oameni mai mulți,
La mine să nu te uiți;
Unde sînt mai puținei,
S-arunci o c h i i pintre ei,
Să te uiți în ochii mei...

(Vulpian, *Texturi*, p. 104)

unde apare foarte bine deosebirea între „a se uita“, acțiune intenționată sau prelungită, și între „a arunca o c h i i“, acțiune fără precugetare sau momentană.

La deminutiv, într-o doină din Ardeal:

Unde-și pune piciorul,
Se aprinde mohorul;
Unde-arunc u n o c h i ș o r,
Arde sufletul de dor...

(Familia, 1884, p. 431)

În alt înțeles, o boală se *aruncă* p e o c h i, sau pe orice parte a corpului.

S.F. Marian (*Descîntece*, p. 7): „spune descîntătoare că deși albața se vindecă în decursul descîntării, totuși trebuie să se împlinească cele nouă zile menite pentru descîntare, căci neîmplinindu-se, albața iarăși s e *aruncă* p e o c h i“.

5. *arunc* d i n c a p = o clătinare nervoasă a capului.

Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 348: „Împăratul [Petru I] era om mare, mai înalt decât toți oamenii, era nu gros, rătund la față și cam smad, oacheș, și cam *arunca* câteodată din cap fluturând...”

6. *arunc* p i z m ă, u r g i e, u r ă, v r a j ă etc., o locuțiune foarte deasă mai ales în cronica lui Moxa, 1620:

p. 347: „iară diavolul văzu viața lor într-atăta bine în rai ca îngerii, ce nu putu răbda, ce *aruîncă* u r g i e spr-insii cu pizmă...”;

p. 353: „*aruncară* v r a j e și li se arată că cu brăbăția nu voru pute lua Troada, nice cu sabia, numai cu hitlenia...”;

p. 356: „acestuia *aruncă* p i z m ă Tulie de-lutăe, și pre fechorii, și-i strînse bunătatea toată la dînsul...”;

p. 374: „veni mânia lu Dumnezeu spr-insul și-i *aruîncară* p i z m ă toți...”;

p. 388: „dăciia *aruîncă* p i z m ă cu vrăjmășie Varda pre părintele...”;

p. 394: „Foca *aruîncă* u r g i e pre Timishi pentru că-l vădise oarecine cu niște cuvinte rele, deci-lă goni de la dînsu...”

A. Pann, *Erotocr.*, p. 8:

Că cu cît mai mult stăpînul pe sluga își va iubi,

Atît și u r ă *aruncă* asupra-i cînd va greși...

Nicolae Mustea, *Letop.*, III, p. 78: „dacă face un Domn obicei măcar cît de rău, alții pre urma lui pré lesne fac pe obiceiul acela, fără de nici o îndoială, *aruncînd* g r i j a sau p ă c a t u l asupra aceluia ce l-au scornit...”

7. E ciudată locuțiunea „a *arunca* n ă d e j d e a”, la Zilot, p. 21: „Căpitan-pășă, întru care își avea

aruncată toată nădejdea sa...“; ea se găsește însă deja într-un text din secolul XVI, *Legenda St-ei Parasceve* (Cod. Mss. miscell. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 72): „Așa amu cu totu sufletulū ruga-se, și toată nădejdea spre a lu Dumnezeu maică *aruîncă*...“ A *arunca* nădejdea spre sau întru cineva este a avea o speranță întemeiată, tare, neclintită.

8. O expresiune poporană remarcabilă: *aruncă runtea ță* = încep a avea peri albi.

Am intrat făr' de musteață,
Ș-acum *aruncă runtea ță*;
Am intrat pui de român,
Ș-am agiuns moșneag bătrîn...

(Alex., *Poes. pop.*, 252)

9. Când cineva seamănă prea mult cu vreunul din părinți sau din neamuri, se zice că: „s-a *aruncat* în partea cutăruia“.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 177): „Îmi pare rău că n-am luat macar spinul cel de al doile cu mine. Dacă s-a *aruncat* în partea mine-sa, ce-i vinovat el?...“

10. În basmuri: „a se *arunca* în slava cernului...“ = „s'élancer au haut du ciel“ (Julie Hasdeu, *Théâtre*, p. 344).

11. Melancolia sau ipocondria, numite în specie *aruncat* sau *aruncătură*, sînt nește boale pe cari, după credința poporului, babele sau dușmanii le *aruncă* asupra omului:

Frunză verde trei nuiele,
Mamă, suratele mele
Ș-aseară s-au socolit,

Și aseară s-au vorbit,
Doi mamă, -ntr-un corn de șură
Să-mi *arunce* f a p t și u r ă...

(J.B., *Trans.*, p. 186)

12. P r o v e r b i :

„Fă-mă, mamă, cu noroc și mă *aruncă*-n gunoi...”
(Pann, II, 133).

„Fă bine și-l *aruncă*-n drum“ (*Ibid.*, II, 20).

Binele de rău te scapă,
Să-l *arunci* chiar și în apă...

(*Ibid.*, I, 72)

„La copaciul fără poame nimené nu *aruncă* piatră”
(*Ibid.*, II, 126).

„Un nebun *aruncă* o piatră în gîrlă și o mie în-
țelepți nu pot să o scoată“ (*Ibid.*, III, 118).

În hatîrul dumneavoastră
Iacă m-*arunc* pe fereastră...

(*Ibid.*, II, 151)

„O zicătoare foarte răspîndită la români: Nu mai
arunca moartea în țigani!” (R. Simu, *Trans.*,
c. Orlat), cînd cineva se prea laudă sau se prea
îngîmfă, crezîndu-se mai ceva decît alții.

Jipescu, *Opincaru*, p. 149:

„— Mă, Țimboace, da' ce zăboghiși în casă mai
mult? Or te bătu muierea și mai întîrziași?... ”

— Așa o hi, măi Dane! Mult te gîndiși? Poate că
tu ai pățit așa lucru ș-acum *arunci* moartea în
țigani!...”

IV. P a r t i c u l a r i t ă Ț i f o n e t i c e .

Sonul *n* în *arunc* se rostea ca o vocală nazală.
De aceea la macedo-români el a dispărut de tot,

zicându-se *arucare* și chiar *arcare* (Dr. Obedenaru), iar în vechile texturi române se scrie adesea prin litera vocală. Așa, afară de unele citațiuni de mai sus:

- Textul biblic oltenesc, circa 1560 (*Cuv. d. bătr.*, I, p. 11): „pre trupurile vostre cele morte eu le voi *aruîncea* (аруѣнка) ca pre idolii voștri...”

Fragment biblic din sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 259): „să nu ne înșine *aruîncămu* în năpaste...” Și tot acolo, p. 294: „nice să ne *aruîncămu* noi înșine în nevoi și în năpâști...”

Moxa, 1620, p. 382: „și *aruîncă* pre toți dăjdi grêle...”

Mitropolitul Varlam, 1642, I, f. 143 a: „prinsârâ-l și-l *aruîncară* într-o groapă...”

În limba poporană poetică, ne întîmpină și forma *darunc*, cu eufonicul *d* ca în „d a l b”, „daur” etc.

Colindă din Ialomița:

Și cînd ochi-și *darunca*,
Dinapoi maica venea...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 26)

Balada *Toma Alimoș*:

Ochi-și negri *darunca*,
Peste cîmpuri se uita,
Și departe ce-mi zărea?...

(*Ibid.*, 582)

(II, 1765)

ASCUNSELE (DE-A), s. îndécl.; jeu enfantin: colin-maillard, cligne-musette. După regiuni, acest joc copilăresc are o mulțime de sinonimi: a j u-

mitul, mijoarcă, mijoatecă, de-a mija, d-a-cucul, jumetcă, pitulicică etc. Se zice și: de-a ascunsul sau d-a v-ați-ascuns.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 225: „... băieții o tuliră d-a lungul viei, strigînd în goana lor:

— Cine vrea d-a «puia-gaia» să-i adune cu tigia?

— Cine vrea d-a «v-ați ascunselea»?

— Cine d-a «hîra» care taie vina?

— Cine... etc.“

A. Vlahuță, *Nușele*, p. 51: „o porneau de vale, peste pârîu, în luncă, și se jucau de-a ascunsele prin tufiș. Sara se întorceau obosiți...”

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 139: „Băieții azvirleau cu mîngea și cu arșicele, iar fetele cele mici se jucau d-a ascunsele sau d-a baba-oarba, alergînd ca niște căprioare prin iarba cea verde și moale spre a prinde fluturi sau a culege flori...”

D. G. D. Teodorescu (*Poes. pop.*, p. 187) observă: „unele din jocurile copiilor români sînt pînă astăzi o reproducere neschimbată a celor ce se practicau de copiii greco-itali cu 20—25 secole în urmă. Monumentele figurate, obiectele de artă și scriitorii vechimii ne sînt marturi neîndoioși despre adevărul acesta. Iată, spre exemplu, cum se exprimă Pollux despre ἀποδιδράσκοντες, care nu era altceva decît jocul nostru d-a ascunsele sau «d-a v-ați ascuns»: Unul dintre cei ce se joacă se așează în mijlocul tovarășilor și, de la sine, își închide ochii, afară numai dacă vrun altul n-ar fi însărcinat să i-i țină închiși. Jucătorii o iau la fugă (ἀποδιδράσκουσι) și se răsipesc. Atunci cel care este (de rînd, care se face), deschizînd ochii, începe să-i caute, iar dinșii trebui să-și dea toate silințele ca să

ajungă înainte de dinsul la locul hotărît (εἰς τὸν τόπον τὸν ἐκεῖνον)...*

La acest joc, copiii rostesc o mulțime de recitative, unele obicinuite într-un loc și altele în altul, din cari o samă răsfrîng într-un mod foarte curios diferitele epoce din istoria românilor: epoca fanariotică, epoca slavică, epoca tătărească etc.

Așa recitativul:

O pi / sec na / sec na / pi
 kes tin / boli / na co / sti
 tzan găr / man găr
 na caf / to
 ti af / to be
 - len gher / bufl...

este o scilciare din grecește:

ὁποῖος ἔχλασε νὰ πιεῖ
 καὶ σ' τὴν Πόλιν ν' ἀκουσθῇ...**

Tot la greci se referă recitativul:

Trîntii una, trîntii două,
 trîntii, vere, pîn' la nouă:
 trîntii fata grecului
 pe malul Petrecului.
 Veni grecul mînios
 cu cuțitul ruginos:
 — Dă-mi, Voico, cheițele
 să-mi descui lădițele,
 să-mi scot cununițele,
 să-mi cunun felițele!
 — Vai de mine, nu-s la mine,

* în locul acela (gr.) (n. ed.)

** Cum te-ai frînt de băutură
 Strigă lumea într-o gură... (gr.) (n. ed.).

ci-s la popa din Popești
 sus în casele domnești,
 unde fată vacile,
 unde ouă rațele...

Următorul recitativ pare a se referi la italieni:

Ieși, fetiță,
 la porțiță,
 că te-așteaptă T a l i o n,
 Talion, fecior de domn,
 cu tichie
 de frînghie,
 cu peană
 de ciocîrlie,
 cu căruța Radului,
 cu cai-mpăratului,
 cu biciul cumnatului
 în mijlocul satului.
 Dorobanț, banț,
 clanț!

Enu mai puțin interesant numele propriu T i b i ș
 cu femininul T i b i ș o a r a :

Musca mare treiera,
 a mai mică vintura
 două mere,
 două pere,
 două fuse daurele.
 Mă dusei la Măgurele
 cu rochița d-aurele.
 Bou-n cinci,
 bou-n cinci
 după casa lui Tibiș:
 Tibișoara,
 Roșcodana.

Înriurirea slavică este invederată în recitativul:

Ije, ije
[mije, mijе]
panimatea,
coțobeica,
cușitele Domnului,
sabia curcanului,
limbirici,
custurici,
cioc,
hoc,
treci la loc!

unde „ije, ije“ este paleo-slavicele иже, iar „panimatea“ e polonul „pani matka“.

În fine, tătarii ne întâmpină în recitativul:

Cine s-o uita
Să-i sară ochii
În putina cu boghii,
Din par în par
Pîn' la ușa lui Tă t a r...

(II, 1830)

AȘA, adv.; ainsi, comme ça, de la sorte, or, oui, si, tellement. Adverbul așa, chiar fără a vorbi aci de adjectivul a ș a, are în grai atâtea nuanțe de sens, încît le poate schimba de trei-patru ori într-un dialog de o minută.

Într-un vodevil de Costachi Negruzzi (*Cîrlanii*, sc. XII):

„Lionescu; Ești așa de frumușică, așa de bunișoară, că...

Vochița: Da' las, las. Dumniavoastră cuconășii
așă sinteți deprinși a zice la toate...

Lionescu: Vin, Vochițe, să șidem pe laița asta.

Vochița: *Așa!* Da ce a zice de mine lumea?
 Bărbatul meu a face un calabalic...

Lionescu: N-ai nici o grijă, draguță.

Vochița: Da-i ședé binișor, *așa-i?*..."

În această conversațiune: *așa* de frumușică = „si
 mignonne”; *așă* sinteți deprinși = „vous êtes habi-
 tués de la sorte”; apoi exclamațiunea: *așa!* = „ah!
 vraiment oui!”; în fine, întrebarea „*așa-i?*” = n'est-ce
 pas?“

1. C o r e l a ț i u n e a c u a l ț i a d v e r b i .
 a) c u m — *așa*.

Pravila Moldov., 1646, f. 40: „cum iaste mai cu
 dreptate, *așia* să fie...”

Doină din Ardeal:

Cum e bradul arătos,

Așa-i badea de frumos;

Cum e bradul nalt din munte,

Așa-i badea meu de frunte!...

(I.B. *Transilv.*, 39)

În proverburile (Pann, II, 35, 101; III, 71):

Cum are naș copilașul,

Așa are naș și nașul...

„Cum îți vei așterne, *așa* vei dormi.”

Același proverb la Tichindeal, *Fabule*, 1814,
 p. 426: „cum își va așterne cineva, *așa* va zăcé;
 cum va sămăna, *așa* va și săcera; și cum va săra,
așa va mința.”

Cu inversiunea: *așa* — c u m, sau *așa* — c a.

Niculae Costin, *Letop.*, II, 36: „27 de petre roșii, așa de late și de groase într-un chip, cumu-i această figură ce scrie aice...”

Neculcea, *Ibid.*, II, 441, despre amicia turcilor: „așa țin și ei preteșugul ca lupul cu oaia și ca cînele vinerea...”

Tot aci vine corelațiunea mai puțin elegantă: p r e c u m — așa, sau: d u p ă c u m — așa, sau chiar: c a c u m — așa.

Cantemir, *Chron.*, I, 402: „precum singur cîntă, așé singur gioacă, iară pre alții la horă și danțul său nici au tras, nici a trage poate...”

Badea Bălăceanul, 1679 (*A.I.R.*, I, 1, p. 61): „precum îi veți tocmi și-i așăza, așa să le faceți și scrisori la mâinile lor de împăcăcune...”

Neculcea, *Letop.*, II, 353, vorbind despre ruși: „ca cum ar lua oarecine cîrpa unei femei din cap, așa ținea ei că or lua și or bate puterea Împărăției Turcești...”

În basmul cu Făt-Frumos: „după cum zisese bătrînul, așa se și întîmplă...” s-a tradus în macedo-română: „după cum avea zisu aușlu, ași să féce” (Petrescu, *Mostre*, I, 11).

Cu inversiunea: așa — p r e c u m.

Neculcea, II, 312: „și așa au ținut de bine această pace, precum țin cîinii vinerile...”

b) așa — c î t.

Această corelațiune ne întîmpină mai ales în vechea literatură.

Portretul lui Matei Basarab la Miron Costin, *Letop.*, I, 326: „nemăndru, blând, drept om de țară, harnic la răsboaie, așa neînfrânt și nespăimat, cît poți să-l semeni cu mari și vèstiți oșteni a lumii...”

Moxa, 1620, p. 402: „așa de se vrăsa sânge multă, câtă era văile crunte...”

II. Așa d e - .

Cînd *așa* stă dinaintea unui alt adverb sau a unui adjectiv, îi urmează generalmente partitivul *de*, ca în pasagiul de mai sus din C. Negruzzi: „așa de frumușică, *așa* de bunișoară...”

Basmul *Cele douăsprezece fete* (Ispirescu, *Legende*, p. 233): „Fata băgă de seamă aceasta, însă crezu că flăcăul este rușinos și d-aia se face *așa* de roșu...”

Se poate însă și fără *de*, adesea mai bine, și în orice caz mai energic; bunăoară în proverbul: „Cine ți-a scos ochii? — Frate-meu. — D-accea ți-a scos *așa* adînc...” (Pann, *Prov.*, III, 28).

Neculcea, II, 348, povestind un prinz pe care-l dete în Iași Cantemir lui Petru cel Mare, zice că împăratul și ceilalți muscali „se ospăta și se veselia pré frumos cu vin de Cotnar și lăuda vinul foarte, și încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin, și mult se mira cum spre partea lor nu se face vin cu pelin *așa* bun...”

Doina *Oltul*:

Oltule, cîine spurcat,
Ce vii *așa* turburat?...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 320)

III. *așa* „oui, aînsi, c'est aînsi”.

a) a f i r m a Ț i u n e s i m p l ă .

Document moldovenesc din 1642 (*A.I.R.*, I, 1, p. 24): „așa mărturisim noi cu trupul și cu sufletul înaintea lui Dumnăzău și înaintea mării-tale...”

Document muntенesc din 1622 (*A.I.R.*, I, 1, p. 31): „au întrebatu pe oarecineva din oameni: a cui este moșia pe acelu virfu frumosu? le-au spusu

cinevaș că este a noastră moștenilor Brănești; dum-nelor auzindu așa, au venit la noi și ne-au între-batu..."

Basmul *Aleodor-împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 45):

„— Să facem legătura.

— Așa?

— Așa.

Se puseră și făcură legătura..."

A. Pann, *Proc.*, I, 101:

— Ce mă porți din pom în pom,

Ca căscat din om în om?

— Dar ce? o întreabă el,

Căscatul umblă astfel?

Zise ea: — Dar au nu știi?

Giaba dar ești între vii!

El privind-o a răspuns:

— Așa, bine că mi-ai spus...

Cu o nuanță ironică la Gr. Alexandrescu, *Mulțu-mirea*:

Așa! Imi trimiți daruri, iubită copiliță?

Abia ești de o palmă, și vrei să te slăvesc...

Tot de aci se ține locuțiunea: „așa să știi“.

Costache Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Miron: Pentru mine? Mări ce spui?

Terinte: Așa s-o știi, pentru tine, sărmane omule..."

Ion din St. Petru, 1620 (Mss. în Acad. Rom., p. 11): „așa să știți, că Dumnezeui voștri căți aveți, elinești și ai Indiei și ai persilor, toți sămtu în iadū..."

Tot aci în legătură cu imperativul „fie!“:

Împăratul zise: fie și așa cum zici...

(Pann, *Prov.*, II, 128)

C. Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 13:

„Lionescu: Ce te mîinii? Ei bine, să-ți dau înapoi sărutarea ce ți-am luat-o.

Domnica: Ba mă rog.

Lionescu: Fie ș-așa, dacă vrei...”

Doină:

Oricum fie, așa fie,

Ești frumoasă și-mi placi mie!...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 368)

Apoi locuțiunile: *asa* a fost să fie..., *asa*-ți trebuie!..., *asa!* na!..., uite *asa!*...

Afirmativul „v e z i *asa*“ exprimă mulțumirea de a vedea realizîndu-se o dorință sau o prevedere.

Doină oltenească:

Ți-o fi dor, surato, dor,

Ți-o fi dor de-un puîsor?,

— V e z i *asa*, surato fa!...

(Vulpian, *Texturi*, p. 104)

În limba veche, ca și la țărani de astăzi, „a afirma“ se exprimă prin: zice că este *asa*, iar „a nega“: că nu-i *asa*.

Pravila Moldov., 1646, f. 84: „mai adevărate sîmtu mărturiile carile dzăcū că iaste *așia* decătū ceia ce dzăcū că nu-i *așia*...”

b) a f i r m a Ț i u n e r e p e Ț i Ț ă :

Balada *Vidra*:

— *Așa* este, Vidro fa?
 — *Așa*-i, Stoene, *așa*!
 Am zis-o și-nc-o mai zic
 Că mi-e drag cine-i voinic
 De se luptă făr-a cere
 Agiutor de la muiere...

Simeon Movilă-vodă, 1602 (*Cuv. d. bătr.*, I, 116):
 „*așa* vă grăescu, și mai mult să nu-i învăluit pro
 călugări, *așa* vă grăescu...”

Silvestru, 1651, ps. LXIX:

Să se întoarne înde-
 grab rușinându-se carii
 zic mie *așa*, *așa*...

Avertantur statim eru-
 bescentes qui dicunt
 mihi e u g e, e u g e...

iar la margine ca scolie: „bine e, bine e”.

Repetitul *așa* exprimă noțiunea de „c h i a r
așa”; dar pentru mai multă energie se poate între-
 buința și după c h i a r.

Costachi Stamati, *Ciubăr-vodă* (*Muza*, I, p. 106):

Că ceea ce eu v-am spus
 C h i a r *așa* au fost, au fost...

și mai jos (p. 124):

C h i a r *așa*, *așa* au fost...

În loc de repetitul *așa* - *așa* se poate zice:
 m a i *așa*, însă numai cu o nuanță ironică.

Alexandri, *Florian și Florica*, sc. 2:

„Florica: Mai frumoasă viață unde se dă?

Colivescu: Nu-i *așa*?Florica: Mai *așa*...”

Cînd e vorba de o acțiune continuă, afirmațiunea nu se exprimă prin repetiția lui *așa*, ci prin *t o t așa*.

Miron Costin, *Letop.*, I, 231: „Domnia lui Ștefan-Vodă Tomșea precum s-au început în vărsări de sînge, tot *așa* au ținut...”

Afară de repetiția energică *așa așa*, există o repetiție comică: *așa și i așa* „tellement quellement”, pe care o au de asemenea latinii din Occident: span. *asi asi*, ital. *così così*, sicil. *accussi accussi* etc. Mai este apoi o repetiție și mai comică, cînd vorbește cineva despre discursul altuia, zicînd: „și a spus *așa și așa și așa...*”

Ceva analog la Neculcea, II, 330, în reproducerea sfaturilor ce le da turcilor un svezian în privința războiului cu rușii: „el *așa* socotește, să gătească vezirul patru sute de tunuri, și *așa* cu acele tunuri slobozind o dată și de două ori și de trei ori, ar pute rumpe obuzul moschicesc, să-l spargă să facă drumuri pîntr-însul lovind acele multe tunuri, și *așa* cu acel meșteșug poate să biruiască...”

Tot de felul acesta la Alexandri, *Gură-cască*: „Timpurile sînt grele, politica Europei *așa și așa...* Trebuie dar ca adevărații patrioți să chibzuie...”

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, p. 166): „Ce rău ai făcut de n-ai venit și tu la biserică, că a venit un tînar îmbrăcat *așa și așa*, a făcut *așa și așa*, și numai decît a plecat de au rămas toți cu ochii după el...”

Mai menționăm aci locuțiunea: *azi așa*, *mîine așa*.

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 337): „Azi *așa*, mîine *așa*, trecea zilele ca păcatele de iute...”

Cîntec muntenească:

Azi așa și mîini așa,
 Vestea de el se ducea
 Din Chiajna pînă-n Giulești,
 Din Rudeni la București...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 298)

„În Banat se zice: tiri așa tiri așa, în loc de: ori așa ori așa; se mai zice și: ni așa ni așa, pentru: o dată așa, o dată așa“ (S. Liuba, c. Maidan).

c) afirmațiune concludivă.

Ca ultimul grad de afirmațiune, este așa dar sau așa dară „ergo, c'est ainsi donc...”

Pann, *Prov.*, II, 91:

Munca pe om niciodată nu-l lasă a flămînză,
 Cînd cu firea-nbărbătată noaptea o va face zi.
 Așa dar d-aci-nainte să nu ședem leneveși...

Un grad mai slab de aceeași noțiune se exprimă prin și așa „itaque”:

Neculcea, II, 288: „și așa, sosind temciul nemților, i-au luat pre turcii pre toți de grumazi...”

La interogativ: așa? sau: așa dară? înseamnă „eh bien?” provocînd oarecum o concluziune de la cel întrebăat.

Tot într-un mod concludiv, dar ironic, se întrebuintează așa în loc de interjecțiunea „Aș!”, care este de o altă origine și despre care s-a vorbit la locul său.

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „Cînd se întîmpla de se îndrăgea vreun cuconaș de o cuconiță și vrea să-i spuie aleanu sufletului, socotiți că-i scria răvășele-franțuzești ca în ziua de astăzi?... Așa!... Mă puneă pe mine de cîntam nopți întregi pe supt ferestrele ei...”

IV. *așa* „a d e o, a d e o q u e“.

Pus la începutul propozițiunii, cu sens de „atît de mult“, *așa* este foarte energic, mai ales în poezie.

Doină din Bucovina:

*Așa-mi vine cîteodată
Să dau cu capul de piatră.
Așa-mi vine uneori
Să beau otravă să mor...*

(Marian, II, 184)

Doină din Ardeal:

*Așa-mi vine cîteodată
Să mă sui la munți cu piatră,
Să-mi fac ochisorii roată,
Să mă uit în lumea toată.
Așa-mi vine uneori
Să mă sui la munți cu flori,
Să mă uit pe la surori,
Doară-mi văd bălăr una
Și-mi mai stîmpăr inima.
Așa-mi vine uneori
Să mă sui la munți cu flori,
Să mă jeluiesc la nori,
Să-mi mai treacă de plînsori!*

(J.B., *Trans.*, 201)

Nu mai puțin energic este *așa* în aceeași pozițiune, dar preces de *și*, ca latinește în „*atque adeo*“:

*Ș-așa cîntă de duios
De se lasă frunza jos,
Ș-așa cîntă cu durere
De mai toată frunza pere...*

(Marian, *Buc.*, II, 10)

sau:

Cîntă puiul cucului
 În mijlocul codrului!
 Ș-așa cîntă de cu dor,
 Frunzele în vînt că zbor;
 Ș-așa cîntă de cu jale,
 De pică frunza pe cale;
 Ș-așa cîntă de duios,
 De pică frunzele jos!

(J.B., *Trans.*, 220)

Cîteodată aceeași vigoare prezintă așa pus la sfîrșit.

Doină din Moldova:

De me-i bate cu gardul,
 Tot m-oi iubi cu altul!
 Așa-mi cere sufletul,
 Așa-mi este umbletul...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 334)

V. așa n u m a i.

Însoțit cu n u m a i, fie după sau înainte, așa capătă înțelesul de „cu ușurință”.

Lumea mea cea frumoșea
 Se petrece num-așa;
 Lumea mea cea frumoșică
 Se petrece-ntr-o nimică...

(J.B., *Trans.*, 218)

unde n u m a i așa se comentează prin „într-o nemică”.

Pravila Moldov., 1646, f. 42: „nu va putia nime să cêrce pre locū strein pentru se găsească comoară fără de voia stăpănului acelui locū; iară de va cerca

și de va găsi fără svatulă stăpânului celui cu locul, *așia* numai den capul lui, nu va rămănia să fie a lui...”

Ibid., f. 66: „*așia* numai într-o pizmă va vria să-l ucigă...”

Gheorghe Ștefan-vv., 1656 (*A.I.R.*, III, 230): „Domniia mé și cu tot svatul nostru n-am crezut nice pre unii *așe* grăind numai cu gurile...”

În basmul *Voinicul cel cu cartea* (Ispirescu, ed. 1, p. 108): „Dară ce credeți, că arapii mi-l lăsară numai *așa* cu una-două? nici să vă gîndiți!...”

În basmul *Poveste țărănească* (*Ib.*, 257): „cel ce a făcut o asemenea vitejie, nu crez să se fi culcat pe urechea aia și să fi stat numai *așa* cu degetul în gură...”

Cu același sens se întrebuintează în vechile texte construcțiunea *așa* f i e ș t e - c u m .

Pravila Moldov., 1646, p. 4: „De nu va lucra pămăntul bine cumu să cade, ce va sămăna *așia* fieșu-te-cumă, acesta să nu ia nemică den roada ce va face acelă pămăntu...”

Lîngă n u m a i *așa* sau *așa* f i e ș t e - c u m se alătură c a m *așa* „à peu près”, „pas tout-à-fait”.

În basmul *Cele douăsprezeci fete* (Ispir., 239):

„— Care va să zică, tu te-ai ținut după noi și știi unde mergem noi noaptea?

— Cam *așa*, măria-ta...”

VI. I a c - *așa*.

Exclamațiune față cu o întîmplare neprevăzută și ciudată, dar nu de o mare importanță, ceva ca în franceza „en voici d'une autre!”, i a c - *așa*,

literalmente „ecce sic“, și-a dobândit în poezia populară din Transilvania un loc special tocmai în capul unor doine de această natură.

Cîntecul unuia căruia-i place mai mult mama decît fata:

Foaie verde iac-așa,
Dragu mi-i de dumneata,
Dar mai drag de maică-ta...

(J.B., *Trans.*, 374)

sau:

Frunză verde iac-așa,
Temnița-i numai coala:
Ce lucru poate să fie
Să mă bage în robie!...

(*Ib.*, 101)

sau:

Foaie verde iac-așa,
Poruncit-a bădița
Pe-un spic verde de secară
Să mă duc, că el se-nsoară...

(*Ibid.*, 98)

În loc de „iac-așa!“ se întrebuintează uncori, cu o mică nuanță de sens, exclamațiunea „ian așa!“, care ar fi lăținește „en sic“.

Plingerea unui recrutar la Alexandri, *Șoldan*: „cît ți-i ziuica Domnului de mare, mă țin la soare, ca pe un cocostîrc, ian așa! numai într-un picior...“

VII. *așa* în jurăminte.

Acest *așa*, bogat deja la vechii romani: „ita me di ament!“, „ita sim felix!“, „ita valeas!“ * etc., e nu mai puțin răspândit la români:

așa să-mi ajute Dumnezeu!

așa să am parte de...!

zeu că-i *așa*!

așa zeu! etc.

În *Călătoria Maicei Domnului la Iad*, text de pe la 1550 (*Cuv. d. bătr.*, II, 326), între cei pedepsiți vedem și pe: „aceia su ceia ce-u ȝuratu pr  cinstita cruce și dzicu: *așa* mi aȝute Dumnezău și sila cruciei!...“

Între celelalte, e foarte interesant jurămintul: „*așa* să trăiesc,“ sau „*așa* să trăiești“, deja la romani: „ita vivam!“, „ita vivas!“

În basmul *Porcul cel fermecat* (Ispir., 54): „*Așa* să trăiești, b tr nico, ia spune-mi d-a minune ce are bărbatu-meu...?“

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 4:

— *Așa* să trăiești?

— *Așa* să trăiesc!

— Că tu mă iubești?

— Că eu te iubesc!

— Și, zeu, nu glumești?

— Și, zeu, de glumesc!

— *Așa* să trăiești?

— *Așa* să trăiesc!

Jur mintul „*așa* să trăiesc“ e foarte obicinuit și la macedo-români: „*ași* si banczu!“ (Bojadschi, 124).

* „...*așa* să mă iubească (să-r i dea) zcii!“, „*așa* să fiu fericit!“, „*așa* să trăiești!“ (să fii zdravăn; să-ți meargă bine) (lat.) (*n. ed.*).

VIII. *așa* d e d a n ț.

Nu există mai nici o horă țărănească pe care să n-o însoțească corul zgomotoaselor *așa*. În Transilvania, mai ales, prin *așa* se încheie aproape toate strigătele de danț:

Place-mi mie d-a juca
Cu drăguța altuia,
Că să uită pe sub gene
Și de mine că și-o teme!
Așa, copile!...

(I.B., *Trans.*, 360)

sau:

Dragele mele nepoate,
Nu vă pot juca pe toate;
Faceți bine și iertați,
Că pe rînd toate jucați!
Așa, mări!...

(*Ibid.*, 363)

sau:

Mîndră maic-am mai avut!
Copil mîndru m-a făcut:
M-a băiat cu flori de munte,
Toți gura să mi-o asculte,
Mîndrele să mi-o sărute,
Hop *așa*, mări!...

(*Ibid.*)

sau:

Pentru tine, mîndră hăi,
Mi-a perit iarba-n tre văi
Și bucată ~~h~~-n hotară
Nouă clăi și nouă cară,

Nouă cară de secară
 Şi nouă de grâu de vară!
Aşa zău, copile!...

(*Ib.*, 369)

În *Turca* sau *Cerbul*, astfel cum se joacă în ajunul Crăciunului în unele locuri din Ardeal, unul din strigăte este (P. Olteanu, Haţeg):

Aşa joacă calul meu,
 Cîndu-i dau cîte-un jisdău!
Aşa joacă iapa mea,
 Cîndu-i dau cîte-o nuia!...

În fine, printr-un tradiţional *aşa* se isprăveşte mai totdeauna basmul românesc:

Iar eu încălecai pe-o şea
 Şi vă spusei dumneavoastră *aşa*...

o formulă pe care Julia Hasdeu (*Théâtre*, p. 369) a dat-o franţuzeşte:

Je montai en selle
 Et vous contai cette kyrielle.

În unele locuri (Ispirescu, 182):

Şi m-am suit pe-o şea
 Şi am spus-o *aşa*;
 M-am suit pe o roată
 Şi am spus-o toată!

IX. F i l i a Ț i u n i i s t o r i c o - f i l o l o -
 g i c e:

a) Dialectul daco-român:

O formă *ași* s-a conservat numai în compusele *aș i ș i* și *aș i j d e r e*, pe cari vezi-le la locul

lor. Formele existinți sint: *așa* sau *așia*, *așă* sau *așe*, uneori *șa*, *șă* sau *șe*, și poeticul *dașa* cu un ᾄπαξ λεγόμενον* *dașare*.

Forma *așe* adesea la Pompiliu, *Sibiu*, 19, 21, 23:

Nici *așe* n-ai avé pace,
Că eu un pescar m-aș face...

Jura badea și nu prè,
Că știa c-a fost *așe*...

Alei, slugă, fătul meu,
De ce muști tu *așe* rău...?

Dintre cei vechi, *așe* nu e rar la Dosoftei, de ex. 1672, f. 163:

Ca otava ce să tréce
De soare și de vînt réce:
De demineață-i cu floare,
Sara-i vêștedâ de soare,
A doa dzî să usucă
Ca-n cuploriu cînd o aruncă,
Așe cu lesne ne arde
Urgiê ta și ne scade...

„La noi în Banat se zice adesea *așe* pentru *așa*“ (D. Receanu, c. Bucova).

Forma *așă* rezultă mai adesea din acomodatiune cu scurtatul „i = este“, astfel că „*așă-i*“ circulează în aceeași frază cu „*așa este*“.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 173): „— Ei, dragul tatei, *așă-i* că s-a împlinit vorba ceca...?“

Ibid., p. 182: „— Ei, Harap-Alb, *așă-i* că iar te-a ajuns nevoia de mine? — *Așa este*, măicuță...“

* ...care se întilnește o singură dată (gr.) (n. ed.).

Ibid., p. 183: „— Ei, Harap-Alb, zise sfînta Duminică, *așă-i* că am scos-o la capăt și asta? — *Așa*, cu ajutorul lui Dumnezeu...”

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 10: „*așă-i* c-am pățit-o? Care vra să zică, am casă și nu-s stăpîn într-însa... *Așă-i* că mi-o întors șurubu pușchiu cel de Pepelea?...“

„Forma *șa*, care se întrebuițează în expresiunea «*șa și șa*», lipsește în dicționarul d-lui Cihac“ (Burlă, *Studii filol.*, 86).

Basmul ardelenesc *Orb-împărat* (*Tribuna* din Sibiu, 1886, nr. 101): „Trece un an, și feciorul cel mai mare nu mai vine, nici *șa*, nici *șa*...”

Basmul *Pepelea* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 22): „— Mi se pare că ne-am înșălat amîndoi! — Ba *ș a ș așa-i!* răspunse celalalt...“, unde „*ba ș a ș așa*“ reprezintă pe: „*ba șa și așa*“.

Forma cu proteticul *d* ca în *dalb*:

Calapod îi răspundea:

Dacă e treaba *dașa*...

(Marian, *Bucov.*, I, 63)

sau:

— Măi femeie! tu-mi cînti mie?

— Ba! bărbate, nu-ți cînt țic,

Dașa mîrge cîntecul,

Bală-te-ntunericul!

(*Ibid.*, II, 206)

Doină din Ardeal:

Dașa-i, Doamne, -ntre străini

Ca mlădița între spini:

Suflă vîntul ș-o clătește,

De toți spinii mi-o lovește!...

(J.B., *Trans.*, 195)

Într-o notiță versificată, scrisă de mină în secolul XVII pe scoarța Omiliarului Coresian din 1580, canonicul Cipariu (*Organul*, 1848, nr. 62) citește:

Poruncit-o ferimanu,
 Feriman di-npărăție
 Să lipsească Vodă din Domnie;
 Dunde în masă n[e]pusă
 El în mînă ș-o luară
 Și dîncepu da cetire,
 Lacrămile-l podidiră;
 Iar ce Doamnă de Stăncuți,
 E din grai *dașa* îi grăire:
 Nu gândi Doamne nimica,
 Vom dari vuîn blid de galbeni,
 Și va f[i] Doamne *dașare*...

unde vedem, alături cu proteticul *d* în *d u n d e*, *d i n c e p u* și *d a c e t i r e*, nu numai forma *dașa*, dar încă o formă *dașare*, cu același inorganic *-re* ca la Jarnik-Bîrsan, p. 335:

Frunză verde și frunzare,
 Măi bădiță Ionare etc.

Să observăm însă că-n unele cazuri *d* din *dașa* poate fi conjuncționalul *d a* scurtat din „dar, dară“, ca în unele exemple de mai sus; iar în altele este învederat prepoziționalul *d e*, bunăoară:

Pravila de la Govora, 1640, f. 13: „Episcopulă ce va fi negrijnică de biserică și se va mătina de rugăciune și popii nu-i va învăța de *așa*, ce și acéle le va lăsa...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 176): „fiindcă a venit vorba *d e-așa*, îți

spun ca la un frate...“; și mai jos, p. 177: „Dacă ți-i vorba d e -așa, ai să-ți rupi ciochinele umblind...”

Jipescu, Opincaru, p. 79: „Lumi nici pîn gînd îi trece că omului cu mintea plăsmuitoare îi ie felu d-așa, adecă cela ce cugetă nalt, copt și mare, ie tîrzior la vorbă...”

Tot acolo, p. 134: „Iacă, vere, reu și reu, nu să poate m a i d-așa...”

Mai adăugăm că în vechile texturi rustice ne întîmpină *așa* scris la sfîrșit cu dublul aa: „*așaa* amu aflatu cu alé noastrăe suflété...“, dar tot acolo, mai jos: „*așa* amu aflatu...” (Tudor Logofăt, Muscel, circa 1580, *Cuv. d. bătr.*, I, 38). În alte texturi, finalul *a* din *așa* se fuzionează cu inițialul din verbul auxiliar: „*așau* fost = *așa* au fost...” (Gherghi, Tîrgoviște, 1602, *Cuv. d. bătr.*, I, 22), după cum se fuzionează mai totdeauna în viul grai.

Doină din Banat:

Aș-au zis frunza de fag,
Să iubești cu cin' ți-i drag;
Aș-au zis frunza de prun,
Să iubesc și să nu spun;
Aș-au zis frunza de nuc,
Să iubesc și să mă duc...

(S. Liuba, c. Maidan)

b) Dialectul macedo-român:

S-a conservat forma primitivă *ași* alături cu *așițe*, adecă *așice*, cu -ce întocmai ca în *atunce*, *aice* etc. La românii din Epir și Tesalia se aude o formă și mai veche: *acși*, *acșiți*, *acșice*. Confruntarea acestor diferite forme v. la Miklosich (*Rum. Untersuch.*, I, 62).

c) Dialectul istriano-român:

Forma primitivă *ași* s-a pierdut, conservându-se numai *așa*, afară de adjectivul. *așava* „tel“, în care finalul *-ea* este o imitațiune după sinonimul slav *tak o v u* „tel“ din *tak o* „comme ça“.

Din cele două etimologii ale lui *așa*, una din lat. *aeque-sic*, propusă de Diez și susținută de Cihac, cealaltă din lat. *ecum-sic*, preferită de Flecchia, cari ambele explică pe *e* în macedo-românul *ași*, în ital. *così* sau *cusi*, sicil. *accussì*, vechi provençal *acsi*, brescian *icsi* și altele, numai derivațiunea din *ecum-sic* ne satisface pe deplin. Ca sens, *ecum-sic* se justifică prin românul „iac-așa“; ca formă, trecerea lui *ec-* în *ac-* ne întîmpină de asemenea în *acel*, *acest*, *acolo* etc., cari ne apar tot cu *ac-* în limbile romanice occidentale, pe cînd latinul *aeque* n-a dat naștere nicăiri la o formațiune analoagă. Cu pierderea lui *e* prin asimilațiune, românului *așa* sau *ași* corespunde span. *asi*, catal. *assi*, portug. *assin* etc. Prin nazalizare, s-au format lombardul *insei*, vechi span. *ansi*, franc. *ainsi*, în privința cărora etimologia lui Ménage, Littré și Brachet de la o formă latină separată *in-sic* „mot-à-mot en ainsi“ este inadmisibilă, ca una ce nesocotește celelalte paraleluri romanice. În macedo-românul *așice*, cea mai completă din toate formele neo-latine, se răsfrînge un prototip latin arhaic: *ecumsice*, cu „*sice*“ pentru „*sic*“, ca la Plant. La reto-romani, ca și la noi, există o formă cu *-a* și o altă cu *-i*, punîndu-se *ași* dinaintea unui adjectiv sau adverb: „*aschi* bein, *aschi* mal“ etc., dar *așă*, cînd stă deosebit sau cînd

vine după un verb: „far aschia, dir aschià...” (Carigiet, *Raeto-rom. Wtb.*, 1882, p. 15).

Finalul *-a* în *așa* = *reto-rom. a s c h i a* n-are a face cu emfaticul *a* din *acum-a*, *atunci-a*, *aiuri-a* etc., care nu e niciodată tonic și este specific românesc, ci rezultă din diftongirea scurtului *i* în latinul *s i c*, după cum s-a diftongit scurtul *i* și în „*abia*” din lat. *vix*. Deși nu latine clasice, totuși cele trei forme române *acși*, *ași* și *așa* sînt dară romane generale. Lingă *ecceum-sic*, literalmente „*iac-așa*”, comun tuturor neolatinilor, atît în ramura occidentală cum și-n cea orientală, latina rustică mai avea un „*alterum-sic*”, mai puțin răspîndit și numai la Apus, de unde franc. *aussi*, vechiu *altressi*, literalmente „*încă o dată așa*”, de ex. în *Chanson de Roland*, v. 3329:

Altresi blanches cume neif sur gelée...*

(II, 1961)

AȘEZĂMÎNT (plur. *așezămînturi* și *așezăminte*), s.n.; établissement, arrangement, pacte, accord, fiançailles. S-a format din *așez* prin sufixul *-mînt* (= lat. *-mentum*), de care se servește românii chiar astăzi la plăsmuirea noilor cuvinte, de ex. *legămînt*, *învățămînt* etc. Noțiunea fundamentală de *ș e d e r e* dispăre aproape de tot în *așezămînt*, înlocuindu-se prin acea derivată de *statornicie*, de *nemișcare*, de *neclîntire*. O mai regăsim numai doară în sensul de „*établissement pour habiter*”, destul de rar, bunăoară:

* Încă o dată mai albe ca gheața și zăpada... (fr.) (n. ed).

Cantemir, *Chron.*, I, p. 174: „de la *așezămîntul* romanilor în Dachia până la acest Avrelian a trecut la mijloc 167 de ani...”

Ibid., II, p. 42: „începătura și purcederea și *așezămîntul* cel mai de pre urmă a acestui neam...”

Amiras, *Letop.*, III, p. 169: „orânduindu-se din locul Moldovei numai 32 ceasuri de alungul și 2 ceasuri de acurmeziș pentru *așezămîntul* și lăcuința lor a nohailor...”

Cu sensul de „assiduité” cuvîntul ne întîmpină într-o locuțiune foarte frumoasă, dar excepțională, în doina ardelenescă:

Năcazul și voia rea

S-au pus pe inima mea.

Și s - a u p u s c u - *așezămînt*

Pînă m-or băga-n pămînt...

(J.B., *Trans.*, 215)

Sensul de căpetenie al cuvîntului, cel mai în circulațiune, este acela de „arrangement”, „pacte”, „accord”.

Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 287: „trimisăse Antioh-Vodă de poftia la Craiul Avgust pentru *așezămîntul* Domniei și a țării cum va fi, după ce a birui pre turci...”

Constantin Brîncoveanu (Cond. Mss. în Arh. Stat., p. 140): „după cum dovedește și cartia boiariilor ce sînt mai sus ziși, de socoteală și de *așezămînt*...”

Ibidem, p. 224: „ș-au făcut *așezămînt* cu boiariul domnii-mele Cornia vel Paharnic pentru acia-stă moșie...”

Ion Canta, *Letop.*, III, p. 184: „Așezământul
ă c i i cu nemții și alte trebi prin mânele lui
u trecut...”

Zilot, *Cron.*, p. 82: „Domnul începu a oblădui
eara cu bune începături: pre boeri cinstindu-i
i înlesnindu-i, pre săraci dorindu-i și miluindu-i;
șezământ făcu în toată țeara de se cumpără toate
reslele la darea dăjdiilor după stare și putere...”

Un act moldovenesc din 1781 (*Arh. Stat.*, *Doc.*
om., II, nr. 4, p. 10): „și s-au învoit schitul cu
ăzeșii și răzeșii cu schitul, și s-au făcut așezământ
u z a p i s și la o parte și la alta...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 12, în capitolul despre
Tocmeli: „În așăzământuri, veri ce să va tocmi,
ri în scris, sau nescris, de nu va fi înpotriva pra-
tilelor, prinde loc de pravilă...” *Ibid.*, p. 16: „de
ă va hotări cu așăzământ cum să să căpuiască,
tunci să să urmăze după așăzământ și l e g ă t u r ă”.
Ibid., p. 45: „După cum tata sau muma sau
noșul, înzestrind o fată, să vor a ș ă z a cu gine-
ele pentru zestre, acel așăzământ rămîne nestră-
nutat, adecă: de să vor a ș ă z a ca murind mue-
ea fără moștenitoriu să moștenească bărbatul toată
estrea” etc.

În ultimul text este deja vorba de așezământ
l e n u n t ă, sensul devenit cel mai cunoscut în
popor.

„După ce un june sau flăcău a văzut o fată de
nai multe ori în locuri de petrecere, hanuri, hori,
lăci, nunți etc., și dacă-i este plăcută, el trimete
e unul din vecini sau rude cu o ploscă cu băutură,
uică, rachiu sau altceva, la părinții sau episcopii
i; și dacă și el este plăcut fetei sau junei, cei din
asă beau acea ploscă, poftindu-i a veni pentru

vorbirea zestre și *așezămîntul* *n u n ț i i*; după aceasta vine junele, părinții, cîteva rude sau vecini, se ajung din zestre, *p u n așezămînt* *d e n u n t ă* și petrec cu toții..." (St. Istrățescu, Dimbovița, c. Cobia).

Într-o doină din Ardeal, *așezămînt* se întrebuițează cu acest sens fără nici o lămurire, ca și cînd n-ar avea nici un alt înțeles:

Cine strică dragostele,
Mînce-i grîul pasările
Și să n-aibă pîne-n masă
Și nici sănătate-n casă!
Cine desparte doi dulci,
Ducă-i corbii carnea-n nuci;
Cine desparte doi dragi,
Ducă-i corbii carnea-n fagi;
Cine face orz din grîu,
Șează-n sînge pînă-n brîu,
Să-l mînce viermii de viu!
Șează-n sînge pînă-n barbă,
Mînce-l viermii de ispravă!
Șează-n sînge pînă-n piept,
Să-l mînce viermii de tăl!
Cine strică-*așezămînt*,
N-aibă țarnă pe mormînt!...

(J.B., *Trans.*, 281)

Așezămîntul *d e n u n t ă* mai poartă în graiul poporului numele de *a ș e z a t*.

„*A ș e z a t u l* este un chip de *l o g o d n ă*, pentru ca să poată intra în cheltuieli; cînd au *a ș e z a t*, sînt învoiți din zestre și din toate..." (G. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

„Cuvintele privitoare la căsătorie: trimisu = pețitu, a ș e z a t u = l o g o d i t u, mire = ginerică...” (St. Negoescu, Rimnic-Sărat, c. Bogza).

„L o g o d n ă la țară se zice a ș e z a t” (P. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bisca; N. Vasilescu, Muscel, c. Glimbocel; I. Georgescu, Dolj, c. Gubancea).

„A ș e z a t este atunci cind se duc de vorbesc părinții ginerelei; ține loc de l o g o d n ă...” (I. Pretorianu, Dolj, c. Poiana-de-Sus).

În fine, verbul a ș e z avind, între altele, sensul de „tempérer”, Cantemir exprimă cu multă îndrăzneală noțiunea de „température” prin *așezămîntul a e r u l u i*, în *Chron.*, I, p. 224: „de lucrurile carile în vremile stăpînitorilor din descălecatul țării Moldovii cel vechiu pînă la vremile noastre s-or fi timplat, de starea și pusul locului ei, de *așezămîntul a e r u l u i*, bișugul pămîntului, ocultatul hotarălor și altele...” ceea ce el însuși în *Descriptio Moldaviae* numește: „aëris t e m p e r i e s”.

(II, 1997)

AȚĂ (plur. *ațe*), s.f.; „fil, filet, filament, fibre, ligne” (Cihac). În grai, și la plural se rostește *ață*. Latinul *a c i a* cu aceeași tranzițiune fonetică *ci* = *ț* ca în „*facies* = față” sau „*glacies* = gheață”. Italienește *a c c i a*. Sinonim cu *f i r*, uneori chiar cu *s f l o a r ă*, dar cu acea deosebire că sensul fundamental al *aței* este de a servi la cusut, de unde legătura-i cu *a c* deja la vechii romani: „*a c u s a c i a s q u e*” (Titinius, ap. Nonium).

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „De unde au luat Adam și Eva a c și ață de au cusut frunzele de smochin?...“

Balada *Corbea*:

Năpîrci ca u n d r e l e
S-au făcut ca grinzile,
Iar șerpîi ca așele
Acum sînt ca bușile...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 533)

De aimintrea, la orice t o r t r ă s u c i t se poate zice ață, bunăoară: „leagă cu ața coarnele bouului, a măsura locul cu ața, adecă cu f u n e a“ (L.M.).

Ureche, *Letop.*, I, p. 175: „[boierii] au tăiat așele cortului asupra lui Ștefan-vodă, și acolo cu multe rane pătrunzându-l l-au omorît...”

La țărani se cheamă așe legăturile de la opinci. „Locuitorii de la munte poartă opinci, adesea și femeile. Opincile se leagă de picior cu nește ață făcute de păr din coadă sau comă de cal negru sau păr de capră neagră, pe care răsucindu-l țărani îl impletesc și acestea se cheamă ață n e g r e la opinci. Părul negru este privit în părțile despre munte ca cel mai frumos și la femei...” (I. Solescu, *Suceava, c. Lămășeni*).

„La ciobani ața cu care-și leagă opincile se zice t ă r s ă n ă“ (I. Rugescu, *Iași, c. Bădeni*).

Balada *Ion*:

Mă dădui din deal în luncă
Să-mi leg ața la opincă,
Să-mi tai și de o măciucă...

(Reteganu, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 128)

Doină din Ardeal:

Nu mă călca pe picior,
 Că eu știu de ce ți-i dor;
 Nu mă călca pe obiele,
 Că eu știu de ce ți-i jele;
 Nu mă călca pe opinci,
 Că eu știu ce vrei să zici;
 Și nu mă călca pe ață,
 Că eu te cunosc pe față,
 Pe ochi și pe buzișoare,
 La inimă ce te doare...

(*Tribuna* din Sibiu, 1886, p. 177)

Ața mămăligii.

„La mîncare mămăliga sau măliguța se taie cu o ață de cînepă“ (I. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

De aci vine, în *Hora vinului*:

Băgai mîna-n punga chingei,
 Găsii ața mămăligii;
 Băgai mîna-n buzunare,
 Găsii cremene ș-arnare...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 333)

„Ața cuțitului = firul de oțel care se desface de pe ascuțitul cuțitului prin continua ascuțire“ (L.M.).

În mai multe obiceiuri populare ața joacă un rol important; de exemplu:

„Pentru friguri se descîntă și se face 9 noduri pe o ață, pe care bolnavul o poartă apoi la gît“ (Al. Stoescu, Ialomița, c. Perieți).

„Femeia care vrea să nu se atingă lupul de vitele sale leagă un ac cu ață de mînușa doniței și-l poartă

atîrnat în doniță cît vrea..." (*Tara nouă*, 1887, p. 192).

„Unii zic că vîrcolacii se suie la lună sau la soare pe *ața* ce s-a sucit într-o zi de duminică, iar alții cred că pe *ața* ce se loarce noaptea la lună" (G. Sireteanu, Botoșani, c. Rănghilești).

„Cînd cineva are judecată cu altul, își face o *ață* de cînepă de vară și, după ce a descîntat-o, se-nceinge cu ea peste mijloc, la genunche, la gleznele picioarelor, la mîni, la coate și la git, aceasta spre a se putea uimi judecătorii de 'a-l pedepsi și a se pune lucrul la uitare..." (pr. I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

În proverbi:

A zburat puiul cu *ața*
Tocmai cînd era dulceața...

cu varianta:

A zburat puiul cu *t e i u l*
Tocmai cînd era temeiu

(Tocilescu, *Rev.*, I., p. 233)

Despre un om flămînzit: „Nici *ață* n-am tras prin gură de aseară pîn-acum" (Pann, *Prov.*, I, 22).

Despre îmbrăcăminte sărăcăcioasă sau jerpelită: „Din călție pîn' la cap, haina lui mai mult *ață* decît față" (*Ibid.*, I, 133).

Mai mult *ață* decît față se vedea în al ei port,
De cînepă, în și lînă și de tot felul de tort...

(*Ibid.*, I, 137)

Despre năcazurile vieții: „Trăiește viață cîrpită cu ață“ (*Ib.*, I, 155); sau:

Noroc și viață
Legată cu ață...

(Baican, *Vorbe bune*, p. 9)

La românii de peste Carpați: „el e cu șerpar de ață = sărac“ (R. Simu, *Transilv.*, c. Orlat).

„A se ținea într-un fir de ață sau într-o ață“, o locuțiune proverbială despre ceea ce abia se ține.

Necăjita lui viață
Se ține-ntr-un fir de ață...

(Pann, I, 132)

Dar a omului viață, după cum singur spunea,
Se ține-ntr-un fir de ață și se rupe gînd cînd n-ai...

(*Ibid.*, II, 89)

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 36: „viața ce abia se mai ține într-o ață...”

Ion Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 24): „un ciofligar de-al de tine, dar acela era oleacă mai chipos și altfel îmbrăcat:

Cu antereu de canavață
Ce se ține numa-n ață,
Și cu nădragi de Anglie,
Petece pe ei o mie...”

Un fir de ață însemnează în genere ceva foarte mic sau foarte puțin.

A. Pann, *Prov.*, III, 96:

Nu sta să ne dai povață,
Că nici cît un fir de ață
Nu-ți dăm prin gură să tragi...

Același, II, 11:

Cînd va fi-mpărat, să știe și închisoarea cum e,
Iar nu pentr-un fir de ață or d-altceva vinovat,
Să-l ție pe toată viața în pușcărie băgat...

Idiotismul: din fir pînă-n ață = cu toate amă-
nunțele oricît de mici.

Pann, II, 96:

În scurt, nu ajunge omulul viață
Ca să-i spuie toate d i n f i r p i n ă - n a ț ă ...

Același, II, 142:

Și îi povestiră din fir pînă-n ață
Pentru ce veniră ei de dimineață...

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 141: „mestecă pesmeți
de Brașov, urmărindu-și fiecare gindurile și planu-
rile, cari ar fi putut izbuti, d i n f i r p i n ă - n
a ț ă , fără cutare greșeală, cutare lăcomie...”

În graiul vechi: „pînă într-un cap de ață, pînă
la un cap de ață = fără a lăsa nemic”.

Nic. Costin, *Letop.*, II, p. 56: „au încărcat și
bucate și vinul și griul p ă n ă i n t r - u n c a p
d e a ț ă , de au lăsat numai piatră seacă...”

Ion Neculce, *Ibid.*, p. 210: „i-au plătit lucrurile
toate acele de la senatori ce-i luasă p ă n ă l a
u n c a p d e a ț ă ...

Același, p. 229: „măncat-au tot, și pîne și
dobitoc, și au jăcuit tot p ă n ă l a u n c a p
d e a ț ă ...”

Cu același sens se zicea altădată: „pînă la un cap
de a c”.

E foarte interesantă locuțiunea poporană: „*trăge ața la...*“, prin care se exprimă o forță majoră, o necesitate fatală.

A. Pann, *Prov.*, I, 57:

Pesemne păcatul și ața îi trage
Amândoi viața în nevoi să-și bage...

Basmul *Șearpele moșului* (D. Stăncescu, *Basme*, p. 50): „... n-aveau copii, neam. Se tot gindeau ei să ia vrunu de suflet, dar nu-i prea *trăgea ața*, că del alta e copilul tău ș-alta e al de suflet...”

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 260): „era să uit a vă spune că în curtea Zmeoaicei era de jur împrejur pari înfipți în pământ, și în fiecare par cite un cap de om din cei ce îi *trăgea ața la moarte* și-i împingeau păcatele să-i calce hotarele...”

Basmul *Cei trei frați* (*Ibid.*, p. 280): „Gazda se sili în toate chipurile să-l oprească de la această otărîre a sa. Fu peste putință. Îl *trăgea ața la rele...*”

Scapin de Molière, trad. de C. Rasti (1836, p. 76): „Cînd este să-i vie omului la cap, parcă-l *trăgea ața...*”

Ghicitoarea despre „Pepenele”:

Aște-ntinse,
Gheme strînse.

(Ispirescu, *Ghicitori*, p. 25)

„C a p e ață = drept, fără cotitură.”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (Mss. în Acad. Rom., p. 105): „pre malurile girlei, tot feliul de pomăt roditoriu și tot copaciul frunzos și umbros, di-arîndul, ca cum pre ață di-a-dreptul, și unul de altul

di-a-departe ca cum cu pirghélul ar fi fost puși, frumos odrăsliia...”

De aci *ață* se întrebuințează adverbial, fără nici o prepozițiune, cu sensul de „en ligne droite”*.

Basmul *Tămăia dracului* (Reteganu, *Povești ardelenesti*, II, p. 65): „Și merge dracul cel mai istet *ață* la mănăstirea sfintului părinte, ș-acolo se dă peste cap și se face o fată frumoasă...”

Basmul *Arvinte* (*Ibid.*, V, p. 83): „buna mea muiere prinde a plinge și merge *ață* la curte...”

În fine, ca termen topic, *ațe* se zicea la păraie mici, „un fil d'eau”**.

Crisov moldovenesc de la Alexandru-vodă din 1630 (Doc. rom., II, nr. 1, p. 1, 3, în Arh. Stat.): „părăul Bicazului în sus până în gura Jidanului, de ci Jidanul în sus până în gura Bistrii, și iară Bicazul în sus până în obârșiile *Aților*, și toate *Ațele*, și de acolo până la muntele lungu...” Apoi în crisovul de la Moise Movilă din 1631 se repetă: „pînă la obârșiiale *Ațelor* și *Ațele* toate...”

(II, 2076)

AȚÎȚ (*ațițat, ațițare*), vb.; attiser, exciter, stimuler, susciter. „A *ațița*, a a p r i n d e focul; a i n t ă r i t a, a r ă s c u l a, a i n t e ț i, a i m b o l d i, a s u m u ț a” (Costinescu). „*Ațițare* = a a p r i n d e focul, de aci în genere a aprinde, a deștepta, a înflăcăra” (L.M.). În privința focului, *ațiț* este aceea ce-i s c o r n e s c în privința vîntului, de unde și apropiarea între ambele cuvinte.

* „...în linie dreaptă” (fr.) (*n. ed.*).

** „...un fir de apă” (fr.) (*n. ed.*).

Dionisie Eclesiarcul, *Chron.* (Papiu, *Monum.*, II, p. 168): „răsmirița aceasta a doua într-acestași chip s-au s e o r n i t și s-au ațîțat...”

A face f o c materialmente, a sufla pentru ca să se aprinză mai bine este sensul fundamental al lui ațîț.

Moxa, 1620, p. 354: „veni unŭ lupŭ deîn pădure și purta gâtejii de bâga în f o c ũ, iarâ unŭ vulturŭ bâte cu arepile și aducia vântŭ de-lŭ ațîța...”

O maximă d-ale vornicului Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 74): „Cum vîntul ațîță f o c u l, așa vorba ațîță vrajba”.

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 254): „De mai ținea lupta numai cît ai ațîța un f o c, s-ar fi muiat și cine știe ce se întîmpla...”

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 342): „Și așa zicînd, pune poalele-n brîn, își suflecă minicele, ațîță f o c u l și s-apucă de făcut bucate...”

A. Pann, *Prov.*, II, 153:

Cu o mină îi dă țîță, *

Cu alta focul ațîță...

Proverb: „Dintr-o scînteie se ațîță focul” (Pann, II, 93).

Locuțiunea proverbială: „îmi ațîț paie în cap = = îmi fac nevoie” (*Lex. Bud.*); mai obicînit: „îmi a p r i n d paie în cap”.

De la f o c, ațîț se îndrumează spre alte accepțiuni, trecînd mai întîi prin asociațiunea de idei cu f e r b i n t e, a p r i n s, i n f l ă c ă r a t etc.

Cantemir, *Chron.*, I, p. 241: „care lucru pre cît inima lui Traian au înpus, pre atîta, i n f i e r-

b i n t i n d - o, spre izbîndire și răscumpărare au ațîțat-o...”

A. Pann, *Moș Albu*, I, p. 39:

Căci, dacă se stinge dorul cel a p r i n s din căpătîi,
Niciodată nu se poate să s-ațîțe ca intîii...

Același, *Prov.*, III, 85: „Plosca-l ațîță mai tare de se făcu numai f o c...”

Ațîț v r a j b ă.

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 41: „iară Ilie Cantacuzino acolo au rămas, ațîțându-se vrajbă între Domnul muntenesc și între Mihai-Vodă...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 1493:

Vrajbă între ei s-ațîță, cad întru nemulțumire,
Care de care să ieie a țarei ocîrmuire...

Ațîț z a r v ă sau z o r b a l i c.

Cantemir, *Chron.*, I, p. 61: „mare pîrjol de zarvă și nepotolită gilceavă s-au ațîțat între greci...”

Același, II, p. 38: „pricinele zarvelor, carele spre apus ca un pojar nestins și nepotolit să ațîța și să lăția...”

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 64: „mare zarvă s-au ațîțat în țară, înmulțindu-se tîlharii...” ; și mai jos, p. 70: „de cîte ori zarve ca aceste s-au ațîțat asupra vreunui domn, tot de risipa țerei au fost...”

Nic. Costin, *Letop.*, II, p. 57: „cînd au sosit Costantin-Vodă la Udriiu, iată că s-au ațîțat și zorbalic întru împărăția turcească...”

Același, p. 76: „dentr-aceea s-au ațîțat și alte răutăți de s-au stricat și pacea între turci și între moscali...”

AȚiȚ n e v o i, a m e s t e c ă t u r i, p i z m e.
Ureche, *Letop.*, I, p. 161: „unul cu altul cerca sfat
ce vor pute face, ca să poată hălădui de atâte nevoi
ce s-au *aȚiȚat* în țeară...”

Același, p. 106: „atâta zavistie au *aȚiȚat*, că în
loc de înpreunare nici să auză de numele Papii...”

AȚiȚ b o a l ă.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.*, III, p. 192: „incepu
a se auzi pe unile locuri de ciumă, care nu dă puțină
spaimă la tot norodul, nefiind deprinși acei lăcuitori
cu de aceste feliuri de boale, care boală au intrat
și în iarnă pi-ncet, iar de primăvară s-au *aȚiȚat*
foarte tare...”

I. Văcărescu, p. 71:

Fiori grele-nspăimintate

Dai din buze cînd zimbești,

AȚiȚi j u n g h i u r i necurmăte,

Robești, fermeci, minți uimești...

AȚiȚ s p r e.

Axinte Uricarul, *Letop.*, II, p. 171: „[Carol XII]
iarăși făcând amestecături, au *aȚiȚat* pre Împăratul
Turcesc s p r e oștire împotriva moscalilor...”

Foarte rar se întrebuițează *aȚiȚ* cînd e vorba de
ceva bun sau plăcut; bunăoară:

A. Pann, *Prov.*, II, 136:

Mergînd ea, găsește în plîns pe copila,

Și privind la dînsa, i s-*aȚiȚă* m i l a...

Alexandri, *Românii și poezia lor*: „Ele [horele]
aȚiȚă v e s e l i a jocului și adeseori, desvîlînd
tainele inimelor, slujesc de misterioasă cointelegere
între acei ce se iubesc...”

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

Ca cercul acel supfire
Ce-ațiță din întimplare
Pe-o undă nemișcătoare
Un vînt cu lină suflare...

Cuvîntul *ațiț* e învederat latin, dar nu se găsește în latinitatea clasică. Gröber (*Arch. f. lat. Lexikogr.*, t. 1, p. 244) construiește o formă latină vulgară *attitiare*, de unde span. *attizar*, vechi-franc. *atisier*, nou-francez *attiser*, prov. *atisar*, catal. *atiar*, portug. *atisar*, reto-rom. *s-tizzar*, ital. *altizzare* și al nostru *ațiț*.

(II, 2093)

AŬD s. AŬZ (*auzit, auzire*), vb.; entendre, ouîr. A simți sonurile, a primi întipăriri prin organul urechilor: *aud* bine, *aud* rău, *aud* de aproape, *aud* de departe, nu *aud*, abia *aud*, aș vrea să *auz*. În flexiune, se rostește deopotrivă *aud* și *auz*, să *audă* și să *auză*, ca și „văd“ și „văz“, „să vadă“ și „să vază“; dar niciodată noi n-am întîmpinat în grai sau în texturi formele *audere*, *audem*, *audeți*, după cum pretinde Costinescu, ci numai: *auzire*, *auzim*, *auziți*. Lătimește a u d i o, a u d i r e, ital. u d i r e, provenț. a u z i r, franc. o u î r etc. (Cihac).

Construcțiunea regulată a lui *aud* este cu acuzaativul: *aud* pe cineva, *aud* ceva; în vechile texturi ne întîmpină însă într-un mod de tot excepțional *aud* cu dativul, ca lătimește în „audio dicto“.

Gr. Alexandrescu, *Drăgășani*:

Din vreme-n vreme numai de dincolo de dealuri
Părea c-auz un sunet, un uiet depărtat,
Ca glasul unei ape ce-neacă-ale ei valuri....

Balada *Mihu Copilul*:

Ian stați s-ascultați
 Ș-armele apucați,
 Că eu cam *auz*
 Un *glas* de cobuz...

Balada *Miorița*:

Ca să mă îngroape
 Aice pe-aproape,
 În strunga de oi,
 Să fiu tot cu voi,
 În dosul stînii,
 Să-mi *aud* cî n i i...

Doina *Femeia temută*:

Frunză verde de agude,
 Strig la puica, nu m-*aude*,
 Și de-*aude*, ea s-ascunde,
 Ea s-ascunde, nu-mi răspunde...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 343)

Doină din Banat:

Auzi tu, mîndro, n-*auzi*?
 Ori n-ai gură să-mi răspunzi
 Cum te strigă neica-n frunzi?...

(Vulpian, *Texturi*, p. 49)

Zilot, *Cron.*, p. 33: „și fiindcă orașul Craiovei cade cam pe coastă, de unde se vede pe lunca Jiiului în partea despre care venea pazvangiii, *auzindu-se* din Craiova un *chiloman* de puști și de strigări, s-au uitat din orășeni...”

Silvestru, 1651, ps. XXVI: „*auzi*, Doamne, *glasul* meu ce strig! miluiaște-mă și *auzi-mă* pre mine!...”

C. Negruzzi, *Scrisoarea XIII*: „Fi! nu-i frumos, domnule; și ca să te pedepsesc, n-o să te sărut trei zile. *Auzitu-m-ai?*...”

Impersonal: „*se aude* = le b r u i t court” (Ci-hac).

Deși orice *auzire* presupune u r e c h i, totuși pentru mai multă energie se poate zice pleonastic: „*aud* cu urechile mele”, ca și: „văd cu ochii mei”.

Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 239: „uritu-l-au toți pe Duca-Vodă și se ruga toți lui Dumnezeu să-i mîntuiască din mânele lui, și-l blăstăma de la mic până la mare de *auzia* slugile lui c u u r e c h i l e...”

Ca funcțiuni ale organelor celor mai însemnate, cari sînt așa-zicînd ca două porți ale înțelegerii, *aud* și v ă d se însoțesc foarte des în grai, fie afirmativ: „a m v ă z u t ș-am *auzit*”, fie negativ: „n - a m v ă z u t, n-am *auzit*”, arătîndu-se prin această însoțire o certitudine mai deplină că noi știm ceva bine sau că nu știm de loc.

Balada *Oprișanul*:

Dar unde s-au pomenit,

S-au v ă z u t și *auzit*

Două săbii într-o teacă,

Doi domni în țară săracă...

Aud se referă cătră a s c u l t întocmai ca „văd” cătră „privesc” sau „mă uit”; adecă *aud* este o facultate organică, a cărei întrebuintare voită devine a s c u l t, astfel că se poate zice: „te *aud*, dar nu vreu să te a s c u l t”, căci urechile cele sănătoase ~~primesc~~ sonul vrînd-nevrînd, însă prin voință eu pot să mi le astup sau să-mi îndreptez luarea-aminte într-o altă parte. A s c u l t a r e implică *auzire*, nu viceversa.

Mitropolitul Dosoftei, 1680, ps. LIII:

Dumnezău, *audză* fă-
gada mia, *a s c u l t ă*
graiurile rostului meu...

Deus, *e x a u d i* ora-
tionem meam auribus
p e r c i p e verba oris
mei...

grecește: εἰσακούσων, ἐνώτισται; la Silvestru, 1651:
„*auzi*, *i a a m i n t e*...”

Același, 1673, p. 8 b:

Că mi-au *audzit* Domnul glasul de plînsoare
Și mi-au *a s c u l t a t* Domnul ruga la strînsoare...

Prin *auzire*, ca și prin *v e d e r e*, omul află,
de unde *aud* adesea se și întrebuițează în loc de
a f l u.

Călătoria Maicei Domnului la iad, circa 1550
(Cuv. d. bătr., II, 320): „n-ați *audzitu* că printru
numele meu munci-se-va totu cela ce nu va crede...”

Doină din Dobrogea:

De cînd mama m-a făcut,
Ibovnică n-am avut,
Dar aseară într-o ciudă,
Fetele să mă *audă*,
Numai trei am căpătat,
Numai trei am sărutat...

(Burada, *Călăt.*, 254)

În proverbi și locuțiuni proverbiale:

Despre ingraturitudine: „Fă bine să-ți *auzi* rău,
(Pann, II, 86).

Despre experiență: „Mult trăiești, multe *auzi*;
mult umbli, multe *v e z i*” (*Ibid.*, II, 4).

Despre indiscrețiune:

Găina cînd va oua,
Aude o mahala...

(*Ibid.*, I, 162)

Caracteristica surdului:

Cînd este luna veche,
Nu *auz* d-o ureche;
Cînd este luna nouă,
Nu *auz* d-amîndouă...

(*Ibid.*, II, 146)

Cu același sens: „strigă de la munte ca să-l *auză*, și de la Dunăre ca să-i răspunză“ (*Ib.*, I, 94).

Despre bătaie:

Basmul *Aleodor împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 47): „...ea nu se putu opri, ci îl sărută. Aleodor, cum se deșteplă, îi trase o palmă de *auzi* cîinii în Giurgiu. Ea plînsese...”

Basmul *Poveste țărănească* (*Ibid.*, p. 262): „Zmeul trase fetei și de astă dată o calcavură de *auzi* cîinii în Giurgiu...”

În loc de „cîinii în Giurgiu“ se zice uneori „co-coșii“:

„Cînd ți-oi trage o palmă, *auzi* c o c o ș i i în Giurgiu“ (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bisca).

Cu același sens:

„Te bat de *auzi* toaca în cer“ (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Aceeși locuțiune proverbială amplificată:

Jipescu, Opincaru, p. 30: „Bei uniori pînă-ți trăsesc urechili, pînă-ți lași zălog căciula și zechia, pîn-*auzi* și cîinii-n cer și toaca la Sfîntu Ilie...”

„*Aude* în gură, ca cucul“ (Tocil., *Rev. I.*, 235),
sau: „*Auzi* tot în gură, — despre cel ce nu te-nțe-
lege“ (R. Simu, Trans, c. Orlat).

În ghicitori:

Despre „Tunet“:

Ce sună dintre hotară
Și s-*aude*-a noua țară?

(*Tribuna* din Sibiu, 1885, p. 930)

Despre „Clopot“:

Bate toba-ntre hotară
Și s-*aude*-ntr-altă țară...

(*Țara nouă*, 1887, p. 159)

Variantă:

Rage Buga-ntre hotară
De s-*aude*-n a noua țară.

(*Sbiera, Povești*, 320)

sau:

Sunai friul în curte
Ș-*auzi* murgul din munte.

(Ispirescu, *Ghicitori*, p. 25)

Aud în urări și blăsteme poporane:

„S-*auzim* de bine!“ (Baican, *Vorbe bune*, p. 1).

„Să v-*auză* D-zeu! — Să v-*auză* sfântul! — Să
v-*auză* Cel-de-sus!“ (*Ibid.*, p. 6).

Jipescu, Opincaru, p. 144:

„— Opincili să se rupă, stăpînu să trăiască!
— Să te-*auză* sfîntu Ilie, logofete!“

Ion Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*,
1877, p. 378):

„— Să te-*auză* Dumnezeu, să am băieți, moș Ni-
chifor!

— Asemene și eu gonitori, giupăneșică, că de băieți nu mai trag nădejde...”

Între blăstemuri poporane: „n-ai mai *auzi* cucul cîntînd!” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Aud se întrebuițează foarte des în interjecțiuni de mirare sau de necaz, mai obicinuît reduplicat: „ia *auzi* colo! = da sich' einmal her!” (Dr. Polysu).

Pann, *Prov.*, III, 114:

Auzi! auzi! vicleșuguri!
Să nu știu eu ce lucrez!
Ia vezi cu ce meștesuguri
Va să mă facă să crez!...

Același, III, 107:

— Să mă bată Dumnezeu
D-oi fi furat calul eu,
Calul zău e vinoyat,
El pe mine m-a furat...
— *Auzi, auzi* cal mișcl!...

Ibid., I, 26:

Ea cum îl *aude*, luînd furca sare
Și-l încarcă bine cu ea pe spinare,
Strigînd: *auzi* vorbă! *auzi* fleac o dată!
Toema un ca tine de min' joc să-și bată?...

C. Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 6: „*Auzi*, nătărăii! pentru că mi-e drag să șăd la vorbă, hop! li se narezare nu știu ce...”

Ibid., sc. 17: „A, țolina, *auzi* ce-mi face! Las c-oi dobzăla-o eu...”

Alexandri, *Rămășagul*, sc. 4:

„Tinca: Pare-mi-se, dragă Smărăndiță, că ți-am înțeles planul.

Smărăndița: Dacă l-ai înțeles, cu atât mai bine, pentru că n-oi fi silită să ți-l tălmăcesc.

Tinca: *Auzi*, șirata, cum s-ascunde de mine!...”

Alți idiotismi:

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 6: „Apoi, cînd se mai muia jocul, n u m a i c e - i *auzeai* pe toți, care mai de care: — Hai să ne fie de bine!...”

Ibid., p. 11: „Unii mai împelițați n u m a i c e - i *auzi*: sări, cutăriță!...”

O formulă de descîntece:

Nime nu l-a văzut,

Nime nu l-a *auzit*...

A *auzi* d e n u m e;

Doină din Ardeal:

Prăpădi-te-ai, badeo,-n lume,

Să nu-ți mai *auz* d e n u m e...

(R. Simu, c. Orlat)

Alta:

G-am și eu o fică-n lume

Și nu-i mai *auz* d e n u m e...

(J.B., *Trans.*, 171)

O orație de nuntă:

Auzind d e n u m e l e d u m i t a l e,

Că ești negustoriță mare,

S-a bucurat foarte tare...

(S.F. Marian, *Nunta*, p. 333)

Nic. Muste, *Letop.*, III, p. 56: „nu era bucuros nici d e n u m e să-i *auză*...”

A *auzi* din bătrîni = prin tradițiune strămoșească.

Doină din Moldova:

Auzise din bătrîni
Că-i rea pînea prin străini,
Auzi, dar n-a crezut,
Pin' ce singur a văzut...

(*Conv. lit.*, 1886, p. 444)

Doină din Bucovina:

Frunză verde trei măslini,
Am *auzit* din bătrîni
Că-i rău, frate, prin străini;
Am *auzit*, n-am crezut,
M-am dus singur ș-am văzut...

(Marian, II, 89)

Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 197: „Ștefan-Vodă cel Bun multe războaie au bătut; și așa se *aude* din oameni vechi și bătrîni că câte războaie au bătut, atâte mănăstiri cu biserici au făcut...”

Cantemir, *Chron.*, I, 332: „din p e m e n i r e a m o ș i l o r s t r ă m o ș i l o r *auzim*, precum unde acum este Oblucița, căriia turcii îi zic Isaccea, să fie chemat vadul Dunării...”

Poporul crezînd că lupul nu *aude* bine, îi dă epitetul de „N-*aude*”, bunăoară în basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 338);

Uuu! N-*aude*,
N-avede,
N-agreul pămîntului

Și ușorul vîntului,
Cățelușii mei,
Că vă pierе slăpînul...

cîntecul prin care băiatul vînător își cheamă fiarele
ce-i slujea: lupul, vulpea, ursul și iepurele.

La Bolintineanu:

O! N-*aude*! o N-a-vede,
N-a greul pămîntului!...
Iiarele prin crînguri verde
Vin cu zborul vîntului...

În opozițiune cu lupul, vulpea *aude* foarte bine,
de unde locuțiunea proverbială: *aude* ca o vulpe"
(R. Simu, Trans., c. Orlat).

Forme arhaice:

Legenda Duminicii, 1600 (*Cuv. d. bătr.*, II, 49):
„și-m voi întoarce fața de cătră voi să nu *audzu*
plăîngerile voastre...”

Dosoftei, 1680, ps. XXV: „s-*audzu* glăsul laudii
sale...”, unde disilabic la Coresi, 1577: „să *auzū*
glasul”, dar iarăși trisilabic în Psaltirea Șcheiană,
circa 1550 (ed. Bianu): „se *audzu*”.

Doină din Ardeal:

Ies afară, văzu-o,
Într-un cas', *auzu-o*...

(J.B., Trans., 99)

Trisilabicul *auzi* alături cu disilabicul *auzi*, în
care finalul *i* ajunge chiar a dispăre.

Mitropolitul Dosoftei, 1680, ps. XLIV:

Audzū, fiicā, și vedzū... | A u d i, filia, et vide...

la Silvestru, 1651: „*auzi*, fie...”

Întregul *u* final la gerundiu în actul muntenesc din 1622 (*A.I.R.*, I, p. 31): „dumnélor *auzindu* așa, au venitu la noi și ne-au întrebatu: moșilor, a dumnévoastră este moșiia pe acel vârfu la Vălcani? noi amu spusu că este a noastră; dumnélor au zisu: nu ne veți vinde noo acel vârfu ca să facemu o sfântă mănăstire? dar noi, *auzindu* că va să facă mănăstire, ne amu adunatu...”

Formele subiectivale *auze* și *auză*:

Mitropolitul Dosoftei, 1680, f. 191 a: „Ia a-minte, ceriule, și voi grăi, și *audze* pămîntul graiurile rostului mieu...”; dar la același, 1673, f. 26 b:

Să s-*audzá* la toț preste țară,
Să-nțăleagă marginia de-afară...

Psaltirea Șcheiană, ps. XXXIII: „se *audzá* blând-zii și se veselească...”

Imperfectul *auziiam*, *auziiai*:

Dosoftei, 1680, ps. XXXVII: „eu ca surdul n-*audzáiam*...”

Ibid., ps. XCVIII:

Doamne Dumnedzăul nostru, tu le <i>auziiai</i> lor...		Domine Deus noster, tu e x a u d i e b a s c o s...
--	--	--

unde la Silvestru, 1651: „tu-i a s c u l t a i pre ei...”

Prima persoană plurală a perfectului organic *auzim* = *a u d i v i m u s*, în loc de analogicul *auzirăm*:

Coresi, Omiliar, 1580, quatern. VI, p. 16: „După acéia amu acésté toate le *auzimă* și le *văzumă*...”

Silvestru, 1651, ps. LXXVII:

Carele *auzim* și le cunoscum, și părinții noștri le spuseră noao...

Quanta a u d i v i -
m u s et cognovimus ea,
et patres nostri narra-
verunt nobis...

la Dosoftei, 1680: „Cite *audzim* și le cunoscum pre iale...”

Dar alături cu *auzim* ne întimpină tot acolo și forma *auzisem*, ps. XLVII:

Precum *auzisăm*, așa și vădzum...

Sicut a u d i v i m u s,
ita et vidimus...

la Silvestru, 1651: „cum a m ũ *auzitŭ*, așa amŭ și văzutŭ...”

Forma organică *auzit* în loc de analogicul *auzirăți*: Coresi, Omiliar, 1580, quatern. XII, p. 5: „spușu voao și nu *auzitŭ*...” = „spusei voă și nu *auzirăți*.”

Ibid., quatern. XXII, p. 4: „să socotimŭ cine-șŭ de noi-șŭ înfrămșetară sufletului-șŭ său, că *auzitŭ* amu, bărbaților și muerilor, și tinerii și bătrînii, că nu iaste de trebuință noao veșmintele trupului în multe chipure și de multŭ prețŭ...”

Condiționalul *v r e a auzi* = ar fi *auzit*:

Silvestru, 1651, ps. LXV:

Spre strîmbătate s-am vrut căuta întru inima, nu m-au v r u ț *auzi* pre mine Domnul...

Iniquitatem si aspexi
in corde meo, non e x -
a u d i a t Dominus...

Dosoftei, Synaxar, 1683, Ghen. 19: „acesta fericitŭ de v r i a *audzi* cîndva pre cineva făcut vrun lucru de nevoință postniască, răvniia de făcia și elŭ...”

Construcțiunea reduplicată la Dosoftei, 1680, p. 155 a: „Căile miale spusule-amă și mi-a i *audzitu-* m i...“, unde să se observe totodată, ca și într-un alt pasagiu de mai sus, construcțiunea lui *aud* cu dativul în loc de obicinuitul acuzativ.

Infinitivul nescurtat, *ibid.*, ps. CII:

...de-a *audziria* gla-
sului cuvintelor lui...

...ad *audiendam*
vocem sermonum ejus...

la Silvestru, 1651: „a s c u l t ă n d glasulă...“

V o i a v é a *auzi*, la Coresi, Omiliar, 1580, quatern. XVIII, p. 3: „de vămă fi rădicați cu pocanie și cu ispovédanie și ne vămă aduce cătră Hristos, atunce avé-vămă a *auzi* glasulă cela dulcele...“

Acuzativul personal fără p r e:

Psaltirea Șcheiană, XXXIII: „adecă méserul chiemă și Domnul *audzi* el ũ...“

Forma poetică *dauz* ne întîmpină foarte des în doinele din Ardeal:

Dauzit-am o minciună,
Că Mureșu-i apă bună:
Ciți beu, toți se împreună...

(J.B., 62)

Dauzi, mîndră, ori n-*auzi*,
Ori n-ai gură să răspunzi?...

(*Ibid.*, 75)

Dauzit-am și știu bine
Că n-oi muri pe perine,
Ci-oi muri în țări străine...

(*Ibid.*, 194)

*Dauziți, feciori cu țindră,
Mîndră-i lumea cu ce-i mîndră,
Mîndră-i lumea cu feciori
Ca grădina cu bujori...*

(*Ibid.*, 400)

Dați din gură, măi feciori,
Nu ședeți ca-n șezătorii
Dauzi, măi!

(*Ibid.*,)

Alelei, măi părințele,
Dauzi cuvintele mele...

(*Ibid.*, 487)

(II, 2105)

AUR. s.m.; or. Latinul *a u r u m*, trecut în toate dialectele romanice. „Metal nobil, solid, foarte maleabil, de culoare galbină, de unde și monetele de *aur* s-au numit galbini; *aurul* este de $19\frac{1}{3}$ ori mai greu decît apa sub același volum, prin urmare cel mai greu dintre toate metalele (afară de platina, care e de $20\frac{4}{5}$ mai grea decît apa, și de 2 ori mai grea decît argintul, a cărui greutate specifică e numai de $10\frac{2}{5}$). *Aurul* se află în piatră, în pămînt și în apă, în stare nativă. În Dacia superioară se află mult *aur* din timpurile cele mai antice. În timpurile moderne s-a descoperit foarte mult *aur* în America și în Australia. Acum *aurul* în comerț e de 15 ori mai scump decît argintul, însă cu înmulțirea actuală poate să scadă la același preț. De *aur* se fac monete și diverse obiecte: coroane de *aur*, vase de *aur*, statue de *aur* etc.“ (L.M.).

Mitropolitul Varlam, Omiliar, 1643, I, f. 226 a: „în lâcomia avuției *aurului* și argintului, satelor și a vecinilor...”

În minele din Transilvania: „*aur slobod* = masiv“. (Frincu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 41).

Aurul poate să fie *curat* sau *amestecat*. Un fel de amestec se numește „*aur leșesc*“ în Catastihul minăstirii Galata din 1588 (*Cuv. d. bătr.*, I, 204).

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „măcar di-are face neștine bani cît de buni, galbeni prisne de *aură curată*, sau taleri, sau altă fială de bani...

Ghicitoarea despre „Soarele“:

Bumb de *aur*
Pe o pele de taur.

(Reteganu, *Cărțile săteanului*, 1882, p. 32)

Baladă din Ardeal:

Și vînt cald au legănat
Pomul cu flori încărcat,
Ș-au căzut un șerpe reu,
Ș-au intrat în sînul meu:
Cu coarnele de *aur*...

(Pompiliu, *Sibiu*, 44)

Tot de acolo:

În grădină
La stupină
O fîntînă se găsește,
Iar pe fundul ei trăiește

Șerpe laur, bălaur,
Cu solzuții de aur
Și din gură
Pară-i cură...

(*Ibid.*, 57)

Basmul *Împăratul împetrit* (Sbiera, *Povești*, p. 152): „Într-un timp de noapte iată că au sosit o mulțime de draci — cruce de aur în casă! — cu zicători felii de felii, și au început împrejurul lui a zice și a cînta...”

„Cruce de aur în casă!” este o exclamațiune poporană stereotipă de cîte ori se pomenește numele „Necuratului”, pe care-l împedecă de a se apropia.

Basmul *Cele trei rodii* (Ispirescu, *Legende*, p. 361): „fata se făcu o păsărică cu totul și cu totul de aur și începu a zbura...”

„Poporul zice că aurul este ochiul dracului, pe care i l-a scos sf. Ilie plesnind cu biciul, și de atunci a rămas pe pămînt” (pr. A. Bădescu, Prahova, c. Mărgineni).

C. Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „În acest al nostru veac de aur, aurul e boier mare, frumos și învățat...”

Aur ca monedă și ca sinonim cu avuție: Coresi, Omiliar, 1580, quatern. XXXI, p. 8: „cine e ținut și legat aurului și robeste lui și e prins de bogăție, nu se va spăși...”

O predică a lui Ioan Crisostom, text din sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 565): „ca un mîrgăritari în tină ingrupat, ca un aur în balegi aruncat, ca o floare a credinței de mărâcini înpresurat...”

Moxa, 1620, p. 369: „fu mai tare și mai puternică *aurul* decât mulțime oștilor, că poate sparge cetăți și a răsiți ziduri, *aurul* poate birui războiul, poate pîiarde toate bărbățiile, că e segiată lucie și se înfige lesne la inimă de om...”

Același, p. 382: „boeriile nu le da voinicilor pentru slujbe, ce le vindé pre *aură*...”

Ibidem: „cu năravă rău, iubitoriu la *aură*, închisă la cuvinte...”

Metaforic, în aplicațiune mai ales la *grîu*: „Grîu frumos ca *aurul*, om tare ca ferul, vas curat ca argintul” (P. Olteanu, Hațeg); sau: „grîul curat ca *aurul* și roșu ca jarul” (N. Sinzian, Hațeg; D. Păscușiu, Făget); pe aiuri: „fete mîndre ca *aurul*” (P. Pîntea, Banat, c. Nevrîncea).

„Frumos ca *aurul*, curat ca *aurul*, galben ca *aurul*” (D. Negoescu, Dimbovița, c. Pietroșița).

„După o secetă mare, dacă ploauă, se zice: a dat Dumnezeu *aur* și argint pe pămînt” (C. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

Ioan C r i s o s t o m se traduce românește prin: „Ioan acela cu rostul de *aur*” (Cod. Mss. miscell. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 436; Ioan din Vinți, 1689, f. 86 a).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (Mss. în Acad. Rom., p. 92): „cu bună sană, zilele de fier în v e a c u l d e *aur* vor să să priminească, și toată calia grunzaroasă și ciulinioasă în n e t e d ă și bătută să să istevască...”

„Cînd cineva are un copil ce-l iubește mai mult ca alții, zice: are mama un b o ț de *aur*” (N. Habar, Vaslui, Negrești).

A a u r i un lucru se zice: a î n t r a u r i, a p o l e i c u *aurul*, a s u f l a c u *aurul*, a v ă r s a,

a î m b r ă c a, a ț e s c, a t r a g e, a f e r e - c a...

Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 197: „așa au fost făcut mănăstirea de frumoasă, tot c u *aur* p o - l i i t ă, zugrăvala mai mult *aur* decât zugrăvală...”

Ion din St. Petru, 1620 (Mss. în Acad. Rom., p. 14): „Alexandru stătu cu oștile acolo și zidi stălpū de piatră și-l p o l e i c u *aurū*...”

Balada *Mihul Copilul*:

La masă de piatră
În patru crăpată,
Cu sîrmă legată,
Cu slove săpată,
Cu slove de carte
Cu *aur* s u f l a t e...

Tot acolo:

Nici unul nu poate
Să rădice-n spate
Armele culcate
Cu-*aur* î m b r ă c a t e,
Cu fer ferecate...

Altceva este locuțiunea adverbială: „î m b r ă c a t *aur*” sau „î m b r ă c a t n u m a i *aur*”, bunăoară în doina *Dina și boierul*:

La coșarul dărimat
Stă boierul răzămat,
Numai *aur* îmbrăcat...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 326)

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 13: „încălecă pe un armăsar cu harșa de fir și cu zăbale s u f l a t e c u *aur*...”

Balada *Zmeul și fata*:

Și cinzeci
De berbeci
Cu cozile pe telegi,
Cu unghile cirrigate,
Cu coarnele belciugate,
Toate cu *aur* v ă r s a t e,
Cu lînele slobozite
Cu *aur* î n t r a u r i t e...

(Marian, *Bucov.*, I, 114)

Balada *Rada*:

Blană lungă, moale,
Cu samur în poale,
Și un așternut
Cu *aur* ț e s u t...

Balada *Inelul și năframa*:

Na-ți naframa de mătasă,
Pe margini cu *aur* t r a s ă;
Aurul cînd s-a topi,
Să știi, frate, c-oi muri...

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (Mss. Arh. Stat.),
f. 36: „cruce f e r e c a t ă c u *auru*, cu zmalțu, cu
robinuri fêțele...”

Forma poetică *daur* nu e rară în colinde, mai ales
în Ardeal, de pildă:

Tot săpîn și îngropîn,
Găsi viță de *daur*
Și se-nvăță bun faur
De mi-ș lucra la *daur*;
Și zo el mi-ș mai făcea
La cel frate plugărel

Tot un pluguț de *daur*,
Încătro cu plug pornea,
Toate coastele răsturna...

(Frincu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 188)

(II, 2124)

¹BA, adv. et conj.; 1. non, pas, point; 2. mais, d'autant plus. În ambele sensuri *ba* exprimă o opozițiune, dar în primul sens opozițiunea este negativă, în sensul al doilea restrictivă, iar o restricțiune este și o afirmație totodată. Din acest punct de plecare toate accepțiunile lui *ba* se pot reduce la patru: 1. „— Te duci? — *ba*“, este o negațiune simplă. 2. „Te duci acum? — *ba* mă voi duce mai tirziu“, este o restricțiune în care se neagă ducerea „acum“, dar se afirmă ducerea „mai tirziu“. 3. „Te duci? — *ba* nu“, este o negațiune afirmată prin *ba*, adică o negațiune dublă. 4. Contrariul „nu te duci? — *ba* da“, este o dublă afirmațiune, care însă, cuprinzind în sine un element de opozițiune, e mai puțin categorică decât simplul *da*.

I. Negativul *ba* e totdeauna mai energic decât sinonimul *n u*. Cind e vorba de o alternativă, el se leagă de afirmațiunea ce-l precede prin conjuncțiunea *a u* în graiul vechi, prin *o r i* în cel de astăzi, rareori prin *s a u*.

Biblia Șerban-vodă, 1688, Genes. XXXVII, 32:

...cunoaște de iaste
haina fečorului tău au
ba...

...agnosce si tunica
filii tui est, an n o n...

Ibid., Numeri XIII, 21:

...de sîntu într-ânsulă
copaci au *ba*...

...si sunt in ea
arbores an n o n...

grecește în ambele locuri: ἦ οὐ.*

Șapte taine, 1644, p. 15: „va fi lucrul cu presupus, oare botedzați sămtu au *ba*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 87: „stă pre sama giudeșului să giudece acel lucru și acia vină de caria să tème muiaria, poate să fie de chizeșie au *ba*...”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 27 b: „au putia-vii ačasta tăgădui? sau putia-vii că ačasta nu iaste așia să dzici *ba*?...”, unde în contextul grecesc lui *ba* îi corespunde „ὄχι”.

Același, *Ist. ieroglif.* (Mss. în Acad. Rom.), p. 140: „Și cum cu singură numai tăcéria spre robie și suppunere vécnică ne vom lăsa? *Ba*, fraților, o dată cu capul lucrul acesta neizbîndit să nu lăsăm...”

Costachi Negruzzi, *Sobieski și românii*:

„— Încă o dată vă întreb, vă închinați ori *ba*? — *Ba*...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. III, sc. I: „Moșicul nu poate să zică *ba* cînd poruncește guvernul...”

Basmul *Porcul fermecat* (Ispirescu, *Legende*, p. 50): „de unde o să știe tata dacă noi am intrat au *ba*...”

În basmuri, cînd e vorba de ceva peste măsură frumos, fie om, fie femeie, fie lucru, este stereotipă locuțiunea: „La soare te poți uita, dar la dînsul sau la dînsa *ba*”.

* ...sau nu (gr.) (*n. ed.*).

Balada *Cucul* și *turturica*:

Pentru dumneata
Eu n-aș zice *ba*,
Dar zic și zic *ba*
Pentru maică-ta...

Doină din Banat:

Strigă moartea la fereastră:
Spoveditu-te-ai, neveastă?
— Ce-ai tu, moarte, a-ntreba
Spoveditu-m-am ori *ba*?...

(S. Liuba, c. Maidan)

Doină din Ardeal:

Pîn-eram la maica fată,
Cîți voinici mă întilneau,
Îmi zîmbeau și mă-ntrebau:
Mai sugi tu țîțî ori *ba*?
Doamne, albă ți-i fața!
De cînd m-am înstrăinat,
Cîți voinici mă întilnesc,
Cu loții mă jeluiesc,
Cătră min-așa grăiesc:
Cari tu petre, zău ori *ba*?
Doamne, neagră ți-i fața!...

(J.B., *Trans.*, 177)

II. *Ba* ca o restricțiune, prin care ceva se mărginește într-o sferă determinată.

Gavril Protul, *Viața lui Nifon*, 1652, ed. Erbiceanu, p. 58: „boiarii nu se putia voi pre cine vor pune domnū, că unii zicia să fie cesta, iar alții *ba* c e l a, și era gălcăvă...”

Biblia Șerban-vodă, 1688, Genes. XIX, 2:

...abateți-vă la casa
slugii voastre și odihniți
și spălați picioarele voas-
tre, și mincind veți
mERGE la calea voastră;
și ziseră: *ba* în uliță
vom odihni...

...declinate in domum
pueri vestri, et divertite,
et lavamini pedes ves-
tros, et mane surgentes
abibitis in viam vestram.
Et dixerunt: Ne qua-
quam, sed in platea
divertemus...

în contextul grec: οὐχί*.

A. Odobescu, *Scrieri*, I, 162:

„— Dar ce, măre, să mai fie și asta? strigau unii
din drumeți, nencercați la sama cailor. Or că stre-
chia a dat într-înșii?

— *Ba* a așa-s bahmeții de la noi, răspunse cu
mândrie un bătrîn lipcan tătar din Bugiac...”

Laurian-Massim: „Ast om nu pré vede. *Ba* e orb
cumsecade. — Furii te pradă. *Ba* te și omoară.
— Nu-ți răspunde datoria. *Ba* te și bate...”

Același sens are repetatul *ba*: „*ba* așa, *ba* altfel”,
foarte obicinuît în graiul poporan și prin care lucrul
nu se mărginește într-o singură sferă, ci în mai multe
sfere posibile, toate însă determinate.

I. Creangă, *Scrierile...*, I, p. 109: „aveai mușterei
de nu erai bucuros: *ba* să-i duci la Piatră, *ba* la
Fălticeni, *ba* pe la iarmaroace, *ba* la mănăstirea
Neamțului, *ba* la Secu, *ba* la Rîșca, *ba* în toate
părțile pe la hramuri...”

Ibid., p. 139: „slujind cu credință *ba* la unul,
ba la altul, pînă la vîrsta de treizeci și mai bine de
ani...”

* ...nu (gr.) (*n. ed.*).

Jipescu, Opincaru, p. 115: „pă dracu l-au zărit oameni ca o nălucă, *ba* ca o mogindeață, *ba* că era cu coarne, *ba* că ședea în casă pustiie cu spahiile, cu muma păduri, cu joimărița...”

Th. Speranția, *Ițic gîndește*:

Ba că-i treacă, *ba* că-i meargă,
Ba că-i asta, *ba* cutare,
Ba chiar Ițic o să fie
 Un bancher, un lucru mare...

Basmul *Aleodor-împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 43): „Aleodor voi să se codească oarecum, *ba* că trebile împărăției nu-l iartă să facă o călătorie așa de lungă, *ba* că n-are călăuz, *ba* că una, *ba* că alta...”

Basmul *Înșiră-te mărgăritar* (*Ibid.*, p. 64):

„— Iată, stăpînă, ce făcuși d-ta!

— Cum se poate una ca asta? îi răspunse doamna. Și pîngara de cioară începu a se ciorovoi cu doamna sa: *ba* c-o fi, *ba* că n-o fi...”

III. *Ba* servind a mai întări o negațiune; *ba* n u, *ba* n i c i —, *ba*, *ba*...

Costachi Negruzzi, *Gelozia*:

Știi pentru ce? — *Ba* n u. — Ah! trebuia să ți-o spun,
 Destul e de cînd chin în sufletu-mi adun l...

Același, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Miron: Ha! am înțeles. Îți temi nevasta?

Terinte: Eu? *Ba* n i c i gîndesc...”

Basmul *Trei frați împărați* (Ispirescu, *Legende*, p. 270):

„— Poți tu să citești ce zice aici?

— *Ba* n i c i boabă...”

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 228: „Dară ce se adună cu Hristos? bani? *ba, ba*, că el nici au adunat, nici au avut bani...”

Balada *Cucul și turturica*:

Ba, cucule, *ba*,
Nu te-oi asculta...

A. Pann, *Povestea vorbei*, I, p. 83:

Și altul are cap, da,
Dar că-al meu *ba-ba-ba!*

Basmul *Ciobănașul cel isteț* (Ispirescu, *Legende*, p. 246): „Mai văzuse el cai buni, înșelați și înfrinați frumos; mai văzuse și fii tineri de boieri îmbrăcați cu haine scumpe; auzise că unii dintr-înșii sînt limbuți, desmerdați, luători în rîs și infumurați de nu le ajunge cineva cu strămurarea la nas; dar ca și aceștia, *ba, ba, ba!*...”

IV. *Ba* întărind o afirmațiune, mai cu samă în *ba în că*, sau *ba și*, sau *ba chiar*, „et même, mais encore”, și în *ba să zici* sau *ba că să zici*, „bien plus” etc. În genere însă, tocmai din cauza caracterului său fundamental restrictiv, *ba* dă afirmațiunii pe care o însoțește o nuanță ironică: *ba tocmai*, *ba cum nu* etc.

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „se deprinde a bé cafea turcească și a fuma dintr-un ciubuc lung, *ba în că* află multă poezie în forma șlicului și a hainelor lungi...”

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 339: „pentru aceea nu mă muncéște cugetul, *ba în că* dinprotivă mă bucur...”

Ibid., p. 18: „au văzut strîgoaie prefăcindu-se în găini și strigoni în pricolici, apoi așa se duc

noaptea și mîncă inimile oamenilor celor adormiți, *ba* î n c ă să auzim ce povestéște și baba Socolana...”

I. Creangă, *Scrierile...*, I, p. 4: „nunta se făcu, și baba își luă cămeșa de soacră, *ba* î n c ă netăiată la gură...”

Doină din Ardeal:

Cînd eram la mama fată
Mă culcam destul pe vatră,
Pe vatră și pe cuptori,
Ba ș i jos a-uneori...

(J.B., *Trans.*, p. 443)

Cu s i sau î n c ă subînțeles:

Frunză verde sălcioară,
Trage-o cătană să moară,
Ș-așa trage de cu milă
Că moare-n țară străină,
Ba moare fără lumină...

(*Ibid.*, p. 320)

„În locuțiuni particulare *ba* s ă z i c i, *ba* s ă m a i z i c i, cineva adaoage la cele spuse, afirmînd că acestea-s și mai pe sus de ce spune. Ex.: Ce om învățat! *Ba* s ă zici, frate. — Rău mai este domnul! *Ba* c ă s ă zici, zău!” (L.M.). În aceste locuțiuni se subînțelege: „și mai mult”. Tot așa, cu sensul de „à-fortiori”, în doina din Ardeal:

Eu p ă deal, mîndra pe vale,
Frică mi-i să nu mă-nșale;
Înșela-va pe dracul...
Ba pe badea, săracul!

(J.B., *Trans.*, p. 95)

În idiotismul *ba* că *chiar*, foarte răspîdit mai ales în Moldova, *ba* dă afirmativului „chiar” o accepțiune ironică: „à d'autres!”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Miron: Parcă-i numai Vochița în tot satul.

Terinte: Vochița, femeia mea! *ba* că *chiar*...”

Alexandri, *Chir Zuliaridi*, sc. I:

— „Afrodita: Dumnélui care se culcă o dată cu găinele și se trezește o dată cu cucușii!

Mândica: *Ba* că *chiar*!... Mai dinioarea s-o trezit și dumnélui...”

Același, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 4:

„Gahița: Du-te de vezi paveoa cea nouă.

Damian: *Ba* că *chiar*! hodoronc-tronc...”

Cu același sens se aude în Muntenia exclamațiunea: *ba* cel scurtată din: *ba* ce se potrivește.

„Ți-e frică de mine. — *Ba* cel” (L.M.).

E de asemenea ironic afirmativul *ba* în construcțiune cu subjonctivul:

„De cînd am tăiat copilului bine nasul, *ba* să mai facă ce mai făcea, de atunci *ba* să mai dea pe al mine” (L.M.).

Aceeași accepțiune ironică în legătură cu afirmațiunea ne întîmpină în „*ba* aia-i vorbă”

Basmul *Numai cu vitele se scoate sărăcia* (Ispirescu, *Legende*, p. 209):

• „— Da' unde să mai mă dau? răspunse Sărăcia.

— Ieși afară, dacă n-ai loc, și te du în oțelele puștei vrunei vînător, că acolo ți-e locul.

— *Ba* aia-i vorbă! mai pune-ți pofta în cui!...”

De asemenea afirmațiunea „*ba* zău” e numai pe jumătate serioasă, uneori de tot glumeață, mai ales cînd se pune în formă interogativă.

Doină din Ardeal:

Cît de mare-i pămîntul,
 Ce-i mai rău ca uritul?
Ba z ă u, mai rea-i dragostea,
 Care uscă pajiştea...

(J.B., *Trans.*, p. 9)

Alta:

Suflă vîntu-n paie ude,
 Eu strig, mîndra nu m-aude.
 — *Ba z ă u*, bade, aud bine,
 Dar nu pot veni la tine!

(*Ibid.*, 56)

Alta:

Frînză verde ş-un bănuţ,
 Nu stă lumea-ntr-un drăguţ...
 — *Ba stă*, *z ă u*, dacă-i mîndruţ!
 Frînză verde ş-o frăguţă,
 Nu stă lumea-ntr-o drăguţă...
 — *Ba stă*, *z ă u*, dacă-i mîndruţă!

(*Ibid.*, 405)

Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, p. 111:

„— Hei! dacă e aşa, lasă-mă pe mine; o să te fac
 să mănînci un miel fript hoţeste.

— *Ba z ă u!* şi ce fel frig hoţii miei?...“

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. I:

„Damian: Nu vezi că cucoana Gahiţa-i damă de
 moda nouă, care cu cît îmbătrîneşte, se socoate mai
 tînără?... Ce dracu-i vorbeşti tot de leacuri?

Gîngu: *Ba z ă u?*... Iaca dracul!...”

În Bucovina, poate intrucîtva și pe aiuri, sint familiari idiotismii:

ca mai *ba* „pas du tout“;
nici mai *ba* „impossible!“;
ba cam da „tout de même“.

Basmul *Hargatul năzdrăvan* (Sbiera, *Povești*, p. 243): „Preutul sări îndată-mare și unde nu mi-l înhață pe lupul de morariu cu un par de pe cup-toriu, și mi-l freacă așa de tare încît abia au scăpat numai cu un pic de suflet din minile morților, și de-acu înainte ca mai *ba* să se iubească el cu cumătră-sa...”

Basmul *Sfînta Vinere* (*Ibid.*, p. 309): „După aceasta biata fată nici mai *ba* să zolească ea spre ziua de vineri...”

Basmul *Cei trei tîlhari* (*Ibid.*, p. 269): „Oaspeții lui Petrea se cam pricepură ce făcu el, și de aceea zise unul din ei cătră celalalt:

— Nici mai *ba*!

— *Ba* cam da! Tot om păpa-o...”

La macedo-români *ba* se întrebuintează, deși mult mai rar decît la daco-români (Dr. Obădenaru, *Texte*, p. 133); cuvîntul însă, oricum ar fi, nu e de loc romanic și n-are a face nici cu italianul *o i b o*, nici cu francezul *p a s*, cu cari îl alătura deja *Lexiconul Budan*; tot așa n-are a face cu latinul *v a h* și cu francezul *b a h*, de unde îl trag Laurian și Massim. El este din punct în punct slaviceul *ba*, conjuncțiune și adverb, cunoscut rutenilor, bohemilor și polonilor (Cihac, II, 3). La poloni și la bohemi, mai cu deosebire, el funcționează înțocmai ca la noi. Iată cîteva exemple polone după Linde: *b a*

bez malanie prawda = *ba* puțin lipsește ca să fie adevărat; b a latwo to mówić, ale trudno czynić = *ba* e ușor s-o spui, dar e greu s-o faci; nie wie, b a i wiedzieć nie chce = nu știe, *ba* nici nu vrea să știe; nowy smutek, b a nie nowy = întristare nouă, *ba* nu nouă; ba toć sie nie godzi = *ba* asta nu se cuvine; b a prawie! = *ba* ți-ai găsit! Exemplele boheme se pot vedea la Jungmann, care compară pe slavicul b a cu latinul v a h, cu grecul βᾱ și cu sanscritul b ā, toate prea depărtate prin sens: așa sanscritul b ā, mai corect v ā, nu însemnează altceva decât „sau“.

Pe lingă simplul *ba*, polonii mai au pe compusul b a i: „b a i bardzo!“ „b a i prawie!“ întrebuințat ironic cu sensul de „ce spui!“ sau „ce are a face!“ Acest b a i a trecut și el la români, în specie la moldoveni, devenind negativul baiu, disilabic, care funcționează ca un fel de verb cu înțeles de „nu pot“ sau „nu vreau“.

Basmul din Bucovina *Dealul roșu* (Sbiera, *Povești*, p. 201):

„— Hai, întră degrabă înlăuntru! îi zise dracul.

— B a i u! nu v r e u, ca să nu mă vadă...”

Basmul tot de acolo *Cucoșelul și mîța* (*Ibid.*, p. 295): „Dar baba n-au vrut, ei i-au zis b a i u!”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 12:

„Lionescu: Ia stăi puținel, dragă Vochițo!

Vochița: „B a i u, b a i u, nu se poate...”

Acest b a i u se aude pe alocuri și la munteni sub forma b a i e u, pe care dr. Polizu a luat-o drept compozițiune din *ba* și *e u*: „*ba* eu = ich nicht“

(III, 2242)

BABA NOVAC, n. pr. m.; 1. héros légendaire de l'épopée populaire roumaine, serbe et bulgare; 2. personnage historique, général roumain sous Michel le Brave.* Baladele poporane române au amestecat la un loc, ca și cînd ar fi o singură individualitate, pe haiducul *Baba-Novac* și pe generalul *Baba-Novac*, între cari, în adevăr, este nu numai identitatea de numi, dar și alte puncturi de asemănare: amîndoi serbi, amîndoi dușmani ai păgînilor; dar unul personagiu curat legendar, care în orice caz va fi trăit cu mult înainte de anul 1500, iar celalalt un personagiu de tot istoric, brațul drept al lui Mihai cel Viteaz în luptele contra turcilor, contra polonilor și contra ungurilor, prins și ars de viu de cătră aceștia din urmă la 1601.

Balada Novac și corbul:

Fost-a, cică, un Novac,
Un Novac, *Baba-Novac*,
Un viteaz d-ai lui Mihai
Ce sărea pe șeapte cai
De striga *Craiova* vai!
El un fecioraș avea
Și tot astfel îi zicea:
Fecioraș Gruiuțul meu,
Ascultă de ce-ți zic eu!...

Lăsăm la o parte pe *Baba-Novac* cel istoric, despre care se poate citi mai ales la contimporanul său Spontoni (*Historia della Transilvania*, Venezia, 1638), și ne vom opri o clipă asupra lui *Baba-Novac* celui legendar, care numai el aparține pe deplin lite-

* erou legendar, în epopeea populară românească, sîrbă și bulgară; 2. personaj istoric, comandant de oști român sub Mihai Viteazul (fr.) (n. ed.).

raturei poporane la români și la serbi, pînă la un punct și la bulgari (*Miladinovtzi*, *Bilgarski narodni piesni*, p. 209—11), totdeauna în însoțire cu fiul său Grue. Nici o baladă românească despre *Baba-Novac* nu este o traducere și nici măcar o imitațiune a vreunei balade slavice transdanubiane, deși aceleași sînt caracterele celor doi eroi și motivele epice, adecă un fond comun pe care serbii, românii și bulgarii l-au utilizat pe trei căi neatîrnate una de alta. Să luăm, bunăoară, următorul fragment din balada română;

În munții Catrinului,
În pădurea Pinului
Odihnea *Baba-Novac*
La umbra unui copac,
Și prin vis el tot vedea
Pe feciorul său Gruia.
Iat-un corb că se ivea
Și pe creangă se punea
Chiar dasupra capului,
Capului Novacului.
Corbulețul ușurel
Avea-n ciocu-i un inel,
Care jos cădea din el
Chiar în barba lui Novac,
Lui Novac, *Baba-Novac*.
Adormitul se trezea
Și inelul cît vedea
Scotea haine novăcești
De punca călugărești,
Scotea cuca de Novac
Și punea un comanac...

și apoi purcedea la scăparea lui Grue. Să alăturăm acum și un cîtec bulgăresc din Macedonia, în care motivul și caracterul sînt aceleași, dar cu totul altfel este modul utilizării: „Înflorește de timpuriu floarea trandafirului! Sub trandafir se așterne un covor, pe covor este pusă o perină albă, pe perina albă șede m o ș N o v a c, bea și mănîncă, mielul rumen e fript, vinul galben e turnat. Iată însă că sosesc trei porumbei, se lasă din zborul lor pe trandafir, cade jos floarea trandafirului iar ei vorbesc așa: — Ascultă, ascultă, m o ș N o v a c e! Tu bine mănînci și bine bei, mielul rumen e fript, vinul galben e turnat, pe cînd pieri scumpul tău fiu, scumpul tău fiu dimpreună cu cea dintîi a lui iubită, dimpreună cu băiețelul lor...” (Verković, *Pesme Makedonski Bugara*, t. I., p. 205). Caracterul lui *Baba-Novac* — căci fiecare erou din epopeea poporană prezintă o figură tipică aparte — se zugrăvește cu o deosebită plasticitate în următoarea baladă serbă: „Novac și Radivoc beau vin la răcoare lângă fluviul Bosna la cnezul Bogoslav, iar după ce băuseră în voie, iată că acesta începe a grăi așa: — Spune-mi drept, fîrtate m o ș N o v a c e, spune-mi pe față, de ce oare te-ai apucat tu, frate, tocmăi la bătrînețe, cînd nu se mai cade, a-ți frînge gîtul, a rătăci pe dealuri, a duce traiul mișelesc de hoț? Bătrînul Novac îi răspunde: — Ascultă-mă, fîrtate eneje Bogoslave, să-ți povestesc cu dreptate cruda mea nevoie, de vreme ce mă-ntrebi. Precum știi și-ți aduci aminte, cînd Irena zidea orașul Semendria, atunci m-a pus și pe mine la muncă de i-am argățit trei ani, cărînd lemne și petre tot cu căruța mea și tot cu boii mei, iar la sfîrșitul acelor trei ani nu aveam nici un ban în

pungă, măcar ca să-mi pociu cumpăra nește opinci. Aceasta n-ar fi fost nemica, dar mai este ceva, frate. După ce isprăvisc cetățca, ea începu a mai zidi și turnuri, cu porți și cu ferestre tot aurite, aruncînd bir asupra oamenilor cîte trei litre de aur de fiecare casă, ceea ce face, frate, cîte trei sute de galbeni! Cine avea bani, îi da; cine da, rămînea; numai eu, sărmanul, neavînd ce să-i dau, mi-am luat tîrnăcopul cu care argătisem, și luînd tîrnăcopul mă dusei în haiducie, căci nu mai era chip a mai rămînea în țara afurisitei Irene. Și fugii spre Drinul cel rece, apoi spre Bosna cea petroasă, și cînd mă apropiai de muntele Romania, iată că întîlnii acolo în cale nuntași turci, ducînd o fată turcoaică. Toți nuntașii trecură în liniște, numai turculețul mire, care călărea pe un mare cal cam murg, nevrînd să mă lase în pace, scoase un bici întreit, ferecat la trei capete, și mă lovi peste spate. De trei ori i-am spus chiar ca la un frate: Mă rog ție, turculețule mire, să aibi noroc și vitejie, bucurie și fericire, dar pleacă înainte, cată-ți de drum, căci doară mă vezi bine că sînt om sărac. Turculețul însă nu vru să mă asculte, ci mă bătea din ce în ce mai tare, pînă ce a început să mă cam doară, și atunci furia mă cuprînsese, apucaî tîrnăcopul de pe umăr, lovii pe turculețul ce mi se gurguța călare, și-l potrivii atît de bine, încît căzu jos la pămînt. Apoi mă repezii la dînsul, îl mai lovii de vro două-trei ori pînă ce-l despărții de suflet, băgai mîinile în buzunarele sale, scosei trei pungi pline, le așezai la mine în sin, îi descinsei sabia de la brîu, lui i-o descinsei și mie mi-o încinsei, îi pusei la cap tîrnăcopul meu, ca să aibă turcii cu ce să-l îngroape, încălecai pe murgul său și plecai drept spre mun-

tele Romania; iar nuntașii turci se uitau la mine și nu voiau să mă ia la goană, ori că nu voiau, ori că nu cutezau. De atunci, frate, sînt încă patruzeci de ani de cînd petrec pe muntele Romania mai bine de cum petreceam acasă; stau aici de pîndesc calea din deal în vale, aștept pe tinerii turci ce vin de la Saraievo, le răpesc argint și aur, catifea și mîndrul postav, cu care mă îmbrac apoi pe mine și pe tovarășii mei; știu cînd să atac, știu cînd să fug, știu cînd să mă bat, și nu mă tem de nimeni afară numai de Dumnezeu!..." (Karadžič, *Spske narodne pjesme*, ed. 1846, III, p. 1—4).

La români, ca și la serbi și la bulgari, *Baba-Novac* este un tip de haiduc - patriarh, un haiduc pater - familias:

La grădina cu cerdac
 Lui Hagi-Baba-Novac
 Care poartă comanac,
 Lungă masă e întinsă
 Și de oaspeți mulți cuprinsă.
 Dar la masă cine șede?
 Pe-mprejur cine se vede?
 Șede bătrînul Novac
 Ce trăiește-acum d-un veac,
 Cu cincizeci de finișori,
 Tinerei mîndri bujori,
 Și cincizeci de finișoare,
 Tinerele garofioare,
 Toți cu bine petrecea,
 Pe Novac îl fericcea...

Vechi de zile, dar de o putere gigantică; lung-răbdător, dar groaznic la mînie; drept, dar răzbunător. Un altfel de caracter are fiul său.

O particularitate interesantă este că numele de *B a b à*, turcește „tată“, se dă lui *N o v a c* numai la români, și nu la toți românii. În baladele serbe îi ține locul epitetul *S t a r i n a*, care e sinonim cu *B a b à*, de vreme ce înseamnă „bătrîn“. În baladele bulgare ne întîmpină *D e b e l - N o v a k*, adică „Novac cel gros“. Aceasta dovedește că redacțiunile actuale ale baladelor române despre *Baba-Novac*, și-n specie cele publicate de Alexandri, sînt toate posterioare epocii lui Mihai Viteazul, căci numai atunci s-a putut face o fuziune între legendarul haiduc și între *Baba-Novac* cel istoric. Pînă la acea epocă trebuia să fi fost în epopeea noastră cea poporană numai *N o v a c*, fără *B a b à*. S-ar putea bănuî că pe *B a b à* l-a adaos de la sine Alexandri, dacă n-am găsi acest epitet și în excelenta colecțiune bucovineană a lui S.F. Marian (t. I, p. 142):

La grădină, la cerdac
Lui *H a g i B a b a - N o v a c*...

Fără *B a b à* totuși sînt varianturile de peste Carpați, cele mai multe din Banat, ceea ce lesne se explică prin vecinătate cu serbii. Dr. At. Marie-nescu a cules peste 30 de balade cu *N o v a c*, în cari toate lipsește *B a b à*. Una se începe așa:

Plecat-a, Doamne, plecat
Un fecior de împărat
Și de viță de viteaz,
Cel *N o v a c* ca porcăraș
În cel codru-ntunecat
Și de nime neumblat,
Porcii dinapoi mînînd,

Codru-ntreg cutrierînd.
 N-a umblat o zi sau două
 Ci-a umblat el, zău, și nouă
 Zile mîndre tot de vară,
 Și a noua zi-n deseară
 Cel N o v a c mult s-a mirat
 Că în codri el a dat
 De un lac cu lapte dulce,
 Ce tot crește și nu curge,
 Unde șoimii se adapă,
 Unde zinele se scaldă
 În tot anul de trei ori
 Cînd au ele sărbătorii

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 354)

Chiar în unele varianturi din Țara Românească ne întîmpină numai N o v a c, bunăoară în acele din Brăila:

În vremile de demult
 N-au fost pușcă nici săbii
 Pe N o v a c a-l prăpădi.
 Sus la munte, la cerdac,
 La cerdacul lui N o v a c,
 La masă de os de pește
 Bea N o v a c și libovește,
 Numai Gruia-i supărat,
 Nebăut și nemincat...

(*Șezătoarea*, 1892, p. 107)

În Oltenia, de asemenea, se conservă în grai simplul n o v a c cu înțeles de „urias”, un înțeles pe care cuvîntul nu-l are în limbile slavice, unde el însemnează „tînăr”, „*νεανίας*”, tocmai antiteză cu B a b ă și cu serbul S t a r i n a. În districtul

Romanați circulează pînă astăzi legende despre un gigant numit *N o v a c*, care cu un plug avînd înjugăți doi bivoli albi a tras o brazdă chiar prin Olt, „mai adăugînd că Oltul face și acum valuri pe unde a trecut această brazdă” (A. Odobescu, *Scrieri*, II p. 420).

(III, 2256)

BĂBELE, s.f. plur. artic.; 1. t. du calendrier popul.: giboulées de Mars, jours d'emprunt; 2. t. de Mythol. popul.: légende de Niobé.*

Laurian-Massim: „*Babele*, cele dintîi 9 zile din luna lui Marte. Est-timp am avut bune *Babe*, iară cele de an ce rele mai fură!”

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 152: „Și nu trecu mult, cam între sfîrșitul lui Făurar și începutul *Babelor*, p-un ger în neștirea firescului...”

Prin obicinuita antiteză între *b a b ă* și *m o ș*, după cele 9 zile ale *Babelor* urmează *M o ș i i*.

S. Manguică, Călindar 1882: „În al 9-lea mărțișor ies *Babele* și se pun *M o ș i i*. *M o ș i i* — zice poporul — bat cu boțile pămîntul să între frigul și să iasă căldura...”

Înainte de începerea *Babelor* și în cursul lor, femeile din popor și chiar orășencele își aleg sau își menesc fiecare în glumă cîte o zi viitoare ca s-o reprezinte pe dînsa, bunăoară ziua de joi sau de miercuri etc., și dacă ziua cea aleasă se brodește a nu fi viscoloasă, femeia se laudă că e *b a b ă* bună,

* 1. termen din calendarul popular: ploi scurte însoțite uneori de grindină, în luna martie, zile de moină, de tranziție; 2. termen din mitologia populară: legenda Niobei (fr.) (n. ed.).

iar dacă e o zi urită, celelalte femei o muștră că este b a b ă rea.

În loc de *Babele* se zice și z i l e l e B a b e i, adică zilele cari urmează după 1 marte, cînd numai atunci, în ziua de Sînta Eudochie după calendar, este adevărata B a b ă: B a b a - D o c h i a, un personajiu mitic căruia îi aparțin cele opt zile următoare, numite după dînsa *Babele*.

B a b a - D o c h i a cea mai vestită este aceea de pe muntele Ceahlău în Moldova, pe care o menționase deja Cantemir și pe care a poetizat-o apoi bătrînul Asachi (*Doquie et Trajan*, Iassy, 1840). Este o bucată de piatră naltă de vro cinci coți, crescută chiar din stîncă, avînd de departe forma unei femei de stil egiptean hieratic și din mijlocul căriia izvorăște apă, iar de jur în jur sînt mai multe petroaie mai mici în chip de turmă. Aceasta este b a b a care se lăudase că nu-i pasă de Marte, care și-a luat 9 cojoace și și-a mînat turma la munte, care a zis în batjocură „de-o vrea Dumnezeu, de n-o vrea !”, care s-a urcat pînă la mijlocul Ceahlăului tot lepădînd de căldură cojoc după cojoc, iar în ziua a noua, răzbunîndu-și Marte cu un ger pe neașteptate, a făcut-o să plîngă cu amar și a împetrit-o plîngătoare acolo împreună cu oițele, de unde *Babele*, cele 9 zile ale B a b e i D o c h i a.

Cu oarecari varianturi în legendă și cu deosebiri firești în figura și-n pozițiunea blocului celui reprezentativ de piatră și ale petroaielor de pe-mprejur, această B a b ă - D o c h i e se regăsește pretutindenea la români: pe Bucegi ca și pe Ceahlău, la izvorul Argeșului ca și la izvorul Ialomiței, în Banat ca și în Oltenia.

Babele formează subiectul unui excelent studiu al d-lui L. Șăineanu (*Romania*, XVIII, 108—127), în care e cules aproape tot materialul relativ la cestiune și ni se dă totodată un început de clasificățiune: 1. Germanilor și slavilor propriu-ziși, adecă celor neamestecați cu românii, *Babele* sînt cu totul străine; 2. Popoarelor neo-latine din Occident e familiar sensul cel calendaristic al *Babelor*, dar legendele de acolo, pe lângă alte particularități, ne înfățișează trăsura caracteristică de a nu fi în legătură cu nici un fel de *s t a t u ă* sau *i d o l*; 3. Numai popoarele de pe Peninsula Balcanică: românii, bulgarii, serbii cu slovenii, albanezii și grecii, însoțesc mitul cu o reprezentațiune plastică, astfel că la ei toți fondul se reduce la următorul prototip comun: știind că a trecut iarna, o *b a b ă* crede că poate să înfrunteze pe *M a r t e*, își rîde de dinsul, iese cu oile sau caprele la munte, frigul o apucă fără veste și furiosul Marte își răzbună împetrind-o cu turmă cu tot, prefăcînd-o sau prefăcîndu-le într-un chip sau în chipuri de piatră, cari se văd pînă astăzi pe muntele cutare sau cutare, fie pe Ceahlău în Moldova, fie pe Almaș în Banat, fie lângă Marathon în Grecia, fie pe Șar-planina la bulgari etc.

O dată ajunși aci, rezultă de la sine, cred eu, că prototipul cel comun tuturor popoarelor balcanice aparține substratului lor etnic omogen: *t r a c i l o r*; iar prin urmare nu poate fi decît acea *N i o b e*, Νιόβη, despre care însuși d. Șăineanu observă, prea în treacăt, că: „la légende de Dokia, surtout au point de vue topographique, a une *r e s s e m b l a n c e* *f r a p p a n t e* avec la fameuse tra-

dition de Niobé“*, uitînd a adăuga punctul cel esențial că această tradițiune era anume frigiană, adică tracică. Paralelismul după noi se întemeiază pe patru momente:

1. B a b a D o c h i a este o ființă cutezătoare și mîndră, care-și bate joc de Marte; Niobe insultă pe zina Latona cu aceeași fală și îndrăzneală:

...oculos circumtulit alta superbos...

...post tot quoque funera vinco!... **

(Ovid., *Metam.*, VI, 169, 285)

2. Pedepsită de puterea cea de sus, B a b a D o c h i a se preface pe un vîrf de munte într-un stînc de piatră, din care nu încetează de a curge apă; tot așa Niobe:

...et validi circumdata turbine venti

In patriam rapta est, ubi fixa cacumine montis

Liquitur, et lacrymas etiamnum marmora manant... ***

(*Ib.*, 310)

3. Cu B a b a D o c h i a sînt pedepsite totodată oile sau caprele sale; cu Niobe — fiii și fiicele.

4. B a b a D o c h i a e totdeauna acoperită cu zăpadă, aflîndu-se la mijlocul Ceahlăului, unde

* „...legenda Dochiei, mai ales din punct de vedere topografic, prezintă o *asemănare izbitoră* cu vestitul mit al Niobei“ (fr.) (n. ed.).

** ...ochii de sus și-a rotit și a spus cu toată mîndria...

...după atîtea dureri eu tot voi învinge la urmă!... (lat.)

(n. ed.).

*** ...și furată vîrtej de vîntul puternic din preajmă

Patria ea și-a văzut; ținută pe vîrfurile de munte

Lacrimi varsă și-acum ea, stana de piatră întristată...

(lat.) (n. ed.).

— zice Cantemir (*Descr. Mold.*, ed. Papiu, p. 24)
 — omeții nu se topesc niciodată: „in medio perpetuis riget nivibus“*; tot astfel e descrisă Niobe de către Sofocle în *Antigona*:

Ἥχουσα δὲ λυγροτάταν ὀλέσθαι
 τὰν φρυγίαν ξέναν
 Ταντάλου Σιπύλῳ πρὸς ὄχρῳ,
 τὰν χισσὸς ἄς ἀτενῆς
 πετραία βλάστα δάμασεν, καὶ νιν
 ὕμβροι ταχομέναν,

ὥς φάτις ἀνδρῶν,
 χιὼν τ' οὐδαμὰ λείπει,
 τέγγει δ' ὕπ' ὀφρύοι παγκλαύτοις δειράδας ἃ με
 δαίμων ὁμοιοτάταν κατευνάζει...**

Și să nu uităm: pe de o parte că legenda Niobei ne e cunoscută numai așa după cum ne-au transmis-o elenii, iar nu în forma sa originală tracică; pe de alta că în legenda actuală balcanică s-au amestecat învaderat mai tirziu oarecari ingrediente din prototipul occidental latin.

(III, 2278)

* „...în mijloc stă împietrită de zăpezi fără moarte“
 (lat.) (n. ed.).

** Eu știu sfârșitul dureros ce i-a fost dat
 Străineii frigiene;
 Copila lui Tantal pieri
 Pe stînca Sifilos ținută
 — Ca iedera încolăcită —
 Și-acum se zice cel puțin așa —
 Zăpezi și ploi o năpădesc,
 Șiroaie-i curg neconținut pe piept,
 Așa și eu ursită-am fost să pătimesc!
 (gr.) (n. ed.).

BACĂU, n. pr. m. loc.; ville en Moldavie, chef-lieu du district de même nom*. Capitala districtului cu același nume în regiunea nord-vestică a Moldovei. Se rostește totdeauna cu primul *a* clar: *Bacău*; în documente scrise în limbi străine: БАКУБК, Bakow, Bacov, Bacovia, Bacovium etc. Deja la 1341 exista în Serbia un sat cu acest nume: БАКУКО (Daničić, *Riečnik iz književnih starina*, I, p. 22); de asemenea în Ungaria sînt o mulțime de localități numite B a k ó, B a k a, B à k, B a k o v (Hornyanszky, *Geogr. Lex. de Ung.*), dintre cari „claustrum de valle B a k o w a“ se citează deja la 1411 (Fejér, *Cod. Diplom. Hung.*, X, 5, p. 207); cu toate acestea, vorba nu e de loc slavică, ba nici neapărat ungurească, dar totodată n-are a face nici cu zeul B a c c h u s, cu care o înrudeau la noi latinomanii de altădată. Silaba b a c se găsește în orice limbă, și intrucît semnificațiunea *Bacăului* nu e cunoscută, o etimologie sigură e peste putință. Singura ipoteză plauzibilă se poate răzema pe următorul fapt istoric. La 1400 *Bacăul* era deja un oraș însemnat. Nemic nu arată și nu e probabil că el se va fi întemeiat în scurtul interval de jumătate de secol după descălecarea Moldovei în 1350. Înainte de venirea românilor din Maramurăș, aci stăpîneau cumanii, pe cînd în partea orientală a Moldovei se întinseseră rutenii. *Bacăul* dară ar putea să fi avut ca oraș o origine cumanică, și atunci numele lui s-ar explica prin dialecte turce. A se compara în acest caz orașul B a k u de lingă Marea Caspică.

* ...oraș în Moldova, reședința județului cu același nume (fr.) (n. ed.).

Prin *Bacău* se înțelege nu numai orașul, dar și districtul întreg, bunăoară la Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 246: „au vândut un sat la *Bacău* anume Fântănelele...”

Crisov de la Ștefan-vodă Tomșa din 1614 (Condica Doljeștilor nr. II, p. 186 în *Arh. Stat. din Buc.*): „câmpia lui Dragoș voevod la *Bacău*“ — o cîmpie despre care a se vedea crisovul lui Alexandru cel Bun din 1419 (*Arh. ist.*, I, 1, p. 111).

La 1646 episcopul italian Marco Bandini (ap. Kemény, *Das Bisthum zu Bakov*, în *Kurz's Magazin*, II, p. 14) descria *Bacăul* și regiunea lui în următorul mod: „Orașul *Bacău* a fost într-o vreme reședința domnilor Moldovei, mai ales atunci cînd trăia Margareta, fiica voievodului unguresc Ștefan din Transilvania și soția lui Alexandru-vodă (moartă la 1410). Pe atunci se înălța în partea sudică a orașului un palat domnesc, care acuma zace în cenușă. Pozițiunea orașului e cea mai desfătăată, scăldat la răsărit de riul Bistrița, care se revarsă cu violență din munții Ardealului, la miazăzi privind o întinsă cîmpie acoperită cu dese sate românești, despre crivăț pînă la Carpați avînd vestita vale a Bistriței, numită astfel după rîu, și-n fine despre apus, la depărtare de o legă, munți și dealuri, întrerupte prin văi, cale de trei zile pînă la Transilvania. Aerul e cel mai sănătos; păduri frumoase prin natură și prin artă, stejărișe, fiare sălbatece și pasări multime, riuri pline de pești delicioși necunoscuți în Italia, apoi belșug de vite, de grîne, de poame, unt și miere...”

Un alt moment important în istoria *Bacăului* a fost episcopatul catolic de acolo, „episcopia cé ungurească din târg din *Bacău*“, după cum îl numesc

Duca-vodă și Antonie Ruset (*Foaia pentru minte*, 1845, p. 25, 37), un episcopat fundat la 1401 de către papa Bonifaciu IX și despre care pe la finea secolului XVII Miron Costin (*Arh. ist.*, I, 1, p. 169) ne spune: „Episcopul de *Bacău* are titlul: al bisericeilor catolice din toată țeara Moldovei. Autoritatea lui se întinde și asupra Bugiacului, unde locuiesc nu puțini catolici, anume în Cetatea-Albă, în Țeghinea și în cele șapte sate hănești...” Lista episcopilor catolici de la *Bacău* se poate vedea la Benkö, *Milcovia*, II, 24—35.

În secolul XV *Bacăul* mai avea încă o altă însemnătate, cea mai mare din punctul nostru de vedere, fiindcă, după cum vom vedea mai jos, ea a lăsat până astăzi o urmă în grai. Până la anexarea către Moldova în 1475 a districtului Putnei (*Letop.*, I, p. 128), *Bacăul* era oraș de hotar despre Muntenia și chiar despre Ardeal. Aci trebuia să se vămuiască mărfurile. În tractatul comercial cu Polonia din 1407, Alexandru cel Bun zice (*Arh. ist.*, I, 1, p. 131): „Exportațiunea postavurilor la unguri și la munteni este slobodă, anume pentru exportațiunea muntenească se va plăti în Suceava de la 1 grivnă 3 groși, și la *f r u n t a r i e* la *Bacău* de la 1 grivnă 2 groși, și apoi la întoarcere din Valachia cu marfă de acolo, fie piper, fie lână, fie orișice, se va plăti în *Bacău* de la 12 cîntare $\frac{1}{2}$ rublă de argint...” și mai jos: „importațiunea cerei muntenești și brașovenești e liberă, plătîndu-se vamă de la o piatră de ceară în *Bacău* 1 groș...” Tot astfel sună tractatul comercial cu Polonia din 1434 de la Ștefan-vodă (Kaluźniacki, *Dokumenta moldawskie*, Lwów, 1874, p. 25) și de la Petru-vodă din 1456 (*Ibid.*, p. 37). Despre depozitul mărfurilor străine

în *Bacău* vorbește un crisov al lui Ștefan cel Mare din 1460 (*Arh. ist.*, I, 2, p. 7): „oricare neguțitor va veni fie de oriunde și-și va depune mărfurile în *Bacău*, să dea călugărilor [de la Tazlău] vama cea mare de grivnă, iar de mărfurile trecătoare să se ia după lege vamă de car...“, adică o vămuire *m a r e* după valoare și o vămuire *m i c ă* după greutate. Un alt crisov de la Ștefan cel Mare din 1459 (*Arh. ist.*, I, 1, p. 114) ne arată în *Bacău* o autoritate judiciară, compusă din judecători (sudtzi), avînd la dispozițiunea lor „globnici“ și „slugi“, agenți pentru executarea sentințelor.

Din acea epocă s-a născut și a rămas în graiul românesc o locuțiune proverbială foarte interesantă, pe care Cihac (II, 477) o scrie: „a-și găsi *b ă c ă u l*“, o traduce prin: „trouver son diable“ și o trage din cuvîntul unguresc *b a k ó* „bourreau“. Tot așa d. Șăineanu (*Dict. germ.*, 30): „a-și găsi *b ă c ă u l* = seinen Meister finden, ung. *b a k ó*, călău“, precum și d. Mîndrescu (*Elem. ungurești*, p. 134). Această locuțiune, care nu însemnează niciodată „a perit“ sau „a murit“, ci numai „a pățit-o“, „și-a găsit cineva omul care să-l pună la loc și să-l învețe minte, a căzut cineva într-o nevoie din care învață minte“ (Laurian-Massim, *Gloss.*, p. 38), n-are a face de loc cu nici un fel de „călău“. Apoi nu se rostește „băcăul“, ci totdeauna „bacăul“, cu *a* clar. Este o locuțiune de aceeași natură ca și: „orbul cu întrebarea a nimerit *B r ă i l a*“ (Pann, *Povestea vorbei*, II, p. 4), a nimerit-o adică măcar că e orb și măcar că „Brăila“ e departe, ceea ce Cihac ar fi trebuit să scrie cu inițiala mică „a nimerit *b r ă i l a*“, ș-apoi să-i caute originea bunăoară în germanul „Brille = ochilari“, tocmai

ceea ce caută un orb! „Și-a găsit *Bacăul*“, nu „băcăul“, vrea să zică pur și simplu: a mers pînă ce a dat de hotar, a ajuns la vamă, a fost oprit și scotocit, n-a putut să mai meargă înainte. Născut în secolul XV, cînd pe călători și mai ales pe negustori îi îngrozeau cele două vămi, „mi-am găsit *Bacăul*“ este un adevărat monument istoric.

Chiar după ce *Bacăul* încetase de demult a fi oraș de margine cu cele două vămi, totuși apropierea acestei regiuni de hotar și pozițiunea-i cea foarte muntoasă, care înlesnea hoțiile de tot felul, făcea ca districtul întreg în curs de mai mult timp să fie organizat curat milităresc, cu sate scutite de dări și însărcinate a ținea s t r a j ă.

Iată în această privință un act inedit din 1633 (Doc. rom. I, nr. 88, în Arh. Stat. din Buc.): „Io Alexandru Iliiaș voevoda etc., scriem domnia mea tuturor slugilor domniei mele căți veți înbla cu slujbele domniei mele la ținutul *Bacăului*, dămu-vă știre, decă veți vedé cartea domniei mele, iară voi să aveți a lăsa foarte în pace de toate angheriile satul Burlești, numai să aibă ei a-și plăti cîsla lor căt vor hi scriși la catastiv în vistériul domniei mele, nici iliș să nu dé nici sulgu nici unt nici cără nici lup nici o angherie căte sint pre alți mișei a domniei mele, pentru căci domnia me i-am lăsat să ție strajă pre apa Tazlăului celui mare, cum țin și alte străji, și de toate să li se ție în samă de câte se țin și altor străji, și nime întru nimic să nu-i învăluiască preste cartea domniei mele, inak ne bădet. Sam gospodin velél. Io Alexandru Iliiaș voevoda. (L.S.) u Ias lét 7141, mart 15. — Poiană.“

Bine scris și întrebuințat aproape-aproape în sensul său cel adevărat, acest prețios idiotism ne întâmpină la Costache Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII*: „Cahin-caha am trecut prin Roman, am găsit *Bacăul*, și am înaintat spre Tirgu-Ocnei...” Norocul lui Negruzzi că la *Bacău* nu mai erau vameșii de altădată, ba nici măcar străjerii lui Alexandru-vodă Iliăș, căci atunci el n-ar fi zis: „am găsit”, ci „mi-am găsit *Bacăul*”.

„A-și găsi *Bacăul*” este ceea ce în folcloristică se numește „blazon populaire”: porecle satirice sau ironice ce se dau de cătră popor diferitelor localități și a căroră origine se perde uneori în vechimea cea mai depărtată. Un alt blazon al *Bacăului* care n-a izbutit a se răspîndi și a deveni proverbial, se cuprinde într-o colindă „a plugului” din Moldova (Ghibănescu în *Analele literare*, 1888, p. 44):

Unii sîntem de la *Bacău*,
Unde mămăliga e un leu,
Cea de făcăleț
Un sorocovăț,
Cea de pe căldare
Douăzeci de parale!...

(III, 2288)

¹BACIU (pl. *baci*), s. m; maître berger, fromager. Se rostește monosilabic. „Acela care într-o stîină sau cășărie îngrijește de brinzuri și face cașul” (Costinescu).

P.S. Aurelian, *Sistemele de cultură*, p. 21—2: „*Baciul* este însărcinat cu facerea brînzei, a urdei și a untului. El cu toate că nu poruncește ciobanilor, nimeni însă nu poate să ia ceva din produsele

stinei fără încuviințarea sa. El ține cheile și îngrijește de stina oilor. El duce la cășărie pe cal produsele stinei. Simbria sa este zeciuiala din toate produsele ce fabricază, precum și îndestularea. *Bacii* buni sînt foarte căutați...”

Balada *Gelip Costea*:

Dur la mine, *bacilor*,
Bacilor voinicilor,
Voi la turme să-mi tot stați,
Bine sama să-mi luați...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 513)

Balada *Dobrișean*:

Ciobanii lui Dobrișean
Sînt boieri ca de divan,
În toiege rezimați
Și-n caftane îmbrăcați;
Bacii lui poartă cîrlige,
Tot cîrlige de argint
Cum n-am văzut pe pămînt...

(*Ibid.*, 474)

Balada *Șalga*:

La perdeaua-n miezul nopții
Nemerit-au haiducii,
Nemerit-au, năvălit-au,
Paloșele zinghenit-au,
Pe ciobani legatu-mi-au,
Dulăi împușcatu-i-au,
Iar pe *baciul* cel mai mare
Îl fereca și mai tare
Cu coatele la spinare...

Basmul *Sărăcia din casă* (Ispirescu, *Legende*, p. 209): „Pe toamnă se pomenește cu un alt argat că-i aduce un burdușel de brinză. — *Baciul* de la stină, zice el, a adunat laptele de la oaia finului, l-a făcut brinză și l-am adus acasă...”

A. Odobescu, *Scrieri*, III, p. 18: „Dar cite una-una căruțele sosesc la tîrla sau la stîna unde vînătorii au să petreacă noaptea; un bordei acoperit cu paie, cîteva saiele și olumuri pentru vite, o ceață de dulăi țepeni lătrînd cu învierșunare, și în toată împrejurimea un miros greu de oaie, de ceapă și de rachiu, iată adăpostul și straja ce le poate oferi *baciul* de la Rădana sau cel de la Renciu...”

În monumente istorice, cuvîntul *baciu* ne întîmpină deja de pe la finea secolului XIII. Într-un crisov al țarului serbesc Ștefan Uroș I (1293—1302), într-o lungă listă de r o î n â n i (а се Класи), figurează și unul cu numele *Baciu*: Бачъ (*Documente Hurmuzachi*, I, 2, p. 797). Apoi într-un crisov al lui Ștefan cel Mare din 1488 (Melchisedec, *Chron. Romanului*, I, p. 147) se menționează doi tătari din cei așezați din vechime pe pămîntul Moldovei: „*Baciul* cu copiii și fratele său Ninga, holteiul” Татаръ на нмѣа Бачюа съ члѣдію и брата его Нинта Холткюа).

De unde vine cuvîntul?

Mai întîi de toate, trebui să separăm pe *baciu* „cioban” de b a d e „frate”, cu care-l amestecă Cihac și alții și pe care bănățenii, dar numai bănățenii, îl rostesc uneori b a c e, căci în graiul lor dentala urmată de o vocală moale tinde regulat a se preface în palatală, ceva cu desăvîrșire provincial, necunoscut celorlalți români și datorit în regiunea Banatului exclusiv influinței serbe.

Din dată ce rămîne numai *baciu* „cioban“, urmează a se constata că el există la toți românii, pretutindenea cu sensul bine determinat de „cel mai mare dintre ciobani“, acela care e însărcinat în specie cu facerea cașului, iar la macedo-români „*baciu* se numește acela care îngrijește să strîngă seul la zalhana, adică acela care dirijează, care dă ordine celorlalți argați“ (dr. Obedenaru, Dict. Mss. în Acad. Rom.).

Pentru a face de aci un pas înainte, cată să observăm că:

1. la albanezi *baciu* „cioban“ nu se află de loc, încît Miklosich (*Etym. Wtb.*, 6) numai doară din grăbire de condei a putut să admită pentru acest cuvînt posibilitatea unei origini albaneze;

2. între cuvintele române ciobănești nu se află de loc nici un termen unguresc, pe cînd ungurii, din contra, au împrumutat de la români pînă și pe *b e r b e c s* = berbece (=berbicem) și pe *p a k u l a r* = păcurar (=pecurarium), astfel că românismele în terminologia pastorală ungurească fiind un fenomen necontestabil, nu românii au putut să ia de la unguri pe *baciu*, ci tocmai ungurii l-au luat de la români, dîndu-i formele de *b a c s*, *b a c s a*, *b a c s o*, „maître-berger“.

La slavi, după recunoașterea unanimă a slaviștilor (Miklosich, Matzenauer etc.), *baciu* este o vorbă străină. Ea nu se găsește decît acolo pînă unde s-a putut întinde înriurirea românească, și anume:

a) La românii cei slavizați din Moravia, de unde și-n limba bohemă și la slovaci „bača, bače, Ober-

schäfer bei den Walachen, in Mähren“* (Jungmann, *Slownyk český*, I, 59);

b) la românii cei polonizați din Silezia de lângă Teschen: b a c z a (L. Malinowski, *Zarysy życia na Szlasku*, p. 51);

c) la serbi, într-un mod provincial, bač și bača „Senner, pecoris custos“, pe cînd termenul serbesc cel răspîndit este „stanar“; apoi bačiiia „locus et casa mulgendis aestate ovibus“, pe lângă termeni mai întrebuintați „stan“ și „katun“ (Karadžić);

d) în fine, la bulgari, bačilo „bergerie“**, mai puțin răspîndit decît sinonimul „mandră“.

Să mai adăogăm în treacăt că la sașii din Ardeal românul *baciu* a căpătat sensul onorific de om venerabil în genere: „B a a t s c h u, Ehrenbenennung älterer Männer, dem hochdeutschen Meister, Herr entsprechend“ (*Sitzungsber. d. Wiener Acad.*, hist.-phil. Kl., t. I, p. 234).

Așadară ungurii și slavii au căpătat pe *baciu* d-a dreptul de la români; de unde însă îl vor fi avînd românii? căci latin sau romanic el nu este, și nu este nici dacic sau tracic.

Cuvîntul nostru „cioban“, sinonim cu romanicul „păcurar“, deși persian de origine, totuși ne-a venit nouă foarte de demult prin turani, nu însă despre miazizi de la turcii osmanlii, după cum își închipuiește Cihac (II, 566), ci despre răsărit: de la acele triburi din veacul de mijloc, cari l-au lăsat de asemenea rușilor și polonilor, și dintre cari

* „...baci la Valachi, în Moravia“ (germ.) (n. ed.).

** „...stînă“ (fr.) (n. ed.).

pecenegii și cumanii în specie au trăit printre români secoli întregi. În toate dialectele turco-tătare tul-pina *b a k* însemnează „regarder, surveiller“*, de unde prin sufixul *-ci*: *b a k ě i* „surveillant“. La români acest cuvânt a dobândit forma *baciu* și sensul restrîns de „surveillant de la bergerie“, cu cari ambele, ca un fel de pecete curat românească, el a trecut apoi la slavi și la unguri. În secolul X, cînd s-a făcut despărțirea între daco-români și macedo-români, sensul strict ciobănesc al *baciului* se pare a nu se fi fixat încă pe deplin și de aceea în dialectul macedo-român cuvîntul însemnează „surveillant de la boucherie“**.

O mulțime de localități în România poartă numele de *Baciu*, între cari și o insulă în Dunăre lângă Turnu-Măgurele. De asemenea augmentativul *Băcicioi*. Cît privește localitățile *Băcești* și *Băceni*, numele lor ar putea să derive tot așa de bine din *Băc*.

(III, 2295)

BADE, s.m.; 1. t. famil. qu'on emploie: a) quand on parle à son frère aîné ou de son frère aîné, frère ou cousin plus âgé; b) quand une jeune paysanne parle à son amant ou de son amant; c) quand on s'adresse à un paysan plus âgé que l'on veut honorer; 2. Nom de baptême.*** Deși masculin, cuvîntul se

* „....a observa, a supraveghea“ (fr.) (n. ed.).

** „....supraveghetorul stînei“ (fr.) (n. ed.).

*** termen familial, întrebuințat: a) cînd vorbim cu un frate mai mare sau despre un frate mai mare, frate sau văr mai în vîrstă; b) cînd o tinărară țărancă se adresează celui drag sau vorbește despre el; c) cînd ne adresăm unui țăran mai în vîrstă pe care vrem să-l onorăm; 2. Nume de botez (fr.) (n. ed.).

declină femeiește: articulat *badea*, genitiv și dativ singular *badii*, vocativ *badeo*, plural n-are. În Banat se rostește *bace*, cu trecerea silabei *de* = *dîe* în *ce* sub înriurirea foneticeii serbe, fără a se confunda însă cuvîntul vreodată cu *b a c i* „maitre-berger“.

Dicționarul Bănățean circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 426):

„B a c s. Opilio.“

„Bacse. Frater maior natu.“

Tot în Banat se aude și forma *baia*, care se explică iarăși prin fonetism serb: „*baiam* = *badem*“ etc. (Karadžić).

Formează o mulțime de diminutivi: *bădiță* cu scurtatul *biță*, *bădică* cu scurtatul *bică*, *bădiucă*, *băducă*, *bădicuță*, *bădilă*, și are o formă colaterală *badiu* cu diminutivii *ci*, despre cari toate a se vedea la locurile lor.

Rar în orașe, acest cuvînt e foarte des pe la țară. Ca nume pe care un frate sau văr îl dă fratelui sau vărului mai mare, se întrebuintează mai mult diminutivii *bădică* și *bădiță*. În texturi literare, întrucît ne aducem aminte, *bade* cu această nuanță nu ne întîmpină de loc. Nuanța a doua însă, ca nume pe care fata îl dă iubitului ei, *bade* este de o circulațiune extremă, astfel că numai în micul volum de doine și strigături culese de dd. Birsan și Jarnik el se găsește peste 150 de ori, afară de formele cele diminutive; cîteodată *bade* se repetă mai de multe ori într-o singură bucată, bunăoară:

Badea meu tînăr băiat,

Nici mustața nu i-a dat;

Badea meu tînăr copil,

Roșu ca un trandafir;
Din obraz îi pică sînge,
Unde-l văz inima-mi plînge.
Fața lui ca trandafirul,
Trupul lui ca rosmarinul.
Cum e bradul arătos,
Așa-i *badea* de frumos;
Cum e bradul nalt din munte,
Așa-i *badea* meu de frunte!...

(J.B., 39)

sau:

Foaie verde nuc-amară,
Badea-i mînios de-aseară
Că n-am șest cu el afară!
Foaie verde flori de fragă,
Iartă, *badeo*, iartă dragă...

(*Ib.*, 105)

sau:

Floriceică din grădină,
Badea dorul nu-mi alină;
Floriceică de pe luncă,
Dorul *badii* mă usucă;
Floriceică din ogoară,
Dorul *badii* mă omoară;
Floriceică de isvor,
Vino, *bade*, altfel mor...

(Sevastos, *Cîntece moldov.*, 129)

Este de observat că, în poezia poporană, când despre flăcău se zice *bade*, atunci aproape totdeauna i se răspunde despre fată prin *mîndră*:

Ce stai, *bade*, tot pe prag
 Și te uiți la noi cu drag?
 — Mărită-te, *mîndra* mea,
 C-apoi nu m-oi mai vita!
 — Și tu, *bade*, crezi că eu
 Mă topesc de dorul tău?
 — *Mîndră*, de nu ți-ar păsa,
 Acum nu m-ai întreba!
 — *Bade*, mie mi-i de tine
 Chiar ca lupului de cîne!

(*Ib.*, 229)

sau:

Rău e dealul cu cucute
 Și *badea* cu *mîndre* multe...

(*Ib.*, 407)

sau:

Suflă vîntu-n paie ude,
 Eu strig, *mîndra* nu m-aude.
 — Ba zău, *bade*, aud bine,
 Dar nu pot veni la tine...

(*Ib.*, 56)

sau:

— Poți tu, *mîndră*, zice zeu
 Că nu te-am sărutat eu?
 — Ba eu, *badeo*, nu pot zice,
 Că mi-a plăcut gura dulce...

(*Ib.*)

sau:

Iese mîndra la porțiță
 Numa-n ie și-n cretință,
Badea trece pe uliță;
 Mîndra trage cu ochiul,
Badea sucește clopul;
Badea trage cu geana,
 Mîndra scoate năfrana...

(*Ib.*, 72)

sau:

— Răsai lună și sui sus
 Și du la mîndra răspuns,
 Sau să iasă, sau să știu
 Pe la ea să nu mai viu.
 — Răsai lună și sui sus
 Și du la *badea* răspuns
 Să iubească-n altă parte,
 Că pe-aici nu se mai poate...

(Sevastos, *Cintece mold.*, 103)

Pentru acest important paralelism s-ar putea aduce sute de exemple.

În graiul poporan, „femeie mîndră” sau „fată mîndră” înseamnă frumoasă nu numai fizicește, dar și moralmente. Tot așa corelativul *bade* trebui să exprime, din punctul de vedere fizic și moral, o calitate caracteristică a bărbatului sau a flăcăului, o calitate nefemeiască, prin urmare nu frumusețea, ci vîrtutea, prin care el apără și proteje pe femeie. Pentru țărancă *bade* este „le maître”,* dar „le maître” ales de bună voie, nu prin impunere, adică „le patron”.

* „...stăpînul inimii” (fr.) (*n. ed.*).

Tot ca „patron“, dar numai prin etichetă, nu prin simțimint, se întrebuințează *bade* cînd ne adresăm către un țăran mai în vîrstă, care nu e slugă a noastră și pe care voim a-l cinsti.

1. Creangă, *Scrieri*, I, p. 151:

„ — Ba nu, *bade* Ipate, n-aibi grijă; nu ți-oi mai cere vreun lucru mare pînă pe-acolò. Ș-apoi ce ți-oi lua eu din casă nu-ți face trebuință d-tale.

— Apoi na, zise Ipate. Măsură-i vorba cu îmblăciul. Balan să-ți aleagă din gură, ce spui, dacă nu vorbești deslușit.

— Apoi dă, *bade* Ipate...”

În *Urarea plugului*:

Aho ! aho !
 Plugul *badei* cu 12 boi,
 Boi bourei...
 La luna,
 La săptămîna,
 S-a dus *badea* să vază
 Griul de-i răsărit,
 Dar era de secerat;
Badca l-a secerat,
 În girezi l-a adunat...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 144)

P. Ispirescu, *Păcăliturile internaționale* (Col. I Tr., 1882, p. 158):

„Un român călătorea. Ajungînd într-un sat, unde își aducea aminte a cunoaște p-un sas, traso în gazdă la acesta, fiindcă înserase.

— Bună vremea, j u p î n e.

— No, bine ai venit, *bade* Ioane.

— Bucuroși de oaspeți, j u p î n e ?

— Bucuroși, bucuroși, *bade* Ioane.”

În acest dialog, *jupîn* și *bade* sînt termeni corelativi; dar *jupîn* „seigneur“, pe care-l întrebuințează săteanul față de orășean, arată lipsa de intimitate, pe cînd orășeanul prin *bade* vrea să intre tocmai în intimitatea săteanului, vrea să-i grăiască așa-zicînd săteneste; cu alte cuvinte, țărănul este cu un respect rece, orășeanul cu o amicie prefăcută.

Ca nume propriu, *Bade* e foarte obicinuit printre săteni, mai ales în Țara Românească; altădată era nu mai puțin răspîndit pe-n orașe și chiar printre boierime. Fiind același cuvînt cu apelativul *bade*, se articulează și se declină întocmai ca și acela, avînd și el o formă colaterală *Badiu*, precum și formele diminutive *Bădică*, *Bădiță*, *Bădicuță*, *Bică* și *Biță*.

La 1430, sub Dan-vodă, trăia marele vornic *Badea* (*Arh. ist.*, I, 1, p. 73).

La 1529, sub Moise-vodă, marele stolnic *Badea* (*Ibid.*, p. 30).

La 1575, sub Alexandru-vodă, un alt *Badea*, tot mare stolnic (*Ibid.*, p. 50), și sub același domn la 1577 (*Ib.*, p. 143) un simplu gramatic *Badea*.

Într-un zapis din 1607 (*Doc. rom.*, I, nr. 20, în *Arh. Stat. din Buc.*): „eu *Badé* fecorul Mușatii den Nagomireștii de jos ot sud Mușcel dat-am acesta al meu zapis ca să fie de bună adevărată credință la mîna dumnialui *Badii* armașul...“, amîndoi contractanții purtînd același nume de *Bade*.

Într-un zapis din 1636 (*Doc. rom.*, I, nr. 85, în *Arh. Stat. din Buc.*): „i-am vîndut o moră, care moră am luat de la *Badé* de Argeș 2 rote într-o casă...“

Într-un zăpis dîmbovițean din 1638 (Doc. rom., I, nr. 274, în Arh. Stat. din Buc.): „mărturie anume Coresie i Ignat i Gudé i Ion brat Cores i Comană i Dragomir ot Fiiiani i Nécşul i Opré i Micul i Vasilie i *Badé* i Liia...”

Într-un zăpis piteştean din 1645 (Doc. rom., II, nr. 8, p. 5 b, în Arh. Stat. din Buc.): „*Badé* den Grosi şi Ion şi Bobolé şi Micul şi Stanciul şi Stan şi Mihai Dumitru al *Badei*”.

Într-un zăpis din 1657 (Doc. rom., I, nr. 132, în Arh. Stat. din Buc.): „eu *Badé* Lancé i Negré i Aldé Cărstocé i Radul Lancé i Aldé Vlădău ot Rucărū...”

La 1699, Constantin-vodă Brîncoveanu (Cond. Mss. Brîncovenească, p. 7, în Arh. Stat. din Buc.) vorbeşte despre o rudă a sa: „*Badé* logofăt den Brîncovéni”.

În acelaşi timp trăia faimosul mare boier *Badea* Bălăceanu, făcut conte de către Austria, un titlu pe care românii îl metamorfozară în „contoş”.

Ion Canta, *Letop.*, III, p. 146: „era mulţi şi de ai noştri amestecaţi cu leşii, şi *Badea* Bălăceanu *Contoş*...”

Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, p. 331, scoţînd pe scenă doi oameni din popor, pe unul îl face *Vlad*, pe celalalt *Bade*:

„ — Nevoie mare, măi Vlăde! eu de aş fi ca vodă, în loc de a osîndi pe tîlhari la oca părăsită, le-aş tăia mai bine capetele.

— Da de ce, măi *Badeo*?...”

Femininul din *Bade*: *Bădeasă*, după cum se cheamă şi un sat în Argeş (Frunzescu).

O mulţime de localităţi în Ţara Românească poartă numele de *Bădeni*, *Bădiceni*,

Bădiță, Bădițești, Bădești, dintre cari una este istorică deja din secolul XIV.

Apoi patronimicul Bădescu, ca nume de familie, e foarte răspândit la români.

În Moldova, numele propriu *Bade* este astăzi rar; însă numirile satelor ca Bădeni și Bădeuți, dintre cari acesta din urmă e din secolul XV, dovedesc că el se obicnuia într-o vreme mai mult decât astăzi.

La 1421, între boierii lui Alexandru-vodă cel Bun figurează Dumitru Bădevici, adică fiul lui *Bade*. La 1443, între boierii lui Ștefan-vodă ne întâmpină marele vornic *Badea* (*Documente Hurmuzake*, t. 1, p. 833 și 880).

În Transilvania, numele propriu *Bade*, cu ortografia ungurească *Ba g y e*, a fost totdeauna și a rămas foarte circulator printre români; iar din deminutivii lui s-au format numile a două familii boierești din Făgăraș, una *Biță*=*Bădiță* în Veneția-de-Jos, și cealaltă *Bica*=*Bădica* în Voievodenii-Mari (N. Densușianu în *Col. l. Tr.*, 1883, p. 443—4).

La slavi, onomasticul *Bade* nu există de loc. Toate exemplele citate de Moroșkin (Славянскіи имѣнословъ, p. 6) sînt luate din nomenclatura curat românească în colecțiunea de documente moldo-muntene a lui Venelin și în așa numitul Sinodic al lui Sevastianov.

Ca apelativ, *bade* este de asemenea cu desăvîrșire străin slavilor, iar la ruteni — sub formele *badio* și *badica* — el este un învederat împrumut de la moldoveni, cu atît mai virtos că nici nu-l au decât numai rutenii din Bucovina și huțanii. Slavicul *battia*, de unde maghiarul *bátya* (Mi-

klosich, *Etymol. Wtb.*, v. *b a ș t a*), cu sensul fundamental de „tată“, nu putea să devină *bade*, deoarece românii nu prefac niciodată pe *t* în *d*; ș-apoi de la noțiunea de „père“ și chiar de „frère“ era cam greu a ajunge la aceea de „amant“. Chiar dacă fonetica română ar permite trecerea lui *t* în *d*, ceea ce nu este, totuși această trecere nu s-ar fi putut întâmpla la români anume cu slavicul *b a t i a*, căci analogia cuvintului *f r a t e* ar fi apărut o formă cu *t*, nu cu *d*. În scurt, ungurii și slavii n-au a face în cestiunea de față.

Noi am văzut că *bade*, fie ca frate mai mare, fie ca țaran respectabil, fie ca amant, are la români înțelesul general de „amic mai cu autoritate“. Cu obicinuita șovăire romanică între *b* și *v*, *bade* este d-a dreptul latinul *v a d e m* (*vas-vadis*) „celui qui garantit pour quelqu'un, celui qui répond de quelqu'un devant la justice“*, sinonim cu „fidejussor“ și cu „sponsor“. În dreptul roman imperial, *s p o n s o r e s* înlocuiește aproape de tot pe *v a d e s*, cari însă n-au încetat de a trăi în gura poporului. În latinitatea medievală se mai întrebuintă forma *v a d i u s*, precum și verbul *v a d a r e* „fidejubere pro alio“** (Du Cange); dar în dialectele romanice occidentale cuvântul n-a rămas. Românul *bade* = *v a d e* este o prețioasă rămășiță juridică din acea epocă a colonizării Daciei Traiane, când provincialii, departe de contactul puterii centrale, expuși la tot felul de vexațiuni administrative, aveau necontenit trebuință, fie bărbați,

* „...cel care garantează pentru cineva, cel care răspunde pentru cineva în fața justiției“ (fr.) (*n. ed.*).

** „...a garanta pentru altul“ (lat.) (*n. ed.*).

fie femei, de cineva mai cu vază ca să chezăşuiască şi să se facă răspunzător pentru dinşii: „se dare v a d e m pro amico“, „v a d a r i amicitiae n o - d u l o“. De aceea *bade* la români exprimă o nuanţă de iubire, pe care n-o are nici „frate“, nici „nene“, nici ceilalţi termeni analogi din nomenclatura familiară. Noi credem că numai lipsa acestui cuvint în limbile romanice occidentale a împedecat pînă acum pe lingvişti de a observa din capul locului că românul *bade* nu este altceva decît latinul *v a d e m*; să nu uităm însă niciodată că românii singuri formează întreaga ramură romanică orientală, a cării formare înfăţişează o mulţime de particularităţi specifice.

Bade nu însemnează o rudă de sînge, ci o rudă de alegere, o rudă convenţională de acelaşi fel cu *fărtat* (= ca şi frate) şi cu *surată* (= ca şi soră). Între *fărtăţi* şi *surate* există însă o egalitate de condiţiuni, doi *fărtăţi* fiind deopotrivă între ei, două *surate* de asemenea fiind una ca şi alta, pe cînd *bade* e totdeauna mai mare faţă cu acela care-i zice astfel, adecă pentru acela care, ca să aibă un apărător sau ocrotitor, „illum v a d e m constituit“.

(III, 2301)

BAIER s. **BAIERĂ** (plur. *baiere*, *baieri*, *băieri*), s.n. et. f.; 1. lien, cordon, tirant, noeud; 2. amulette. „Aţă mai mult sau mai puţin groasă, cordea, făşie etc., cu care se prinde, se leagă, se închide ceva, sau de care spînzură ceva: cămeşile ţăranilor noştri au la guler două *baiere* sau *cheietori*. În special, zgardă ce se pune la git, mai ales la copii, ca preservativ în contra deochiului sau altor

rele, ori ca avînd puterea de a vindeca rele: de cînd am pus *baiere* copilului, ba să se mai deochie! purtați, cum văz, *baiere* de friguri. Metaforic, *baierele* inimei: mi s-au rupt *baierele* inimei" (L.M.).

„*Baer*, *baerile*, împletituri de lînă colorată cusute cu amîndouă capetele de partea deschisă a străiței spre a o pute anina după grumaz. *Baere* se numesc și niște împletituri mai subțiri de lînă, descîntate de vreo muiere știutoare, cari se pun la grumazul copiilor bolnavi spre a redobîndi sănătatea. În fine, poporul numește pre aici *baere* și urechile inimei, nemțește Herzklappe. Fraze: Coasă *baerul* la straiță. Am fost la baba Eva să-mi facă un *baer* la copil, că e biciag de giochiu. Tușește așa de tare, încît crezi că i se rup *baerile* inimei" (M. Juică, Banat, Srediștea-Mică).

„*Baier*, o ață de lînă care servește în loc de toartă la gălețile de la stîină. *Baier* la straiță, la desagi, la pungă, la peptare lungi, ațele cele de pele cu canafi legate la pept și trase pe subsuori și îmbinate la spate prin o mărgică" (S.F. Marian).

I. *Baier*, *baieră* „lien“.

Baiere la haine țărănești, mai cu samă la fete, „căpătii de cingătoare etc. ce rămîne afară peste nodul de strînsură sau de înnodare; cheotoarea de ață, de sfoară, de găitan la o haină, o cămeșă etc." (Costinescu).

Doină din Ardeal:

Frunză verde frunzuliță,
Ieși, mîndruță, la portiță
Numa-n *baieri* și-n cătrință...

(R. Simu, c. Orlat)

„Să nu-și facă fata *baieri* lungi la ie, că fetește mult“ (R. Simu, c. Orlat).

Baiere la pungă, de unde locuțiunea proverbială: „a stringe *baierele* pungii = a nu prea cheltui, a face economie“.

Ion Creangă, *Scrieri*, I, p. 43: „Și trecind pe lângă un negustoriu cu pungi de vinzare, dă ginsacul pe o pungă de cele pe talger, cu *baerile* lungi, de pus în gît...“

Jipescu, Opincaru, p. 58: „să face că-ți dă povață cum să nu chiețtuiești, pînă-ți taie pe nesimțite *băierili* pungi...“

Alexandri, *Ginerele lui Hagi-Petcu*, act. I, sc. 5: „Petcu: Ia vezi-l, Adelo? Chiar acu-mi zicea că bărbatu-tău te ruinează...“

Verdulescu: Dar! o spuneam... însă tu n-ai decît să strîngi *baerile* pungi...“

Ibid., sc. 14: „Îți place să trăiești ca un haitui, trăiește, fătul meu; și eu de azi înainte mi-oi strînge *băirile* pungi...“

Baierele i n i m e i, „entrailles“, partea cea ascunsă, așa-zicînd legată sau innodată a inimei: „A ofta din *băerile* inimei“ (Jarnik, *Sprachliches*, 16).

Basmul *Porcul cel fermecat* (Ispirescu, *Legende*, p. 54): „Mi se rupe, uite, *băerile* inimei de milă pentru dumneata...“

A. Odobescu, *Scrieri*, III, p. 256: „simțindu-mă atunci la lărgul meu, rîdeam din *băierile* i n i m e i...“

Descîntec oltenesc de „aplecate“:

Să săriți
Să răsăriți
Din *baierile* inimei,
Să vă duceți la fete de împărat
Că v-așteaptă cu făclii aprinse
Cu mesele-ntinse...

(F. Popescu, Romanai, c. Cilieni)

Metaforic, o „întrebare fără *baiere* = fără n o d, fără a s c u n z ă t u r ă“, la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (Mss. in Acad. Rom.), p. 228: „Dulăii cităva vrême în gânduri stînd, și la întrebare fără *baiere* ca aceea ce să-i răspunză socotind, mai târziu într-acesta chip îi zisără...“

Printr-o metaforă analogă, la A. Odobescu, *Scrieri*, II, p. 268: „se înfundă în *baierile* unei movile...“

Baiere la un vas:

„Cînd este trebuință de muls oile, le bagă într-un ocol care se numește strungă, din strungă oile ies în spătări unde stau mulgarii, vasul unde mulge laptele se numește găleată, pe a căriia *băieri* stă așezat un vas mic de lemn care se numește cupă“ (P. Sălăgianu, Neamț, c. Ilangu).

Baiere la git:

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, p. 146): „Acest copil avea un *baer* atîrnat de git. Și dacă îl luă, văzu că într-însul era o scrisoare...“

În acest sens, la macedo-români *baieru* se cheamă „s a l b a de galbeni sau mărgean etc.“ la gitul fetelor (Dr. Obedenaru, Dict. Mss. în Acad. Rom.).

Aci *baierul* trece deja la a doua accepțiune, și anume:

II. *Baier*, *baieră* „amulette“.

Pravila Matei Basaraba, 1652, p. 315: „ceia ce poartă *baere* sau năroculă cesta ce zic oamenii că are năroc omul, sau voră căuta de vor socoti zioa în caré se-au născută bună iaste au ré, aceia să se canonească ani 5...”

Ibid., p. 597: „Carele se va făgădui să fie preot, aceluia nu-i se cade să fie vrăjitor sau cinpoitoriu, sau să aibă niscare învățături rele sau cititoriu de stéle, sau să facă *baere*...”

Glosarul slavo-român, circa 1670 (Mss. în Bibl. Societății arheologice din Moscva) are cuvîntul de două ori: f. 209: „*овзлоносѣ*: *baerul* care poartă cei nebuni la gât”; f. 231 b: „*овздношнѣ*: *baer* ci dau fărîmăcătorii să poarte la gât”.

Mitropolitul Dosoftei, Synaxar, 1683, f. 215 a (dec. 13): „iară svântulū Orestū, dēca sǎ vǎdi cǎ-i creștinū și elū, cǎce sǎ lovisǎ de strǎjiariulū, cǎ avīnd cruce īn *baerū* la pieptū, i sǎ vǎdzu crucia...”

Cantemir, *Ist. ierogl.*, p. 295: „în vreme ce noi giurămînturile cu iscălituri și cu peceti întăream, atuncia el cu mijlocul vrăjitoriului despre Crivăț la vrăjitorii cei mai de la Delta un *baer* trimisese...”

*Mărgăritare a lui Zlatoustă, 1691, f. 6: „chiamă
pre draci și-ț scriu baere și te despoae de mîntuirea
ta...”*

Hronograf 1798 (Mss. în Arh. Stat. din Buc.), p. 889: „unul din boerii lui, numele lui Theoctist, carele avé un *baer* la grumazi și în *baer* era zugrăvit Domnul nostru Isus Hristos...”

Peste Carpați se aude și o formă *baior*.

„*Baior* = *baier*. Se obicinuesc însă ambele forme; o colindă cu forma *baior*:

Tri păcurerei,
Tri turme ghe uăi,
S-o suit la muntie
Să-și vază mai multie:
Fată ghe maior
Cu galbîn *baior*...”

(V. Vaida, Selagiu, în *Trib.*,
1890, nr. 85)

Sub forma *baior*, cu sensul de un fel de „ață”, de la români d-a dreptul au împrumutat cuvîntul poloniei, formînd din el diminutivul *bajorek* (citește: *baiorek*), termen cu desăvîrșire izolat în limba polonă: „*bajorek*, *nitki złote krecone*, *Fadengold*” (Linde). „La poloni — zice Matzenauer (*Cizî slova*, p. 101) — *bajorek* este fără nici o îndoială străin”, dar nu-i găsește vreo origine, comparîndu-l pe brodite cu italianul „*bagliore* = fulger”! De la poloni cuvîntul a trecut apoi la ruteni: „*Baiorok Fadengold*, *grobe mit Draht umspinnene Saite*” * (Żelechowski).

Baier, *baior*, *baieră*, cuvîntul este foarte vechi și foarte răspîndit la români. Îl au daco-românii, macedo-românii și chiar istriano-românii: „*baieră*, perili în *baieră* = *Haarflechtband*” (Miklosich, *Unters.*, I, 19). Dar de unde vine?

Deja *Lexiconul Budan* îl alătură cu italianul *bavero*. Laurian și Massim (I, 114) revin asupra acestei etimologii, dezvoltînd-o în urmă-

* „...*Baiorok* betcală, cordea groasă întreșută în sîrmă” (germ.) (n. ed.).

torul mod: „Spaniolul *b a b e r a* = zgardă de căciulă, și *b a b e r o* = șervețel ce se spînzură la gîtul copiilor spre a le conserva veștmintele de *b a l e*; italianu *b a v i e r a* = zgardă de cască sau fâșie la căciulă, care la trebuință se aduce peste gură, și *b a v e r o* = guler de manta“. Deci *baier* sau *baieră* este pentru Laurian și Massim un derivat din „*b a l e*, al căruia singular *b a u ă* — zic ei a căutat să dea și în limba noastră, ca și în surorile ei, *baieră* și *baier*“. Puteau să mai adauge pe francezul *b a v e t t e*, care nu se deosebește decît prin sufix: „*petite pièce de toile qu'on attache sur la poitrine des petits enfants pour recevoir la bave*“* (Littré). Puteau să mai adauge pe mediolatinul *b a v a r a* și *b a v a r u m* „ad excipien-dam in infantibus bavam“ (Du Cange). Oricîte însă ar fi mai adăogat, totuși de la noțiunea de *b a l e* pînă la cea de *baier* sau *baieră* e de tot departe.

Cihac (II, 546) desparte fără nici un motiv pe *baieră* „entrailles“ de *baieră* sau *baier* „ceinture, ruban, cordon, tirant“. Ambele după dînsul sînt turcești osmanlii; dar cel dintîi vine din „*b a g y r*, *b a g h r* foie, coeur, intestins, entrailles“, iar cel al doilea din „*b ā g h*, *b ā g h y* lien, noeud, bande, courroie“. Se știe că pentru Cihac nici un fel de legi fonetice nu există, încît după dînsul turcul *gh* lesne poate să treacă la români în *i*. Dar, cel puțin sub raportul semnificațiunii, cum oare de uită el și nu menționează măcar în coadă pentru românul *baier* sau *baieră* sensul cel foarte caracteristic de „amulette“? În sfîrșit, prin ce minune poate

* „...o bucățică de pînză care se pune pe pieptul copilașilor ca să se scurgă batele“ (fr.) (*n. ed.*).

să fie o s m a n l i u un cuvînt românesc de tot poporan, comun tuturor dialectelor române și care trebui să fie în orice caz mult mai vechi decît cunoștința românilor cu otomanii? Greșeala lui Cihac a repetat-o și d. Șăineanu (*Elem. turc.*, 12), dar cu o rezervă oarecare, admițînd turcismul numai pentru *baieră* „entrailles“, după cum o făcuse deja mai dinainte Miklosich (*Türk. Elem.*, I, 17).

Latin *baierul* nu este. Turcesc nu poate să fie; dar totuși e turanic, adevărat rămas la noi de la pecenegi sau de la cumani de prin secolul IX, înainte de separațiunea românilor în cele trei ramure. În dialectul ture oriental sau așa-numitul *djagataic*, care se deosebește de turcul occidental sau osmanliu mai mult de cum se deosebește limba română de cea italiană, *b a i* există pînă astăzi cu ambele înțelesuri esențiale de „lien“ și de „amulette“: *b a y* „lien, charme, enchantement“ (Vámbéry, *Čagataische Sprachstudien*, p. 243). Din turanicul *b a i* românii trebuiau să facă dintîi pluralul *baiuri*, după care s-a format apoi un nou singular analogic: *baiur* sau *baiură*, *baior* sau *baioră*, întocmai după cum din vechiul grec γρόψ, prin pluralul „gripturi“, românul a ajuns la singularul „sgriptor“. O paralelă și mai interesantă ne oferă cuvîntul „pajură“ sau „pajoră“ sau „pajeră“, care nu este decît persianul „pažan = falco milvus, milan royal“ (Borhini qîtiu, ap. Vullers, *Lex. Pers.*, I, 357), adus nouă ca și *baier* de cătră pecenegi sau cumani sub forma „paž“, de unde românii, iarăși prin pluralul „pajuri“, au căpătat singularul „pajură“, „pajoră“, „pajeră“. Sub forma *baiur*, desfășurată d-a dreptul din pluralul *baiuri*, au împrumu-

tat de la noi cuvîntul rutenii: „B a i u r, Schnurband, aus Wolle geflochten“* (Żelechowski).

Cam în aceeași epocă medievală în care străbătuse la români orientalul b a y „amulette“, ceilalți neo-latini primeau tot din Orient sinonimul „talisman“; și este curios că și acolo pluralul a jucat un mare rol în formațiunea cuvîntului, căci „talisman“ nu vine din singularul arab „telsam“, ci prin forma plurală „telsamān“. Să mai adăogăm că și latinul a m u l e t u m era de provenință orientală asiatică (Grünbaum în *Z. d. deutsch. morgenl. Gesellsch.*, XXXI, 342).

Din *baier* „lien“ și „charme“ s-a format la noi verbul d e z b a i e r „délîer“ și „deshabituier = délivrer d'un charme“, contras în d e z b ă r. Pe acest d e z b ă r Cihac (II, 94) îl trage din slavicul b r a t i „prendre“!

(III, 2358)

¹BALȘ s. BĂLȘE s. BĂLȘA (plur. *Balși* și *Bălșești*), 1. n. pr. pers. m.; 2. une ancienne famille noble moldave. Vom vorbi dintîi despre neamul boieresc al *Bălșeștilor*. Se rostește nu numai monosilabic *Balș*, dar și disilabic *Bălșe* sau *Balșa*; bunăoară:

Într-un act din 1615: „Ghiorghie *Bălșe* (БѢЛШЕ) vtorii logofet“ (*Arh. ist.*, I, 1, p. 158).

Într-un crîsov de la Grigorie Ghica din 1737 (Con-dica Mss. Asachi în *Arh. Stat. din Buc.*, t. II, f. 55 b): „vornicul Ion *Bălșe*“; de asemenea într-un zapis din 1667 (*Ibid.*, f. 78 b): „Măricuța fata Lupului *Bălșe* sulger“.

* „...cordea, împletită din lînă“ (germ.) (*n. ed.*).

Nicolae Costin, *Letop.*, II, p. 10: „au trimis Petriceico-Vodă pe Neculai Răcoviți logofătul și pe Ionașco *Balșia* (Балшиа) Vornicul...”

După o tradițiune care circula în secolul XVII, *Bălșeștii* ajunseseră la boierie mare pe la 1564.

Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 202: „De la a doua domnie a lui Alexandru-Vodă Lăpușneanul au început Domnii a se așăza mai cu temei în scaun în Iași; și când au purces de la Poartă cu a doua domnie, zic să-l fie învățat turcii să taie boierii să-i slăbească, și pe cuvântul Vezirului au tăiat atâta mulțime de boieri, și au trimis și au ales din curtenii de țară pre Racovițești și pre Sturzești și pre *Bălșești* și pre alții mulți...”

Ca „curteni de țară”, adică boierime districtuală, *Bălșeștii* ne întâmpină deja sub Ștefan cel Mare, care la 1490 întărește unuia din ei satul Drăgușanii: „пѣтеръ дали сѣбѣ наемѣ Балши”*.

Genealogia regulată a *Bălșeștilor* nu se-ncepe decît de la 1593, cînd trăia marele vornic Cristea *Balș*, din ai căruia doi fii, Lupul și Gheorghie, s-au tras cele două ramure cunoscute lui Cantemir (*Descriptio Mold.*, ed. Papiu, p. 115): „Balszestii, d u p l i c e s”.

Din prima ramură era vornicul Ionașco *Balș*, pe a căruia fată o ținea unul din fiii lui Brîncovean.

Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 315: „iară în anul 7214 (1706) făcut-au nuntă Brîncovanul-Vodă cu un fecior a lui anume Dinul în tîrg în București de au luat o fată de aice din țară de la noi din Mol-

* „...au întărit supusului nostru Balș” (slav.) (*n. ed.*)

dova a lui Ioan *Balș* Vornicul, și au dus-o acolo la București...”

După genealogia autentică pe care ne-a împărtășit-o d. Mihail *Balș*, toți *Bălșeștii* de astăzi se trag din ramura a doua, și anume din însoțirea lui Vasile *Balș* cu Maria, fata păharnicului Ștefan Hasdeu, nepoata lui Petriceicu-vodă (cfr. *Arh. ist.*, I, 1, p. 52).

Iată această parte a genealogiei:

Vasilie

vel-logofăt, se mărturisește prin
împărțala din 1721, s-au însoțit cu
Marie, fata păharnicului Ștefan Hăjdeu

Andrei

Ecaterina

Roxandra

vel-spatar, se ade- a avut cu însoțire s-au însoțit cu Ne-
verește prin cartea pe Toader Cuza, culai Cucoranu ma-
gospod din 1756. după cum se incre- rele jienicer, pre-

dintcează prin îm- cum se adeverește
părțala din 1751. prin împărțala din
1751.

Vasilie

Grigorie

Sandu

marele stolnic, s-au marele spatar, s-au s-au însoțit cu
însoțit cu Marie, însoțit cu Zoița, fa- Ana, fata logofă-
fata stolnicului ta spatarului Toa- tului Constantin
Toader Cantacu- der Costachi. Catargiu.
zino.

Neamul *Bălșeștilor* este, negreșit, unul din cele mai vechi și mai istorice în Moldova, fără a avea nevoie de a-și căuta un fantastic leagăn nici în vechea familie contală ungurească „*Balassa de Gyarmath*“, nici în ilustra familie provențială

„de B a u l x“, din care o ramură se stabilise în secolul XIV pe teritoriul iliric și este cunoscută în istoria serbă sub formele Бална și Бална. Cu toate zbuciumările istoricului serb Miăatović (cfr. Kanitz, *Neue freie Presse*, 1888, nr. 8583) a trage pe Bălșești din „de B a u l x“, aceasta este tot așa de arbitrar ca și când i-ar aduce cineva din orașul portugez B a l s a !

Istoricul serb Miăatović, într-un studiu publicat englezește (*The eastern and western Review*, 1893, January, p. 96), ne spune că în arhivul particular al Bălșeștilor se află următoarele trei acte: 1. un crisov moldovenesc din 1493, în care se zice că ei sînt „principi veniți din Serbia“; 2. două scrisori din 1490, prin cari împăratul Frederic III recomandă domnului Moldovei și domnului Țarei Românești pe „principii serbești Teodor și Ivan Balșa“. Putem asigura pe d. Miăatović că aceste trei acte sînt cu totul imagine. De aceeași natură este împregiurarea că B a l ș i i din Serbia purtau în marca lor nobilitară o stea, și că tot o stea ne întîmpină pe pecetea Bălșeștilor, dar — numai de la anul 1800 încoace.

Înainte de d. Miăatović, episcopul Melchisedec (*Chron. Rom.*, I, p. 143) se încercase a trage pe Bălșești din familia cea princiară serbească, fiindcă în două crisoave de la Ștefan cel Mare, din 1471 și din 1487, se vorbește despre satul Poiana pe apa Moldovei: „гдѣ бѣхаша кнезѣ Баломъ и Даниолъ“, adică „unde au fost c n e z i Bălș și Danciul“. De aci răposatul prelat trage concluziunea că: „Nu e de mirare că acești Knezi serbești, după ce patria lor a căzut sub turei, au dobîndit azil în

Moldova cea independentă și ospitalieră pentru confrății creștini“. Nu aceasta este de mirare, ci e de mirare că episcopul Melchisedec nu știa că c h i n e z i se numeau la români dintii primarii satelor, iar mai tirziu toți țăraniii cei liberi, ceea ce n-are a face de loc cu nici o familie princiară din Serbia sau de pe aiuri.

La locul său noi vom vedea că adevărata posteritate românească a familiei Balșa din Serbia sînt C a t a r g i i i, așezați dintii în Oltenia și apoi trecuți în Moldova.

Balș, cu formele colaterale *Balșe* și *Balșa*, este un nume curat românesc, derivat din vechiul nume foarte răspîdit *Bală* sau *Bale*, prin același sufix onomastic *-șa* ca și în numile proprii „Lupșa“ din „Lup“, „Popșa“ din „Popă“, „Capșa“ din „Cap“. „Comșa“ din „Coman“ etc. Între moșii din Ardeal există pînă astăzi numele de familie *Balșa* (Frincu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 117), care n-are a face cu *Bălșeștii* din Moldova. Tot așa n-are a face cu dinșii satul *Balș* din Romanai.

Zapis oltenesc din 1626 (Doc. rom., I, nr. 316, în Arh. Stat. din Buc.): „Radul căpitan din Fărcaș și Stan clucer din *Balși*...”

Altul din 1645 (Doc. rom., II, nr. 5, p. 23 b, în Arh. Stat. din Buc.): „Dumitru postelnic ot *Balși* i Preda postelnic ot Milești...”

Șerban-vodă, 1689 (Cond. Mss. a minăstirii Hurez, în Arh. Stat. din Buc., 1754, f. 427): „precum au fost avut și mumă-sa Nidelia pără de față cu Vartolomeiu sluj. la conacul domniei-mele la pod la *Balși*...”

O altă formă colaterală a aceluiași nume este **B a l o ș**.

La 1433, între boierii lui Alexandru cel Bun era și marele păharnic **B a l o ș** (Ulianitzki, *Материалы для истории*, p. 35).

O hotarnică din 1689 pe mai multe moșii din Fălciu (Conдика Mas. Asachi, în *Arh. Stat. din Buc.*, t. II, f. 240 b): „Loghin fișor Cărstei nepot lui **B a l o ș** și cu nepotu-său Iordache fișor lui Gheorghie și cu nepotu-său Ion fișor Uléchii, cum au vândut parte moșului lor lui **B a l o ș** giumatate de sat...”

O altă formă veche **B a l a ș i n** se cuprinde în numele satului **B a l a ș i n e ș t i**, menționat într-un crisov moldovenesc din 1442 (*Arh. ist.*, I, 1, p. 74).

(III, 2392)

¹ **BAN** (plur. *Bani*), s.m.; 1. d'abord prince ou souverain de la Petite-Valachie, plus tard vice-roi de la même province, enfin le premier des boyards de la Valachie; 2. dignitaire moldave, intermédiaire entre le grand-porte-épée et le grand-échançon*. Se zicea generalmente *vel Ban*, slavonește **БѢЛИКИ БАНЪ**, adică „mare *Ban*“, și așa deja în documentele cele mai vechi.

În Moldova boieria de *Ban* sau *vel Ban* se introduse abia pe la începutul secolului trecut sau cu puțin înainte.

* 1. mai întâi principe sau domn în Oltenia, apoi domn-asociat tot acolo, în sfârșit primul dintre boierii din Muntenia; 2. demnitar moldovean avînd rangul între marele spătar și marele paharnic (fr.) (*n. ed.*).

Gheorgachi Logofăt, 1762, *Letop.*, III, p. 292: „... vel Postelnic, vel Spatar, vel *Ban*. Însă această boierie a B ă n i e i în vechile vremi n-au fost, și nu de mult s-au adaos și această boierie, făcându-i-se și venit un ban de drobul de sare de la ocnă. După vel *Ban*, vel Paharnic, vel Vist, vel Stolnic și vel Comis. Și fieștecare boierie se păzia și se cinstia la rânduiala sa...”

Introducerea cea statornică a boieriei de v e l *Ban* în Moldova datează din anul 1705, cu a doua venire la domnie a lui Antioh Cantemir, despre care Ion Neculcea, *Letop.*, II, 313, zice așa: „pre Lupul Bogdan iar l-au pus Hatman, pre Maxut vel Postelnic, pre Ilie Cantacuzino vel Spatar, pre Savin Zmucilă v e l *Ban*; și de atunci se așază această boierie cu temei în Moldova de este așezată la rând, că mai înainte vreme, deși era la vreun Domn, uneori ședea mai sus, iar alteori mai gios: duple cum le fusăse alte boierii, așa ședè și cu B ă n i e a la divan; iar de aci înainte i s-au așezat rândul după Spatarul cel mare, și i s-au făcut și venit boieriei câte un ban de drobul de sare de la Ocnă...”

Era o imitațiune nominală foarte scăzută a treptei de m a r e *Ban* din Muntenia, unde această boierie a fost în adevăr „mare” și n-a încetat niciodată de a sta în fruntea tuturor celorlalte.

Cantemir, *Hron.*, II, p. 372: „până astăzi *Banii* în țara Muntenească, măcar că supt ascultarea și voia Domnului sînt, însă după privilegiile — poate fi — carile d-început au fost avînd, și la boierie sînt mai de frunte, și altă putere au peste Olt, nu numai a giudeca, ce și cu

moarte pre vinovați a căzui, și tot acel vechi titlu de *Ban* își ține...

Înlăturându-se inovațiunea cea din Moldova, istoria Băniei ne înfățișează patru perioade:

1. Până pe la 1300, *Banul Severinului* era singurul suveran al Olteniei;

2. De pe la 1300 până pe la 1600, dintii *Ban* al *Severinului*, apoi *Ban* al *Craiovei* (*Ist. crit.*, 2, I, p. 81, § 21), uneori *Ban* al *Mehedințului*, ca în actul latinesc de la Vlad-vodă din 1511: „Radulo Bano de Mehedince” (*Marienburg, Kleine Siebenb. Gesch.*, Pesth, 1806, p. 224), câteodată *Ban* al *Jiului*, ca într-un crisov din 1533 (*Condica Mss. a mănăstirii Govora*, 1753, în *Arh. Stat. din Buc.*, p. 111; cfr. *Venelin*, p. 164), *Banul* scăzu la a doua treaptă după domnul *Țării Românești*, dar era mai totdeauna din dinastia *Basarabilor*, rudă foarte de aproape al domnului, care-l numea și-l lăsa să fie stăpîn peste cele cinci județe ale Olteniei, avînd o curte a sa princiară deosebită la *Craiova*, o judecată, o armată etc.;

3. De pe la 1600 până pe la 1700, *Ban* al *Craiovei* = un fel de vice-rege al Olteniei, numit de cătră domn dintre oamenii cei mai de frunte, mai ales dintr-o veche familie boierească, rar din străini, exercitînd în marginea celor cinci județe o autoritate administrativă și judiciară aproape suverană;

4. De pe la 1700 încoace pînă la stingerea vechii organizațiuni ierarhice, *Ban* al *Craiovei* = primul boier al *Țării Românești*, uneori fanariot, figurînd în fruntea sfatului domnesc, reșezînd totdeauna în *București* și bucurîndu-se de o autori-

tate curat nominală asupra Olteniei, unde administrau de fapt „ispravnicii“ de județe sub o supra-mație a unui „caimacam al Craiovei“.

Cu toată scăderea treptată a importanței politice, *Banul* rămase până la urma urmelor un personaj atit de mare, încit chiar în ultima perioadă dede naștere la locuțiunea proverbială: „voia la dumnéta ca la *Banul* Ghica“, cu sensul de: poți să faci tot ce-ți place.

O colindă muntenească, în care se închipuiește vorbind un „Lixandru-vodă“:

Slujește-mi, slujește
Pîn' la Sin-Văsii
Să-mpart boierii,
Că te-oi ridica
Ban la Craiova,
Și tu că-i b ă n i
De te-i ferici...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 48)

unde e foarte interesant verbul b ă n e s c cores-punzător lui „domnesco“.

Balada *Radu Calonfirescu*:

Banii Severinului,
Caimacanii Oltului
Și boierii țirgului
Stau la dreapta domnului
Cam în fața cortului;
Iar la stînga domnului,
Domnului și *Banului*
Șed Buzestii
Și Căplestii...

(*Ibid.*, 478)

Sint cazuri cînd au fost totodată doi *Bani* de Craiova, deși nu se știe cam ce fel anume să fi fost între dînșii despărțirea de atribuțiuni. Așa sub Vlad-vodă Tepeș, la 1486, erau *Bani* „jupan Dimitru Ghizdavăț” și „jupan Dêteo” (*Col. I Tr.*, 1876, p. 469). Așa iarăși la 1602, sub Simeon-vodă Movilă, Oltenia era administrată în același timp de „Voda logofăt” și de „Sidor”, amîndoi deopotrivă *Bani* de Craiova: „Банъ краювски” (*Cuv. d. bătr.*, I, p. 125). Este probabil că această reduplicare a *Băniei* se făcea numai în timpuri grele, atunci cînd unul din *Bani* trebuia să fie concentrat asupra administrațiunii ostășești a Olteniei, pe cînd celalalt rămânea cu administrațiunea civilă, adică cam în același mod cum se rînduiau în Moldova cite doi părcălabi la districtele cele importante din punctul de vedere milităresc.

Un specimen de „carte de judecată” de la un *Ban* de Craiova:

„† Jupan Dragomir v e l *Ban* cralevskii. Seriiim cartea noastră sfintei mănăstiri Tismenei și părintelui Ștefan igumenul, ca să aibă a ține pre Radul den Tismana rumănă să fie sfintei mănăstiri și cu toț fečorii lui, pentru că acest rumăn Radul ce serie mai sus au fost de moșie al sfintei mănăstiri, iar Vintilă post den Glogova și Ghiné post den Cătun ei au zis că iaste rumăn al lor den Bae; de-acia s-au părăt acești boiari ce serie mai sus cu părinții den mănăstire în n a i n t e a H r i z e i *Banul* Dumnezeu-l pomenească de față, și s-au adevărat că iaste rumăn sfintei mănăstire; iar de-acia l-au tot ținut mănăstirea cu pace; iar acum iar s-au sculat acești boiari ce scriu mai sus de-au venit în n a i n-

tea noastră cu pă ră de fa ță cu părintele Ștefan igumenul, zicând că iaste rumănul lor, iar noi am căutat și am judecat pre lege deréptă și am adevărat cum iaste rumăn sfintei mănăstire și dat a fi rumăn și de H r i z a *Banul*; noi încă am dat să fie rumăn Radul și fećorii lui și tot neamul lui sfintei mănăstiri în veacū neclătīt, ș-au rămas Vintilă post și Ghiné post de lege și de judecată, ș-au zis și ei i n n a i n t e a n o a s t r ă cum să nu mai scornească pă ră, ce să fie rumănū Radul sfintei mănăstiri, cum serie mai sus; iar cine va mai scorni pă ră de acum innainte să nu se crêze. A țăsta scriim, inak da nêst po nașemu rečeniiu. Pis u Tismană iun 12 lét 7151 (1643). (L.S.)“ (Doc. rom., II, nr. 11, în Arh. Stat. din Buc.).

Nevasta sau văduva unui Ban se zicea B ă n e a s ă .

Un zăpis din 1656 (Doc. rom., I, nr. 125, în Arh. Stat. din Buc.): „seris-am eu Ileana B ă n e a s a Buzasca împreună cu fiiu-mieu Matei acesta al mieu zăpis ca să fie de mare credi n ță la m ăna Vladului sp ătar ot Oteteliș, cum să se știe că au botezat fiiu-mieu Matei un cocon al dumniului de ș-au pus numele lui Matei, deci c ăndu au fost la tunsoare h ăr ăzit-au coconului partia noastră de moșăc den Ciuperceni den vadul Diului, moșăia noastră den moș den str ămoș al nostru de la *Banul Vladul*...”

Un zăpis din 1699 (Doc. rom., I, nr. 190, în Arh. Stat. din Buc.): „Adecă eu jup ăneasa Mariia B ă n e a s a, care au fostu a r ăposatului Barbului biv v el *Ban Milescul*...”

De aci mai multe localități în România numite Băneasă, precum și satul din Teleorman Storo-băneasa, mai bine Stara-Băneasa, „Băneasa cea bătrină“.

Ierarhia curții princiare la români era modelată întreagă după tipicul bulgar din epoca Asanilor, adică după ierarhia bizantină slavizată: logofăt = = λογοθέτης, vornic = ВОРНИКЪ, spatar = σπαδάρις, stolnic = СТОЛНИКЪ etc. Numai *Ban* se sustrage acestei ierarhii, fiind o demnitate supraierarhică cu mult mai veche.

Între anii 1350—1450, titlul de *Ban* al Severinului figura câteodată în titulatura domnilor Țării Românești; bunăoară:

În crisovul din 1360 de la Vladislav Basaraba, păstrat în Arhivul municipal din Brașov (Marienburg, *Kleine Siebenb. Gesch.*, Pesth, 1806, p. 189): „Weyvoda Transalpinus et Banus de Zeyrino“, iar pe pecete: „WEYVODA TRANSALPINVS BAN DE ZEVRINO DUX DE FVGRVS“, adică „Banul de Severin“ mai pe sus de „Duce de Făgăraș“.

În două acte din 1390 și 1391 Mircea cel Mare se intitulează: „Woyvoda Transalpinus, Ffogoras et Omlas Dux, Severini Comes“, iar pe pecete: „WAIWODA TRANSALPIN BAN DE CZWRINIO“ (*Docum. Hurmuzache*, p. 322, 334), unde este interesantă traducerea lui *Ban* prin „Comes“ (cfr. *Ibid.*, p. 374).

Pe un alt sigil al marelui Mircea din 1411: „BANI SEVERINIENSIS“ (*Ibid.*, p. 473).

Tot dînsul, într-un crisov slavice din 1406 (Venelin, *Vlacho-bolgarskiiia gramaty*, p. 22), își dă titlul:

„stăpîn al Băniei de Severin (Сѣверинскомъ Банствѣ Господинъ)“.

La 18 iuliu 1387 istoria ne arată pe un mare demnitar unguresc Ștefan Losonczy întitulindu-se „Banus Sewrinensis“, fiindcă administra regiunea Mehadiiei și a Almașului din Temeșiana actuală (Kemény, în *Kurz's Magaz.*, II, 304); și-n același an la 27 iuliu, aproape tot atunci, Mircea cel Mare hărăzea sau întărea mănăstirii Tismana mai multe proprietăți în Oltenia propriu-zisă (*Arch. ist.*, III, p. 191), adică era „Banus Sewrinensis“ în toată puterea cuvîntului. Noi am explicat deja altă dată (*Ist. critică*, I, § 11) că întregimea stăpînirii *Banului* de Severin înainte de 1400, și chiar ceva mai încoace, era Oltenia și porțiunea orientală a Temeșianei cam pînă la riul Caraș. Rareori însă, bunăoară în ultimul pătrar al secolului XIII și-n primul pătrar al secolului XIV, apoi în al treilea pătrar din secolul XIV și-n primul pătrar al secolului XV, afară de intervaluri de tot scurte, Basarabii reușeau a cuprinde întregul acest teritoriu. Cele mai de multe ori regiunea Mehadiiei și mai ales a Almașului rămînea sub stăpînirea ungarilor, cari îndată rînduiau acolo pe un „Banus Sewrinensis“ din partea lor, pe cînd altmîntrelea ziceau în diplomele lor că „honus Banatus Sewrinensis vacat“.

Primul „Banus Sewrinensis“ de acest fel al ungarilor, întrucît se poate constata prin documente, a fost un „Leukus“, la 1233; și aproape la același timp se referă următorul pasagiu din cronica orientală a lui Fazelullah-Rașid (D. Ohsson, *Hist. d. Mongols*, I, p. XXXV): „În primăvara anului 1240 principii mongoli trecură munții Galiției pentru a

întra în țara bulgarilor și ungurilor. Ordă, carele mergea spre dreapta, după ce a trecut țara Oltului, îi iese înaintea *Bazarabam* cu o armată, dar e bătut..." Adecă: dintr-o parte spre apus era *Banul* de Severin cel unguresc Leukus, iar de altă parte spre răsărit era românul *Basaraba-ban*.

Negreșit, nu atunci pe la 1230, în ajunul năvălirii mongole, ci cu mult mai dinainte se vor fi înființat „*Banii* de Severin“, și anume cei românești, deoarece cei ungurești n-au fost niciodată decât un fel de reacțiune contra Basarabilor, un titlu așa-zicînd de contrabandă. Nu este o socoteală încărcată de a crede că *Bănia* cea oltonească trebuia să fi existat deja cel puțin de vrun secol, cam de pe la 1100—1150.

Între 1189—1378 principele Bosniei își dădea titlul de *Ban* și de mare *Ban*: БАНН ВЛАНКН. Pe la 1253 ne întâmpină un *Ban* la Ragusa (Daničić, *Rječnik*, I, p. 25). În Slavonia, Croația și Dalmația *Banii* apar pe la 1150; în Serbia, așa-numiții *Bani* de Mačiva, „*Banii Machovienses*“, pe la 1270 (Fejér, *Cod. diplom.*, passim). Temeșiana n-a fost niciodată *Bănie*, ci numai din cauza legăturii sale cu Oltenia, căriia îi aparținuse în parte din timp în timp, și-a căpătat numele cel modern de *Banat*, pentru prima oară abia în secolul XVI, sub forma de „*Banat de Lugos și de Caransebeș*“.

În Ardeal, de asemenea, n-au fost *Bani*; Românii de acolo cunoșteau însă pe cei ungurești pe de o parte, bunăoară la 1275, „*Alexander Banus Comes Scibiniensis et de Doboka*“ (Fejér, *Cod. dipl.*, V, 2, 298), iar pe de altă parte cunoșteau pe *Banii* Basarabi din Oltenia, astfel că suvenirea *Banilor*,

ca și cînd ar fi existat chiar în Ardeal, s-a păstrat în poezia poporană, de exemplu:

Eu sînt Nița *Banului*
Din țara *Ardealului*...

(Pompiliu, *Balade*, p. 61)

„*Banul din Ardeal*“ e cunoscut și-n poezia poporană epică a serbilor:

...bana *Hrdelića*,
Hrdeliskoga bana...

(Bogisić, *Narodne pjesme*, p. 93)

La serbi însă titlul de *Ban* se putea aplica într-un mod onorific la orice principe sau om puternic, iar în Ragusa și-n Muntenegru el se întrebuintează pînă astăzi cu sensul de „seigneur“ sau „monsieur“ (Karadžić, *Lex. ad. voc.*).

Bulgarii n-au avut pe *Bani*, dar au cunoscut pe cei din Oltenia și pe cei din Serbia, încît în poezia epică bulgară *Ban* e aproape sinonim cu *Crai*, bunăoară:

Sé sobrale, sé nabrale
Do tri Bana, do tri *Kralia*,
Vo grad Solun na Solunski
Na Solunski sedum kuli...

(Mihadinovtzi, p. 246)

sau:

Sednala ie *Kraliovitza*,
Kraliovitza Banovitza
Na visoki-te palati...

(*Ibid.*, 258)

adecă: „s-au adunat, s-au nemerit vro trei *Bani*, vro trei *Crai*, la oraşul Tesalonica, la cele şapte turnuri de acolo”; şi: „şedea Crăiasa, *Crăiasa Băneasa*, în cele nalte palaturi...”

Dan Basarab, fratele marelui Mircea, trăieşte pînă astăzi în poezia poporană bulgară, mai ales în colinde, sub numele de „Dan-Ban, Dan-Vodă”:

Dane Bane, Dan Voivodo...

(*Sbornik*, V, 12 etc.)

Din cele de mai sus rezultă că înfiinţarea *Băniilor* peste tot se urcă istoriceşte cel puţin la secolul XII, între 1100—1200.

Schafarik, şi alţii după dînsul, pretind a găsi pe *Ban* la croaţi deja în secolul X în βανάς şi βοάνας din Constantin Porfirogenet; dar elementul vocalic în aceste două forme indică învederat pe slavieul *кѡѣ* — în *кѡѣати* „pugnare”, *кѡѣ* „miles”, *кѡѣода* „belli dux”, de unde *кѡѣѣ* = βοάνας, βοάνας este o formaţiune serbească tot aşa de corectă ca *кѡѣѣ* „bellator” de la *кѡѣ* „pugna”. O observaţiune analogă o făcuse deja Diefenbach (*Kuhn's Zeitschr.*, XI, 287): βοάνας, βοάνας, deutet eher auf sl. *v o j a n*, vgl. ngr. βοεβόδος”. Să mai adăogăm pe bohemul *v o i a n* „ostaş”. (Jungmann, v. Wogan). Constantin Porfirogenet dară nu vorbeşte de loc despre *Ban*, deşi de almintrelea *Banul* putea să fi pătruns deja la serbi de pe atunci.

La bizantini, prima menţiune despre *Ban* la serbi ne întîmpină abia în secolul XIII la Cinnam (Matzenauer, *Cizi slova*, p. 104) sub forma μπάνας, singură care corespunde lui *БАНЬ*.

De unde oare vine cuvîntul?

Pentru a-l latiniza cu orice preț, Laurian și Massim (*Gloss.*, 58) pe de o parte explică pe βοεάνος din Constantin Porfirogenet prin b o u a n „avut în turme de b o i“, iar pe de altă parte se acată de glosa lexicografului alexandrin Hesychius din secolul IV: „β ά ν ν α ς, βασιλεύς παρὰ Ἰταλιώταις ὁ δὲ μέγιστος ἄρκων“* Ei uită că: 1. dintr-un latin b o v a n u s trebuia să se facă la români b o u i n, niciodată b o u a n; 2. βοεάνος din Porfirogenet, după cum am constatat-o mai sus, este v o i a n, iar nu *Ban*; 3. „παρὰ Ἰταλιώταις“ la Hesychius însemnează pe grecii din Italia sudică, nicidecum pe latini; 4. între epoca romană și între prima aparițiune istorică a *Banului* este o multiseculară întrerumpere, care nu poate fi nezocotită pentru simplul hatîr al unei etimologii de tot arbitrar.

Ban latin nu este și nu poate fi. E adevărat însă că serbii l-au primit de la români, dar pe o cale cu totul alta.

Cuvintele curat persiane, ca „cioban“ bunăoară, străbăteau în veacul de mijloc în regiunea dunăreană mai cu samă prin mijlocirea celor două mari popoare turanice năvălitoare, pecenegii și cumanii, cari veneau în Carpați după o lungă ședere la coastele Persiei. Un vocabular cumanic din secolul XIV, ajuns din fericire pînă la noi, este plin de persianisme (Kuun, *Codex Cumanicus*, passim). Ei bine, nimic nu poate fi mai persian ca *Ban*: b ā n (= zendicul v a n) „possessor, dominus, vir magnus, illustris“ (Vullers, I, 184). De la persiani b ā n a trecut la toți vecinii lor, turani și neturani.

* „*Banul*, căpetenie a italoților, cel mai mare dregător“ (gr.) (n. ed.).

Aşa la armeni compusul *m a r z* — *b ā n* era titlul capului oştirii (De Lagarde, *Abhandl.*, p. 64). Alanii din Caucaz, cînd au înaintat în Europa împinşi de huni, unul din principii lor se chema „Sangi *b a n u s*” (Jornand.).

Continuitatea teritorială de la Oltenia prin Serbia pînă la Adriatică este invederată. Pe acest spaţiu geograficeşte nentrerupt, pecenegul sau cumanicul *Ban* „Domn” nu putea să călătorească decît plecînd din România, prima staţiune balcanică a pecenegilor şi a cumanilor, astfel că după mine nu este nici o îndoială că oltenii avuseseră pe *Bani* înainte de a-i fi căpătat serbii. Ceva mai mult: gonită prin invaziunea maghiară, ramura românească cea aşezată de veacuri în Panonia, după cum am arătat-o în studiul cel introductiv la volumul de faţă, se revărsase în parte în secolii X—XI tocmai asupra Bosniei şi Dalmaţiei, adică acolo unde ne întîmpină cele mai vechi *Băni*i ale serbilor. De aci rezultă că în acea epocă — o epocă în care o mare parte a României era cuprinsă de pecenegi, astfel că contemporanul Suidas zice: „*Δύξετ, οἱ γὺν Ηχτζιντζίτζι λεγόμενοι*” * — în acea epocă Oltenia avea deja *Bani*, titlul pe care prin românii cei din Panonia ea l-a transmis serbilor.

Pe lângă titlul *Ban*, românii au avut din aceeaşi vechime numele personal *Ban* cu derivatele *Bănilă*, *Bănică*, *Bănău*, *Banceiu*, *Băncilă*, *Banş* etc., despre cari se va vorbi mai la vale.

(III. 2403)

* „Dacii, cei numiţi acum pecenegi” (gr.) (*n. ed.*).

BARBA-COT (STATU-PALMĂ-), s.m.; l. de Myth.; personnage légendaire: vieux nain barbu d'une force épouvantable, habitant le centre de la terre et voyageant monté sur la moitié d'un lièvre boiteux*. Piticii, ca și uriașii, sînt unul din elementele cele mai obișnuite ale basmelor la toate popoarele; dar, începînd de la grecul Pigmeu, Πυγμαῖος, adică omul cît pămîntul, πυμῆ, și pînă la germanul „Däumling“, francezul „Petit Poucet“ și rusul матр-чикъ съ пальчикъ, adică oameni cît degetul, al nostru *S t a t u - p a l m ă - Barba-cot* își are o individualitate a sa foarte caracteristică între toți piticii cei legendari. El se luptă totdeauna singur, fără ajutorul altor pitici, avînd tovarăș nedespărțit, în loc de cal, numai pe „jumătatea de iepure șchiop“; și totuși biruiește fără nici o greutate pe uriașii cei mai înspăimîntători, pe smuncitorii stejarilor și ai stîncelor, pînă ce, în sfîrșit, îl doboară și pe dînsul un Făt-Frumos, care nu este uriaș. În Banat poporul îi zice *S t a t i - c o t* sau *S t a ț i - c o t* (Schott, *Walach. Mährchen*, p. 298); în Ardeal:

Omul cît șchiopul
Cu barba cît colul,
P-un iepure șchiop călare,
Cu căpăstru-ntr-o chiotoare,
Răzemat p-un pai de secară...

(Reteganu, *Povești*, III, 63);

în Bucovina: *Șchiopul cu barba cît c o t* (Sbiera, *Povești*, 80); în Muntenia: *T a r t a -*

* ...Termen mitologic; personaj legendar: pitic bătrîn cu barbă, avînd o forță de temut; locuiește sub pămînt și umblă călare pe o jumătate de iepure șchiop (fr.) (*n. ed.*).

cot; peste Dunăre: Năpalmă-om-două-palmă-i-barbă în Macedonia, Palmă-om-și-barbă-cot în Epir (Papahagi); numele însă cel mai obicinuit este: Statu-palmă-Barba-cot.

Alexandri, *Poes. pop.*, 2, 132: „În poveștile populare există o ființă fantastică ce se numește: Statul-palmă, Barba-cot, adică cu statul înalt de o palmă și cu bărba lungă de un cot. El trăiește sub pământ și umblă călare pe un iepure șchiop“.

C. Negruzzi, *Toderică*: „Pe cînd trăia Statu-palmă-Barba-cot, și în Academia din Podul-Iloaiei da lecții vestiții dascăli Păcală și Pepele...“

I. Creangă, *Povești*, I, p. 224: „Și o dată scoate sfînta Duminecă obrăzariul și sabia lui Statu-palmă-Barba-cot de unde le avea, și dîndu-le lui Harap-Alb, îi zice: ține acestea, că au să-ți fie de mare trebuință...“

Basmul *Sur-cultur* (D. Stăncescu, *Basme*, p. 31): „În vreme ce plîngea el, numai iaca se pomeneste alături cu Tartacot, barbă-d-un cot, călare p-o jumătate de iepure șchiop...“

Armătura lui Barba-cot, după cum se vede de mai sus, variază în legendă: după unii este numai „un pai de secară“; după alții: o sabie și un „obrăzar“, adică „casque à visière“; după alții — precum vom vedea mai jos — un colosal „buzdugan“.

Mersul cel tipic al basmelor cu Barba-cot este următorul: Un Făt-Frumos, numit uneori „Petru Firicel“, alteleori „Tei-legănat“, alteleori „Fiutul oii“ etc., își asociază treptat pe doi sau trei uriași, a căroră grozavă putere se exprimă prin chiar numile

ce le dă poporul: S f a r m ă - p i a t r ă, S t r î m -
b ă - l e m n e, S c u t u r ă - m u n Ț i i, uriași des-
criși de Alexandri într-o admirabilă legendă:

Urlă-n vaiet urieșii!... Amîndoi cuprinși dodată
În vîrtej de nebunie, se fac Dunăre turbată,
Și-n văzduh încep s-arunce, improșcînd ca doi vulcani,
Cei mai groși stejari din codri, cei mai zdraveni bolovani...

Împreună cu acești tovarăși, Făt-Frumos se așează
într-un bunget, de unde în fiecare zi unul pe rînd
rămîne acasă ca să gătească bucate, pe cînd ceilalți
pleacă la vînătoare. Dintîi rămîne uaul din uriași;
dar tocmai cînd bucatele erau gata, iată că se ivește
Barba-cot, îl bate, îl dă jos, mînîncă bucatele fier-
binți pe pieptul invinsului, și pleacă liniștit călare
pe jumătatea cea de iepure schiop. A doua zi, tot
așa o pîtește al doilea uriaș. A treia zi, însă, Făt-
Frumos biruiește pe *Barba-cot* și-l robește, inchi-
zîndu-i barba în despicătura unui copaciu. Piticul
totuși scapă de acolo, smulgînd copaciul din rădă-
cină și ducîndu-l cu sine. Făt-Frumos cu uriașii
îl urmăresc pînă ce dau de groapa prin care *Barba-cot*
întrase sub pămînt, ș-apoi urmează diferitele peripe-
ții petrecute în „humea-neagră“ pînă la „buricul
pămîntului“.

Reproducem aci întregă varianta română trans-
danubiană, culeasă de d. St. Ciometti la Călive-
Badralexi în Macedonia: „Niște uriași răpesc o
fată de împărat și o ascund în nește păduri înspăi-
mîntătoare, unde pasere nu calcă. P a l m ă - o m -
ș i - b a r b ă - c o t a f l ă a c e a s t a d e l a u n i e p u r e p r i e t e n
al său. Iute pune mîna pe buzdugan, care cîntărea
o mic de ocale și mai bine, și iepurele mergînd înainte,
iar el după iepure, ajunge la locuința uriașilor.

Era acolo numai unul din ei, care, cum îl văzu, începu să-și bată joc de dînsul. Amîndoi se luptă, și uriașul e doborît. Cînd cade uriașul, întreaga pădure se clatină, încît al doilea uriaș se repede spre palat ca să vadă ce este pe acolo; dar *P a l m ă-o m-ș i - barbă-cot* îl omoară și pe dînsul. Același lucru se întîmplă și cu al treilea uriaș. Atunci fata de împărat, scăpată din robie, îl ia de bărbat pe pitic, iar iepurele rămîne pe lingă dînșii ca să servească.“

Despărțiți de daco-români în secolul X, macedo-românii, fugînd din Panonia dinaintea invaziunii maghiare, au dus cu dînșii peste Dunăre și pe *Barba-cot* cu *i e p u r e l e*; dar în cursul timpului numai atîta le-a rămas din ingredientele cele fundamentale ale basmului daco-român: restul a fost modificat; ba în unele variante, mai ales acelea din Epir, pe cari le cunoaștem de la d. Papahagi, a dispărut chiar iepurele, iar *Barba-cot* s-a prefăcut într-un pitic binefăcător, un fel de „spiriduș“ din legendele noastre.

Un pitic, cîteodată o pitică de felul lui *Barba-cot*, ne întîmpină nu rareori și-n basmele occidentale, fie franceze, fie italiene sau reto-romane, ba și în cele germane. Așa este, bunăoară, basmul flamand despre „Ucenicul fierar“, în care eroul Jan se asociază cu un uriaș ținînd un pod pe spinare, apoi cu un altul dezlădăcinînd copacii din pămînt, de aci cu alți trei, și se opresc cu toții într-un castel pustiu în adîncul unui codru, gospodărinîd în fiecare zi cîte unul, întocmai ca în basmul românesc. Aci se încep pătaniile uriașilor din partea unui pitic roșu cu o lungă barbă, care însă nu era singur, ci avea în ajutor o mulțime de alți pitici, omoriți la urmă de

cătră eroul poveștii (*Contes flamands*, în *Revue d. trad. popul.*, t. 2, p. 559 sq.).

Este învedereat că basmul românesc și cel flamand, ca și celelalte occidentale cu aceeași antiteză de un pitic față cu mai mulți uriași bătuți de dinsul, aparțin aceleiași ciclu legendar, ciclu care n-a fost clasificat de Hahn între cele patruzeci de tipuri generale de basme (*Griechische Märchen*, I, 45—61); dar trăsurile cele distinctive ale lui *Barba-cot* sînt cu totul altfel, și ele nu ne întîmpină pe deplin în Europa — dacă nu mă înșel — decît numai la vecinii noștri serbi și bulgari. Profesorul Jagić (*Archiv. f. slav. Phil.*, t. 5, p. 27—32) a descris vro șase variante serbești, în cari mai în toate piticul poartă întocmai numele *S t a t u - p a l m ă - Barba-cot*: „der Ellenbart-Spannehoch“. Într-unul din ele tovarășii lui Făt-Frumos sînt anume uriașii „Strimbă-lemne“ și „Sfarmă-piatră“. Apoi învingerea piticului, închiderea lui într-un copaciu și fuga pînă la gaura sub pămînt, se încheie prin urmărire și prin trecerea eroului pe „celalt tărîm“. Aci nu este numai același ciclu, ci chiar același basm. La bulgari, de asemenea, piticul poartă ca și la noi numele cel compus: „Pedia čiliak-lakătŭ brada“, literalmente „om-palmă-barbă-cot“ (*Sbornik*, t. 2, *Narodni umotvorenia*, p. 161). La ceilalți slavi, afară de serbi și bulgari, acest basm — nu zicem „acest ciclu“ — nu s-a constatat pînă acum; și nu știm dacă ceva în felul acesta există la sași sau la unguri, cari ar fi fost în stare de a-l căpăta de la noi.

Este el originar românesc? Dar atunci de unde-l au românii, de vreme ce nu se află la ceilalți neo-latini?

Este el original serbo-bulgăresc? Dar atunci de unde-l au serbo-bulgarii, de vreme ce nu se află la ceilalți slavi?

Un basm aidoma ca cel românesc, și anume ca prototipul cel daco-românesc, nu ca zdruncinată copie macedo-română, se găsește în Caucaz la poporul turanic numit avari, un rest al groaznicilor avari din veacul de mijloc și rude cu pecenegii, urmași ai acelor avari în regiunea Carpaților.

În basmul avar eroul, numit „Ureche-de-urs“, se însoțește cu doi uriași, din care unul smulge paltenii din rădăcină, iar celalt învîrtește o moară pe genuchi. De aci să ascultăm basmul în rezumatul francez de d. Cosquin (*Romania*, 1876, p. 89): „Les trois amis s'établissent dans un endroit qu'ils trouvent convenable et vivent de leur chasse. Les deux compagnons d'Oreille-d'Ours sont successivement, pendant qu'ils apprêtent le repas, garrottés par un petit homme à longue barbe qui arrive chevauchant sur un lièvre boiteux et qui mange toute la viande. Mais l'Oreille-d'Ours empoigne le petit homme et lui emprisonne la barbe dans la fente d'un platane. Le nain s'étant échappé traînant le platane après lui, les compagnons suivent ses traces et parviennent à une ouverture, sur le bord de laquelle le platane a été jeté. Oreille-d'Ours s'y fait descendre...“*

* „Cei trei prieteni poposesc într-un loc pe care-l socot nimerit și trăiesc din vînat. Doi tovarăși de-ai Urechei-de-urs sînt pe rînd, în vreme ce ei își pregătesc de-ale gurii, legați burduf unul de altul de un *pitic cu o barbă lungă care vine călărînd pe un iepure șchiop* și le mănîncă toată carnea. Dar Urechea-de-urs îl înhață și-i închide barba într-o scorbură de

În basmul avar se regăsește pînă și „iepurele schiop“, pe care-l au numai românii, ba încă numai daco-românii, căci macedo-românii, deși au păstrat pe „iepurele“, totuși au uitat că era „șchiop“.

Concluziunea noastră este că pe *Barba-cot* ni l-au lăsat nouă în Dacia lui Traian năvălitorii cei turanici din evul mediu, mai probabil pecenegii; iar de la noi el a trecut apoi românizat la serbi și la bulgari. Zicem „românizat“, și sintem datori a explica această „românizare“.

În basmul turanic nu ne întîmpină de loc noțiunea de *c o t*, pe care o au toți românii, transmițînd-o și slavilor de peste Dunăre. La noi această noțiune figurează în toate numirile cele daco-române și cele macedo-române ale legendarului pitic: *Barba-cot*, „*Stati-c o t*“, „*Tarta-c o t*“ etc. În „*Tarta-c o t*“, compus din „*Tartar*“ și „*cot*“, — „*Tartar*“ = lat., „*Tartaros*“, adică infern, ca în textul bogomilic circa 1550 (*Cuc. d. bătr.*, II, 465): „în focul nestinsu și în vermii neadurmiți și în *t a r t a r u...*“ — în „*Tarta-c o t*“ noțiunea de *c o t* ca termen de măsură n-are nici un înțeles. Lasă că o barbă numai de patru ori mai lungă decît statul nu este ceva destul de iperbolic în sensul iperbolei din basme, care ar cere un plus cel puțin de „șapte“ sau de „nouă“ ori. Noi bănuim dară că acest *c o t* este rezultatul posterior al unei etimologii poporane; și iată cum:

La daci, sau mai bine la traci în genere, cuvîntul *c o t* însemna ceva foarte mic, „un rien, presque platan. Piticul scapă tirînd copacul după el; tovarășii se pun pe urma lui și dau de o deschizătură peste care piticul trîntise platanul. Ureche-de-urs coboară în ea...“ (fr.) (*n. ed.*).

rien". Cu acest sens el s-a conservat la albanezi în locuțiunea adverbială „m b e k o t", „pour rien, en vain"*, care se aude și la macedo-români: „î n c o t u = în deșert, degeaba". Existența vorbeii c o t „très petit" la traci nu este o simplă ipoteză, ci se întărește printr-un vechi text decisiv. În glosariul cuvintelor tracice s-a scăpat pînă acum din vedere un prețios pasagiu din bătrînul Pliniu. Vorbind despre regiunea numită astăzi Dobrogea, el zice (*Hist. Nat.*, IV, 18): „În laturea unde fluviul Istru se varsă în Marea Neagră, T r a c i a posedă cele mai frumoase orașe: Istropolea Milesianilor, Tomi, Callatis numit mai-nainte Acervetis; mai era oarecînd Heraclea și Bizonea cea scufundată sub pămînt; mai este Dionisopolea zisă altădată Crunos, lingă riul Ziras; toată această regiune au ocupat-o sciții cei numiți plugari; orașele lor sînt: Afrodisias, Libistos, Zigere, Borcobe, Eumenia, Partenopolis și Gerania despre care se povestește că existase acolo gîntea Pigmeilor cea gonită de cocori și pe care barbarii o numesc C a t t u z i": „Pygmaeorum gens fuisse proditur, C a t t u z o s Barbari vocant".

Pe pitici dară barbarii din Tracia în epoca lui Pliniu Naturalistul îi numeau c a t t u z i.

În acest cuvînt, finalul -z este sufixul diminutival albanez -z (de ex.: pak „puțin" — pakăză „puțintel", doră „mină" — dorăză „minuță etc.), pe care de la daci l-au moștenit și românii, mai păstrîndu-l într-un număr de cuvinte, bunăoară: pupăză,

* „...pe nimic, degeaba" (fr.) (*n. ed.*).

coacază, spetează, cinteză, spînz, mînz și altele, unde sufixul tracic *z* s-a acățat și la unele tulpine latine: pupăză = upupa + ză, spetează = spat-ha + ză etc.

În acest chip plinianul *c a t t u z* se descompune în *c a t t u* + *z*, în care *c a t t u* însemnează ceva mic, iar sufixul *-z* îl mai deminutivează, întocmai ca în „mititel“ din „mic“ sau „mărunțel“ din „mărunt“. Prin urmare, albanezul *k o t* în *m b e k o t* „pour rien, en vain“ se urcă la vechiul tracic *c a t t u* „pitic“.

Tracicul *c a t t u* „pitic“ se confirmă nu numai prin derivatul albanez, dar și prin paralelurile eranice, anume: zendicul *k u t a k a* și afganicul *k ō t ā h* „petit“ (Justi, *Hb. d. Zendspr.*, 83), astfel că cuvîntul ni se prezintă cu o genealogie lingvistică ramificată:

Finalul *-aka* în forma zendică este un sufix deminutival, ca și finalul *-za* în forma cea tracică.

Concordanța vocalei labiale *u(o)* în toate formele eranice și în forma albaneză ne face a bănuî că tot vocala labială cată să fi fost și în forma tracică, și prin urmare în textul lui Pliniu ar trebui citit *C u t t a z o s* (= *C u t a z o s*) în loc de „Cattuzos“.

Înainte de secolul X, atunci cînd primiseră de la avari sau de la pecenegi basmul cel turanic, românii cată să fi avut încă pe acel dacic *c o t* cu sensul de „pitic“, care însă la noi nu putea să nu se cioc-

nească foneticeste cu latinul *c o t = c u b i t u m*, și de aceea, printr-o asociațiune de idei foarte obi-cinuită în așa-numita etimologie poporană, iată că din *c o t c u b a r b ă*, adecă „nain barbu“, se născuse *Barba-cot*, adecă „barbe d'une aune“; s-a amplificat apoi printr-o altă asociațiune de idei în *S t a t u - p a l m ă - Barba-cot*; și-n sfârșit, astfel pe deplin românizat a trecut la serbi și la bulgari.

Prin amestecul anticului element lingvistic dacic cu medievalul element legendar turanic, ambele cimentate printr-o etimologie poporană curat la-tină: „Status-palma-barba-cubitus“, *Barba-cot* este una din figurile cele mai interesante în mitologia poporană română.

(III, 2488)

BARZĂ (plur. *barze* și *berze*), s.f.; t. de Zool.: *Ardea ciconia*, cigogne. Pasere călătoare, mare, cu ciocul și picioare foarte lungi, penă albe pe corp, de același gen cu *c o c o r u l* sau *g r u i a*. Afară de Muntenia și Banat, pe aiuri se zice mai mult *s t î r e* sau *c o c o s t î r e*.

Berzele la apropiarea toamnei pleacă de la noi spre țări mai calde și se întorc cătră primăvară.

„Despre cocori și *berze* când se întorc în țară pe la martie, e un semn că nu mai ninge“ (I. Georgescu, Dolj, c. Bodăiești).

„La 1 martie sau mărțișor, oamenii leagă copiilor la gît ațe roșii cu alb și cu bani; copiii le păstrează pînă vin *barzele*, și atunci zic: n-ați negrețele și dă-mi albețele“ (G. Eftușescu, Dobrogea, Constanța, c. Ciobanu).

În unele locuri românii cred că în călătoriile sale *barza* servește pe neștiute drept cal pentru șiretul e u c.

„Poporul zice că cucul pleacă peste mări și se-ntoarce în țară la primăvară șezind pe spatele *berzei*, care astfel îl transportează“ (D. Vasilescu, Dolj, c. Scaca-de-Pădure).

La vechii romani *barza* era privită ca un fel de pasere sfântă, „avis pia et benigna“ (Nemnich). La români ea se bucură pretutindeni de aceeași socotință.

Alexandri, *Poes. pop.*, 2, p. 13: „Unii șerpi însă au privilegiul de a fi respectați, de pildă acei de casă. Ei, ca și *barzele* de pe coperișul casei, și ca rindunelele de sub streășină, sînt oaspeți neatinși...”

Din legendele și credințele populare despre *barză*, adunate de S.F. Marian (*Ornitologia populară*, II, 310 sqq.), sînt mai însemnate următoarele:

1. *Barza* fusese dintru-ntîi un om, căruia Domnul Hristos îi dedese un sac legat, plin de șerpi, broaște și alte jigănii, pentru ca să-l arunce în mare și astfel să nu mai fie asemeni jivine pe uscat; omul însă a dezlegat sacul, lăsînd să se împrăstie jigănii pe pămînt; atunci D-zeu l-a prefăcut pe el în *barză*: „vei umbla prin toate bahnenele și păraiele pînă ce vei aduna iarăși la un loc în sac pre toate jigăniile cărora le-ai dat drumul“. Sacul este gușa cea mare la grumaz pe care o are *barza*.

2. *Barza* este „împărat peste toate broaștele din lume“.

3. *Barza* fusese oarecînd om, dar o babă vrăjitoare l-a prefăcut „într-o pasere cu picioare mari și cu gîtul lung“.

4. *Barza* n-are coadă, adevă este bearcă, fiindcă mersese să aducă lui Făt-Frumos „apă-vie“ și „apă moartă“, cari nu se află decît numai „între munții ce se bat în capete“, și acolo vîrfurile munților izbindu-se tocmai cînd *barza* izbutise să scape, îi apucară coada.

5. Dacă cineva supără o *barză*, furîndu-i ouă sau omorîndu-i puii, ea își răzbună aducînd în plisc un tăciune și aprinzînd casa aceluia om.

6. *Barza* fiind din fire foarte recunoscătoare, „în tot anul, după ce și-a scos puii, aruncă pe unul jos stăpînului de casă în semn de mulțămîtă pentru că a lăsat-o să-și facă cuibul pe casa acestuia și pentru că, prin tot timpul cît a stat aice, nu i s-a întîmplat nici o neplăcere din partea căsașilor“.

7. Cînd *barza* „își acopere puii, e un semn că în scurt are să ploaie“.

8. Dacă cineva impușcă o *barză*, „trebuie să pățească rău: ori că-i înlemnește vreun picior, ori că i se-ntîmplă altă nenorocire, căci e păcat a omori o pasere care nu face oamenilor nimic rău, ci din contra, numai bine“.

Mersul *barzei* fiind foarte falnic, de aci proverbul:

S-a-nfoiat ca varza
Și s-a-ngîmfat ca *barza*.

(Pann. I, 161)

O aluziune la firea cea răzbunătoare a *barzei* ne întîmpină în balada *Iorgovan*:

Alții ziceau ca să-l arză,
Ochii doar să-i ia o *barză*
Și să-i duc-acas' la el,
La`copilu-i mititel...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 560)

Ghicitoarea despre „Buric“:

Cuibul *berzei*
În mijlocul bălții...

(*Ibid.*, 218)

Pliscul *barzei* se numește *c i o c* și mai ales *c l o b a n ț*.

Delavrancea, *Vis și viață*, p. 137: „În sfârșit ajunseră la pădure; și de cum ajunseră, le clănțăniră dinții așa de tare, că parcă cu toții ar fi avut *c i o c u r i* de *barză*...”

S.F. Marian, *Ornit. pop.*, II, 330: „luind un tăciune aprins în *c l o b a n ț*...”

Sonul pe care-l produce *barza* cu *c l o b a n ț u l* ei a dat naștere la mai mulți verbi onomatopeici:

„*Barza t o c ă n e*, cocorul curuește“ (C. Ionescu, Ialomița, c. Borănești).

„*Barza p ă c ă n e ș t e*“ (G. Poppescu, Ialomița, c. Broșteni).

„*Barza t o a c ă* sau *t o c ă n e ș t e*“ (A. Bărbulescu, Ialomița, c. Pribegi).

„*Berzele c l ă p ă e s c* sau *t o a c ă*“ (I. Mănescu, Ialomița, c. Mărculești).

„*Barza c l ă m p ă n e ș t e*“ (G. Basoc, Tecuci, c. Homocea).

„*Barza c l ă p ă n e ș t e*“ (I. Burghelca, Tutova, c. Ivești; I. Chirică, Tutova, c. Cîrjeoani).

Toți acești verbi izvorăsc din onomatopeele *t o c*, *p o c* și *c l a p*.

Poporul deosebește două varietăți de *barză*: „*barza albă* și *barza grivă*, adică cea cu aripele negre“ (D. Damian, Rîmnic-Sărat, c. Bălăceanu).

Deși termenul *barză*, întrucît știm noi, se aplică numai la „cigogne“, totuși el ne întîmpină cu sensul de „pelican“ în Biblia Șerban-vodă, 1688, Levit. XI, 17—18:

...și stîrcul și
porfirionu și *barza* și
lebăda...

...et ibin et por-
phyriouem et pelica-
nem et cygnum...

Ibid., Deuter. XIV, 18:

...și *barza* și șoimul și
cite-i samănă lui...

...et pelicanem et
charadriouem et similia ei..

De unde oare vine cuvîntul *barză*?

Etimologia propusă de Cihac (II, 10), care identifică *barza* cu polonul *bag* „cigogne noire“ și totodată cu rusul *buzanŭ*, nu e serioasă. Tot atît de puțin serioasă din punctul de vedere fonetic este ecuațiunea *barză* = *bălțată* la Laurian-Massim (Gloss., 66). Eu însumi am avut succesiv asupra acestui cuvînt două ipoteze.

Iată prima părere pe care am emis-o în *Istoria critică* (ed. din 1873, p. 308): „Dintre cele trei păseri pe cari Linné le confunda într-un singur grup: ciconia, ardea și grus, prima este cea mai albă. Genul ciconia se subdivide la rîndul său în trei specii, din cari iarăși mai albă decît toate este cea vulgară, numită de românii din Muntenia: *barză*. În istoria naturală această specie se cheamă: ciconia albă, *cigogne blanche*. Elenii îi ziceau πέλκρυος, în care lesne se recunoaște de asemenea constitutivul ἄργός, alb. Astfel albă a fost totdeauna trăsura exterioară cea mai caracteristică a *barzei* printre celelalte păseri de cari ea se apropie prin configurațiune. Însuși ter-

minul *barză* cată să exprime dară ideea de ceva alb. Ei bine, îi veți căuta în deșert această derivațiune în toate limbile de sub soare. Veți afla numai și numai albanește: *b a r d* «blanc». Pretinde-va Rösler că românii au adus *barza* din Epir? Din norocire pentru noi, albanește *b a r d* are exclusivamente înțelesul adjectival de alb, iar la *barză* se zice «lelek», încît este evident că românii nu aveau ce să imprumute de acolo, ci trebuiau s-o găsească într-o altă limbă, în care era și *b a r d* = = albus și *barză* = ciconia, astfel că, lăsînd la o parte pe cel întîi, ei și-au apropiat numai pe derivatul său. Tot așa, bunăoară, părinții noștri au luat în timpii moderni de la slavi vorba «pagubă» fără să ia totodată și radicala «gubiti»; dacă însă limba slavică nu și-ar fi format «paguba» din «gubiti» după cum albanezii nu și-au format *barză* din *b a r d*, puteau oare să fi luat românii ceea ce nu exista?...“

A doua părere despre *barză* eu am expus-o la 1878 în *Cucente den bătrâni*, t. I, p. 269. Iată-o:

„Are afiliațiuni sigure numai cu limbile celtice. În unele dialecte franceze o varietate de *barză* (ardea garzetta, Buschreihier) se cheamă pînă astăzi *b a r d e t*, deminutiv dintr-un *bard* — *barză*. Despre vechii gali, Turnebiu (Diefenbach, *Origines*, p. 241, cfr. *Kuhn's Beitr.*, V, 446) ne spune că la dinșii cîntăreții se numeau *b a r d i*, iar ciocîrlia *b a r d a* ea sau *b a r d a l a*. Să nu uităm că și numele latin al *barzei*: ciconia, în dialectul prenestin conia, înseamnă de asemenea «cîntătoare», de la radicala «can» (Corssen, *Ausspr.*, 2, II, 248). Să mai amintim că la celti cuvîntul *b a r d* prezintă o formă armoricană

asibilată *b â r z* (Belloguet, *Gloss. gaulois*, 111), deşi această tranziţiune, negreşit, este independentă de cea românească. Oare nu cumva dintr-un celtic *b a r z a* se va fi născut actualul spaniol *g a r z a* (portugez *g a r ç a*) «*barză*», pătruns apoi şi-n Italia? Cît pentru trecerea iniţialului *b* în *g* la spanioli, a se alătura: span. *gurò* din franc. *bourreau*, span. *gorracho* = *borracho* din lat. *ebriacus*."

Prima din cele două ipoteze ale mele a fost adoptată de Hugo Schuchardt (*Ueb. Hasden's altrumän.*, *Texte*, p. XXIII), care însă, în acelaşi timp, sugerează o foarte ingenioasă idee, şi anume: nu cumva la naşterea românului *barză* şi a spaniolului *g a r z a* va fi concurs într-un mod oarecare sinonimul latin *a r d e a*: „Dennoch liesse sich das süd-romanische und das ostromanische Wort zusammenbringen, wenn man von lat. *a r d e a* ausginge, worauf dort *g a r z* (in *g a r z o n e*, vgl. franz. *g a r ç e*) eingewirkt haben würde, hier ein alleinheimisches Wort *b a r d*"*.

Să supunem procesul unei noi cercetări, utilizînd neşte materialuri pe cari nu le cunoscăm nici la 1873, nici la 1878.

În Oltenia şi-n Banat, adecă în chiar cuibul naţionalităţii române, s-a păstrat pînă astăzi o formă neasibilată : *b a r d*, foneticeşte mai veche decît *barză*.

* „Totuşi se poate stabili o apropiere între cuvîntul sud-romanic şi cel romanic din est dacă pornim de la lat. *ardea*; pe primul şi-ar fi pus pecetea *garz* (în *garzone*, cf. francezul *garce*), pe cel de-al doilea termenul autohton *bard* (germ.) (*n. ed.*).

„Cucostireii pe la noi se zice *bard o ş i*, la singular *bard o ş*“ (Banat, c. Jupalnic lângă Orşova).

„Pe la noi *barzei* îi zice *bard ă ş*, de ex.: văzurăm *bard ă ş i i*; era numai *bard ă ş i*“ (preot R. Popescu, Mehedinţi, c. Isverna).

Fie dară celtic ca în a doua a mea ipoteză, fie tracic ca în cea dintâi, *barză*, adecă *bard ă*, este la noi un element lexic ante-latin, primit de la daci, cari la rîndul lor puteau să-l fi moştenit de la traci, sau să-l fi împrumutat de la celţi, una din două.

Găsind pe acest *bard ă* în Dacia ca termen autohton, „*alteinheimisches Wort*“, după expresiunea lui Schuchardt, legionarii romani n-au uitat totuşi pe străbunul latin *ardea*, din care fonetica românească trebuia să facă *arză*.

De aci ambii sinonimi înriurind unul pe altul, prin fuziunea *bard ă* + *arză* s-a născut actualul *barză*.

Ceea ce confirmă din punctul de vedere semasiologic această etimologie, datorită luminoasei observaţiuni a lui Schuchardt, este că celalt nume românesc al *barzei*: *cocostire* s-a născut şi el prin fuziunea a doi sinonimi: *cocor* şi *stîre*.

Deci:

barză = *bard* + *ardea*; *cocostire* = *cocor* + *stîre*.

Barza a dat limbei noastre istorice cîteva interesante derivate:

1. Numele personal *Barze* sau *Bérze* şi *Barzu*.

Într-un crisov de la Ștefan cel Mare din 1502 (Cond. Mss. Asachi, t. 2, f. 24, în Arh. Stat. din Buc.) se vorbește despre boierul Bérzia (Бѣрзіа).

Crisov de la Miron-vodă Barnovski din 1629 (Cond. Mss. Asachi, f. 92): „Gheorghie ficiorul Zbiarăi nepotul Barzului...”

Zapis muntenesc din 1649 (Doc. rom., I, nr. 244, în Arh. Stat. din Buc.): „locurile anume, la părul lu Barzu 2 locure...”

2. Numele personal Barzotă, cu același sufix *-otă* ca în „Calotă“, „Albotă“, „Bòotă“, „Căpotă“, „Arnotă“, „Bașotă“, „Balotă“ etc., de unde apoi topicul Bărzotenii, vechi sat în Vilcea a mănăstirii Hurezu (Condica Mss. a Hurezului, în Arh. Stat. din Buc., t. 56, 59, 62 etc.); de asemenea două piraie în Tutova: Bîrzoța și Bîrzoșel (Condrea, *Dict. geogr. al Tutovei*, p. 21).

3. Numele local compus Bărzogîrlă = *Barză* + *gîrlă*, analog cu numele local compus „Ciorogîrlă = Cioară + gîrlă“: Bărzogîrlă, o localitate peste Olt menționată în actele mănăstirii Tismana (Doc. rom., I, în Arh. Stat. din Buc., n-rele 54, 55).

4. Într-o hotărnicie din 1764 (Cond. Mss. a mănăstirii Snagov, în Arh. Stat. din Buc., f. 44 a): „piscul *barzei*“, unde este de observat genitivul cu *-a-* în loc de: *berzei*.

(III, 2522)

BASARABĂ, articulat **BASARABA** (plur. *Băsărăbești*, modern *Basarabi*), n. pr. pers. m.; 1. nom ancien général de la caste nobiliaire dans la

Petite-Valachie; 2. nom spécial de l'ancienne dynastie princière en Valachie.*

Basarabă este cuvîntul cel mai important din întreaga limbă istorică a românilor.

Dacă ne va fi dat a lămuri cu deplinătate:

cine au fost *Basarabii*?

de unde?

de cînd?

o întinsă lumină se va răspîndi asupra perioadei celei mai lungi și totodată celei mai întunecoase din trecutul naționalității române.

I. BASARABII N-AU FOST O FAMILIE, CI O CASTĂ

Cantemir zicea că pe timpul său nu mai existau de mult *Basarabii* (*Gesch. d. osm. Reichs*, 608).

Cantemir greșește.

În adevăr, contimpuranul său Constantin Brâncoveanu nu era *Basarabă* în linia bărbătească, măcar că, după expresiunea cronicarului: „și-au pus nume de domnie Constantin *Basarabă-vodă*“ (Nic. Costin), măcar că pe medalia sa gravează cu litere mari: CONSTANTINUS BASSARABA, măcar că injurătura trivială muntenească cu „*Basaraba* tatei“ sau „*Basaraba* mamei“ pare a se referi la dînsul, și măcar că sub acest nume se memorează

* 1. vechi nume folosit pentru boierii din Oltenia; 2. nume special dat vechii dinastii domnitoare din Țara Românească (Fr.) (n. ed.).

el pînă astăzi în jocul copilăresc „Halea-malea“ din Moldova:

- De-a halea-malea!
- Încotro ți-i calea?
- Deschide porți!
- A cui porți?
- A lui *Basarabă*.
- Ce-i dai vamă?
- Un cățel
- Ș-un purcel
- Și pe N. de-un picior...

(Th. Stamati, *Alexandria*, 109)

în unele varianturi chiar cu numele de botez: „Costea *Basarabă*“ (G.D. Teodorescu, *Poesii pop.*, p. 197). Tot așa de puțin *Basarabă* era celalt contimpuran al lui Cantemir, Șerban Cantacuzin, măcar că își da numele de: **Іоанн Шербанъ Кантакюзно Басаракъ**. Și mai puțin *Basarabă* este astăzi o ramură a Bibeștilor, măcar că-și croiește o fantastică genealogie tocmai de la Radu-Negru în ridicula carte a contelui Amédée de Foras: *Notice historique et généalogique sur les Princes Bassaraba!* Prin urmare, se poate zice că pe timpul lui Cantemir nu mai existau urmași recunoscuți din acea ramură a *Basarabilor* care, începînd de la Mircea cel Mare și de la frate-său Dan, își monopolizase, fie ca „Dănești“, fie ca „Drăculești“, tronul Munteniei; dar a zice că nu mai există **n e a m u l B ă s ă r ă b e ș t i l o r** e fals, fiindcă acel neam cuprîndea nu o singură, ci o mulțime de ramuri, unele rămase în ființă pînă astăzi.

În secolul XVI, numai dintre *Basarabi* se numeau Marii Bani ai Craiovei, căci numai *Basarabii*

aveau dreptul ereditar la Bănie, ca unii ce erau Banoveți, Bani creditari, Bani „de moșie“, după cum ne-o spune lămurit pe la 1530 biograful contemporan al patriarhului Nifon (ed. Erbiceanu, p. 60): „un neam carele era mai alesu și mai temătoriu de Dumnezeu, căruia era numele de moșie Banoveți, adică *Băsărăbeștii*“. Așadară Buzăștii, bunăoară, pogoritori din Marele Ban Vlad de pe la 1535, erau *Basarabi*; de asemenea *Basarabi* sint Crețuleștii, pogoritori din Marele Ban Dobromir de pe la 1565. Chiar Mihnea Turcitul, cînd numise pe la 1568 Mare Ban al Craiovei pe Grecul Iane (Venelin, p. 225), putea să pretexteze nu fără temei că numește pe unul din Băsărăbești, căci acel Iane își măritase pe soru-sa după Petrașcu cel Bun și era unchi al fiilor acestuia (cfr. Walther, în Papiu, *Tesaur*, I, p. 9: „matris frater gente Graecus, qui et ipse antea dicto Bahni officio functus erat“*), deci nu un om străin neamului Banoveților. Cel dintîi nepotul de soră al aceluia Iane, Mihai Viteazul, făcînd Mari Bani pe grecul Manta și pe serbul George Raț, îndrăznise a nesocoti pe deplin datina de a da Bănia Craiovei totdeauna pe mina *Basarabilor*. În acest chip, orice familie ce astăzi va putea dovedi prin acte autentice, ca Buzăștii sau Crețuleștii, cum că străbunul ei fusese Mare Ban al Craiovei înainte de anul 1600, este o familie din „neamul Băsărăbeșc“.

Alte ramure de *Basarabi* erau așezate de veacuri în Transilvania, anume în țara Hațegului. La 1398 un „*Bassarabe*“ este acolo chinez la Riușor (Fejér,

* „....fratele mamei, grec de neam, care el însuși fusese dregător, numindu-se Ban“ (lat.) (*n. ed.*).

Cod. dipl. Hung., X, 8, p. 447; cfr. *ib.*, XI, p. 504). În colecțiunile documentale ale lui Kemény, păstrate în Biblioteca Universității din Cluj, eu am găsit sub anul 1592 la marginea hațegână a Banatului pe nobilul „Franciscus *Bazaraba* de Karansebes” (Kemény, *Cod. dipl.*, Mss. literalium instrumentor., t. VI, p. 111—118), iar la 1686, chiar pe timpul lui Cantemir, în orașul Hunyad trăia nobilul „Stephanus *Bazzarabai*” (Kemény, *Regesta Mss. archivorum*, t. II, p. 263). Tot acolo, un sat pînă astăzi se cheamă *Basarabeasa* (Windisch, *Geogr. d. Siebenb.*, 138), și forma femeiască *Basarabeasă*, analoagă cu „băneasă”, „vorniceasă” etc., este foarte remarcabilă prin aceea că presupune numele *Basarabă* a fi ca o demnitate sau un rang, pe cînd femininul de la numi proprii de familie se formează obicînit prin -*oaie*: Bălșoaie, Sturzoaie etc. După datele oficiale adunate de cavalerul de Pușcariu (*Familiele române*, p. 49—50), pînă astăzi există două familii nobile române *Basaraba* în Hațeg, una în comuna Peșteana, cealaltă în comuna Cornesti.

În fine, nu mult înainte de Cantemir, la 1649, în oștirea căzăcească, printre o mulțime de români cari își făceau acolo totdeauna ca un fel de școală militară și uneori ajungeau polcovnici sau hatmani, serveau cînei *Basarabi*, fie din Muntenia, fie din Hațeg (*Рекра-всего-войска-запорожскаго*, ed. Bodianski, Moscva, 1875, p. 73, 142, 148, 187, 208), și anume: Sava *Basarab* în regimentul de Kaniew și Marcu *Basaraba* în regimentul de Kalnița; apoi Vasile *Basarabo*i în regimentul de Umani și Ion *Basarab*ei în același regiment, a căroră formă nomi-

nală cu *-oi* și *-ei* nu este decît maghiarizatul *Bazzarabai* de mai sus, cu finalul *-i* nobilitar; în sfîrșit, Teodor *Basarabenco* în regimentul de Kiev. Se știe că rutenii acălau pe atunci sufixul deminutival *-enco* la numele unui tinăr care trăia pe lîngă tată-său sau o rudă mai mare, așa că *Basarabenco* presupune pe un bătrîn *Basarabă* venit la căzaci o dată cu tinărul.

În scurt, crengile „neamului Băsărăbesc” erau foarte întinse în afară din dinastia propriu-zisă: nu era o familie, ci o colectivitate de familii cu tradițiuni comune, un fel de castă care-și avea cuibul în Oltenia și în Hațeg, nu mai departe, adecă cuprindea Dacia lui Traian în sensul cel restrîns al cuvîntului, acea Dacie unde se petrecuse lupta între Traian și Decebal și unde s-au păstrat monumente din epoca cuceririi romane. Din acest cuib oltenese și circum-oltenese, unii *Basarabi* în cursul timpului emigrau în diferite direcțiuni, dar tulpina lor rămînea curat oltenească. Într-un alt loc (*Ist. crit.*, I, 83 sqq.), eu am dovedit că dinastia Mușăteștilor din Moldova a fost și ea o ramură a *Basarabilor*, un fapt pe care astăzi nu-l mai contestă nimenea. Poate să fi fost tot *Basarabi* și Asanii, dar aceasta nu ne interesează deocamdată.

Dacă *Basarabii* ar fi fost numai o familie, iar nu o întreagă clasă predominantă, atunci Oltenia și Țara Românească n-ar fi căpătat numele „Țării *Basarabilor*”, pe care l-a purtat deja în secolul XIII. Sub anul 1259, vorbind despre o invaziune a mongolilor spre Carpați, cronicarul polon contimpuran zice: „MCCCLIX. Thartari subiugatis B e s s a r e b e n i s” (Sommersberg, *Siles. rer. script.*, II, 82;

cfr. Ossolinski, Vincent Kadlubek, ed. Linde, 622). În *Istoria critică* (ed. 2, p. 62 sqq.) sînt grupate mai multe texturi din secolii XIV și XV în cari Țara Românească e numită „a *Basarabilor*“ sau *Basarabie*: țarul serbese Ștefan Dușan (1330—1356), papa Gregoriu XI (1370—1378), împăratul Sigismund (1366—1437), regele Vladislav Jagello (1350—1434), analistul Dlugosz (1415—1480), analistul Miechowski (1450—1523), analistul Thurocz (1450—1490) etc. Astăzi se mai pot adăuga alte fîntine de prin documente publicate mai încoace (Ulianitzki, *Матеріалы для исторіи*, Moseva, 1887). Așa la 1429 marele duce litvan Vitold, vorbind despre cetele dintre munteni și moldoveni, zice: „differencias pro quibus inter *Bessarabitas* et Moldwanos oriuntur quesciones“*, iar la 1430 ambasadorii poloni vorbesc despre: „woywoda Dan *Bessarabie*, adunatis sibi exercitibus! gencium *Bessarabicorum*...“**. Însuși Mircea cel Mare, la 1403, în două acte de alianță cu regele Vladislav își dă titlul de: „mare voievod și domn autocrat a toată țara basarabescă“. E nu mai puțin caracteristic că domnii Moldovei, cu Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare în frunte, numeau și ei Țara Românească *Basarabie*, sau și mai bine o numeau cu pluralul: *Basarabi*, ca și cînd ar fi fost *Basarabi* toți locuitorii.

O cauză foarte curioasă a concurs a face ca numărul cel mare al *Basarabilor* să fie așa-zicînd învăluit,

* „...diferendele pentru care s-au certat între ei Basarabii și Moldovenii“ (lat.) (n. ed.).

** „...voievodul Dan Basarab, adunîndu-și oștiri din neamul Basarabilor...“ (lat.) (n. ed.).

începînd chiar din secolul XIV. Se pare că era un obicei ca în fiecare familie din acest neam numai unul din frați sau veri să poarte numele *Basarabă*, și încă să-l poarte în locul numelui său de botez. Acest obicei se învederează mai întîi la *Basarabii* din Hațeg, cari apar în istorie în secolul XIV și — după cum am văzut mai sus — există acolo pînă astăzi. În secolii XIV și XV ei stăpîneau, între altele, în însușire de „chinezi“, satul Rîușor. Actul din 1398 numește trei frați: „honestos viros Janustinum et fratres suos B a s s a r a b e et Custe Knesios de Riusor“, și mai jos: „saepedicti Knesi Janustinus, B e s s a r a b e et Gusta“* (Fejér, *Cod. dipl. Hung.*, X, 8, 447—8); numai fratele al doilea poartă numele de *Basarabă*, fără nici o indicațiune a numelui de botez. Actul din 1435 constată că chinezii de atunci din Rîușor, Costa, Stanciul și Voleul popă, au trădat Ungaria trecînd în Moldova, și transmite chineziatul în partea „Nobilium Michaelis et B a z a r a d ac Joannis filiorum quondam Joannis de dicta Ryusor“** (Fejér, XI, 504) Toți cei menționați, trei fugiți și trei rămași, erau din aceeași familie chinezială a *Basarabilor* din Rîușor, frați și veri; totuși numai unul din șase se numește *Basarabă*, și iarăși un frate al doilea, al cărui nume de botez ne rămîne necunoscut. Fără îndoială, avem dinaintea noastră un obicei; un obicei pe care întrucîtva îl putem urmări în aceeași epocă și la *Basarabii* din Țara Românească.

* „...trei bărbați de neam, Janustin și frații lui, Basarabă și Costa, cneji din Rîușor“ . . . „numiți adesea chinezi: Janustin, Basarabă și Costa“ (lat.) (*n. ed.*).

** „...nobililor Mihael și *Bazarad* și fiilor lui Ioan, cel numit odinioară Ioan din Rîușor“ (lat.) (*n. ed.*).

După moartea primului Dan-vodă la 1386, apucînd tronul fratele său Mircea cel Mare, se pregătise pentru viitor o crîncenă luptă între cele două crengi domnești; o luptă care s-a trăgănat pînă departe în secolul XVI. O creangă numită „Drăculești“, după numele lui Vlad Dracul, fiu al lui Mircea și tată al lui Tepeș, se credea în drept a domni prin faptele adevărat eroice ale membrilor săi; posteritatea însă a lui Dan sau „Dăneștii“, de cîte ori izbuteau pe o clipă a apuca domnia, pretindeau că dîșii singuri se pot numi *Basarabi*. Primii doi „Dănești“, Dan I și fiul său Vladislav, se mulțumeau cu numile lor de botez (*Arch. ist.*, I, 1, p. 19, 73, 142). Dar iată că fiul acestui Vladislav nu se mai știe ce nume de botez va fi avut, căci el se întitulează: „tînărul *Basaraba* voevoda fiul bunului *Basaraba* voevoda“, ca și cînd *Basarabi* ar fi fost numai el și tatăl său (Venelin, p. 111, 121). La 1476 domnește fiul lui Dan II, dîndu-și numele tot așa: „*Basaraba* voevoda“ (*Ibid.*, p. 118). Cel mai celebru dintre „Dănești“ a fost artistul Neagoe. Și el, de asemenea, din dată ce ajunge domn la 1512, nu vrea să mai știe de numele său de botez „Neagoe“, ci începe a se scrie pretutindenea: „*Basaraba* voevoda fiiul pré-bunului *Basaraba* voevoda“ (*Ib.*, 137 etc.). Fenomenul este cam același ca și la *Basarabii* din Hațeg; ba este chiar același, dacă vom judeca după crîsoful lui Dan II din 1428, în care „sînt numiți, ca fii ai domnitorului, Danciul și *Basaraba*“ (Odobescu, *Scrieri*, I, 393), adică este *Basarabă* numai fiul al doilea, întocmai ca în Hațeg.

În Țara Românească, urmările acestui fenomen au fost mult mai însemnate de cum puteau ele să fie în Hațeg. Din dată ce stăpînul țării monopoliza

numele *Basaraba*, boierii din „neamul Bășărabesc” erau siliți a lua alte porecle, din cauza cărora cu timpul li se uita originea și putea să se pară că *Basarabii* cei foarte mulți de altădată s-au stins aproape cu totul. Era și mai rău cînd veneau la putere „Drăculeștii”: atunci oricine și-ar fi zis *Basarabă* era expus a fi privit ca din ramura cea vrăjmașă a „Dăneștilor”. Astfel s-a întîmplat că în secolul XVII căutai pe adevărații *Basarabi* și nu-i mai găseai, căci *Basarabii* — după cum observă foarte bine patriarhul constantinopolitan Dositei în prefața la Biblia din 1688: „cîndu era boiari, pentru zavistiia stăpînitorilor celor tirani să chema cu altu nume”.

Obiceiul de a rezerva numele de *Basarabă* unuia dintre frați sau veri în fiecare din cele multe familii de *Basarabi*, obicei surprins de noi în Hațeg și în Țara Românească deopotrivă, a avut drept efect treptata imputîinare aparentă a *Basarabilor*: dar acest obicei fusese el însuși la început efectul unei cauze. Și care cauză? Nu putea să fi fost alta decît tocmai acea mulțime a *Basarabilor*, care făcea ca toți locuitorii din Țara Românească să ajungă a fi priviți de către străini ca „Bassarabeni”, „Bassarabîlăe”, „Bassarabiei”, ba la moldoveni chiar ca *Basarabi*. Fiînd prea mulți, *Basarabii* au căutat un mijloc de a nu se confunda cu poporul, și acel mijloc l-au găsit în obiceiul de mai sus, care era un fel de majorat sau mai bine de minorat nominal: o concentrare nu de avere, ci de poreclă.

Aci este locul de a vindeca un text pe care rău l-au îmbolnăvit unii istorici ai noștri, deși în fond el este tot ce poate fi mai sănătos. Vestitul împărat serbesc Ștefan Dușan, vorbind despre coalițiunea

tuturor popoarelor învecinate cari năvăliseră asupra tatălui său Ștefan Milutin, numește între dușmani: „Александра цара Българиямъ и Басарабъ Иванка таста Александра цара сумегъ жакѣцихъ Чръныхъ Татаръ и господство сашко и прачинхъ скиннимъ господа“, adică: „Alexandru țarul bulgarilor, și Ivenco *Basaraba* socrul țarului Alexandru al învecinaților negri-tătari, și domnia săsească și alți domni eu dinșii“. În paleografia cirilică lesne confundându-se grupul *ca* cu grupul *ш*, fiindcă în acesta din urmă *i* este legat cu *a* printr-o liniuță care-l aseamănă cu cirilicul *s*, în loc de „господство сашко“, editorul Novaković (*Zakonik*, 1870, p. XXIII) citise „господство шашко“, ca și cum ar fi vorba despre *I a ș i i* din Moldova sau cine mai știe despre ce, pe cînd sînt în joc numai *s a ș i i* din Transilvania, „dominium Saxonum“, *сашки* fiind în vechea serbească un adjectiv de la *сакъ*, de ex.: „сашкимъ пѣтімъ = viâ Saxonum“ (Daničić, *Rječnik*, III, 81). Această alianță a sașilor cu bulgarii contra serbilor merită a fi urmărită în fîntinele istorice săsești; în orice caz, ea este un fapt. Mergem mai departe. Pe „Ivenco *Basarabă*“ istoricii l-au prefăcut în domn al Țării Românești, pe cînd el era numai socrul domnului: „таст Александра цара“, iar acel domn nu era Alexandru din Bulgaria, menționat deja deosebit în același text, ci era celebrul Alexandru *Basarabă*, pe care Ștefan Dușan îl numești aci: „țar al negrilor-tătari“, înțelegînd prin aceasta „Nigra Cumania“, după cum numeau atunci ungurii România (*Ist. crit.*, I, 99). Se știe că tocmai la 1330 Alexandru *Basarabă* era în luptă contra regelui unguresc Carol Robert; și iată de ce în aju-

torul aliaților săi bulgari nu putea să meargă peste Dunăre el însuși, ci le-a trimis pe socrul său.

Cînd d. Xenopol zice (*Ist. rom.*, II, 77): „Ivancu *Basarab*, 1310—1320, este urmașul și probabil fiul lui Radu Negru sau Tugomir *Basarab*. Despre acest Ivancu se spune în legile sirbești ale lui Ștefan Dușan că el ca domn al Valachiei, ar fi ajutat țarului bulgar Mihail (1323—1331) în lupta acestuia contra imperiului bizantin. Ivancu *Basarab*, urmînd exemplului dat de tatăl său Radu Negru, mărită pe fata lui după Alexandru, nepotul și urmașul în tronul bulgăresc a lui Mihail “ etc., etc. — În toate acestea ne surprinde aritmetica autorului, în puterea căriia un domn mort la 1320 merge totuși la război între anii 1323—1331, după ce de demult murise, dar nu ne surprinde de loc mulțimea de greșeli, mai multe greșeli decît cuvinte, impletite asupra unui text slavice, pe care d. Xenopol nu l-a văzut nicio dată, și care nu e altul decît cel de mai sus. Este însă foarte de mirare că același text, așa de lămurit, așa de limpede, n-a fost înțeles de profesorul rus Brun (Ж. Мин. Нав. Источ., t. 200, 1878, sect. 2, p. 237) și de bohemul Jireček (*Gesch. d. Bulg.*, 290, 293, 298).

Așadar, într-o căsătorie a sa înaintî de 1330, Alexandru *Basarabă*, puternicul domn al Țării Românești, ținea pe fata unui Ivancu *Basarabă*, membru și el al neamului *Băsărăbeștilor*, B a n o v e ț și el, din aceeași castă și el, dar nu rudă cu principele, ceea ce ar fi împedecat căsătoria, ci numai un boier mare, pe care ginerele său l-a trimis în capul oștirii contra serbilor.

Acuma dară, după ce noi știm cine au fost *Basarabii*: nu o dinastie, nu o familie, ci o numeroasă

grupă de familii, constituind o castă în toată puterea cuvîntului, mai ales înainte de secolii XV și XVI, să ne întrebăm: de unde vine numele *Basarabă*?

II. BASARABĂ ESTE O COMPOZIȚIUNE DIN TITLUL BAN ȘI DIN NUMELE DE FAMILIE SARABĂ

În prima edițiune a *Istoriei critice*, începător atunci în studii lingvistice, eu credeam (t. 1, p. 166) că: „*Basarab* este de aceeași origine cu elenicul βασιλεύς principe“ și am căutat a mă urca pînă la radicala sanscrită bhas „briller“; dar: 1. radicala cea indo-europee nu e bhas, ci bha; 2. *bh*, după legi fonetice cunoscute, trebuie să treacă la greci în φ, nu în β; 3. forma cea organică a cuvîntului românesc este nu *Basarab*, ci *Basarabă*; 4. în orice caz finalul *b* nu se explică de loc prin greul βασιλεύς. Deja în a 2-a edițiune a *Istoriei critice* eu renunțai eu totul la acea etimologie, și o mai citez astăzi numai doară ca o fază foarte trecătoare în cronologia cercetărilor mele asupra lui *Basarabă*.

În cronică, în unele texturi mai nouă, rareori în acte oficiale, ne întîmpină trisilabicul *Basarab* în loc de tetrasilabicul *Basarabă*. Aceasta se poate privi în parte ca o scurtare poporană prin analogie cu celelalte numi bărbătești; așa eu însumi scriam altădată *Basarab*, iar d. Odobescu, chiar atunci cînd traduce un text slav de la Neagoe-vodă, unde de două ori e pus foarte clar nominativul **Басарага**, îl prefăce de două ori în *Basarab* (*Rev. rom.*, I, 816—817). Mai obicinuît însă acest *Basarab* în loc de *Basarabă* este din partea editorilor de cro-

nice și de vechi texturi o lectură greșită și o greșită transcriere a graficii cirilice, în care finalul *bă* se scrie dasupra riadului cu un singur *s*, dar prin consoana cea suprascrisă se subînțelege totdeauna și vocala ce o însoțește, adică nu „Basarab“, ci „Basarabă“. Apoi nu o dată în texturi se citește *Băsărabă* sau *Băsărab*, cu cei doi *a* netonici trecuți în *ă*, prin analogie cu fonetica normală a limbei românești, și totodată prin înțurarea pluralului celui poporan *Băsărahești*, unde toți *a* scad la *ă*. Forma însă *Băsărabă* este foarte rară în texturile cele vechi și aproape fără exemplu în cele oficiale, mai ales pînă la anul 1600, unde scrierea cea tradițională nu e altfel decît articulat *Басарака* sau nearticulat *Басарака* și *Басаразъ*. Astfel în colecțiunea de crisoave slavice muntenești a lui Venelin:

1472: *Басарака*, cu genitivul *Басараке*, nu cu genitivul *Басаракеы*, după cum cere gramatica slavică;

1476: *Басарака*;

1480: *Басаразъ*, cu genitivul *Басараке*;

1514: *Басарака*, cu același genitiv, foarte interesant, căci nu e slavice, ci este genitivul românesc nearticulat, care nu poate să provină decît de la un nominativ cu *-ă*, niciodată cu *-u*: *babă*-(unei) *babe*, *roabă*-(unei) *roabe*, *bubă*-(unei) *bube*, *tată-tate(i)*, *popă-pope(i)*.

Forma cea organică este dară *Basarabă*, și în această formă totul arată că ea s-a compus din două cuvinte:

dintii, lungimea *Ba — sa — ra — bă* e neobiceiuită în numi proprii cari nu sînt formate prin sufixele onomastice *-eanu* sau *-escu* și cari totdeauna sînt monosilabice, disilabice, cel mult trisilabice,

afară numai de străinul „Cantacuzino“, scurtat și acela la moldoveni în „Canta“;

al doilea, patru *a*, din cari primii trei sînt pururea clari în vechile monumente: *Ba — sa — ra —*, nu se pot explica decît prin fuziunea a două cuvinte deosebite, fiecare cu tonicul *a*, ceea ce a făcut ca asimilarea vocalică bilaterală să mîntînă clar pe *a* cel de la mijloc, prin urmare: *bà-sa-răbă*.

Rezultă dar că inițialul *Ba* aparține în compozițiune unui alt cuvînt decît finalul *răbă*, medialul *sa* putînd să aparțină unuia sau altuia din cele două cuvinte în compozițiune.

Ajunși aci, lucrul se limpezește de la sine.

Fiind vorba despre neamul cel *bănesc* din Oltenia sau despre acea castă nobilitară a *Banovetilor* din care se alegeau *Banii*, compusul *Basarabă* este *Ban-Sarabă*; și aceasta se întărește pe deplin prin sintaxă și prin fonetică în același timp.

Românește titlurile se pun înainte de nume sau se pun după nume, nu însă arbitrar, nu deopotrivă, nu fără nici o deosebire, ci urmînd unei regule statornice. După nume se pun titluri individuale: *Ion-vodă*, *Ștefan-logofăt*, *Petru-stolnic* etc.; înainte de nume se pun titluri cari aparțin unei clase de indivizi: *jupînul Ștefan-logofăt*, *boierul Petru-stolnic*, *cucoul cutare*. În *Basarabă* = *Ban Sarabă*, titlul figurează foarte corect înainte de nume, căci acest titlu distingea pe toți membrii castei nobilitare din care se alegea capul țării, pe toți *Banovetii*. Astfel într-un crîsov de la Vlad Țepeș din 1491 figurează patru boieri purtînd toți deopotrivă titlul de „Ban“, deși nici unul din ei nu era „Marele Ban“: banul

Détco, banul Dédiu, banul Dițcu și banul Dragomir (Venelin, 130). Erau patru **B a n o v e ț i**, adică patru *Basarabi*.

Ca titlu de breaslă, nu de persoană, graiul cerea dară ca **B a n** să se pună dinaintea numelui: „Ban Sarabă”. Tinzînd apoi a se aglutina ambele elemente, de vreme ce **B a n** era inseparabil de **S a r a b ă**, o lege fonetică imperioasă în limba română impunea mai departe disparițiunea lui *n* dinaintea lui *s* din **B a n - S a r a b ă**. Trebuia să devină *Basarabă*, după cum din „mensa” s-a făcut „masă”, din „densus” — „des”, „pensare” — „păsare”, „pinso” — „pisez”, „mansum” — „mas” etc., căci *n* dinaintea lui *s* n-a dispărut numai în flexiunea verbală cu tematicul *d* și *g*: tind — tins, plîng — plîns, ung — uns. Fenomenul a fost în parte cunoscut deja în latină, și ne întîmpină și în alte dialecte romanice; la noi însă el formează o normă.

Așadară, din punctul de vedere sintactic, ca și din punctul de vedere fonetic, *Basarabă* este **B a n S a r a b ă**; și deci, înainte de a se fi putut introduce la români titlul **B a n**, adică înainte de secolul X, marea castă oltenească, din care a izvorit dinastia *Basarabilor*, se numea: **S a r a b ă**.

Aglutinarea lui **B a n** cu **S a r a b ă** pentru a forma *Basarabă* trebuia să fi fost completă deja în secolul XIII; cel puțin străinii nu mai deosebeau de pe atunci în compozițiune elementul cel titular „Ban”, de vreme ce cronicarul Fazel-Ullah-Rașid, descriind sub anul 1240 năvălirea mongolilor asupra „țării Oltului”, numește pe capul acesteia din urmă „Bazaranbam” (D’Ohsson, *Hist., d. Mong.*, II, 627—8), adică „Basarabă-ban”, mai adăogînd o dată titlul în coada numelui, după uzul oriental.

Cu toate acestea, primitivul *S a r a b ă*, dacă nu în memoria poporului, încăi în tradițiunea proprie a *Basarabilor* eată să fi rămas multă vreme cunoscut ca numele cel primitiv al castei. În adevăr, în secolul XIV nu se accentua *Basarăbă*, ci *Băsarabă*, unde accentul pe *Ba* arată că în această silabă se simțea încă titlul *B a n*. Pe mormîntul lui Alexandru *Basarabă* din 1364, descoperit de cătră d. Tocilescu în interiorul bisericii mănăstirii Cîmpulung, se citește:

МЦІ НОБѢРІА ШІ ДНЬ ПРѢСТАВІСА ВЕ
ЛИКІИ И СЛМОДРЬЖАВІИ ГДРЬ ІОНИ
КОЛА ДАБЗАНДРЬ ВОЕВОДА СНЬ ВЕ
ЛИКАГО БАСАРАБА ВОЕВОДЖ ВЛАТ
С О ОГ ЕН Г ВЪУНА ЕМС КІМАТ:

(† luna noiembrie 16 zile a răposat marce și autocratul domn Io. Nicolae Alexandru voevoda, fiul marelui *Băsarabă* voevodă, în anul 6873 indiction 3, fie-i eternă memoria).

În această inscripțiune *Басараба* e prețios nu numai prin inițialul *Bă* = *B a n*, dar și prin finalul cel nearticulat: *Basarabă* = *B a n-S a r a b ă*.

Înainte de a păși mai departe, o parenteză. Asemănarea fonetică între elementul - *s a r a b ă* din numele *Basarabă* și între *s ă r b* fiind foarte mare, unii din cronicarii noștri s-au apucat de timpuriu a face pe *Basarabi* de origine serbească. În cronica

pe care, oricite ar spune d. V.A. Urechia (Toeilescu, *Revista*, an. II, vol. I, fasc. 1; cfr. Sîreu, în *Ţik. Muir. Nap. Ilpoen.*, t. 239, sect. 2, p. 345), eu persist a o atribui lui Nicolae Milescu, se zice despre boierimea românească: „Unii sînt din sârbi, alții din greci, alții din albănași, alții din frînci, alții dintr-alte limbi, că și Domnii încă mai mulți din străini au stătut, cum și *Basarabii* se tr a g d i n n e a m s ă r b e s c” (cfr. *Istoria critică*, ed. 2, t. I, p. 81). În cronica lui Zilot Românul (ed. Hasd., p. 113): „Acest neam al Cantacozinilor rudindu-se de aproape cu neamul *Basarabeștilor*, care au stătut și stă cel mai slăvit neam aici în țeară, și pentru căci se trage despre tată din singele împăraților *Serviei*, iar despre mumă din singele împăraților *Țarigradului*, și pentru căci cel dintîi Domn al țerei, de cînd avem istorie, au stătut *Basarab*, și pentru căci ei cu vrednicia lor stătură destoinici a infrina pe ture pe acele vremi cînd el dedese groază în tot pămîntul și cădeau supt dinsul împărățiile și crăiile, precum pică poamele cînd se coc, abia mișcînd pomul la rădăcină; iar mai virtos Mircea-Vodă cel Bătrîn și Laiotă-Vodă, amîndoi *Basarabești*...” În așa-numita Cronică Cantacuzinească, la Cantemir și în genealogia domnilor românești cea publicată de Pray (*Dissert.*, 140), noi vedem aceeași confuziune între *Basarabi* și s e r b i, o confuziune care, cu totul necunoscută cronicelor serbești și fintinelor slave în genere, este datorită în fond numai numelui celui primitiv: S a r a b ă.

Dar ce este acest S a r a b ă? De unde vine? De cînd se începe?

Am văzut că e vorba nu de o familie, ci de o castă întreagă, de un fel de breaslă, o colectivitate tra-

dițională, formată prin secolii și ale căria rădăcini sînt înfipite în istorie cu mult mai adine decît se pare la prima vedere.

Sînt acum vro 20 de ani, pe la 1874, într-o notiță pe care o dedei d-lui F. Damé (*Annuaire générale de la Roumanie*, 1879, p. 41), eu ziceam: „La caste nobiliaire, du sein de laquelle on tirait par élection les princes et les pontifes, s'appelait chez les Daces *Bassarabi*, nom tronqué en *Zarabi* dans *Jornandès*“*. Astăzi nu voi avea decît a modifica pasagiul în următorul chip: „s'appelait chez les Daces *Sarabi*, nom amplifié chez les Roumains en *Basarabi*“**.

Să vedem.

III. SARABI ESTE NUMELE CASTEI NOBILITARE LA DACI

La *Jornande*, după toate edițiunile cele vechi, dintre cari vom pomeni pe cea dintîi din 1515 a lui Conrad Peutinger, apoi a lui Bonaventura Vulcanius (1597), a dominicianului Jean Garet (1679) și a lui Muratori (1723), se citește următorul pasagiu:

„... ut refert Dio, qui historias eorum (Getarum) annalesque graeco stilo composuit, qui dixit primum *Zarabos Tereos*, deinde vocitatos

* „Casta nobiliară din sinul căreia se alegeau domnii și prelații se chema la daci *Bassarabi*, nume trunchiat în *Zarabi* la *Jornande*“ (fr.) (*n. ed.*).

** „...se numea la daci *Sarabi*, nume amplificat la români în *Basarabi*“ (fr.) (*n. ed.*).

Pileatos hos, qui inter eos generosi exstabant: ex quibus eis et reges, et sacerdotes ordinabantur...“*

În noile edițiuni, dintre cari avem dinaintea noastră pe a lui Closs (1866) și pe a lui Holder (1882), afară de a lui Mommsen (1882), în loc de „Z a r a b o s Tereos“ ne întâmpină: „Tarabostes eos“. În codicii manuscripți, așa cum i-a colationat Mommsen, se găsește:

cel Ottobonian : „tarabostereos“;

cel Berlinez : „thorabostes eos“;

cel Laurențian : „strabostes eos“;

cel Breslavian : „zarabostereos“.

Puțin ne pasă în cazul de față dacă pasagiul de mai sus Iornande l-a luat d-a dreptul din Dione Crisostom sau numai prin mijlocirea lui Cassiodor. Nu este de loc important, pe de altă parte, de a se ști care din codicii manuscripți e mai vechi și care e mai nou, deoarece o copie mai veche după același original poate să fie mai puțin corectă decât o copie mai nouă. Singurul lucru de căpetenie, tocmai acela pe care nimenea nu l-a băgat pînă acum în seamă, este concordanța pasagiului în cestiune cu un alt pasagiu tot din Iornande, și anume:

„Elegit namque (Diceneus) ex eis tunc nobilissimos prudentioresque viros, quos theologiam instruens, numina quaedam et sacella venerare suasit fecitque sacerdotes, nomen illis Pileatorum contradens, ut reor, quia o p e r t i s c a p i t i b u s t i a r i s, quos pileos alio nomine nuncupamus,

* „...după cum relatează Dio, care a scris istoriile și analele lor (ale geților) în limba greacă, care i-a numit mai întâi pe Sarabii sălbatici, apoi pe cei ce purtau cușme, socotiți nobili printre ei și dintre care se alegeau regi și preoți...“ (lat.) (n. ed.).

litabant; reliquam vero gentem Capillatos dicere jussit...“*

Se știe că Iornande, ca și prototipul său Cassiodor, confundă pe daci cu goții; în pasagele însă de mai sus este învederat că se povestește numai despre daci, căci în cel al doilea e vorba în specie de marele legislator dacic Deceneu, amic al regelui dacic Berekista din epoca lui Cesar, ambii bine cunoscuți din Strabone (VII, c. 3, § 5, 11; XVI, c. 2, § 39); ș-apoi, direct sau indirect, relațiunea e luată din Dione Crisostom, scriitor din epoca lui Traian și autor al unei opere pierdute despre daci, nu despre goți.

În pasagiul al doilea este foarte interesantă mențiunea *t i a r e l o r* ca acoperemînt de cap la nobilii daci. „Tiara“ nu este un cuvînt grecesc, ba grecii nu știau nici măcar la ce gen să-l pună, zicînd „ἡ τιάρα“ și „ὁ τιάρας“. Pentru copiii cei latini ai lui Iornande, această vorbă era atît de neobiceiuită, încît în manuscriptele consultate de Mommsen fiecare o scrie altfel: „tyaris“, „thyaris“, „thiaris“ și „tiaris“. *T i a r a* era o căciulă curat tracică, pe care Servius în scoliile la Virgiliu (*Aen.*, 247) o explică prin „pileum phrygium“**. Ea se întrebuinta și la vechii perși, dar Lagarde

* „Alege (Diceneu) dintre ei apoi pe bărbații cei mai de neam și mai înțelepți pe care inițiindu-i în religie, i-a îndemnat să se închine la unele divinități și sanctuare și i-a făcut preoți, dîndu-le lor numele de cei cu cușme, fiindcă, cum cred, ei făceau jertfele *cu capetele acoperite cu niște turbane*, pe care noi le numim cu un alt nume căciuli; restul neamului însă a poruncit să se cheme pletoși...” (lat.) (n. ed.).

** „Căciulă frigiană (tracică)” (lat.) (n. ed.).

(*Abhandl.*, 206) n-a putut să-i găsească vreo etimologie eranică.

La daci dară exista o clasă nobilitară și sacerdotală, care nu umbla cu capul gol ca poporul, ci purta pe cap tiare, de unde latinește ei se numeau „pileati“, iar în limba dacică se ziceau „Zarabi Terei“ sau „Tarabi Terei“. Care din aceste două lecturi este oare cea mai corectă?

Să presupunem că la daci *s a r a b a* însemna „cap“; o presupunere provizorie, pe care mai jos o vom verifica pe calea pozitivă. Nobilii daci umblau cu capul acoperit cu tiara, adică erau *c a p e t e t i a r a t e*; „capita tiaris operta“ la Iornande în pasagiul al doilea, întocmai așa și la Dione Crisostom (*Or.*, LXXII): „πίλους ἐπὶ τῶν κεφαλῶν ἔχοντες“*. Întrucît *S a r a b i* ar însemna „capete“, a doua parte a numelui: *T e r e i*, călă neapărat să cuprindă o noțiune privitoare la *t i a r ă*: un adjectiv „tiareus = couvert d'une tiare“ este din punct în punct tot așa de tracic ca și adjectivul recunoscut tracic „bassareus, βασσαρεύς = couvert d'une pelisse de renard“** din cuvîntul tracic βασσάρω „pelisse de renard“ (De Lagarde, *op. cit.*, 278). Este un raport fonetic și morfologic perfect: tiareus: tiara: bassareus: bassara.

Pentru a demonstra că textul lui Iornande nu poate fi citit și înțeles altfel decît așa cum l-am citit și înțeles noi, să luăm ipoteza contrarie, întemeiată pe lectura „Tarabostes eos“ și lesne se va vedea că ea duce la absurd.

* „...purtînd căciuli pe cap“ (gr.) (*n. ed.*).

** „...acoperit cu o blană de vulpe“ (fr.) (*n. ed.*).

În această ipoteză „Tarabosti“ se explică (Toci-lescu, *Dacia înainte de romani*, p. 657) prin „neo-persianul târbus, căciulă ascuțită, pileus“, și deci se referă la „Pileati“. Însă „eos“ care urmează după „Tarabostes“, în antiteză cu „hos“ care precede pe „Pileatos“, vădește că „Tarabostes“ în această ipoteză nu poate fi clasa cea nobilitară care purta căciule, ci numai restul poporului dacic, cei pletoși, „Capillati“ din pasagiul al doilea, cătră cari nu se potrivește de loc „căciula“, căci tocmai ei umblau cu capul gol. Pe lângă această absurditate logică, vine apoi absurditatea etimologică de a atribui dacilor un cuvânt neo-persian, fără a dovedi că el a existat la traci, sau măcar la vechii perși.

Am putea să nu mai vorbim despre etimologia cea gotică a lui „Tarabosti“ din „tharbôstai, was zwar egentes, necessari, vielleicht aber auch sacrifici, sacrificantes heissen kann“* (Grimm, *Gesch. d.d. Spr.*, 820). Astăzi nimenea nu mai amestecă pe daci cu goții, una la mână; ș-apoi al doilea, „tharbôstai“ însemnând „săraci“, este absurd ca să fie un nume tocmai pentru casta cea domnitoare.

Numai prin lectura „tereos = tiareos“ dispăre acel „eos“ care încurcă orice ipoteză contrarie. Dar culmea demonstrațiunii este că numai prin lectura „Sarabos“ noi ajungem la un cuvânt curat dacic, asupra căruia ne vom opri acum o clipă.

Mai sus noi ne-am mărginit a bănuî că în limba dacică s a r a b a însemna „cap“, după cum se admit presupuneri provizorii chiar în matematică, cu condițiunea însă, neapărat, ca să le verifice și

* „...ceea ce desigur poate să însemne cei de care e nevoie, necesari, dar și cei ce sacrifică, cei ce aduc ofrande“(germ.) (n. ed.).

să le confirme apoi consecințele. În cazul de față consecințele au justificat bănuiala, și am avea dreptul din parte-ne de a ne mulțumi cu atîta. Din fericire, avem material îndestulător ca să mergem mai departe.

Pentru noțiunea de „cap“, cuvîntul indo-european primitiv cel mai comun era *ç a r a* (Pauli, *Benennung d. Körpertheile*, Stettin, 1867, p.8), scăzut în sanscrită la *ç i r a* și din care d-a dreptul s-au dezvoltat:

cu *k*:

gr. *χίρξ, χάρη, χάρ*;
lat. vulg. *cara*, de
unde *cara* la sarzi,
provențali, spanioli și
portugesi, vechi fran-
cez chiere (Körting,
Rom. Wtb., 171).

cu *s*:

zend. *çara*;
armén. *sar*;
pers. *sar*, *ser*.

Se află o mărturie textuală din epoca lui Cesar cum că tracii, iar prin urmare și dacii, aveau pentru „cap“ același nume, dar cu *s* ca eranii nu cu *k* ca greco-italii, anume la Strabone (XI, 14): „Φασί δὲ καὶ Θρακῶν τινὰς, τοὺς προδαγορευμένους Σαραπάρας, οἷον κεφαλοτόμους...“, în traducere: „nește traci porecliți *Sara-pare*, adecă *cap-tăietori*...“ (cfr. Lassen, în *Zeitschr. d.d. morgenl. Gesellsch.*, X, 367).

La daci în specie, *s a r a* „cap“ ni se înfățișează în nomenclatura topică la orașul „Sarmizegethusa“, capitala dacilor, „caput Daciae“, după cum Tit-Liviu numește Roma „caput Italiae“, sau Larissa „caput Thessaliae“, astfel că acest nume trebui descompus în *Sar-mizegethusa*. Apoi peste același *s a r* noi dăm la „Sargetia“, riuleț ce curgea lingă

Sarmizegethusa și care tocmai prin aceasta căpăta importanța de a fi și el „caput“, descompunându-se în Sar-getia. În restul Daciei s a r a se găsește tot în compozițiune, întrucît îmi aduc aminte, numai la finea unor numi locale: Germi-sara și Deu-sara, peste Dunăre Sapri-sara, unde Germi-, Deu- și Sapri- trebui să fie elemente adjectivale.

Alături cu ç a r a se constată în limba indo-europee primitivă o formă amplificată ç a r a b h a, cu un *bh* care se știe că trece la greci în φ, la erani și latini în *b*. Așa sint:

la greci: *χορυφή* „cap“, cu nasalisatul *χορυφῶς*;

la latini: *cerebrum* „crier“, adecă *cerebrum* „apartînînd capului“, nicidecum *cerebrum* „purător de cap“, ceea ce n-are nici un sens, de vreme ce nu crierul poartă capul, ci viceversa;

vechea formă persică la Isidor: „s a r a b a r a e quaedam capitum tegmina nuncupantur qualia videmus in capite magorum picta“* (De Lagarde, *Abhandl.*, 206), adecă s a r a b a - r a „căciulă“, literalmente iarăși „apartînînd capului“, cu același sufix adjectival *-ro-* ca și în latinul *cerebrum*;

în fine, zendicul ç ā r a v ā r a „căciulă“, „Kopfbedeckung“ (Justi, *Handb.*, 294), urmează și el a fi îndreptat în ç ā r a b ā r a.

Așadară tracii, pe lingă s a r a trebui să fi avut și ei pe amplificatul s a r a b a, și tocmai pe acesta noi îl vedem la daci ca nume al castei celei nobilitare în prețiosul pasagiu din Dione Crisostom.

Prin urmare, din toate puncturile de vedere, cea mai corectă lectură a primului pasagiu din Iornande

* „...sarabare cum se numesc turbanele cu care se acoperă capul și pe care le vedem că împodobesc capetele magilor“ (lat.) (*n. ed.*).

rămîne aceea din edițiunea lui Peutinger: „Zarabos Tereos“ = Sarabos tiareos“, și mai bine: „Sarabas tiareos“. Întregul pasagiu va suna astfel: „ut refert Dio, qui historias eorum annalesque graeco stilo composuit, qui dixit primum Sarabas tiareos, deinde vocitatos pileatos hos, qui inter eos generosi extabant: ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur...“

În acest pasagiu, „primum“ se rapoartă la cuvîntul original dacic: „Sarabas“, iar „deinde“ la traducerea lui, fie greacă, fie latină: „πιλοφόροι“ la Dione Crisostom, „pileati“ la Iornande. Sensul dară este: „Dione, care a scris grecește istoria dacilor, ne spune că la dînșii se numea Sarabi tiarei, adică capete cu căciuli, pe latinește pileati, clasa cea de sus, din care se alegeau regi și sacerdoți“.

Saraba însemnînd „cap“, este învederat că și fără epitetul tiareus acest cuvînt caracteriza deja indeajuns casta cea nobilitară, astfel că mai adesea sau chiar totdeauna el urma să se întrebuinteze singur în gura poporului de cîte ori era vorba de „pileati“ sau „πιλοφόροι“, și de aceea tiareus trebuia de la sineși să dispară, devenind de prisos.

IV. O URMĂ A DACICULUI SARABA ÎN GRAIUL ROMÂNESC DE ASTĂZI

Noi am văzut că la daci saraba era nu numai un titlu, dar circula totodată cu sensul comun de „cap“. Ca titlu, forma cea dacică, oricare să fi fost,

lesne putea să se conserve intactă la români, după cum se conservă intact un nume propriu prin tradițiunea familiară, deși tendințele fonetice ale poporului supun în restul graiului aceleași sunuri la diferite modificări succesive. În compusul *Basarabă* = Ban - S a r a b ă, dacicul s a r a b a ajunge pînă la noi cu vocalismul nentunecat și cu *b* între vocale. Este adevărat că în aceeași pozițiune, după silaba tonică *-ra-*, *b* s-a păstrat în „scărăbuș“, diminutiv din „scărăbu“ = *scarabeus*, **scarabus*“. Oricum însă, conservațiunea aceluia *-b-* și a vocalismului era cu mult mai anevoie pentru dacicul s a r a b a cu sensul comun de „cap“. Aci trebuiau să-și reia deplina lor putere tendințele cele fonetice ale graiului. Precum din „*strabus*“ s-a făcut românește „*strimbur*“, italianește „*strambo*“, deja în epoca latină, tot așa s a r a b a ar fi căutat de pe atunci a da o formă nasalizată s ă r î m b ă. Ei bine, acest s ă r î m b ă trăiește la noi pînă astăzi în gura poporului, și trăiește iarăși numai într-o compozițiune: n ă s ă r î m b ă = n e - s ă r î m b ă, lucru fără minte, fără cap, *ἄχρηστον*, *ἄχρηστον*, „minus-capul“.

Miklosich (*Slav. Et. in Rumun.*, 46) trage pe românul *нѣкѣрѣмкѣ* din slaviceul *срамъ* „pudor“, ea și cînd ar însemna „impudentia“. Cihac (II, 215) își apropiază această etimologie, traducînd pe „năsărîmbă“ prin „impudence“. Vom vedea mai jos dacă aceasta se potrivește din punctul de vedere al sensului; nu merge însă de loc sub raportul morfologie și sub cel fonetic, căci:

1. Românii puteau să adauge negațiunea numai la un cuvînt slavie trecut în limba română, pe cînd nu este nici o urmă la noi de slaviceul „sramă“, iar prin

urmare nu se putea forma o negațiune pentru ceva neexistente;

2. E peste putință a presupune că românii au împrumutat de la slavi cuvîntul cu negațiunea cu tot, adecă „nesramû“, fiindcă această formă substantivală negativă nu se află la slavi, și este cu totul excepțională la dinșii chiar forma adjectivală „nesramîni = impudicus“;

3. Slavicul „sramû“ ar fi rămas la români „sram“, după cum „hramû“ a rămas „hram“, „gramada — grămadă“, „păstramă — παστραμᾶς“, „dram — δράμι“, „cramă — krama“, „năframă — maqrama“ etc.;

4. Chiar trecerea masculinului „sramû“ în femininul „sărîmbă“ ar fi ceva anormal, de vreme ce limba română femininează numai pe neutrii slavici, de ex. „baltă = blato“, nu însă pe masculini.

Dar derivațiunea lui *n ă s ă r î m b ă* din slavicul „sramû“ este nu mai puțin greșită din punctul de vedere al sensului.

Lexiconul Budan din 1825, singurul pe care-l cunoscuse Miklosich, vede de asemenea în *n ă s ă r î m b ă* o negațiune, însă anume din latinul „siremps“: „Siremps prorsus obsoletum apud Latinos, denotabat omnimodam rei similitudinem, et hinc negatio apud Valachos *N e s î r ẽ m b ă**

Adjectivul latin „siremps“ era un termen exclusiv juridic, contras din „si-rem-ipse“ și însemnînd: „parfaitement égal, absolument semblable“; deci forma negativă nu-i putea da un alt sens decît numai doară acela de „tout-à-fait différent“, de unde

* „Siremps [cu totul la fel] întrebuințat în proză, însemna la latini o asemănare în toate privințele și de aici vine negația la Valachi: *Nesirẽmbă*“ (lat.) (*n. ed.*).

nu ajungem la n ă s ă r î m b ă, chiar dacă trecerea latinului - *pse* în românul - *bă* n-ar fi o imposibilitate tot așa de mare.

Cum oare se traduce n ă s ă r î m b ă în celelalte vocabulare?

La Budai-Deleanu, care observă foarte bine că acest cuvânt este numai țărănesc: „năsărimbă, der Possen“ (Lex. Mss., circa 1820, în Muz. ist. din Buc.), adică „farce, bouffonnerie, arlequinade“.

La Savă Barcianu (*IVtb.*, 1868, p. 153) „năsărimbă“ se explică prin „neghiobie“.

La Laurian-Massim (*Gloss.*, 406) „năsărimbă“ este: „stultelă, nebunie, ineptie“.

Prin urmare, „năsărimbă“ nu e de loc „impudence“ a lui Cihac.

Nenerezător în vocabulare, eu am făcut o anchetă în graiul poporan, și iată rezultatul:

„N ă s ă r î m b ă înseamnă: prost, prostovan, mețeleu“ (avocat P. Călcinnariu, Banat, Orșova)

„N ă s ă r î m b se întrebuințează cu înțelesul de: prost, hăbăuc, timpit la minte, fără socotă“ (Dr. I. Roșiu, Banat, Biserica-Albă).

„În graiul poporului, a face n ă s ă r î m b ă înseamnă a face un lucru nepotrivit, slab, prost“ (preot D. Popovici, Banat, Lugos).

„N ă s ă r î m b ă înseamnă în Transilvania, de ex. în comitatul Alba-Iulia și pe la Brașov: om prostănac, într-o ureche; iar cu sensul rușinos se zice numai în privința calului, ca și când s-ar zice: prostia calului“ (N. Mănărăzianu).

Cum că n ă s ă r î m b ă n-are în fond alt sens decît acela de nerod sau neghiob, probă este că poporul îl amalgamează uneori cu „nătîng“, pre-

făcându-l în *nă s ă r î n g ă*, și cu „nătărău“, prefăcându-l în *n ă t ă r î m b ă*.

„*N ă t ă r î m b* și *n ă t ă r î m b ă* se aude în Banat și pe la Lipova. *N ă t ă r î m b* este un om care face o prostie, *n ă t ă r î m b ă* o muiere care nu îngrijește de afacerile sale. Se mai zice și ca substantiv, de ex.: acest om a făcut o *n ă t ă r î m b ă*, s-a îmbătat și și-a bătut muierea“ (I. Tu-ducescu, Banat, Lipova).

„*N ă s ă r î n g ă*, la plural *n ă s ă r î n g u r i*, înseamnă ceva rău, de ex.: acest argat numai *n ă s ă r î n g u r i* îmi face oriunde îl mii“ (I. Pop-Reteganul, Transilvania).

„Cuvintele *n ă s ă r î m b ă* și *n ă t ă r î m b ă* se întrebuințează în înțelesul de a face d-ale nefăcute, adică un nonsens, un lucru rău, gîlceavă, poteă, ceva nebunesc. Apoi *n ă s ă r î m b ă* mai înseamnă a face o față urită cuiva, a încreți fruntea“ (avocat P. Rotariu, Timișoara).

Afară de substantivul *n ă s ă r î m b ă* și adjectivul *n ă s ă r î m b*, *Lexiconul Budan* ne mai dă adjectivul *n ă s ă r î m b o s*. Ambele forme adjectivele sînt însă invederat posterioare și sporadice, ca și formele analogice *n ă t ă r î m b* și *n ă s ă r î n g ă*. Forma cea primitivă, singură răspîdită în popor, este cea substantivală, mai ales în locuțiunea: „a face o *n ă s ă r î m b ă*“. Cuvîntul se descompune de la sineși în *n e - s ă r î m b ă* = „ne-cap“, o compozițiune prin care s-a tradus literalmente în Dacia latinul rustic *m i n u s - c a p u t*, conservat pînă astăzi în Occident. Acest *m i n u s - c a p u t* „ne-cap“ era tocmai ceea ce înseamnă substantivul *n e s ă r î m b ă*, adică o pagubă sau o neplăcere făcută prin lipsă de judecată, de unde

spaniolul *m e n o s e a b o* „dōnnage, dētriment, atteinte“, apoi portugezul *m e n o s e a b o* „mépris, dēpréciation“, în fine provençalul *m e s e a p* și francezul *m é c h e f* „fâcheuse aventure“, nuanța logică cea mai apropiată de românul *n e s ă r î m b ă*, astfel că, bunăoară, în vechea franceză, versul lui Gringoire în *Les folles entreprises*:

Tu m'as fait meschief

En me cuydant faire tres grant service...

se traduce perfect românește: vrînd să-mi faci un prea mare bine, mi-ai făcut o *n ă s ă r î m b ă*.

Așadară dacieul *s a r a b a*, „cap“ și totodată numele membrilor castei nobilitare, s-a păstrat la români în ambele sale înțelesuri: ca vorbă comună în *n e - s ă r î m b ă* „minus-caput“, și ca nume în *Basarabă* = *B a n - S a r a b ă*.

După ce am constatat modul de desfășurare a *Basarabilor* din *S a r a b i* ai lui Dione Crisostom, să ne oprim acuma cu tot dinadinsul asupra unor faze din istoria lor între secolii II și XI.

V. CAPUL NEGRU ESTE EMBLEMA ERALDICĂ A BASARABILOR

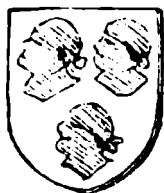
Se știe că în veacul de mijloc o mare parte din mărci nobilitare erau ceea ce se numește în eraldică „armes parlantes“, „figurae paronomasticae“, adică pe pecete sau pe steag figurau lucruri al cărora nume, peste tot sau măcar intrucîtva, aducea aminte de numele familiei nobile respective. Așa, bunăoară, dinastia regală a Plantagenetilor avea în marca sa o drobiță, modesta plantă numită latinește

„genista“ și din care se fac măhuri. Aceste figuri p a r o n o m a s t i c e nu erau o invențiune a feudalității, căci ele ne întimpină și la sălbateci: nu este în fond altceva decît așa-numitul „totem“ al pieilor-roșii din America, o asociațiune de idei proprie minții omenești în genere. În acest mod, marca *Basarabilor*, din cauza elementului fonetic *arab*, trebuia să fi fost un cap negru, adecă un cap de a r a p. Oricine cunoaște istoria blazonului medieval poate să afirme apriori pe acest t r e b u i, chiar dacă n-ar exista nici un document în sprijinul afirmațiunii.

Olandezul Lexinus Hulsius a publicat la 1597 o marcă a Țării Românești cu trei c a p e t e n e g r e, și totodată o marcă a Moldovei cu două c a p e t e n e g r e puse în vîrfuri a două ramuri încrucișate, iar ramurile, „les ramaux“, se știe că însemnează în limbajul eraldic derivațiune, adecă marca Moldovei derivind din aceea a Țării Românești (*Ist. crit.*, 2, I, 95).

Iată cele două mărci:

WALACHIA

MOLDAVIA

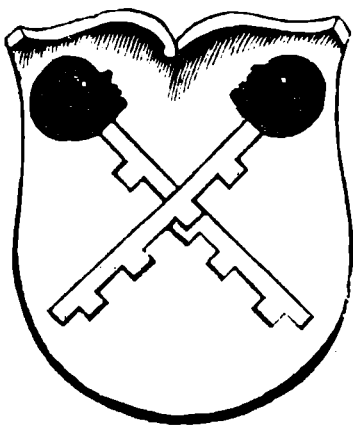
Hulsius se ocupase în specie cu țările românești, scriind chiar o carte intitulată *Descriptio Transylvaniae, Moldaviae et Valachiae* (Engel, *Gesch. d.*

Wal., 69). Acele mărci dară el le-a luat de undeva dintr-o fîntînă consultată. Oricare să fi fost însă acea fîntînă, în cazul de față o întăresc două fapte pozitive:

1. Preceptele blazonului, după cari numele *Basarabă* urma să aibă ca „armes parlantes“ un **c a p n e g r u**;

2. Împregiurarea că dinastia Mușăteștilor din Moldova era în adevăr o ramură, o derivațiune din *Basarabi*.

În *Cosmografia* lui Sebastian Münster (1541), în *Illyricum* al lui Du Cange (1746) și pe aiuri cele două **c a p e t e n e g r e**, pe cari Hulsius le pune în marca Moldovei, sînt atribuite Bosniei:

Să fie oare printr-o confuziune între **B a n** și **B a n**, fiindcă în vechea Bosnie principii purtau titlul de **B a n** ca și în Oltenia?

Sau nu cumva printr-o confuziune de o altă natură între inițialul B o s din „Bosnia“ și inițialul B a s din *Basarabă*?

Sau poate va fi fost în adevăr așa oarecînd marca Bosniei?

Ar trebui studiată sigilografia specială a acestei țări. Să nu se uite în orice caz că, din toate regiunile serbești, Bosnia este aceea unde s-a conservat mai mult timp un element românesc foarte puternic, imigrat din Panonia cam în secolul X, și cuprinzînd nu numai ciobani, dar și căpetenii, bunăoară acel „cnez Markul“, adică „Marco“ cu articolul românesc -l, de care se plîngeau la 1401 ragusanii că a apucat cu forța și nu lasă din mînă orașul dalmatin Almissa (Putzić, *Споменици српбски*, t. I, p. 35). La 1373 un district întreg al Bosniei se numea „România mare“, „Major Vlachia“ (Miklosich, *Wander. d. Rum.*, 5).

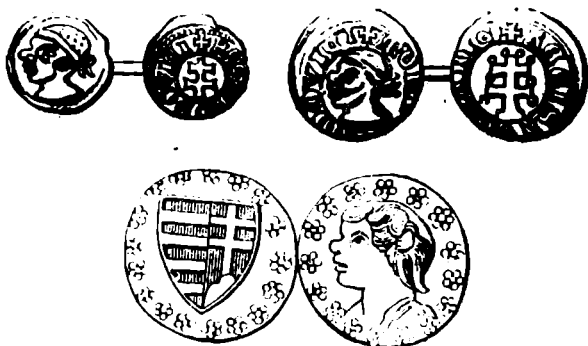
Dar să ne-ntoarcem la marca *Basarabilor*.

În Biblioteca imperială din Viena se află într-o traducere germană anterioară secolului XVIII o colecțiune de blazonuri făcută de unul numit Rubčić, care își dă titlul de eraldist (Wappen-herold) al împăratului serbesc Ștefan Dușan (Ianko Schaffarik, în *Гречник*, t. 9, 1857, p. 348). Dacă această indicațiune cronologică ar fi adevărată, atunci noi am avea a face cu un monument eraldic tocmai de pe la 1340. În acea colecțiune, marca Țării Românești este din punct în punct ca la Hulsius.

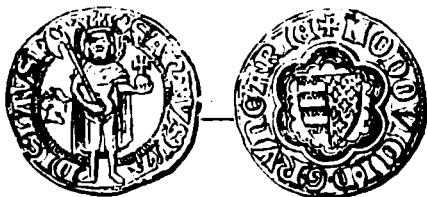
Toate acestea, neapărat, sînt deja ceva; dar în chestiuni de o asemenea natură se cere cu orice preț un izvor foarte autorizat, cînd e vorba mai ales nu de o marcă particulară, ci de blazonul unei țări.

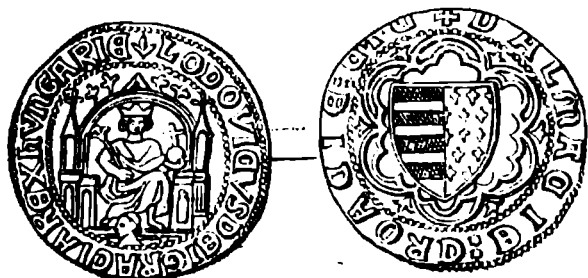
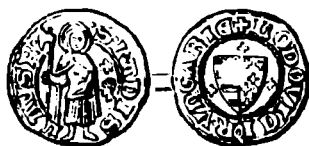
Prima confirmațiune oficială ne oferă numismatică maghiară.

La 1368 Vladislav *Basarabă* recunoscuse suzeranitatea Ungariei asupra Țării Românești (Fejér, IX, 4, p. 148, 210). Din aceeași epocă există monete de la regele Ludovic, de diverse mărimi, purtând pe o parte capul negru:

Pe alte monete de la regele Ludovic, asupra cărora mi-a atras atențiunea amicul meu D.A. Sturdza, același cap negru nu ocupă scutul întreg, ci se află numai la o parte sau dedesubtul efigiei regești, ceea ce reprezintă și mai expresiv triumful cel jubilat al Ungariei asupra lui Vladislav *Basarabă*:

Acest cap negru nu poate fi marca Siciliei, care va fi avut a face cu familia Anjou a regelui Ludovic, dar în orice caz nu avea a face de loc cu Ungaria; cu atât mai virtos un cap figurind alături cu efigia regească, sau chiar ocupînd scutul întreg, nu poate fi marca vreunui fabricant de monedă. Singura explicațiune serioasă rămîne dară „subjectio Valachiae“, după cum presupuneau deja în secolul trecut arheologii unguri: „hoc esse Mauri caput, eoque subiectionem Valachiae notari autumant“* (Schönvisner, *Notitia Hung. rei num.*, p. 206).

* „...acesta este un cap de negru și asta vrea să însemne supunerea Valachiei“ (lat.) (*n. ed.*).

Numismatica maghiară ne dă o mărturie oficială prețioasă, dar numai externă, nu internă, adică nu din partea *Basarabilor*, și de aceea ea tot încă nu ne mulțumește pe deplin.

Confirmățiunea pe care o dorim noi ne vine pe o altă cale, grație unei descoperiri făcute de d. D.A. Sturdza.

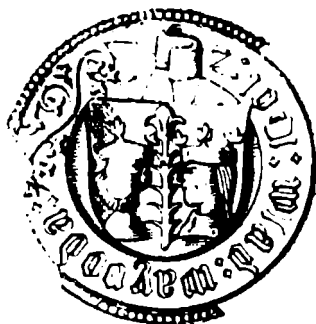
Mai întâi o observațiune preliminară.

Oricine a avut în mână crisoave muntenești n-a putut să nu fie izbit de împregiurarea că sigiliile lor prezintă nu o singură marcă a țării, ci două mărci diferite: una cu vulturul, cealaltă cu sfinții Constantin și Elena, întrebuintate cînd una, cînd cealaltă, cînd ambele în compozițiune.

Față cu această duplicitate, lucrul cel mai natural este de a admite că o marcă era a statului, cealaltă a dinastiei. A statului fiind vulturul, care singurul figurează pe sigiliile cele mari atîrnate, pe sama dinastiei rămîn sfinții Constantin și Elena. Dar sfinții Constantin și Elena ce au ei a face cu dinastia *Basarabilor*? Să se bage de samă că este tocmai o dinastie care pînă la a doua jumătate a secolului XVII n-a avut în curs de cinci secoli nici un membru cu numele „Constantin“, astfel că nu sfîntul Constantin ar fi fost dispus s-o patroneze.

Acuma vine descoperirea d-lui Sturdza: un act de la Vlad Dracul și două acte de la fratele său Alexandru, ambii fii ai lui Mircea cel Mare. Actele sînt anterioare anului 1444, iar cele de la Alexandru sînt anume din 1431.

Pecetea lui Vlad Dracul este:

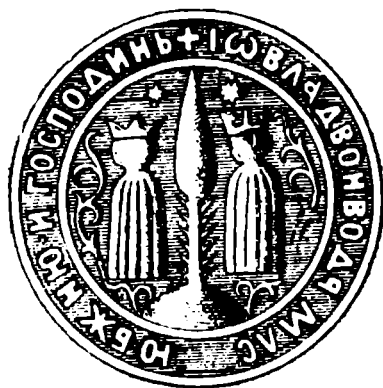
Pecetea lui Alexandru:

Cătră acestea vom mai adăuga că întocmai așa se află două capete deja pe pecetea lui Mircea cel Mare într-un act din 1403: „duo capita humana coronis ornata“ (Hurmuzaki, *Documente*, t. I, partea 2, p. 825, nota 4).

Negreșit, aceste capete se deosebesc de Arapii lui Hulsius și ai lui Rubčić, dar ele se deosebesc cel puțin tot pe atita și de figurele sfinților Constantin și Elena de pe pecetile din secolii XVI și XVII. Numărul capetelor este indiferent, ca și ramura de la mijloc, de vreme ce și la Hulsius este o marcă numai cu două capete și cu ramuri. Indiferentă mai este și găteala de cap, deoarece se deosebesc între ele în astă privință chiar cele două peceti de mai sus. Acestea fiind indiferente, marca de la 1431 devine tocmai ceva intermediar între faza cea de tot veche cu capete negre și între faza cea nouă cu sfinții Constantin și Elena.

Înainte de a se fi metamorfozat de tot în sfinții Constantin și Elena, cele două capete de la 1431, sau mai corect de la 1403, au trecut printr-o lungire treptată și ramura s-a prefăcut într-un arbore, după cum d. Sturdza o constată foarte bine pe următoarea pecete de la Tepeș, fiul lui Vlad Dracul:

Nu sînt încă nici aici sfinții Constantin și Elena, dar nu mai e departe pînă la dinșii. „Capetele de pe sigiliile lui Vlad și Alexandru — zice d. Sturdza — capătă trup, însă nu pe deplin, ci numai pe trei pătrare, la sigiliile lui Vlad Țepeș, și se dezvoaltă la urmă în trupurile întregi ale sfinților Constantin și Elena pe sigiliile posterioare“ (Sturdza, *Dare de samă*, p. 10).

Ce rezultă de aci? Rezultă că *A r a p i i*, capetele cele negre, fie unul, fie mai multe, singura emblemă eraldică potrivită a *Basarabilor*, s-au transformat pas la pas în sfinții Constantin și Elena, trecînd prin mai multe trepte decît zîmbrul pentru a ajunge bou și vulturul pentru a ajunge corb, dar trecîndu-le pe temeiul aceluiași principiu, principiul că poporul, cînd o poate face, înlocuiește totdeauna noțiunile mai rare sau mai puțin cunoscute prin noțiuni mai familiare: boul e mai familiar decît zîmbrul, corbul e mai familiar decît vulturul, sfinții cei sărbătoriți mereu sînt mai familiari decît *A r a p i i*.

Evoluția mărcii *Basarabilor* cată dară să se fi operat cam în următorul mod:

dintîi un singur cap negru ca pe monetele regelui Ludovic, ceea ce era suficient pentru „*armes parlantes*“;

apoi două capete negre unul lîngă altul, adică ceva ca în marca Mușăteștilor;

apoi trei capete negre ca la Hulsius și la Rubčić;

apoi capul al treilea transformat într-o ramură înflorită între celelalte două capete, toate perzînd tipul negritean, ca pe sigiliile din 1403—1431;

apoi sub capete adăogîndu-se o parte din corp, iar ramura cea înflorită prefăcîndu-se în copăcel, ca pe sigilul lui Tepeș;

apoi corpul lungindu-se etc. etc. pînă la figura sfinților Constantin și Elena.

În orice problemă din arheologia figurată lipsa unei verigi de la mijloc împedecă nu numai de a lega ambele capete ale lanțului, dar chiar de a recunoaște că acele capete aparțin unui singur lanț. Într-un asemenea caz fiecare capăt se studiază în deosebi ca ceva străin unul altuia, găsindu-se pentru fiecare în parte multe analogii cari totuși perd orice valoare din dată ce, prin aflarea verigei celei de la mijloc, se reconstituie totalitatea lanțului. Două figure în felul sfinților Constantin și Elena de pe sigiliile românești se văd pe monete și la bizantini, și la serbi, și la unguri, și cine mai știe pe unde; în același mod în Portugalia, în Sicilia, în Polonia și pe aiuri se nemeresc pe mărci capete negre; astfel dintr-o parte și din cealaltă se puteau face cu multă erudițiune nește apropiieri foarte ingenioase, a căroră lipsă de temei se invederează însă pe dată ce regăsirea verigei celei de la mijloc restabilește la români în specie strînsa filiațiune între capetele cele negre și între cele două figure. Această filiațiune ar fi rămas ascunsă fără descoperirea d-lui Sturdza, o descoperire în așteptarea căriia sfinții Constantin și Elena erau o nestrăbătută enigmă în marca *Basarabilor*.

Post-scriptum. Cele de mai sus erau scrise cînd d. Dim. Sturdza, în ședința Academiei Române din 12 novembre 1893, a comunicat o carte care — zice d-sa — „din cîmpul îndoielilor l-a făcut să între în acel al realității“ întrucît privește capetele de arapi

din Levinus Hulsius. Este anume descrierea Conciliului de la Constanța, făcută de către Ulric de Reichental la 1417, nu numai ca martur ocular, dar încă după o însărcinare expresă din partea municipalității de acolo, în arhivul cărăia s-a și depus atunci manuscriptul original. După 1450, adică după descoperirea tiparului, opera lui Reichental fu tipărită la Augsburg; dar acea edițiune devenise în scurt timp atât de rară, încît la 1536 a retipărit-o tot la Augsburg Enrie Steiner, in-folio, sub titlul: *Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden**. Această a doua edițiune, devenită și ea foarte rară și foarte scumpă, este aceea pe care d. Sturdza a dăruit-o Academiei Române. În cartea lui Reichental numile proprii sînt mai-mai toate desfigurate, cel puțin în textul cel tipărit; adevărat importantă însă nu este nomenclatura personală, ci partea cea figurativă, în care nu încăpea nici erori de pronunțaiune, nici acelea de tipar. Între mai multe steme, copiate de către Reichental la 1417 de pe steagurile celor veniți la Constanța, se află și două steme princiare pe cari le aduseră cu sine reprezentanții oficiali ai României: „die Walachie”. Ambele sînt sub o coroană ducală și-n ambele ne întîmpină deopotrivă capete de arapi, cu deosebirea numai că pe una sînt trei capete negre întoarse spre stînga, pe cealaltă două figure aproape întocmai ca cele publicate de Boliac (*Daco-romane*, nr. XXII), care nu arată de unde le-a luat, și anume: „doi arapi întregi, goi, fără legătură, întorși cu spatele unul către altul, brațul stîng al fiecăruia fiind rădăcat în sus, astfel că ambele se

* Cum s-a ținut conciliul de la Constanța (germ.) (*n. ed.*).

unesc încrucișându-se în nivelul capetelor, iară brațele drepte sînt lăsate în jos și picioarele au aerul de a danța“. În acest mod cercetarea noastră despre blazonul *Basarabilor* primește o nouă strălucită confirmațiune, printr-un document autentic din epoca lui Mircea cel Mare și a lui Alexandru cel Bun, dovedindu-se totodată că atît numărul capetelor precum și proporțiunile corpului erau supuse la variațiuni chiar în sinul dinastiei, iar cu atît mai virtos în totalitatea castei *Basarabilor*.

VI. S A R A B I I AU FOST CUNOSCUȚI VECINILOR SUB PORECLA DE A R A B I

„Arab“ este un element eraldic al numelui *Basarabă*, dar mai ales al formei celei vechi *S a r a b ă*, de care se deosebește printr-o singură consoană.

Înainte dară de a fi devenit *Basarabi*, adecă înainte de a-și fi aglutinat titlul de „Ban“, *S a r a b i i* cătă să fi avut deja pe pecetea și pe steagul lor capete negre sau un cap negru. Numele și emblema trebuiau deopotrivă să le dea în ochii tuturor vecinilor un aspect de *a r a p i*, și tocmai aceasta o constatare cel dintîi d. Bezsonov în poeziă poporană epică serbă și bulgară, unde foarte adesea românii sînt numiți *a r a p i* (Rybnikov, Народныя быliny, p. CCCXX sq.).

Nu voiesc a reveni aci asupra celor dezvoltate pe larg în *Istoria critică*. Voi semnală însă ceva nou. Căzacia cei ruteni din Ucraina nu puteau să aibă a face cu *Basarabii* de la Olt; dar începînd din secolul XVI ei au fost mereu în contact cu acea parte a

Moldovei căriia din timpul stăpînirii muntenești acolo în secolii XIV și XV, de pe cînd Mircea cel Mare și Vlad Dracul erau domni pînă la gurile Dunării, îi rămăsese numele de „Basarabie“, după cum o spune deja Miron Costin în poema sa polonă: „Giurgiul și Brăila sînt eterne suveniri ale acelor domni muntenești *Basarabi*, cari stăpîniseră o parte a Bulgariei și peste ȧermul Mării unde s-a lătit numele *Basarabiei*“ (*Arch. ist.*, I, 162).

Id. Antonowicz și Dragomanov au publicat în zece variante o baladă poporană ruteană de pe la finea secolului XVI, intitulată *Alexe Popovici și furtuna pe Marea Neagră* (Историческая пѣснь Малорусскаго народа, I, 176—208), unde este vorba anume despre acea *Basarabie* de la Nistru.

Primul variant se-ncepe așa:

„Acolo pe Marea Neagră, pe o piatră albă șade un șoim luminos și suspină cu jale, privind îngrijit la Marea Neagră. Nu va fi bine pe Marea Neagră, căci furtuna cea rea se rădică, împrăștiind în trei părți luntrile cele voinicești ale cazacilor: o parte din ele spre țara *Bilapapească* (u *Bilapapsiku zemliu*), a doua parte în gîrla Dunării, a treia parte în mijlocul Mării Negre...”

Variantul al optulea:

„Acolo pe Marea cea vînată, pe o piatră albă, șade luminosul șoim cu ochii strălucitori; el își pleacă în jos capul și suspină cu jale, privind la sfîntul cer, căci întunerecul a acoperit jumătatea soarelui, jumătatea lunei, și se începe furtuna pe Marea cea vînată, se rădică valuri din fundul mării și împrăstie în trei părți luntrile căzăcești: due o parte din ele în Dunărea cea liniștită, împing a

doua parte spre țara A r a b e a s c ă (v Arabsîku zemliu), îneacă a treia parte în mijlocul Mării...”

Variantul al șaselea:

„Acolo pe Marea Neagră, pe o piatră albă, șade luminosul șoimuleț, trist și jelitor, privind departe la luciul Mării Negre, căci nu va fi bine pe Marea Neagră: se rădică din fundu-i valuri dușmănești și împrășteie în trei părți luntrile căzăcești, azvirlind o parte din ele în gîrla Dunării, împingînd pe a doua parte spre țara O r a b e a s c ă (u zemliu Orabsîku), iar pe a treia parte, neștiind ce să-i mai facă, o îneacă în mijlocul Mării...”

Variantul al șaptelea se începe ca și cel al optulea, cu deosebirea numai că în loc de „țara Arăbească” este „țara Orabească” (u zemliu Orabsîku), ca și în variantul al șaselea.

Variantul al treilea:

„Pe Marea Neagră, pe o piatră albă, suspină cu jale luminosul șoim; e trist și privește îngrijit la Marea Neagră, căci nu va fi bine pe Marea Neagră; s-au întunecat pe cer toate stelele, au acoperit norii jumătatea lunei, și din jos suflă vîntul cu furie împrăștiind în trei părți luntrile căzăcești: a dus o parte spre țara A g a r e a s c ă (v. zemliu Agar-sku), a doua parte a înghițit-o gîrla Dunării, a treia parte -- unde să fie? -- se-neacă în Marea Neagră...”

În fine, în variantul al patrulea, „țara Agarească” este amplificată în „țara Agaranească” (v Agaranîsku zemliu).

Precum vedeți, naufragiul se întîmplă pe Marea Neagră, aproape de gurile Dunării, față cu țărmii B a s a r a b i e i.

Din „Basarabie“, prin o schimbare fonetică nesimțită, balada de mai sus, după primul său variant, a făcut „Bilarapie“, ceea ce înseamnă „Alba-arabie“; din această „Bilarapie“, omițându-se inițialul *bil*, considerat ca un simplu epitet de a l b, a rămas în variantul VIII numai „Arabie“, de unde apoi în variantul VI și VII a ieșit o formă mai coruptă „Orabie“; în sfârșit, numele „arabilor“ amintind imaginațiunii poporane, prin asociațiunea de idei, pe al „agarilor“ sau „agarenilor“, ambele aceste numi aplicându-se dopotrivă la păgini și mai ales la mahometani, iată că în loc de „Arabia“ sau „Orabia“ ne întîmpină în variantele III și IV „Agaria“ și „Agarania“.

Este o procedură identică ~~cu~~ aceea prin care, într-o epocă mai veche, serbii și bulgarii a r a b i z a u pe *Basarabii* de la Olt; o procedură însă pe care balada ruteană, grație numeroaselor sale variante, ne permite, ca să zic așa, a o pipăi de astă dată cu degetul, urmărind pas la pas toate fazele succesivei sale transformațiuni. Dacă o scurtă cunoștință cu B a s a r a b i a cea de la gurile Dunării a permis rutenilor a o preface în A r a b i e și apoi chiar în A g a r i e, cu cît mai virtos serbii și bulgarii, puși în contact cu *Basarabii* și mai întîi cu S a r a b i i de la Olt în curs de mai mulți secoli, trebuiau neapărat să urzească asupra acestor a r a b i din Dacia o vastă țesătură de complicațiuni! Bezsonov ne-a indicat abia cîteva puncturi; restul urmează să-l studieze alții.

Vom mai adăoga în treacăt că pînă astăzi numele cel legendar al B a s a r a b i e i la învecinații ruteni este B i s o v a A r a p i a, literalmente „Arabia dracului“ (Żelechowski, *Ruthen. Wtb.*, I, 31).

Ceea ce s-a întâmplat rutenilor, ceea ce s-a întâmplat serbilor și bulgarilor nu putea să nu se întâmple și mai dinainte tuturor neamurilor învecinate cu *Basarabii*, adică toate trebuiau de asemenea să-i arabizeze mai mult sau mai puțin; și întrucât începutul *Sarabilor* se infundă în epoca dacică, de pe atunci deja ar putea să ne fi rămas în istorie vreo urmă de acest fenomen.

Sarabii lui Dione Crisostom, ca și *Basarabii* posteriori, își aveau cuibul lor în munții Hațegului și ai Olteniei, căci aci, în giurul Drobetei și al Sarmizegetusei, fusese centrul statului lui Decebal, iar prin urmare și al castei celei nobilitare. Hațegul și Oltenia sînt tocmai regiunea pe care, sub raportul hidrografie, o reprezintă riul Jiu, izvorînd din Hațeg și străbătînd apoi pe lingă Vulea pentru a șerpui în lung prin întreaga Oltenie. Ei bine, în geografia lui Ptolemeu Jiul n-are alt nume decît: $\alpha\tau' \text{ Ἀράβων ποταμός}$, literal „de Arabibus fluvius“, adică: „riul care se pogoară din țara arabilor“, pe cînd Dunărea este $\Delta\nu\nu\acute{o}\beta\iota\omicron\varsigma \text{ ποταμός}$, Oltul — Ἀλούτας ποταμός , Temeșul — Τίβισκος ποταμός etc.

Dăm mai jos secțiunea corespundîntă din atlantele lui Ptolemeu, luată după prețiosul manuscript din secolul XII, cel mai vechi din cele cunoscute pînă acum, descoperit de Sevastianofi la Vatopedi în Atos (*Géogr. de Ptolémée*, 1867, p. LXXVIII).

Fiindcă editorii lui Ptolemeu citesc totdeauna: $\alpha\tau' \text{ Ἀράβωνος ποταμόν}$, cată să facem următoarele observațiuni paleografice asupra manuscriptului:

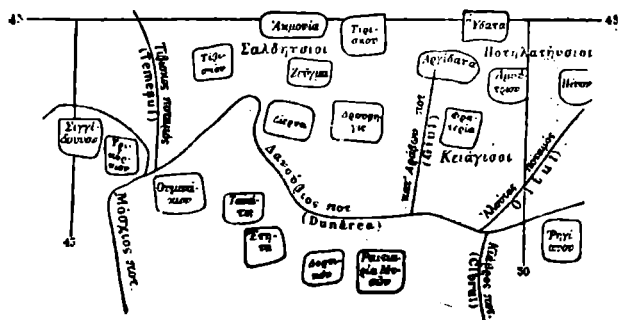
1. De cite ori prepozițiunea $\alpha\tau'$ nu se unește prin elipsă cu vorba ce-i urmează, manuscriptul îi dă regulat accentul, pe cînd în cazul de față accentul lipsește pe hartă ca și-n text (p. XXXIII),

ceea ce dovedește că nu poate fi „ $\chi\tau\acute{\alpha}$ 'Ραβ-“, ci este „ $\chi\tau$ 'Αραβ-“.

2. Atît în text precum și pe hartă se vede -βov, fără obicinuita abreviațiune suprascrisă pentru finalul -ος, astfel că este arbitrar de a citi -βωνος.

3. În text acest -βον nu e accentat de loc, iar pe hartă accentul este dubios, căci copistul trage dintii o liniuță din virful lui β spre a forma un ὀξύς pe α din ρα, și după aceea se răzgîndește și se întoarce spre ω, accentîndu-l cu un lung βαρύς, o nedumerire care probează că în original lipsea accentul.

Lectura dară cea mai corectă este: κατ' Ἀράβων ποταμός, unde noi completăm pe ποτ prin nominativul ποταμός, după cum tot la nominativ sînt puse și celelalte rîuri.

Ptolemeu scria pe la 170, peste vro 50 de ani după Dione Crisostom. Dione Crisostom fusese el însuși în Dacia, unde cunoscuse casta cea nobilitară a Saramilor. Ptolemeu, trăind departe

în Alexandria, putea să culeagă numai nește informațiuni indirecte, extra-dacice, dar tocmai de aceea noi îi datorim cunoștința celei mai vechi transformațiuni a *Sarabilor* în *Arabi*. Gura Jiului fiind pe harta lui Ptolemeu față-n față cu misii din orașul Ratiaria: *Ῥατιαρία Μουσῶν*, este probabil că fîntina lui Ptolemeu își luase pe *Ἀραβες* din Oltenia de la misi, cari, ocupînd regiunea slavilor meridionali de astăzi, vor fi numit astfel pe *Sarabi* cu mai mulți secolî înainte de serbi și de bulgari. În orice caz, numai prin *Sarabi* din Dione Crisostom se poate înțelege „κατ' Ἀράβων ποταμός“ din Ptolemeu, și aceasta este punctul cel esențial, de la care putem trece d-a dreptul la una din cestiunile cele mai interesante în istoria *Basarabilor*.

VII. ÎMPĂRAȚII FILIP ȘI LICINIU AU FOST DACI DIN CASTA *SARABILOR*

Despre împăratul roman Filip dintre 244—249, acela sub care Roma își serbase jubileul de 1.000 de ani și care a fost cel întîi împărat creștin, fîntinele istorice sînt foarte puține. Toți se unesc a-i da porecla de „Arabs“, *Arabul*; dar de ce „Arab“? ce fel de „Arab“ și de unde?

Bizantinul Zonara ne spune că Filip era din regiunea Bostrîi în Palestina, unde a și fundat orașul Filipopole. Cedren însă zice că acea Bostră, de unde era Filip, se afla nu în Asia, ci în Europa, adică Filipopole din Tracia. Cedren trăia în secolul XI, Zonara și mai tîrziu cu un secol. Despre

fundarea Filipopolei de către împăratul Filip mai vorbesc Cassiodor din secolul V și Iornande din secolul VI, amândoi însă o pun în Europa: „Philippus urbem nominis sui in Thracia construxit“*; ba Iornande (*Summa temporum*, 283) mai adaugă și numele cel curat tracic al acestui oraș: „Pulpu-deva“. Toți însă deopotrivă uită că orașul cel pretins fundat atunci, fie Filipopole din Tracia, fie Bostra din Asia, existaseră cu mult mai dinainte.

Fintina cea mai importantă, intrucît e scrisă numai cu un secol după moartea lui Filip, este Aurelius Victor. În capitolul 28 din cartea sa *De Caesaribus*, el zice: „M. Julius Philippus Arabs Trachonites, sumpto in consortium Philippo filio, rebus ad Orientem compositis, conditoque apud Arabiam Philippopoli oppido, Romam venit“**. Deci orașul cel fundat era în Asia, dar nu Bostra, ci o altă localitate, pe care se pare că a și descoperit-o d. Waddington în ruinele satului Șebebe din Hauran (*Sur l'emplacement de Philippopolis d'Arabie*, în *Revue numismatique*, X, 56 sqq). Deși satul Șebebe nu se află tocmai în regiunea numită la cei vechi „Trachonitis“, Τραχωνίτις, Τραχωνίτις Ἀραβίας la Ptolemeu, totuși arheologul francez crede pe deplin confirmată prin această descoperire originea lui Filip anume din acea provincie, adică crede că așa trebui să fie în-

* „Filip a zidit un oraș cu numele lui în Tracia“ (lat.) (n. ed.).

** *Despre împărați*: „M. Julius Philippus, cel numit Arab din Trachonitis, luînd ca tovarăș la domnie pe fiul său Filip, după ce s-au liniștit tulburările din Răsărit și a întemeiat în Arabia cetatea numită Filipopoli, a venit la Roma“ (lat.) (n. ed.).

teles textul lui Aurelius Victor: „Arabs Trachonites“.

Mai întâi, „Trachonites“ sau „trachonites“ — majusculul T aparține editorilor moderni, iar nu paleografiei — poate să nu însemneze altceva decât „hoț“ sau „fecior de hoț“, „neam de haiduc“; și aceasta în două feluri:

1. Locuitorii Trachonitei erau vestiți departe prin hoțiile lor, după cum ni-o spune Strabone (XVI, c. II, § 20), și prin urmare numele lor putea să fi devenit un simplu epitet pentru orice bandit;

2. Din grecul $\tau\rho\alpha\chi\omega\nu$ se formase în latinitatea vulgară *trachones* cu sensul de ascunzători sub pământ și chiar cu acela de balauri. Vilhelm de Tyr, vorbind despre regiunea Trachonitei, zice: „Videtur nobis a traconibus dicta; tracones enim dicuntur occulti et subteranei meatus, quibus ea regio abundat...“* Într-un glosar din evul mediu: „Traco idem est quod via subterranea, vel ubi habitant dracones fantastici...“** (ap. Du Cange, ed. Carpent., VI, 625).

Deci, prin „Trachonites“ Aurelius Victor nu trebuia neapărat să aibă în vedere țara Trachonită, ci putea să înțeleagă originea cea hoțească a lui Filip; sau mai bine, profitind de porecla „Arabs“, el putea să-i acăte un epitet în legătură cu hoții din Arabia propriu-zisă. Noi zicem deocamdată „putea“, fără a afirma că așa a și fost. Pentru afir-

* „Ni se pare că-și ia numele de la niște ascunzători; căci tracones se zice despre unele intrări ascunse, aflate sub pământ, de care se află multe prin acele părți...“ (lat.) (n. ed.).

** „Traco nu-i decât o cale sub pământ sau locul unde sălășluiesc balauri înfiorători...“ (lat.) (n. ed.).

mațiune se cere o probă; și o asemenea probă cine oare poate să ne-o dea mai cu temei decît însuși Aurelius Victor?

Noi am văzut mai sus că pasagiul din Iornande n-a fost înțeles, numai și numai fiindcă nu se pusese în alăturare cu un alt pasagiu corespunzător tot din Iornande. Pasagiul din Aurelius Victor, de asemenea, nu poate fi înțeles decît alăturîndu-se cu un alt pasagiu corespunzător tot din Aurelius Victor, și anume capitolul 28 din cartea sa *De vita et moribus*, unde despre originea împăratului Filip se zice: „Is Philippus humillimo ortus loco fuit, pater nobilissimo latronum ductore...”

Iată dară în loc de: „Trachonites” — „latronum ductoris filius”, „fiul unui căpitan de hoți”.

În acest pasagiu ne mai întîmpină un „nobilissimus” foarte caracteristic. Cum putea oare să fie „nobilissimus” un bandit? Și-apoi fiul unui „nobilissimus” cum oare să fi fost „humillimo ortus loco”? Este învederat că pasagiul întreg trebui să fie tradus: „Acest Filip a fost născut în obscuritate, fiindcă tatăl său, deși de un neam ilustru, totuși se făcuse căpitan de hoți”. Și atunci „nobilissimus” din pasagiul al doilea ne va da o cheie pentru „Arabs” din pasagiul întâi, dacă în adevăr „Arabs”, după cum ne vom încredința îndată, nu este altceva decît numele „Saraba” al castei celei aristocratice din Dacia, „virorum nobilissimorum” din Dione Crisostom.

Pînă aci noi am stabilit numai posibilitatea ca Filip să nu fi fost de loc „arab” în sensul geografic al cuvîntului; dar o pură posibilitate. De aci înainte urmează argumentațiunea, cum că el a fost în realitate d a c.

Rolul acestui împărat în privința Daciei n-a fost încă destul de studiat. Uzurpând tronul imperial după măcelul lui Gordian III în războiul contra Persiei, Filip nu-și mai bate capul cu Asia, cedează perșilor Mesopotamia, le-ar fi cedat la nevoie și Arabia, se întoarce în Europa, serbează în Roma jubileul cel mare și apoi... apoi s-ar părea că nu se mai gîndește decît numai la Dacia. După ce pierduse cu nepăsare o mare provincie asiatică, el ține ca Dacia să nu fie nici măcar turburată de barbari. La cea dintîi ocaziune Filip lasă în Roma pe fiul său numit de asemenea Filip, înaintează cu o armată în Dacia, se luptă cu o invaziune germanică, mai ales cu carpii, învinge și liniștește provincia. Aceasta ne-o spune Zosima (I, 20), dar și mai cu autoritate monetele cu legenda „Victoria Carpica” și cu titlurile „Carpicus Maximus” și „Germanicus Maximus”, urmate la 248 de un triumf. Nu e încă tot. La 247 Filip înființează în Dacia o monetărie proprie, ceea ce este o mare grație imperială și dovedește totodată o stare comercială înflorită a provinciei. Pe aceste „monete dacice” figurează Dacia ca o femeie între o acvilă și un leu, cu numerele legiunilor V și XIII, ținînd într-o mînă sabia dacică cea încovoiată întocmai ca pe bas-reliefurile Columnei Traiane, iar în cealaltă un steag. Sabia cea dacică nu se vede decît numai pe aceste monete ale lui Filip. Pe unele exemplare Dacia poartă tiara sau bonetul cel frigian, simbol de libertate. Pe altele, noi citim: „Dacia Felix”. Locuitorii Daciei își creaseră chiar o eră proprie de la împărățirea lui Filip, numărînd anul 247 ca cel întîi, și această eră a durat acolo cîtva timp și sub urmașii lui Filip: Deciu, Vale-

rian, Emilian și Galien (Katanesich, *Istri geographia*, II, 347). Era un fel de renaștere a Daciei, operată sub Filip în scurtul interval de vro trei ani.

Ce îndemn să fi avut un *a r a b* din Asia de a face toate acestea pentru Dacia? Întrebarea e cu atât mai legitimă, cu cât pentru restul Imperiului Roman Filip n-a făcut nimic, sau nu va fi făcut decât acel oraș din Hauran despre care vorbește d. Waddington, deși însuși d. Waddington ne face a bănuî că orașul în cestiune, negreșit sub un alt nume, existase acolo deja sub împăratul Marc-Aureliu (161—180): „sur les dix inscriptions que j'ai copiées à Chéhebé, il y en a une d'une époque incertaine, une du règne de Marc Aurèle...“* (*loco cit.*, p. 62). Încă o dată, de unde o asemenea dragoste exclusivă a lui Filip pentru Dacia? Fiindcă acel *a r a b* nu era din Asia, ci era un *S a r a b a*, un „nobilissimus“ din Dacia, din provincia lui Traian; și despre aceasta, ca ultimul argument decisiv, vom da acum un text care a scăpat cu totul din vedere d-lui Waddington și celorlalți istorici ai împăratului Filip.

Dintre împărații pe cari i-a luat Roma din Dacia, cel mai celebru a fost Liciniu, cumnatul lui Constantin cel Mare și înverșunatul dușman al creștinilor. Fintinele sînt unanime asupra originii sale: „Licinius imperator est factus, D a c i a o r i u n d u s**“ (Eutrop.); „Ἰπὸ Δακίξας ὁρμώμενος“.

* „...din cele zece inscripții pe care le-am copiat la Shehébé, se află una a cărei epocă nu se poate determina cu siguranță, din timpul domniei lui Marcu Aureliu...“ (fr.) (*n. ed.*).

** „Licinius a fost făcut împărat, născut fiind în Dacia“ (lat.) (*n. ed.*).

(Socrates Scholasticus). Și se mai adaoge că era un barbar, un om crescut și născut departe de orașe: „agrarius plane ac rusticantibus, quia ab eo genere ortus altusque erat, satis utilis“* (Aur. Victor). Despre Liciniu dară este necontro-versabil că a fost „natione Dacus“, ca să vorbim în stilul inscripțiunilor. Ei bine, acest d a c 'Lici-niu zicea că se trage din neamul lui Filip A r a b u l; iar prin urmare, una din două: sau Liciniu a fost arab din Asia, ceea ce-i peste puțină, sau Filip a fost S a r a b a din Dacia, după cum am văzut că-l arată și faptele sale.

Julius Capitolinus trăia sub Constantin cel Mare, căruia i-a și închinat scrierile sale. În *Viata lui Gordian III* (c. XXXIV), la sfârșit, tocmai în pasa-giul unde se adresează către Constantin cel Mare, Capitolinus vorbește despre o inscripțiune în care se menționa că Gordian fusese învins de Filip, adică de împărații Filip Arabul și fiul său Filip II; apoi adaoge că se zice cum că Liciniu, cînd ajunsese împărat, a distrus acea inscripțiune, fiindcă el, Liciniu, „pretindea a se trage din neamul celor doi Filipi“: „Quem titulum evertisse Licinius dicitur eo tempore quo est nactus imperium, quum se vellet videri a Philippis originem trahere“**.

Acest text este nec plus ultra categorie. Toată lumea știa că Liciniu era dac, ba încă barbar din Dacia; dar toți trebuiau să știe nu mai puțin că

* „...[inea parte muncitorilor ogoarelor, țăranilor, căci se născuse și crescuse printre ei“ (lat.) (n. ed.).

** „Această inscripție se zice că Licinius a distrus-o atunci cînd a ajuns împărat, fiindcă voia să se creadă că el se trage din cei doi împărați Filipi“ (lat.) (n. ed.).

el își urcă originea neamului la Filip Arabul, pe care însuși Julius Capitolinus îl numește „Philip-pus A r a b s”; și trebuia s-o știe mai ales Constantin cel Mare, cînd îi deduse pe soru-sa în căsătorie. Înrudirea însă între Liciniu și între Filip nu putea să fi fost în fapt decît identitatea de castă: amîndoi S a r a b i. Elementul cel mai rezistent contra dominațiunii romane în Dacia, S a r a b i i, floarea dacilor de altădată, par a se fi ținut totdeauna retrași, departe de cultura cea curat latină a orașelor: de aci tatăl lui Filip ne este descris ca un hoț de codru iar Liciniu ca un țărănoi. Neam barbar pentru urbanitatea romană, S a r a b i i se distingeau totuși prin trăsura caracteristică de a fi toți foarte mîndri: „superbus”, zice Capitolinus despre Filip. Asupra acestei trăsuri caracteristice noi vom reveni mai jos.

Originea dacică a împăratului Filip și sensul poreclei sale „Arabs” fiind lămurite nu ne va fi greu acum a explica greșeala acelor cari îl aduceau din „Bostra”, o greșeală foarte instructivă prin aceea că pînă și ea, bine înțeleasă, servește a confirma adevărul. Ca dac, Filip era un „Traianensis”, era din „Provincia Traiana”, și o aluziune la aceasta cată să fi fost în vreo fîntînă cunoscută, încă bizantinilor înainte de Cedren și de Zonara. Din dată însă ce porecla „Arabs” era luată în sensul geografic, bizantinii trebuiau vrînd-nevrînd să caute anume în Arabia vreun oraș cu numele lui Traian, și n-au putut să găsească acolo decît numai unul singur, căci numai unul singur exista: „Nova Traiana Bostra”, care pe monetele sale poartă legenda: NEA TPAIANH BOΣTPA (Mionnet, *Descr. d. médailles*, V, 579 sq.; Eckhel, III, 500 sq.).

Fără acest „TPAIANH“ nimănui n-ar fi venit în cap să aducă pe Filip din Bostra, ci l-ar fi lăsat simplu cu porecla sa de „Arabs“. Orice poreclă însă să fi avut, stăruința lui Filip de a rădica Dacia și prețiosul text al lui Capitolinus demonstrează că el era dac.

Confuziunea între două regiuni *traianense* ca „Dacia“ și „Bostra“ ne amintește ceva absolut de aceeași natură la Ammian Marcellin. Dacia era „provincia lui Traian“; Spania era „patria lui Traian“; de aci unul și același „Traianensis“, Paulus Notarius, personaj important sub împăratul Constanțiu, este numit la Ammian Marcellin în cartea XIV: „ortus in Hispania“, iar în cartea XV: „natus in Dacia“. Un alt qui pro quo cam de același fel ne întâmpină în privința împăratului Carus, despre care nu se știa dacă a fost de origine din Panonia sau din Africa, fiindcă se confundaseră termenii „Pannonius“ și „Poenus“ (Vopisc., Car. IV).

D. Waddington susține că tatăl împăratului Filip, „nobilissimus latronum ductor“ al lui Aurelius Victor, — o expresiune care, fie zis în parentezi, ne amintește cuvintele lui Vopiscus despre împăratul Proculus: „domi nobilis, sed majoribus latrocinantibus“ (IV Tyr., XII), — d. Waddington susține că acel tată se numea „Marinus“ și că a fost apoteozat în Filipopole cel din Hauran. Lucrul e cu puțință, cu atât mai mult că tocmai acolo nu se știa că el fusese bandit. Noi lăsăm dară în picioare tot ce spune d. Waddington despre monete și inscripțiuni cu ΘΕΩ ΜΑΡΙΝΩ, deși argumentațiunea sa e departe de a fi sugestivă. Marin sau ne-Marin, tatăl lui Filip a fost un *Saraba* din

Dacia, după cum un S a r a b a din Dacia a fost și tatăl cel necunoscut al lui Liciniu, ambii din regiunea cea caracterizată de către Ptolemeu prin „κατ' Ἀρᾶβωυ ποταμῶς“

VIII. ALȚI SARABI ÎMPĂRAȚI ROMANI

Dominațiunea romană în urma cuceririi Daciei nu exterminase acolo nici poporul de jos, pe cei „păroși“, „capillatos“, nici casta cea aristocratică a „căciulaților“, „S a r a b a s“, ba nici chiar în sinul acestei caste dinastia cea regească a lui Decebal. Filip, un S a r a b a ordinar, adecă nedinastic, apucă sceptrul imperial la 244. Peste 17 ani, la 261, pe fostul tron al cuceritorului Daciei se urcă un alt dac, dar nu S a r a b a ordinar, ci tocmă din dinastia lui Decebal, anume Regillian: „gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, affinis“* (Treb. Pollio, XXX, Tyr. IX). Aceasta învederează pe deplin puternica persistență a S a r a b i l o r în Dacia un secol și jumătate după moartea lui Traian. Ceva mai mult; peste vro zece ani după Regillian, împăratul Aurelian re-trage din Dacia administrațiunea romană și legiunile, lăsând pe ceilalți locuitori în voia furtunelor: dar elementul cel nedomolit al S a r a b i l o r rămâne nestrămutat acolo, și, după ce Roma pierde cu totul Dacia, doi dintr-inșii mai izbutesc a deveni împărați romani: la 307 Liciniu, despre care s-a vorbit deja, iar la 305 Galeriu.

* „...de neam dac, chiar — cum se zice — din dinastia lui Decebal“ (lat.) (n. ed.).

Se repetă mereu că împăratul Galeriu a fost născut în Dacia cea nouă sau a lui Aurelian, nu departe de Sardica, adică aproape de Sofia, în Bulgaria actuală, fiindcă Eutropius (IX, 22) zice: „Maximianus Galerius in Dacia haud longe a Sardica natus“. În privința lui Galeriu, o ființă mult mai sigură decât Eutropius este Lactantius, contemporan cu acest principe, nu posterior ca celalalt, și carele ne spune foarte lămurit că Galeriu era din Dacia cea veche sau a lui Traian, de unde mumă-sa fugise cu dînsul trecînd Dunărea dinaintea unei invaziuni a carpilor, și prin urmare putea să fie crescut în Sardica sau pe aproape, dar nu fusese născut acolo. Lactantius mai adaogă că Galeriu nu era latin, ci barbar din Dacia cea veche, și anume indigen, adică dac, de vreme ce fugea dinaintea năvălitorilor străini. Iată chiar textul: „Inerat huic bestiae naturalis barbaries et feritas a Romano sanguine aliena. Non mirum, cum mater ejus Transdanuviana infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat“* (*De mort. persecutor.*, IX). De aci se explică amicia sa cu Liciniu: „veteris contubernii amicum et a prima militia familiarem“**, pe care dînsul l-a ajutat a se urca pe tron, astfel că în același timp Roma avea doi daci împărați.

* „Acest sălbatic era barbar din natură și crud, neavînd nimic roman în singele lui. Și nu-i de mirare, fiindcă mama lui de felul ei *de dincolo de Dunăre*, se refugiase în Dacia cea nouă, trecînd fluviul, din cauză că năvăliseră carpii“ (lat.) (*n. ed.*).

** „...vechi tovarăș de cort și apropiat lui din prima campanie militară“ (lat.) (*n. ed.*).

Despre Liciniu noi știm că a fost S a r a b ă, deoarece pretindea a fi din neamul lui Filip Arabul. Fost-a oare tot S a r a b ă și Galeriu?

Apriori se poate răspunde că da, căci este de crezut că în secolul IV, față cu agera sistemă romană de deznaționalizare în curs de doi secoli trecuți, din întregul popor dacic de altădată numai doară elementul cel nenduplecat al S a r a b i l o r, cu tradițiunile sale de veche mărire, a putut să păstreze acea atitudine autohtonă pe care romanii o numeau „barbaries“. Poporul de jos, „pletoșii“, „capillati“, afară de cei adăpostiți în creierii munților sub îndatinata căpetenie a S a r a b i l o r, cată să fi devenit de demult o singură apă cu colonii romani. Dacă dară Galeriu ar fi fost dintre aceștia, Lactantius nu putea să-l numească barbar „a Romano sanguine alienus“.

Aposteriori, Galeriu era foarte mîndru de originea sa. Pe cînd alții îl porecleau „cioban“, „armenarius“, după cum ziceau lui Filip „haiduc“ și lui Liciniu „bădăran“, însuși Galeriu pretindea a fi dintr-un neam zeesc: „diis oriundus“, după Lactantius, sau un neam de balaur: „matre compressa dracone“, după Aurelius Victor.

Considerațiunile de mai sus ar fi ele singure destul de ponderoase pentru a ne îndemna să credem că Galeriu, ca și prietenul său Liciniu, a fost din casta S a r a b i l o r; dar ceva și mai hotărîtor este însuși numele „Galerius“. Dacă nu s-ar ști cu certitudine că acest împărat a fost dac, numele său „Galerius“ n-ar avea nici o importanță deosebită; cînd se știe însă că el era nu numai dac, dar încă se pretindea a fi de o origine ilustră, atunci ne izbește împregiurarea că „Galerius“ în-

semnează tocmai „pileatus“, derivind din „galerus“ sinonim cu „pileus“: „galerus est genus pilei“*, zice Servius într-o scolie la Virgiliu, și prin urmare nu este altceva decît o traducere latină literală a dacicului S a r a b a.

Mai este ceva. Din Dione Crisostom noi am văzut că S a r a b i i erau la daci o castă nu numai nobilitară, dar și sacerdotală totodată. Ei bine, Lactantius (*De morte persec.*, XI), ne spune că muma lui Galeriu cea „transdanuviană“ era o bogată preoteasă păgînă a „zeilor de munte“: „mater Galerii erat deorum montium cultrix, quae sacrificabat paene quotidie et vicarios suos dapibus et epulis exhibebat“** (cfr. Van Haag, *De Galerio Caesare*, p. 3).

IX. CONCLUZIUNEA

Am urmărit pe S a r a b i începînd din epoca lui Cesar, cînd casta lor fusese organizată de către regele dacic Berebista, și pînă la epoca lui Constantin cel Mare, cînd S a r a b i i Galeriu și Liciniu reușesc a se înălța pe tronul imperial al Romei, toate acestea în curs de vro patru secolî.

Am urmărit pe *Basarabi* începînd de la lupta lor cu mongolii la 1240 și pînă astăzi, în curs de șase secolî și mai bine, constatînd că ei au fost tot o castă nobilitară ca și S a r a b i i sub daci,

* „...galerus e un fel de căciulă“ (lat.) (*n. ed.*).

** „...mama lui Galeriu era o preoteasă a zeilor de munte care aducea sacrificiu aproape în fiecare zi și-i primea pe slujitorii ei la mese și ospețe“ (lat.) (*n. ed.*).

că purtau la vecini același epitet de „Arabi” ca și *S a r a b i i* pe timpul lui Ptolemeu și al împăratului Filip, că n-au înecat niciodată de a avea centrul lor, ca și *S a r a b i i*, în aceeași regiune a Jiului, în Oltenia și în Hațeg.

Cunoaștem dară o mie de ani din istoria *Basarabilor*, fie sub numele lor cel primitiv de *S a r a b i*, fie după alipirea către acest nume a titlului de *B a n*.

Ne mai rămâne necunoscut intervalul de opt veacuri dintre secolii V și XIII; dar pînă și acest interval se luminează acum pe neașteptate. Cînd un lanț solidar de probe peremptorii demonstrează că un fluviu între anii A—C avusese același curs, sub același nume, între aceleași maluri, pe aceeași albie ca și între anii H—L, mai trebui oare demonstrat că pe aceeași albie, între aceleași maluri, sub același nume, el avusese același curs în intervalul cel mijlociu dintre anii D—G? O demonstrează însăși logica faptelor, mai probă decît orice probă. Așadară:

1. De vreme ce înainte de secolul V și pe urmă după secolul XII, întii *S a r a b i i* și apoi *Basarabii* n-au părăsit niciodată Oltenia și Hațegul, deci: tot acolo au fost ei și între secolii V și XIII;

2. De vreme ce *S a r a b i i* înainte de secolul V și *Basarabii* după secolul XII constituiau nentrerupt o castă nobilitară, deci: tot o castă nobilitară au fost ei și între secolii V și XIII;

3. De vreme ce *S a r a b i i* înainte de secolul V au fost dat dacilor pe cei mai mari regi cu Decebal în frunte și deteră apoi Romei cinci împărați: pe doi Filipi, pe Regilian, pe Galeriu și pe Liciniu, toți de o energie mărturisită chiar de către dușmanii

lor, și de vreme ce după secolul XII *Basarabii* au dat românilor un lung șir de eroi ca Alexandru, ca Mircea, ca Vlad Dracul, ca Țepeș etc., deci: același rol conducător în capul neamului românesc contra furtunelor dinafară avuseseră ei și între secolii V și XIII.

În acest mod, pentru intervalul dintre secolii V și XIII ne lipsesc texture, ne lipsesc documente, ne lipsesc numi proprii, ne lipsesc amărute, dar perspectiva istorică nu ne mai lipsește de astă dată: în Oltenia și în Hațeg, luptându-se contra năvălitorilor și revărsându-se din cînd în cînd asupra regiunilor de pregiur, trăia pe atunci poporul românesc avînd domni din casta *S a r a b i l o r*, ascuns în munți ca o comoară depusă de Traian și păzită de urmașii lui Decebal.

Iată cine, iată de cînd, iată de unde sînt *Basarabii*.

(III, 2510)

BASM. uneori *băsmu* (plur. *basme* și *basmuri*), s.n.; conte populaire, conte bleu, conte féérique. Ramura cea mai importantă din literatura poporană a oricărui națiunii, *basmul* pentru români în parte este cel mai bogat izvor de credințe sau noțiuni mitologice și de date lingvistice, astfel că *Etymologicum Magnum Romaniae* e dator a da acestui cuvînt un loc de onoare cu totul excepțional, cu atît mai vîrtos că originea și natura *basmului* sînt pînă acum nește enigme pe cari știința contimporană, în loc de a le limpezi, le-a întunecat și mai mult prin fel de fel de teorii subiective: ba teoria

cea solară a lui Max Müller, ba teoria cea meteorologică a lui Adalbert Kuhn, ba teoria cea de migrațiune din India a lui Benfey, ba teoria cea animistică a lui Tylor, ba cîte -altele, toate aproape deopotrivă false.

Cea dintîi adunare sistematică de *basme* în literatura europeană în genere a fost cea germană a fraților Grimm, la 1812; tot doi frați germani, Artur și Albert Schott, au publicat nemțește la 1845 prima colecțiune, și o colecțiune foarte serioasă, de *basme* române în specie, adunate anume în Banat. Românește însă ni se pare că nu s-a dat la lumină nici un *basm* pînă la 1862, cînd Filimon scoase pe *Românul năzdrăvan* în ziarul *Țăranul român*. De atunci colecțiunile s-au înmulțit și se înmulțesc mereu, bune și mediocre: Fundescu (1867), N.D. Popescu (1874—85), D. Stăncescu (1885), Hîntescu (1879), Sbiera (1886), Pop-Reteganul (1882-88) și alții, iar în fruntea tuturor, ca adevărați maeștri: Petre Ispirescu și Ion Creangă. În acest mod noi avem deja destule specimene din Țara Românească, din Moldova, din Bucovina, din Ardeal și din Banat, ba încă și de la macedo-români, grație mai ales lui Dr. Obedenaru.

Cuvîntul nostru *basm* este de origine slavică, însă numai ca material brut.

Românii imprumutară pe calea cărturărească pe paleo-slavicul *сказка* „fable“, care niciodată nu însemnează la slavi *basmul* propriu-zis, „cont“, ceea ce se cheamă rusește „сказка“, polonește „bajka“, bohemește „bágka“, bulgărește și serbește „pri-kazka“. În limba literară, sub formele *b a s m* și

b a s n u, cuvîntul cel paleo-slavic a păstrat la noi totdeauna sensul său primitiv de „fabulă” sau „apolog” cu nuanța cea obicinuită de „minciună”.
Bunăoară:

Noul Testament, 1648, Epist. Petri II, I, 16:

...nu îmblînd după
b a s n e cu măestrii am
 arătat voao....

...non enim doctas
f a b u l a s secuti notam
 fecimus vobis...

Biblia Șerban-vodă, 1688, Sirach XX, 21:

Omulă fără hară, **b a s-**
n u fără vréme...

Homo sine gratia, **f a-**
b u l a intempestiva...

Cantemir, *Chron.*, I, p. XLII, LXV:

...nu istorie, ce **b a s-**
n e....

...non historiam, sed
f a b u l a m...

Același, *Ist. ieroglif.* (Mss. în Acad. Rom.),
 p. 206 a: „la viclian parola dumnezăiască și
b a s n a poeticiască, tot o cinste au...”

Miron Costin, *Letop.*, I, p. 59: „Acea Alexandrie
 minciunoasă ce-i pre limba românească, plină de
b a s n e...”

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 13: „Așadară ne
 învață pre noi această **b a s n ă** că neamul ome-
 nesc nu poate fi norocos fără stăpînire...”

A. Pann, *Povestea vorbei*:

Cîte **b a s n e** firoșcoșii
 Undeva spunea-n vileag,
 Și eu ca năbădăioșii
 Alergam s-ascult cu drag...

Ibid., 175:

Nepuțin să se-nțeleagă,
În veac nu se mai împac,
Ajung judecăți să tragă,
De b a s n u-n lume se fac...

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 236:

„— Ce spui tu, mă Tomo! exclamă ciocoi cu mirare; sint astea adevărate?

— Adevărul curat, fraților.

— Bree! dar asta seamănă a b a s n u...”

Pe acest b a s n graiul poporan l-a prefăcut foneticeste în *basm* și i-a dat sensul precis de „cont”, făcindu-l astfel să nu se mai confunde cu noțiunea de „fable” și mai cu samă cu cea de „mensonge”, căci țăranul, după cum vom vedea mai la vale, crede în posibilitatea și chiar în realitatea celor povestite în *basm*, încît pentru dînsul *basmul* e departe de a fi minciună, iar cînd recunoaște și el că e minciună, atunci nu este *basm* țărănesc, ci *basm* din lume, ca în orația de nuntă din Ialomița:

Poftiți de-nehinați o dată,
Vă udați gura căscată,
Ș-o treceți din mină-n mină,
Să ne dați pe acea zînă
Ca s-o ducem la-mpăratul
Și să conținem noi sfatul;
Nu gîndiți că vorbim glume
Ori niseai *basm* din lume...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 172)

Din dată ce nu-i vine a crede într-o narațiune ce i se prezintă sub numele de *basm*, țăranul caută

a-i da un epitet prin care s-o înlăture din sfera *bas-melor* propriu-zise. Aşa este *basmul* cu c o c o ş u l r o ş u, numele unei glume copilăreşti ajuns a fi o locuţiune proverbială cu sensul de o flecărie fără sfârşit. Astfel e, mai cu deosebire, aşa-numitul *basn* cu m i n c i u n i l e, al căruia însuşi numele arată că pentru popor celelalte *basme* nu sînt de loc cu m i n c i u n i. În acel *basn* cu m i n c i u n i l e (Fundescu, p. 93), un hergheliegiu îşi pierde herghelia într-un dovleac sau într-un pepene şi o tot caută în zădar trei zile, apoi pe capul unei albine, înjugate la plug cu un bou, creşte un nuc etc., adică nu se povesteşte lucruri supranaturale, ci se îndrugă nişte absurdităţi, iar poporul face totdeauna o mare deosebire între supranatural şi între absurd. În absurd el nu crede, în supranatural — da.

Tranziţiunea logică a paleo-slavicului *basn* în „fable“ la românul *basn* „conte“ se explică prin strinsa înrudire a ambelor genuri de naraţiune. Latineşte, ca şi greceşte, ele purtau unul şi acelaşi nume: *f a b u l a*, *μῦθος*. *Fabula* nici nu este altceva decît o aplicaţiune didactică sau etică a particularităţii luate din *basn* că dobitoacele vorbesc ca şi oamenii, adică este un produs al *basmului*, o micşurare a lui, o „fabella“ din „fabula“, după cum o şi numeşte Quintilian: „Aesopi *f a b e l l a* s, quae *f a b u l i s* nutricularum proxime succedunt“* (*Inst.*, I, 9). Este probabil că din latinul *f a b u l a*, românii, după legile fonetice cunoscute, îşi vor fi format din capul locului *f à-*

* „*Fabulele lui Esop, care vin imediat după poveştile spuse de doică*“ (lat.) (*n. ed.*).

ură, care însă ciocnindu-se la noi cu omofioanele făur „ferar“ și făur „februarie“, a căutat să dispară din grai, înlocuindu-se mai târziu prin *basm* și prin *poveste*, cari nu provocau nici o confuziune.

Sinonimul *poveste*, întrebuințat mai cu deosebire în Moldova, este de asemenea paleo-slavic: повѣсть; la slavi însă el însemnează narațiune în genere, chiar o relațiune curat istorică, uneori roman, niciodată *basm*.

Deja în vechile texturi, *basmă* și *poveste* figurează câteodată alătura ca sinonimi, dar nu cu sensul de „cont“, ci cu acela de „légende“, „récit fabuleux“, de exemplu la Ureche, *Letop.*, I, p. 96: „ca nește oameni neașăzați și mai mult proști și necărturari, ce și ei au scris mai mult den *basne* și den *povești*...“, pasagiu pe care-l putem opune aceluia din A. Pann, *Moș Albu*, I, 28:

Știe *povești* pré frumoase, cum și *basne*, ghi-
citori;

D-aceea îl și tot cheamă fetele la șezători...

Alăturindu-se ambele pasage, se vede lămurit marea deosebire între sensul literar și între acela poporan al sinonimilor *basm* și *poveste*. Cu sensul cel poporan ambele cuvinte figurează la A. Odobescu, *Scrieri*, II, p. 511: „treptele de jos ale națiunii, unde *basmele*, *poveștile*, cîntecele și snoavele au ținut loc pururea de crisoave domnești și de pisanii ctitoricești...”

Pentru a diferenția cei doi sinonimi, cuvîntul *poveste* trebui luat, cum se și ia pînă la un punct în popor, cu înțelesul de orice fel de narațiune, fie legendă, fie snoavă, fie anecdotă, fie

„povestea vorbeii“, după cum zicea foarte nimerit Anton Pann, în cari nu ne întâmpină nimic miraculos sau supranatural, pe cînd *basm* este și rămîne numai „conte bleu“, numai „Mährchen“, numai:

Și eu încălecai p-un gătej uscat,
Să fie *basmul* b a s m u i t și-n alt sat...

(Stăncescu, *Basme*, 164, 323)

Astfel, de exemplu, *Păcală* nu este un *basm*, ci numai o p o v e s t e, căci toate păcăliturile lui sînt foarte firești, afară de singurul epizod al fluierului celui magic, care însă este împrumutat dintr-un deosebit *basm*, cunoscut mai pretutindenea și publicat în versiunea germană sub titlul *Der Jude im Dorn* în colecțiunea fraților Grimm. În p o v e s t e, element supranatural nu există de loc; în f a b u l ă sau a p o l o g, elementul cel supranatural al vorbirii dobitoacelor este o simplă convențiune, o stravestire care nu înșeală pe nimeni, pe care nimeni n-o ia ad litteram, și care, deși născută din popor, totuși s-a făcut mai acasă în literatura cea cultă; numai în *basm* supranaturalul constituie un element esențial.

După ce am deosebit *basmul* de f a b u l ă și de p o v e s t e, să-l studiem acum în specie, rezervîndu-ne însă dreptul de a reveni la f a b u l ă ca produs al *basmului*.

I. F o n d u l b a s m u l u i.

În literatura poporană *basmul* ocupă întocmai același loc ca r o m a n u l în literatura cea cultă, și de aceea unii le cuprind pe amîndouă sub aceeași rubrică de „ficțiune“, o caracteristică cu desăvîrșire necorectă. *Basmul*, ca și r o m a n u l, repre-

zintă fiecare câte o realitate, realitate în toată puterea cuvintului, dar două realități foarte diferite, aproape antagoniste.

Littre (*Dict.*, v. Conte) zice: „Il n'y a pas de différence fondamentale entre le conte et le roman; l'un et l'autre sont des narrations mensongères ou regardées comme telles. Tout ce qu'on peut dire, c'est que conte est le terme générique puisqu'il s'applique à toutes les narrations fictives, depuis les plus courtes jusqu'aux plus longues. Le roman ne se dit que de celles-ci. Un conte de trois pages ne s'appellera jamais un roman, tandis qu'un roman est, dans toute la rigueur du mot, un conte suffisamment long. La nouvelle ne se distingue pas non plus au fond du conte ou du roman. Dans l'usage ordinaire, c'est un roman de petite dimension dont le sujet est présenté comme nouveau ou peu ancien, ou avec des détails inconnus jusqu'ici...“*

Sînt minunați filosoffii așa-numiți pozitivisti! Pentru dinșii în lumea întreagă nu există nimic decît numai raportul între dimensiuni. Romanul e mai lung, nuvela e mai scurtă, *basmul* e și lung și

* Nu există o deosebire esențială între *povestire* și *roman*; amîndouă sînt *narațiuni* înscodite sau sînt socotite ca atare. Tot ce se poate spune e că povestirea e un termen generic fiindcă se aplică narațiunilor închipuite în totalitatea lor, de la cele mai scurte pînă la cele mai ample. Romanul face parte din acestea din urmă. O povestire să zicem de trei pagini, nu va purta niciodată numele de roman, în timp ce roman — în sensul cel mai riguros — e o povestire avînd oarecare întindere. *Nuvela* nu se deosebește — în fond — de povestire sau de roman. De obicei, ea e un roman de dimensiuni mai mici cu un subiect nou sau nu prea vechi — sau conținînd unele fapte de amănunt necunoscute pînă atunci...“ (fr.) *(n. ed.)*.

scurt, citetrelle deopotrivă minciună, „narration mensongère“, adică: minciună mai lungă, minciună mai scurtă, minciună mai așa sau așa, iată toată deosebirea cea macaronică.

Lăsînd deocamdată la o parte *basmul*, să ne întrebăm: romanul și nuvela sînt ele minciuni? Un romancier adevărat, un Dickens, un Balzac, un Thackeray, nu face altceva în privința realității celei concrete decît ceea ce face algebra în privința aritmeticii, adică din ceea ce în realitate ne întîmpină la fiecare pas ca figure sau evenimente deosebite, împrăștiate, individuale, romancierul abstrage tipuri de figure și tipuri de evenimente, pe cari le grupează apoi întocmai după cum ele ar fi cu putință de a se grupa de la sineși în realitate. În loc de operațiunea aritmetică: $1 + 1$, $1 + 2$, $1 + 3...$, romancierul ne dă: $A + B$. Oare $A + B$ să fie o minciună? Tot așa face și nuvelistul, tractînd un epizod acolo unde romancierul tractează o vastă totalitate. Cînd un romancier sau un nuvelist ne-ar da tipuri false și cînd le-ar grupa false, numai atunci ar fi o minciună, dar atunci nimenea nu-i citește! O minciună nu poate trăi. Nu va trăi filosofia pozitivistă, dar romanul și nuvela vor trăi, căci ele nu sînt minciuni: ele nu fac decît a reduce aritmetica fenomenelor la algebra tipurilor. Și dacă *basmul* trăiește și el, trăiește de cînd e lumea, probă că reproduce și el o realitate.

Nu în lungime consistă deosebirea între roman sau nuvelă de o parte și între *basm* de alta, ci mai întîi în deosebirea sferelor respective. Romanul și nuvela, începînd de la *Daphnis și Chloe* a lui Longus, începînd de la *Satyriconul* lui Petroniu, ba

începînd chiar de la specimene chineze, indiene, egiptene și asiriene, aparțin numai literaturii culte, sînt creațiuni exclusiv individuale, nicideată o operă colectivă anonimă a popoarelor, după cum este *basmul*. Nu e deosebire de mai scurt și mai lung, ci este deosebire de cult sau individual și de poporan sau colectiv. Dar această deosebire de sfere nu este încă destul de caracteristică. Un individ de geniu, un Hoffmann sau Edgar Poe, aparținînd pe deplin literaturii culte, poate să scrie totuși un *basm*, fără a trece prin aceasta în literatura poporană. *Orlando furioso* al lui Ariosto și *Gerusalemme liberata* a lui Tasso sînt țesături de *basme*, ca și multe alte opere curat individuale din veacul de mijloc sau din alte epoce, și totuși ele nu sînt poporane, chiar atunci cînd sînt inspirate din popor, ceea ce trebuia să se fi întîmplat foarte adesea. Și-n literatura cultă, prin urmare, se poate furișa *basmul*; el va fi însă acolo ca o plantă exotică, care poate să fie frumoasă, poate să placă, după cum este la noi, de exemplu, *basmul* cutare sau cutare ieșit din fantasia lui Delavrancea. Deosebirea dară care ne preocupă trebui să consiste nu numai în sfere, ci mai ales în natura diferită a celor două realități, din cari una se răsfrînge în roman și în nuvelă, cealaltă în *basm*.

În adevăr, omul, ca și alte ființe organice, trăiește nu o singură viață, ci două vieți: viața vegherii și viața somnului. Ceea ce facem noi în veghere, ceea ce lucrăm, vedem, simțim, cugetăm, este o realitate; dar nu mai puțin realitate, deși de o altă natură, este ceea ce facem noi, ceea ce lucrăm, vedem, simțim, cugetăm în stare de somn, adică în vis.

Și omul primitiv crede deopotrivă, cu aceeași tărie de convicțiune, în ambele aceste realități. „Ca și copilul — zice foarte bine ilustrul filolog englez Sayce (*Science of language*, II, 290) — el nu poate să deosebească limpede una de alta starea de veghere și ceea ce vede în vis.” Romanul și nuvela oglindesc într-un mod algebraic realitatea vegherii; *basmul*, tot într-un mod algebraic, este o oglindă a realității visului.

D. Șăineanu (*Ist. filol. române*, p. 360) zice: „În timpul din urmă, d. Hasdeu a expus, într-o serie de prelegeri universitare, o nouă teorie despre formațiunea *basmelor*. După d-sa, explicațiunea elementului antropologic sau a miraculosului din povești o poate da numai visul, care, asemenea *basmului*, nu cunoaște nici timp, nici spațiu. Astfel într-ambele aceste elemente, deopotrivă caracterizate prin fenomenul miraculosului, n-ar exista nici o deosebire esențială...” Teoria mea este nouă numai fiindcă omenirea a uitat-o de vro cincisprezece secoli, în cursul cărora știința nu s-a ocupat de loc cu literatura poporană. Această teorie pare a se fi născut în școala neo-platonice din Alexandria, și anume în creierul martirei Hypatia, ultima rază a filosofiei antice. Se știe cu ce nepovestită barbarie calăii patriarhului Ciril sfîșiaseră în bucăți pe marea profesoară de filosofie a Muzeului din Alexandria, în momentul chiar cînd sublima virgină se ducea a-și face cursul despre armonia între Platone și Aristotele. Operele ei, afară de un fragment astronomic, au fost toate nimicite de cătră sălbatecele fiare, cari cutezau a vorbi în numele lui Crist. Din fericire, cel mai iubit elev al Hypatiei a fost toc-

mai un episcop creștin, nobilul Synesius. Între altele, Synesius ne-a lăsat un tractat „despre vise“, „περὶ ἐνυπνίων λόγος“, pe care-l închinase magistrei sale Hypatia „τῇ φιλοσόφῳ“, și-n care spune în treacăt, ca ceva cunoscut deja în școala de atunci din Alexandria, că originea miturilor este în vise: „μερὶς τῶν ἐνυπνίων ὄντες οἱ μῦθοι“* (*Synesii Opera*, Lutetiae, 1623, p. 157). Așadară, dacă nu teoria mea cu d-amăruntul, cel puțin „le bout d'idée“** se datorează Hypatiei.

Rareori mi se-ntimplă a îmbrățișa vreo aserțiune a lui Schopenhauer; dar tocmai de aceea sînt pentru mine foarte importante acele pîuncturi în cari noi ne putem întîlni, căci îmi zice atunci eu însumi: dacă un lucru are același aspect pentru un ultra-pesimist și pentru un ultraoptimist, este cea mai sigură dovadă despre veritatea aspectului.

În studiul său *Versuch über Geistersehn*, Schopenhauer zice: „A lua visurile drept un simplu joc al cugetării, drept nește simple imagini fantastice este a fi lipsit cîeva de reflexiune sau de bună-credință, fiind învederat că visurile sînt cu totul alt-ceva. Imaginile pornite din fantasmă sînt slabe, palide, fragmentare, unilaterale, și atît de efemere încît prin fantasmă noi abia în curs de cîteva secunde ne putem crea în minte imaginea unui om absent. Pînă și fantasmă cea mai vie n-are nimic comparabil cu acea realitate palpabilă (handgreifliche Wirklichkeit) pe care ne-o dă visul. E cu totul fals de a explica acest fenomen prin aceea că imaginile fantasiei sînt tulburate și slăbite prin

* „...miturile sînt frînturi din vise“ (gr.) (*n. ed.*).

** „...punctul de plecare“ (fr.) (*n. ed.*).

impresiunea produsă asupra lor de către lumea exterioară. Chiar în liniștea cea mai adâncă a nopții celei mai întunecoase, fantasia nu poate să producă nimic care să se apropie măcar de evidența și de corporalitatea cele obiective ale visului (objektive Anschaulichkeit und Leibhaftigkeit des Traumes). Apoi imaginile fantasiei sînt totdeauna provocate de asociațiuni de idei sau de alte motive, și omul are conștiință de arbitraritatea lor; pe cînd visul, din contra, ni se impune nouă ca ceva de tot străin, ca o lume exterioară, independentă de voința noastră și chiar contrarie voinței noastre.“

Schopenhauer conchide că omul posedă pentru vis un deosebit organ, „Traumorgan“, „organul visului“, prin care vede, aude, simte. Dar un singur organ are o singură misiune: ochii de a vedea, urechile de a auzi, minile de a pipăi etc., pe cînd organul visului intrunește toate acestea, deci nu este un organ, ci un organism, un complex de organe. Omul dară, după Schopenhauer, are două organisme deosebite, prin cari trăiește în două lumi, în două realități: realitatea vegherii și realitatea somnului. Negreșit, prin strînsa întrunire a ambelor organisme în același individ, elemente din starea de veghere se răsfrîng în somn și, vice-versa, elemente din somn se pot răsfrînge în starea de veghere. Elementul cel mai important de această natură: răsfrîngerea somnului în veghere, este *basmul*, care constituie pentru om literatura visului, o literatură întemeiată și ea, ca și aceea a vegherii, pe observațiuni, dar observațiuni nu prin organe corporale,

ci prin celalt organism, prin „Traumorganismus“ al lui Schopenhauer.

Visul însoțește totdeauna somnul, deși nu totdeauna omul și-l aduce aminte. Și este știut de demult că: cu cât omul e mai primitiv, mai incult, mai natură, cu atîta mai bine el își amintește visul cu toate amărunturile lui.

Alfred-Maury a scris o carte întreagă pentru a dovedi că visul rezultă din impresiuni exterioare primite de corp în timpul somnului. Descartes, zice el, a fost pișcat de un purice și visa că-l străpunge o sabie. Însuși Maury a pus pe un amic să-l gîdile ușor cu o peniță pe obraz pe cînd dormea, și visă că este torturat.

Ce urmează de aci? În vis, ca și-n *basm*, piticul devine uriaș, totul crește, totul se mărește, totul ia proporțiuni gigantice. Această trăsură caracteristică a visului, și ceva mai mult decît numai atîta, ne-o descrie cu o admirabilă plasticitate următorul scurt *basm* românesc din colecțiunea lui Ispirescu, intitulat *Sufletul (Legende, ed. 1872, p. 119—23)*:

„A fost odată doi muncitori. Prieteni din copilărie, orice găseau de muncă, lucrau împreună, și nici-odată nu se despărteau. Și ca să nu șcază fără treabă, nu se codeau la nici un fel de muncă; puneau mîna și la una și la alta, numai să nu se lenevească. Dacă într-un loc nu găseau de muncă, ei se duceau în altă parte. Și la cîmp, și în oraș, ei munceau la orice le ieșea înainte, numai să trăiască cinstiți și cu frica lui Dumnezeu. Mergînd odată pentru muncă la un sat, și fiind timpul frumos și noaptea răcoroasă, meraseră, meraseră pînă în revărsat de zio. Ajunseră într-o poiană verde și frumoasă, cu fel de fel de floricele; se puseră a se odihni și a trage cîte un

pui de somn, mai cu samă că erau și obosiți de drum. Pe unul dintr-înșii, cum puse capul jos, îl fură sîntul; celalalt însă, nu știu cum, nu știu de ce, dară nu-l putea fura somnul nici cît ai da în cremene. Se întoarse pe o parte, se întoarse pe alta, să adoarmă nicidecum; strînse ochii cît putu, și cu toate acestea nu fu putință nici măcar a aromei; parcă ar fi fost cu ochii în soare. Dacă văzu și văzu, se puse și el pe brînci cu cotele pe pămînt și cu capul rezemat de mîini și privea la tovarășul său cum dormea de dulce.

Era jumătate de oră de cînd privea el astfel; cînd deodată se scoală în sus și rămîne cu gura căscată, văzînd un porumbel alb care zbura pe deasupra omului adormit, și pe care nu-l băgase de samă pînă aci. Și fiindcă era așa de jos, crezu că ar putea să-l prinză cu mîna; dară unde! că porumbul, cît de blînd se părea a fi, avea aripi, bată-l nevoia, și zburînd mai cît colea, se puse jos. Omul nostru se ia după dînsul; porumbul zboară mai-nainte, și tot astfel trecură livedea cu floricele și cu iarba verde, pînă ajunse la un crînguleț. Acolo dete peste o căpățîină de cal, pe care ploaia și soarele o albise ca osul de fildeș. Porumbelul intră pe gură și sări afară prin locul ochilor, mai intră și ieși de mai multe ori; apoi ieșind se scutură și părea a se veseli, luă iară drumul ca mai nainte, zburînd cît colea și uitîndu-se la om ca cum i-ar fi zis: vino după mine; și merse și merse pînă la o măgură, unde porumbelul se înalță pînă în slava cerului de nu-l mai puteai vedea. Omul nostru se gătea a se întoarce crezînd că norii au luat pe porumbel, cînd deodată îl văzu că se coboară în jocuri, iute ca o săgeată; și luă drumul înapoi pînă la tovarășul ce rămăsese dor-

mind. Aci se puse pe fruntea lui și peri. Atunci se culeă și omul nostru, și îndată adormi, parcă l-ar fi lovit cineva cu muchea în cap.

După ce își făcură povara de somn, se sculară și se găteau a-și urma calea, cînd omul pe fruntea căruia se pusese porumbelul zise:

— Ce vis frumos am visat!

— Ce vis? Și ce ai văzut? zise celalalt.

— Dădusem cu mîna în foc. Se făcea că eram pe o cîmpie frumoasă și plină de flori. După ce am imblat citva, am ajuns la un palat numai de marmoră. Am intrat acolo, și așa de bine ce-mi părea, ca cum ar fi fost al meu. Am intrat pe ușă, m-am preumblat prin toate odăile, săream pe ferestre și iară intram. Era acolo niște scaune și paturi numai de mătase. Oglinzi mari cu cercevele de aur, păreții poleiți, și părea că era al meu. Cu toate astea nu știu de ce, dară trebuia să plec. După ce am mers o bucată bună de drum prin iarbă verde și naltă, care da un miros de te-mbăta, am ajuns la o movilă mare și am intrat într-însa printr-o crăpătură. De pe cele ce vedeam, mă așteptam să văz cine știe ce minuni, cînd colo nu găsi decît un chiup d-alea marile, și vechi, și muced, de nu-ți venea să pui mîna pe el. Apoi mi-am luat inima în dinți și am zis: fie ce-o fi; și am ridicat capul; cînd colo, ce să vezi? jaratec. Am băgat prin buzunări, am luat în căciulă, am luat cit am putut să duc, dar nici pomeneală nu era să se golească chiupul. Și niște bani, numai de aur; și străluceau de-ți lua ochii. Am plecat și l-am lăsat așa, cu gînd să te găsească și pe tine ca să mergem să-l golim; știu că eram rupt de osteneală; m-am întors pe la palat, dară n-am mai intrat în el, fiindcă mă

grăbeam; am ajuns de unde plecasem, apoi nu-mi aduc aminte ce am mai făcut, și m-am deșteptat.

Pe cînd acesta își spunea visul, celalalt zîmbea. Apoi după ce sfîrși de spus, îi zise:

— Măi vere, ceea ce n-ai putut să faci tu singur, aidem să facem amîndoi. Vom merge să luăm banii. Ce zici tu?

— Da' ce, mă, nebun ești tu? Ce bani să luăm? Eu îți spusei că am visat, și tu, tronc, te pomenești vorbind. Dar de unde să iei banii?

Tovarășul său îi vorbi așa de serios încît îl încredință și primi să meargă cu el, dară cam cu îndoială și cam ciorovăindu-se.

Porniră, deci, tot pe drumul ce apucase porumbelul, și, ba că a fi una, ba că a fi alta, ba că tunsă, ba că rasă, ajunseră la căpățîna de cal și o arătă cu degetul celui ce visase, zicîndu-i:

— Iată palatul tău de marmură în care ai umblat și atîta te-ai veselit.

Omul cu visul se uită cam cu coada ochiului la tovarășul său și se gîndi: el este nebun sau își rîde de mine. Pînă a nu apuca să mai zică ceva, se luă după tovarășul său, care pornise înainte; el era foarte hotărît a nu mai urma pe tovarășul său dacă și-ar rîde de dînsul mai mult, spuindu-i astfel de minciuni, și a se despărți de dînsul.

Mai merseră însă ce merseră și ajunseră în poalele movilei. Apoi omul zise celui ce visase:

— Aci este.

— Ce este?

— Ei bine, comoara... Dar, ia stăi, ce-om găsi pe jumătate.

— Totul, dacă vrei! era să zică; dară, luîndu-și sama, începu la glumă; ei bine, pe din două; nu sîntem noi tovarăși la muncă?

Nu făcură zece pași în crăpătură și dădură peste chiupul cel vechi, muced și mîncat de rugină. Pînă a nu se atinge de dînsul, se uitară unul la altul și începură a rîde de bucurie. În sfîrșit ridicară capacul și rămaseră înmărmuriți cînd văzură că chiupul era plin cu virf numai cu bani de aur, și fiindcă erau oameni de omenie, împărțiră frățeste și se legară între dinșii a fi tovarăși pînă la moarte.“

În acest *basm-vîs* sau *vîs-basm*, *basmul* și *vîsul* sînt minunat de bine caracterizate prin cele două ale lor trăsuri comune fundamentale:

1. În *vîs* totul capătă forme mai mult decît iperbolice: o căpățînă de cal din realitatea vegherii devine un palat în realitatea somnului; aceeași ultraexagerațiune în *basme*.

2. Ceea ce visează omul poate să se adeverească în starea-i de veghere, după cum s-a adevărit chiupul cel cu galbeni în crăpătura movilei; visurile dară, oricît de ciudate în aparență, pot fi crezute, pot fi ceea ce Virgiliu numea „vera somnia“, pot descoperi ceea ce nu se vede sau nu se știe; de aci orice popor crede în *vîse*, și tot așa el crede în *basme*, pe cari — la noi și pretutindeni — le începe mai totdeauna prin afirmativul „fost-a fost“, ha în limba sanscrită însuși *basmul* se cheamă *itihasa* = „iti ha așa“, adică „așa a fost“ (Pott, *Etym. Forsch.*, 2, II, I, p. 430).

Plecînd de aci, nu este greu de a urmări mai departe strînsul paralelism omnilateral între *vîs* și între *basm*; un paralelism zdrobitor pentru teoriile

cele solare, meteorologice etc. etc. despre originea *basmului*.

3. În *basm*, ca și în *v i s*, spațiul se șterge: dormind în București, omul se visează la Paris și peste o clipă la New York, tot așa precum eroul *basmului* străbate ca săgeata pînă la buricul pămîntului, peste nouă mări și nouă țări, în lumea-albă și-n lumea-neagră, fără a se prea plinge de oboseală.

4. În *basm*, ca și-n *v i s*, se șterge nu numai spațiul, dar și timpul: în cîteva minute visătorul trăiește mai mulți ani; eroina *basmului* umblă atîta încît își tocește toiagul și papucii de fer, dar totuși ajunge la țel tinărară și frumoasă ca și-n ziua plecării.

5. În *basm*, ca și-n *v i s*, zborul este un mijloc foarte îndemînat de locomoțiune.

6. În *basm*, ca și-n *v i s*, omul vede zei sau zîne și petrece cu sfinții.

7. În *basm*, ca și-n *v i s*, ne întîmpină monștri, cu cari ne luptăm și pe cari mai totdeauna îi învingem.

8. În *basm*, ca și-n *v i s*, deosebirea de limbi nu există, toți se înțeleg unii cu alții, ba vorbesc omeneste pînă și dobitoacele.

9. În *basm*, ca și-n *v i s*, metamorfozele cele mai extravagante sînt ceva foarte normal.

10. În fine, în *basm*, ca și-n *v i s*, suferințele și nenorocirile cele mai cumplite se încheie sistematic printr-un bun deznodămînt, printr-o nuntă, printr-un banchet, căci coșmarul în ipnologie este o excepțiune.

Nu se poate găsi un singur element al *basmului* care să nu-și aibă obîrșia în *v i s*; și dacă știința n-a observat pînă acum acest perfect paralelism, dacă ea a alergat la tot soiul de teorii mai mult sau

mai puțin absurde, dintre cari cea mai absurdă este neapărat aceea a lui Dr. Gaster despre nașterea *basmelor* din cărți și mai ales din cărți evreiești (*Lit. populară română*, p. 545 sqq.), cauza este că știința, cam totdeauna și cam în toate, începe ca Don Quijote prin excentricități, și numai la urma urmei, tot ca Don Quijote, se pocăiește și-și vine în fire.

Toți oamenii, cei incuți însă mai viu decât ceilalți, au visat, visează și vor visa până la sfârșitul pământului: de aceea și *basmul* nu s-a născut într-o epocă sau într-o țară oarecare, ci pretutindenea s-a născut o dată cu nașterea omenirii.

Stările psihice ale oamenilor primitivi ca și ale copilului în genere fiind puține și aproape cu aceleași variațiuni sau asociațiuni de idei, *visurile* lor — fie la indieni, fie la hotenți, la japonezi, la zelandezi, la oricine — s-ar putea restringe la un număr foarte mărginit de norme comune identice, pe cari etnologii ar trebui să le adune și să le grupeze, ceea ce nu s-a făcut încă până acum. Iată de ce și *basmele* se aseamănă într-un mod atât de uimitor la neamurile cele mai diverse, chiar atunci când și acolo unde e absolut peste putință de a admite vreo umbră de împrumut de la neam la neam; și iată de ce, în același timp, totalitatea *basmelor*, fie ele indo-europene, fie turanice, fie africane, fie americane sau australiene, se poate restringe la un număr foarte mărginit de norme comune identice. O ingenioasă încercare în această privință s-a făcut de către Hahn (*Gricch. Märchen*, I, 45 sqq.), care a reușit a împărți întregul tezaur antropologic de *basme* numai în patruzeci de prototipuri, ba și chiar patruzeci sînt încă prea multe. După indii

cațiunile mele, elevul meu d. C. Litzica de la Școala Normală Superioară a redus prototipurile lui Hahn la următoarele douăzeci și opt:

I. a) O ființă supraomenească se căsătorește cu una umană, punînd la nuntă o condiție; b) Omul calcă condiția și ființa supraumană îl părăsește; c) Omul pleacă după ea și o regăsește sau nu.

II. a) Bărbatul lasă pe nevastă, fără nici o vină; b) Ea îl așteaptă cu credință; c) Întoarcerea lui și veselia.

III. a) Copiii cei noi-născuți sînt furati și duși departe; b) Mama e acuzată că i-a ucis; c) Ca urmare e pedeapsa mamei; d) Copiii sînt regăsiți de tatăl lor și vine împăcarea.

IV. a) O femeie pierde soțul care pleacă în lume și se însoară iar; b) Femeia îl regăsește, dar nu se poate apropia din cauza nevestei de a doua; c) Pentru daruri minunate nevasta a doua o lasă să vie la el; d) A treia noapte el o aude cum i se plînge și o reia.

V. a) O virgină cere daruri de la un bărbat; b) Îl înșală de două ori, dar a treia oară e prinsă și se mărită cu el.

VI. a) Părinții dorind un copil, la naștere, din vreo cauză, îl făgăduiesc dracului; b) Dracul vine la termen, dar copilul fuge; c) Dracul îl caută; d) Dracul e învins.

VII. O fată e aruncată în mare împreună cu copilul ce a născut, dar scapă ambii și se reîntorc după cîtva timp la tatăl fetei.

VIII. a) O fată de-mpărat e expusă spre a fi mîncată de un monstru; b) Un erou omoară monstrul; c) Urmează căsătoria.

IX. a) O mamă vitregă izgonește pe fiica bărbatului său, pentru că e mai frumoasă; b) Reușește s-o omoare; c) Un erou o găsește moartă, o învie și pedepsește pe vitregă.

X. a) Fratele și sora fug de vitregă; b) Unul sau chiar ambii sînt schimbați în fiare, dar scapă curînd de vrajă și redevin oameni.

XI. a) Spre a face o izbîndă se încearcă trei frați, dar reușește cel mai mic; b) Învingător, scapă pe cei mai mari; c) Aceștia, voînd să-l piardă, spun că ei au reușit; d) Fratele mai mic vine travestit, se descopere și îi pedepsește.

XII. a) Sora cea mai mică e disprețuită de două surori mai mari; b) Apare de două ori la curte îmbrăcată împărătește; c) A treia oară e recunoscută și o ia de soție fiul împăratului.

XIII. a) Doi frați gemeni se duc spre a găsi noroc; b) Unul cade în pericol; c) Celalalt aleargă de-l scapă.

XIV. a) Un erou omoară pe toți zmeii afară de unul; b) Acesta se-nțelege cu mama sau sora eroului spre a-l perde: ea se face bolnavă și-l trimite după leacuri; c) Eroul scapă și-i pedepsește.

XV. a) O soră are mai mulți frați schimbați în animale; b) Pleacă după ei, îi găsește și-i scapă.

XVI. a) Adevăratul copil sau nevasta sînt trimiși la tată sau mire, însoțiți de o slugă; b) Pe drum copilul sau nevasta ori se rătăcesc, ori schimbă locul cu sluga din cauza vreunui pericol; c) Ajungînd la destinație, sluga trăiește ca copil ori nevastă; d) Minciuna e descoperită și pedepsită.

XVII. a) Eroul are trei surori căsătorite după fii de-mpărați schimbați în fiare; b) Eroul îi cerce-

tează pe fiecare; c) Ajungînd în pericol, cumnații îl scapă; d) Scăpînd el, îi scapă și pe dînșii.

XVIII. Eroul nu poate căpăta mîna iubitei decît de va executa întreprinderi grele sau va dezlega enigme.

XIX. a) Eroul răpește o femeie cu sau fără voia ei; b) Răpirea poate să fie sau să nu fie urmată de căsătorie.

XX. a) O ființă mai bătrînă, de natură demonică, oprește pe o ființă tînă de a deschide o ușă; b) Ea nu ascultă; c) El vrea să o omoare, dar nu poate.

XXI. a) Forța fizică a eroului este ascunsă într-un loc; b) O rudă, mamă, soră sau nevastă află locul, și demonii îi iau puterea; c) Eroul recapătă puterea singur, sau cu ajutorul nevestei, dacă nu e vinovată, și pedepsește pe culpabili.

XXII. a) Eroul scapă de la moarte niște fiare; b) Ajungînd în pericol, fiarele îl scapă.

XXIII. E vorba de un pitic de o tărie extraordinară, viclean și malițios.

XXIV. a) Un amic răpește pentru erou o fată și i-o duce; b) Pe drum păsările îi spun că acasă îl așteaptă pericol și-l învață cum să scape, dar să nu spuie nimănui; c) El scapă, dar divulgă secretul și e metamorfozat; d) Eroul sau mireasa îl scapă.

XXV. a) Eroul în călătorie e silit să se facă slugă; b) De două ori se arată el sub adevăratu-i chip, apoi se străvestește; c) A treia oară lucrul se descopere și eroul își reia locul.

XXVI. a) Eroul prinde pe demoni în cursa ce-i pregăteau lui; b) Îi robește și le ia comorile.

XXVII. Un om slab, dar șiret, prin ifos face să i se supună niște forțe diabolice.

XXVIII. Un om merge în infern, și după multe lupte, vine iar în lume cu comori și cu nevasta.

Hahn a făcut, firește, câteva scăpări din vedere. Așa, ca să nu dăm decît un singur exemplu, el a uitat cu totul acel prototip în care o zeitate călătorește pe pămînt pentru a pedepsi sau a răsplăti pe oameni, un prototip foarte răspîndit pretutindeni și reprezentat admirabil la români, între altele prin *basmul Azimă călătoare*. Cătră cele douăzeci și opt de prototipuri din tabelul de mai sus, cercetările ulterioare, negreșit, vor mai adăuga un număr oarecare, în orice caz nu prea însemnat, și atunci noi vom avea fondul complet al *basmului*. Un fond atît de mic și totuși susceptibil de a se multiplica în mii și mii de varianturi! Lucrul nu este de mirare. Scribe, cel mai fecund scriitor teatral din timpul nostru, zicea că toate situațiunile comice se reduc în ultima analiză la șapte. Din acest fond de șapte situațiuni, prin diferite combinări și complicări, se naște un milion. Cu atît și mai lesne se poate multiplica într-un mod indefinit numărul cel cu mult mai mare al prototipurilor de *basm*, și aceasta anume amestecîndu-se fiecare *basm*:

cu elemente din alte *basm*;

cu elemente din viața de veghere, fie actuală, fie istorică;

cu elemente psihice sau fizice proprii poporului în sinul căruia se operează amestecul;

cu elemente topice sau climaterice ale fiecărei țări;

cu elemente cărturărești, datorite contactului clasei inculte cu stratul cel cult al societății;

cu elemente lingvistice de etimologie poporană ale fiecărui grai în deosebi;

cu cîte altele, cari îmi scapă din vedere;

și-n fine, astfel modificat printr-un amestec simplu sau multiplu, *basmul* trece prin moștenire la generațiuni viitoare, cari iarăși îl mai modifică, sau trece prin împrumut la alte națiuni, unde se supune unor nouă modificări.

Cît de anevoie este a descurca unele amestecuri se poate vedea în studiul meu despre *Povestea numerelor* (Cuv. d. bătr., II).

Uneori amestecul lesne se constată, dar totuși rămîne o enigmă modalitatea prin care s-a putut introduce. Așa în *basmul George cel viteaz* din colecțiunea lui Ispirescu (*Legende*, p. 139), eroul botează sabia sa, punindu-i numele „B a l m u t ajutorul meu“. Acest „Balmut“ este învederat faimoasa sabie magică *B a l m u n g* a eroului epic german Siegfried (cfr. Cox, *Aryan mythol.*, I, 292, 300). Dar cum oare a pătruns ea într-un *basm* românesc auzit în București de la „Mihalache Constantinescu din mahalaua Delea-veche“? Urmează a se cerceta. Și cîtă bătaie de cap! Să se observe că bolețarea săbiilor pare a fi fost un vechi obicei exclusiv germanic: sabia „Mimung“ a lui Wieland, sabia „Nägling“ a lui Beóvull, sabia „Durndart“ sau „Duran-dal“ a lui Roland etc. (cfr. Schrader, *Sprachvergleichung u. Urgeschichte*, p. 241).

Cu chipul acesta, unul și același prototip poate să se transforme în trei, cinci, zece, nu numai variațiuni, ci chiar *basm*e diferite în una și aceeași literatură poporană. Iată de ce se cere adesea o muncă colosală și cea mai ageră pătrundere din partea filologului pentru a discerne originea și filiațiunile

unui *basm*. Prima încercare comparativă metodică asupra unui *basm* românesc a fost monografia mea despre *Măzărel împărat* (*Cuv. d. bătr.*, II, 567—608)

Și totuși, trecind prin fel de fel de modificări, trăsurile cele caracteristice ale fiecărui *basm*, citeodată pînă și amărunturile, se păstrează uneori din secol în secol cu o minunată statornicie, grație pe de o parte spiritului celui pretutindenea foarte staționar și conservator al poporului de jos, iar pe de altă parte grație veșmîntului stereotip pe care-l are sau la care tinde.

II. F o r m a b a s m u l u i .

Nu e nici exagerațiune teoretică, nici șovinism național, cînd vom zice că *basm*ele românești au fost culcse și publicate mai bine decît cele franceze, germane, engleze etc., cîte au apărut pînă acum la lumină; și meritul nu este de loc al editorilor noștri, ci se datorează pe deplin la trei împregiurări: 1. dacoromânii n-au dialecte și sub-dialecte; 2. limba literară nu s-a prea depărtat la noi de graiul poporului; 3. nu pătrunsese la noi erezia așa-numitei școale mitologico-comparative din Occident de a se da importanță numai fondului *basmelor* și de a se nesocoti cu desăvîrșire forma lor. Mulțumită acestor trei împregiurări, *basm*ele românești, chiar în colecțiunile cele mai mediocre, ni se înfățișează cu îmbrăcămîntea lor originală întreagă, neciuntită și nedescolorată, înțeleasă și gustată de toți românii, și unde ne izbim din capul locului de patru particularități ale formei, cam rare în colecțiunile *basmelor* străine:

1. locuțiuni metaforice;

2. formule:

- a) inițiale;
- b) finale;
- c) mediale.

1. Locuțiunile metaforice ale basmului.

Dr. Urban Jarnik (*Sprachliches aus rumän. Volksmärchen*, Wien, 1877) atrase cel dintâi atențiunea asupra bogăției elementului metaforic în *basmele* române, publicînd și explicînd un număr de specimene. Elevul meu, d. I. D. Valaori de la Școala Normală Superioară a completat pentru mine lucrarea lui Dr. Jarnik în următoarea listă de vreo 230 metafore relative la 86 de noțiuni:

1. Abundantă: Norocu-i curgea gîrlă (Creangă, nr. 7, p. 153). Îi curgeau lacrimile păriiu (*Conv. lit.*, VI, 6—232, ap. Jarnik).

2. Adevărat: Bine ar fi, măi Chirică, de-ar fi toate cu lapte cîte le spui (*Conv. lit.*, XI, 1—25, ap. Jarnik).

3. A se amoreza: Așa-i că ți-a căzut cu tronc la inimă? (Creangă, 7, 166). I se aprind lui Ipate călcîile (Cr., 7, 163). A început a le sfîrîi inimele unul după altul (Cr., 7, 167).

4. Asociație: Și-a pus boii în cîrd cu dracul (Cr., 8, 250). Cu capra ți-ai pus în cîrd? (*Conv. lit.*, IX, 9—343, ap. Jarnik). Cu mine ți-ai pus boii în plug? (*Ibid*, 342).

5. A bate joc: Ei îl luau cam peste picior despre avuțiile lui (Isp., I, 51, ap. Jarnik).

6. Bătrîn: O babă gîrbovă de bătrînețe (Cr., 8, 139). Femeia lui era bătrînă ca nu știu ciné; să spun: era ca sf-ta Vineri (*Conv. lit.*, IX, 5—185, ap.

Jarnik). Un pusnic bătrîn, bătrîn ca D-zeu (*Ibid.*, 186).

7. Belea: Vrei să ne aprindem paie-n cap? (Cr., 1, 9). Iată în ce chichion am intrat (Cr., 5, 84).

8. Bucurie: Rîdea inima babei de bucurie (Cr., 1, 4). I se părea c-apucă pe D-zeu de un picior. (*C. Tr.*, 1876, 176, ap. Jarnik).

9. Bucuros: Ei îi dau fata cu mîneei largi (Cr., 7, 165).

10. Bun: Un băiat bun, drept și nevinovat, de să-l pui la rană și să se vindece (*Column. Traian*, 1876, 369, ap. Jarnik). Un stăpîn ca pînea cea bună (*Conv. lit.*, XI, 1—25, ap. Jarnik). Bărbatul meu e bun ca pînea cea bună (*Ibid.*, 33, ap. Jarnik).

11. Căință: O rodea la ficați călcarea poruncei tatălui lor (*Col. Tr.*, 1876, 172, ap. Jarnik). Vă vor ieși ele toate pe nas (Cr., 8, 260).

12. Ceartă: Nu te pune-n poartă cu împăratul iadului (Cr., 3, 49).

13. Comunitate: Țăranii cari n-avusese nici în clin, nici în minecă cu dînsul (Isp., I, 144, ap. Jarnik).

14. A dispărea: Parcă a intrat în pămînt (Cr., 2, 24). S-a dus pe urlați după ceialalți (Cr., 3, 60). Ia pe unchiaș de unde nu e (Isp., I, 56, ap. Jarn.). Ia caii de unde nu-s (*Ibid.*, 151). Ia iapa daca ai de unde (*Conv. lit.*, IX, 12—456, ap. Jarn.).

15. A dormi: Se pune Enache pe gene (Cr., 1, 6). Adoarne mort de puteai să tai lemne pe dînsul (Cr., 8, 215). Muierea coace somnul pînă după nouă ceasuri (Stănc., 22, ap. Jarn.). Se puseră a trage cite un pui de somn (Isp., I, 119, ap. Jarn.). După ce-și făcură povara de somn, se sculară (Isp., I, 121). Tu dormi ca un buștean (Isp., II, 1—37, ap. Jarn.).

Adormi parcă l-ar fi lovit cineva cu muchea-n cap (Isp., I, 120, ap. Jarnik). Nu fu cu puțință nici măcar a aromei, parcă ar fi fost cu ochii în soare (Isp., I, 120, ap. Jarnik).

16. Drac: Parcă ești cel de pe comoară de știi toate cele (Cr., 7, 150).

17. Durere: Cu inima arsă (Cr., 5, 79).

18. Fără grijă: Trecea prin pădure fără să-l doară măcar capul (Isp., I, 10, ap. Jarnik). Trăi acolo ca-n sinul mă-sci (Isp., II, 263, ap. Jarnik). Îi (vei) trăi pe lingă noi ca banul cel bun (*Conv. lit.*, XI, 1, 33, ap. Jarnik).

19. Flămînd: Îmi găraiau mațele de foame (*Ibid.*, 23). Îmi ghiorăiau mațele de foame (Cr., 8, 257). Îi chiorăia mațele de foame (Isp., II, 1, 76, ap. Jarnik). Parcă nu mîncase de o lună de zile (*Col. Traian*, 1872, 257, ap. Jarnik). Mă roade la inimă de foame ce-mi e (Cr., 8, 259). Doar nu v-au mas șoarecii în pîntece (*Ibid.*).

20. A flecări: Îi mergea gura ca pupăza (*Ibid.*, 230). Nu-mi tot spuneți cai verzi pe păreți (*Conv. lit.*, XI, 1, 34, ap. Jarnik). Începu să-i spuie verzi și uscate (Cal. Bucur., 1876, 48, ap. Jarn.). Ce-or mai fi dondănit și cit or mai fi dondănit (Cr., 8, 255). Oamenii vorbesc vrute și nevrute (*C. lit.*, X, 10, 330, ap. Jarn.). Îți va toca cite-n lună și-n soare (*C. lit.*, VI, 1, 27, ap. Jarn.). Spunea ala-n d-ala (Isp., II, 1, 141, ap. Jarnik).

21. Frumos: O fată scrisă de frumoasă (Sbiera, 2, 23). La soare te puteai uita, dar la dînsa ba (Isp., I, 76, ap. Jarn.). Parcă era făcută de zahăr (Isp., I, 86, ap. Jarnik). Îți era mai mare drag să te uiți

la el (Cr., 5, 76). Mărul numai nu zicea: mîncă-mă, surioară (*Conv. lit.*, VI, 6, 230, ap. Jarnik). Amîndoi aveau pe vino-ncoace (*Col. Tr.*, 1876, 277, ap. Jarn.). Ruptă din soare întocmai ca Ileana Cosînzeana (*Conv. lit.*, IX, 1, 30, ap. Jarnik). Frumoasă de mama focului (Cr., 8, 276). Ca un boboc de trandafir (Isp., I, 128, ap. Jarnik). De-ți era dragă lumea să te uiți la el (Sb., 152).

22. A fugi: Pe aici ți-e drumul (*Col. Tr.*, 1872, 260, ap. Jarnik). O ia la papuc (Cr., 3, 47). Își luă picioarele pe umeri (*Conv. lit.*, VI, 6, 229, ap. Jarnik). O apucă la sănătoasa (Isp., I, 66, ap. Jarnik). Iepurii o croiră la fugă (Cal. Bucur., 1877, 10). O tuli la fugă, o tuli d-a fuga (Isp., I, 67, ap. Jarnik).

23. A medita: A se așterne pe gînduri (Cr., 3, 45).

24. Gol: Punga pute a pustiu (*Ibid.*).

25. A împinge: Îi făcu vînt în cazan (Isp., I, 36, ap. Jarnik). Îi făcură vînt pe poartă afară (*Col. Tr.*, 1876, 370, ap. Jarn.).

26. A nu se-mplini: Însurătoarea rămîne baltă (*Conv. lit.*, XI, 1, 22, ap. Jarnik).

27. Îndrăzneală: Cercați marea cu degetul (Cr., 8, 260).

28. A îndura: Înghițiră gălușca (Isp., II, 2, 24, ap. Jarnik). Tăcea și-nghițea noduri (*C. lit.*, IX, 12, 453, ap. Jarn.).

29. A înșela: L-am boit (*Ibid.*, 454). L-am potcovit bine (*Ibid.*).

30. A întinde curse: Frații mei îmi cocea turta (Isp., I, 89). Își puseră-n gînd să i-o coacă (Isp., II, 42, ap. Jarnik). Miroși cam ce papară i se gătește (Isp., I, 137). Văzu ce plăcinte i se pregătește

(*Col. Tr.*, 1876, nr. 28). Simțise că frații săi îi poartă simbetetele (*Is.*, I, 42, ap. Jarnik).

31. Învățătură: Cartea a-nvățat-o toată din scoarță-n scoarță (*C. lit.*, IX, 23). Învățase cartea pină la briu, adică se făcuse burduf de carte (*Snoave*, I, 27, ap. Jarnik).

32. A învinge: Îl mînca uritul (*Cr.*, 5, 73). Uritul îi venea de hac (*Conv. lit.*, XI, 1, 21). Am eu ac de cojocul tău (*Isp.*, I, 40, ap. Jarnik). A încăleca pe nevoie (*Cr.*, 5, 78). Să iasă dasupra ca untdelemnul (*Isp.*, I, 21).

33. A iubi: Se uita la dînsul ca la soare (*Isp.*, I, 72). Drag ca ochii din cap (*Conv. lit.*, XI, 1, 25). Ca lumina ochilor (*Cal. Bucur.*, 1877, 23, ap. Jarnik). Parcă-mi vine s-o sorb cu ochii de dragă ce-mi e (*Conv. lit.*, XI, 1, 30). O prăpădea din ochi de dragă ce-i era (Creangă). Se iubeau ca niște hulu-bași (*C. lit.*, XI, 1, 30).

34. În zadar: De florile mărului (*Isp.*, II, 2, 67, ap. Jarn.). Sari în sec (*Ibid.*, 62). Dar degeaba, să te pui și-n picioare și-n cap, tot nu poți (*Ibid.*, 1, 118). Degeaba mai bați apa-n chiuă să se aleagă unt (*Conv. lit.*, X, 10, 378). Umblă-n gol (*Ibid.*, XI, 1, 22). Ce s-a făcut s-a făcut, văzu el acu.a că o mie de vorbe un ban nu fac (*C. Tr.*, 1876, 173).

35. Lămurit: Văd ca un copil de 7 ani (Sbiera, 3, 40).

36. De lucru: Nici acasă n-am de coasă (*Cr.*, 2, 24).

37. A lega: M-a legat snopi (*Isp.*, II, 1, 57, ap. Jarnik). El o legă de copaciu cobză (*Ibid.*, I, 66). Îi legară fedeleș (*Snoave*, I, 18, ap. Jarnik).

38. Mare: O turtă cît toate zilele de mare (*Isp.*, I, 180). O gură largă cît o șură (*Conv. lit.*, VI, 1, 28, ap. Jarnik).

39. A minca: Dă-le colb ș-apoi te apucă de treabă (Cr., 7, 153). Minca și bea pină chiuia ș-apoi cu pălăria după lună azvirlea (*C. lit.*, IX, 5, 192, ap. Jarnik). Minca de parcă i se bătea lupii la gura lui (Isp., II, 1, 119, ap. Jarnik). Minca așa de iute și cu așa poftă de-ți părea că nici pe o măsca n-are ce pune (*C. lit.*, IX, 5, 340, ap. Jarnik).

40. Minie: Nu știi cine-i mămuca, n-ai mâncat niciodată moarea ei (Cr., I, 8).

41. Meșter: Baba meșteșugoașă la trebile sale cum e sfredclul dracului (*Conv. lit.*, XI, 1, 31, ap. Jarnik).

42. Milă: Le plinge lumea de milă (Cr., 5, 78)

43. Moleșire: Ea a fost crescută numai în bumbac (Isp., I, 126, ap. Jarnik).

44. A muri: Mai mult nu vei mai bea apă (Sb., 2, 26). Voi adormi somnul ăl vecinic (Isp., I, 18 ap. Jarnik). Era să dea ortu popii (C. Bucur, 1876, 8, ap. Jarnik). Și poate acum o fi oale și ulcioare (Cr., 6, 136).

45. Nebun: Trebuie să-i lipsească vreo doagă (Isp., II, 2, 42). A minca lauri (*Ibid.*, I, 97, ap. Jarnik). Nu umbla cu gărgăuni-n cap (*C. lit.*, X, 3 108, ap. Jarnik).

46. Necaz: Găsi prilej a-i face pe obraz (Cr., I, 12). Capra ți-a veni de hac (*Ib.*, 2, 32). I-oi face cu una de și-a mușca labele (*Ibid.*) Ei las, că-ți gălesc cu acuş leacul (*C. lit.*, XI, 1, 23, ap. Jarnik). Stăi măi tu că ți-o fac eu ție pe piele (Isp., II, 1, 80, ap. Jarn.). Cu răbdarea îi frigi pielea (Cr., 8, 223).

47. Nenorocire: Îl păștea păcatul și-l minca spinarea (*Ibid.*, I, 24).

48. Nevinovat: Se așează în cămara sa ca cum usturoi n-ar fi mâncat și gura nu i-ar fi mirosit

(Cal. Buc., 1876, 41, ap. Jarnik). A se face mort în păpușoi (Cr., I, 13).

49. Obosit: Mi-a trecut ciolan prin ciolan (*C. lit.*, IX, 7, 283, ap. Jarn.). Ostenit ca vai de el (Isp., II, 2, 43, ap. Jarnik).

50. Obraznic: Dau prin băț de obraznici ce erau (Cr., 2, 19).

51. A ocări: Mincă-l-ar brinca să-l mănince (*C. lit.*, X, 3, 106, ap. Jarnik). Mincă-v-ar fripte ăl de vă are (Isp., II, 1, 140, ap. Jarnik). Începui să țip și să-l dau tuturor răilor, strigînd că nu mă mărit (Cal. Bucur., 1877, 39, ap. Jarn.). Am s-o dau dracului de pomană (*C. lit.*, XI, 1, 32, ap. Jarnik). L-au dat în burduful dracului și l-au lăsat pe sama lui (*Ib.*, 22). Mama zmeului se da de ceasul morții, că nu putea descoperi adevărul (*C. Tr.*, 1872, 258).

52. A ofta: Oftă din greu (Cr., 5, 74). Oftă din baerile inimei (C. Buc., 1877, 39, ap. Jarnik).

53. A se opune: Cela nu se pune de pricină (Cr., 3, 42).

54. Păr: O apucă de cinepa dracului (Cr., I, 13).

55. Cu amăruntul: Află șiretenia pricinei din fir pină-n ață (*C. Tr.*, 1876, 431). Cunoștea ca-n palmă toate cotiturile munților (*Conv. lit.*, IX, 1, 21, ap. Jarnik).

56. A perde: Dacă văzu că s-a spălat pe mîni de vasul cu botez (*C. Tr.*, 1872, 260, ap. Jarnik). Să te ștergi pe bot despre dînsul (*C. lit.*, IX, 12, 459, ap. Jarnik).

57. A plăcea: Ochii lui căzu trone pe un bou (Isp. II, 1, 115, ap. Jarnik). Se uita la dînsa ca la un cireș copt (*Ib.*, 16, 89).

58. Poftă: Îi lăsa gura apă (Creangă).

59. Nepotrivire: Se potrivește ca nuca-n părete (*C. lit.*, IX, 12, 456, ap. Jarnik).

60. Priceput: El trecuse și prin ciur și prin dirmon (Isp., I, 49, ap. Jarnik). Am văzut și eu hoituri mari (Cr., 7, 149).

61. Prost: Tu numai nu dai în gropi de prost ce ești (Cr., 3, 52). Omul nostru era om de aceea căruia-i mănincă ciinii din traistă (*Conv. lit.*, IX, 12, 453, ap. Jarnik). Vorbești de tine, care nu știi nici cum se mănincă mămăliga (*C. Tr.*, 1872, 257, ap. Jarnik). D-voastră se vede că pașteți bobocii de nu vă pricepeți al cui fapt e ăsta (Cr., 8, 233).

62. A nu putea: Dac-ar fi fost în banii lor, s-ar fi lepădat de spin (Cr., 8, 240).

63. Repede: Cît ai îmbuca o dată (*C. Tr.*, 1876, 269, ap. Jarnik). Nici cît ai da-n cremene (Isp., I, 120, ap. Jarnik). Cît te ștergi la ochi (Fund., I, 18, ap. Jarnik). Numai cît te-ai freca la ochi (Isp., II, 1, 139, ap. Jarnik). Cum ai stringe ochii (*C. lit.*, VI, 1, 20, ap. Jarnik). Cum ai clipi cu ochii (*Ib.*, IX, 5, 188). Cît ai bate-n palme (*Ibid.*, IX, 1, 25, ap. Jarnik). Cum ai bea o lingură de apă (*Ib.*, IX, 5, 188, ap. Jarnik).

64. Rău: Baba cînoasă la inimă (Cr., 4, 65). Nevasta era pestriță la mațe (*C. lit.*, IX, 12, 453, ap. Jarnik).

65. Sărac: Săracă lipită pămîntului (Cr., 4, 70). N-avea după ce bea apă (Isp., I, 49, ap. Jarnik). Două-n tei nu putea lega și el (*Ib.*, II, 1, 53, ap. Jarnik). Erau așa de săraci că nu se ținea zdreanță de zdreanță (Cal. Buc., 1876, 16, ap. Jarnik).

66. Sete: Îmi sfîrîie gitlejul de sete (Cr., 8, 257).

67. A sforăi: Și unde nu începe a mîna porcii la jir (Cr., 8, 226).

68. Zgîrcit: Lega paraua cu 10 noduri și tremura după ban (*Ib.*, 1, 3).

69. Silință: Se făcea luntre și punte (Isp., I, 124, ap. Jarnik).

70. Singur: Se văzu singură cuc (*Col. Tr.*, 1876, 175).

71. A spune: Îți spun verde și curat (*C. lit.*, VI, 1, 29, ap. Jarnik). Ți-oi spune românește pe șleau (Isp., II, 61, ap. Jarnik). Să nu spuneți nici laie, nici bălaie (*C. lit.*, IX, 7, 286, ap. Jarnik).

72. A uri: Nu-l poate mistui (Cr., 8, 210). Mi-i negru dinaintea ochilor.

73. A supăra: Să nu mă scoți din sărite, să nu mă faci să ies din răbuș afară (Cr., 7, 152).

74. A se supune: Încet-încet nora s-a dat la brazdă (Cr., 1, 7).

75. A tăcea: Tace ca pămîntul (*Ibid.*, 2, 23). Iedul cel cuminte tăcea molcum în horn, cum tace peștele în borș la foc (*Ib.*, 2, 25).

76. A se teme: Tremura ca varga de frică (*Ib.*, 2, 23). Îi sărise inima de frică (*C. Tr.*, 1876, 426, ap. Jarnik). Tilharii rămăsese ca scriși pe părete (*Ib.*, 431). Se făcea părul măciucă (Isp., I, 31). I se făcuse inima cît un purece (*Ib.*, 64). Se făcură ca pămîntul (Cal. Buc., 1874, 49, ap. Jarnik). Se făcu verde de frică (*Ib.*, 16, 50). Ceea ce am auzit mi-a băgat groaza pînă la măduva oaselor (Isp., I, 130, ap. Jarnik). Tremura carnea pe dînsul (Cr., 2, 23). Mi s-a suit părul în virful capului; cred că ți s-a încrîncina și ție carnea (Cr., 5, 77). Ei cum văzură pe Prislea, o sfecliră (*Ib.*, 16, 48).

77. Țeapăn: Găsi pe toți morți bușteni (*C. Tr.*, 1876, 429, ap. Jarnik).

78. A da a înțelege: Dascălul bătea șaua să priceapă iapa (*Isp.*, II, 1, 61).

79. Tortură: Făcea zile fripte bărbatului (*C. lit.*, IX, 12, 453). De ce mă chinuiești ca pe hoții de cai? (*Ib.*, 3, 36, ap. Jarnik).

80. Trist: Nu-i erau boii acasă (*Cr.*, 6, 111). Pareă ți s-a-necat corăbiile pe mare (*Isp.*, I, 51, ap. Jarn.) Posomorîți ca vremea cea rea (*C. lit.*, X, 3, 105). Posmăgit ca cum i-ai fi luat boii și l-ai fi lăsat cu carul în drum (*C. Bucur.*, 1877, 47, ap. Jarn.).

81. A se trudi: Mi-am stupit sufletul cu dînsul (*Cr.*, 8, 230).

82. A umbla în zadar: Să umblați așa frunza frăsinelului (*Cr.*, 8, 188). Mergînd astfel în dorul lelei (*C. Bucur.*, 1877, 44, ap. Jarnik). Pe cînd umbla tăind cîinilor frunză (*Isp.*, I, 132). Să nu mai umble ca un pierde-vară după iere verzi (*Isp.*, II, 1, 78).

83. A umbla puțin: După ce merse o bucățică cît dai cu praștia (*Cal. Buc.*, 1877, 5).

84. A ucide: Să-ți scurteze cărările (*Cr.*, 8, 199). Lovi pe zmeu, îi luă mirul, apoi îi tăie capul (*Isp.*, II, 2, 58, ap. Jarnik). Îl lovi cu copitele drept la mir (*Cal. Buc.*, 1877, 10, ap. Jarn.) Ciomăgel, știi colea, tocmai bun de pălit la mir (*Ib.*, 34).

85. A valora: Chirieă băiatul știe cît le poate calul (*Cr.*, 6). Dascăl d-ăia tercheă-berchea trei lei perechea (*Isp.*, II, 1, 66, ap. Jarnik).

86. Veselie: Veselie și petrecanie ca-n ziua de Paște (*C. lit.*, VI, 1, 24).

Acastă listă este departe și prea departe de a fi completă. Așa la cele șapte metafore despre „Adormire“ s-ar mai putea adăoga din *basme* și numai din *basme* altele multe, dintre cari noi ne aducem aminte vro două foarte interesante:

„l-a furat sfintul“, cind adoarme cineva liniștit și are un vis plăcut;

„l-a furat aghiulă“, cind somnul e neliniștit și visul amenință a deveni coșmar;

în fine, dacă cineva se zbugiumă a adormi și nu poate, atunci: „l-a uitat sfintul“.

Chiar cu materialul astăzi publicat, mai ales cu *basmele* din-Ardeal și din Banat, lista de mai sus s-ar putea îndoi și întrei. Noi o dăm însă ca o simplă indicațiune a elementului metaforic în *basme*, observînd totodată că unele locuțiuni, bunăoară: „la soare te poți uita, iar la dînsul sau la dînsa ba“, nici nu ne întîmpină undeva în grai afară din cercul *basmeilor*.

2. F o r m u l e.

D. G. D. Teodorescu (*Poes. pop.*, 401—406) a fost pînă acum singurul la noi care s-a ocupat cu formulele *basmeilor*, dînd cîteva specimene de „începutul *basmeilor*“, interioare „din *basma*“ apoi „sfîrșitul *basmeilor*“.

a) F o r m u l a i n i ț i a l ă.

Mai la toate popoarele *basmele* se încep cu ceva în felul lui „așa a fost“ sau „a fost odată“, afirmînd adecă realitatea celor povestite. Cîteodată însă formula e mai lungă, sau pentru a fi și mai afirmativă, sau pentru ca povestitorul să arate într-un mod acoperit că dînsul nu e tocmăi sigur de cele spuse, deși ascultătorii trebuie să fie siguri, sau, mai ales, pentru a asocia la un loc mai multe imagini dis-

parate, a căroră capricioasă grupare se aseamănă cu începutul adormirii, atunci cînd omul nu visează încă, dar începe deja a vedea ceva confuz. Astfel o formulă inițială celtică din Bretania zice: „Nu este nici o îndoială că altădată cine avea doi ochi nu era orb, cine avea unul singur era chior și trebuia să facă drumul de două ori ca să vadă și la dreapta și la stînga“, și apoi urmează *basmul* (*Revue celtique*, III, 337). La români începutul cel mai obișnuit este: „A fost odată ca niciodată, că de n-ar fi nu s-ar povesti“; adesea însă formula e mai complicată, de exemplu: „A fost odată ca niciodată,

pe cînd era lupul cățel
și leul se făcuse miel,
de se jucau copiii cu el“...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 401)

sau: „A fost odată ca niciodată,

cînd se coceau ouăle în gheață
și noaptea se făcea de dimineață“...

(Fundescu, p. 97)

iar uneori începutul e de tot lung, bunăoară: „A fost odată ca niciodată, că de n-ar fi nu s-ar mai povesti; de cînd făcea ploșorul pere și răchita micșunele; de cînd se băteau urșii în coadă; de cînd se luau de gît lupii cu mieii de se sărutau înfrățindu-se; de cînd se potcovea puricele la un picior cu nouăzeci și nouă de oca de fer și s-arunca în slava cerului de ne aducea povești,

de cînd se scria musca pe părete,
mai mincinos cine nu crede“.

(Ispirescu, *Legende*, p. 1)

Asupra caracterului acestor din urmă formule noi vom reveni mai jos cu ocaziunea formulelor celor finale.

b) F o r m u l a m e d i a l ă .

Formulele mediale sînt totdeauna rimate, producînd astfel o neașteptată plăcută diversiune în mijlocul prozei. D. G. D. Teodorescu a reprodus asemenea formule din *basmele*: *Fata din dafin*, *Țugunea feciorul mătușei*, *Împăratul și crivățul*, *Cruce cruciulița mea*, *Poteca cu dorul*, *Păpușica licărea*, *Năramza cea frumoasă*, *Capra cu trei iezi*, *Nouă viteji*, *Femeia lenevoasă*, *Șoimei și ogărei*, *Doi împărați* și *Carakiz viteazul*. Cele mai interesante sînt din *Țugunea*, și anume:

Dintre trei frați, cel mai mic, Țugunea, e ologit de muma a trei zmei, ca să nu-i poată omori. Plecînd cîtesitrei, el se roagă la Dumnezeu

să-l fac-o albină
să treacă pe mare
ca printr-o grădină.

Țugunea fură vinele din casa zmeilor și pleacă ca să-i întîmpine. Fiecare zmeu, ajungînd la podul sub care era ascuns viteazul, vede că i se poticnește calul, și zice:

— Iiii, cal de zmeu,
de paraleu,
ce sai
și-ndărăt te dai?
De cine ți-e ție frică?
că mie nu mi-e de nimeni,
decît numai de Țugunea,
feciorul moale-al mătușii;

și nici de el nu mi-e frică,
că vinele-i sînt acasă,
și doar nu i-o fi adus p-aicea
 cioara osciorul
 și vîntul perișorul!

Țugunea (arătîndu-se):

— Ba am venit eu,
ca un viteaz ce sînt.
Cum vrei să ne măsurăm?
În săbii să ne tăiem,
ori luptă să ne luptăm?

Zmeul:

— Mie tot una-mi face!

Țugunea:

În luptă,
că e mai dreaptă,
de la Dumnezeu lăsată.

Se luptară,
se luptară,
zi de vară
pînă-n sară.

Zmeul (cătră un corb):

Corbule, corbule,
adu nițel seu în unghișoară
și-n cioc nițică apșoară:
cu seul să ungi
și cu apa să uzi
 flacăr-asta
 albastră,

ca s-o îmoi și s-o stingi,
că ți-oi da să mănânci
un stîrv de om!

Tugunea (cătră corb):

Corbule, corbule,
adu nițel seu în unghișoară
și-n cioc nițică apșoară;
cu seul să ungi,
cu apa să uzi
 flacăr-asta
 roșie,
ca s-o îmoi și s-o stingi,
că ți-oi da să mănânci
două stîrvuri de cai paralei
și trei stîrvuri de zmei!

Femeia zmeului mai în vîrstă se face:

o vie mănoasă
la struguri frumoasă:
unii înfloresc,
alții rodesc,
alții se pîrguiesc,
altora le cad boabele de coapte.

Gea mijlocie dintre femeile zmeilor se face:

o livede de peri:
perii înfloresc,
unii rodesc,
percele se pîrguiesc,
multe se coc,
multe se răscoe.

Gea mai mică se face asemenea:

o fiatină
lină

cu apă puțină,
apă limpegioară
ca o lăcrămioară.

În călătoria ce face, Țugunea se întâlnește cu:
o droaie de țințari,
unii mai mici, alții mai mari;

apoi cu un năzdrăvan de om, care
alerga pe cîmp
cu nouă pietre de moară
și nouă de rîjnicioară,
și fugea așa de iute
c-ajungea iepurele la noadă
și-l apuca de coadă...

Cîteodată aceeași formulă medială se repetă de mai multe ori în cursul *basmului*, așa că povestirea întreagă se pare a fi împletită cu versuri, de pildă în *basmul* ardelenesc *Ganul Țiganul* (Reteganul, *Povești*, I, 59—79), unde se tot repetă formula:

Scumpă masă
De mătăasă,
Ia aminte
De te-ntinde,
Cu mîncări,
Cu Țigări,
Și cu vin
De pelin...

cînd Ganul vrea să prînzească; apoi după prînz:
Ian adună,
Masă bună,
Bucături

Și sfărmituri
Laolaltă
Pîn' de d-altă dată!

De aci formula cătră miraculosul cal care face
bani:

Scump cal
Din Ardeal,
Dă-mi bani,
Gologani,
Taleri lați,
Galbeni spălați...

iar cînd Ganul ia numai o parte din bani, despre
rămășița lor zice calului:

Soarbe banii,
Gologanii
Ce-au rămas,
Iar pe nas!

Și-n fine formula cătră ciomagul fermecat, care bătea
pe oricine după poruncă:

Jiloveață,
Legată cu ață,
Să te-ntorci și să te suci,
Și mintea la loc s-o duci...

iar ca să se oprească:

Acum lasă și-odihnește,
Căci asta mult folosește...

Asemenea formule mediale ne întîmpină din cînd
în cînd în *basmele* tuturor popoarelor; dar ele sînt
pretutindeni fără alăturare mai rare decît cele
inițiale și cele finale, nu se prezintă nicăiri ca ceva
tipic, și-apoi uneori se află în unele variante

și lipsesc în altele din același *basm*, de exemplu sint multe în *basmul Țugunea* din colecțiunea cea inedită a d-lui G. D. Teodorescu și lipsesc de tot în același *basm Țugulea* din colecțiunea lui Ispirescu.

c) F o r m u l a f i n a l ă .

Formula medială este un accident al *basmului*; numai formula finală, ca și cea inițială, fie ambele cit de scurte, închipuiesc o particularitate stereotipă a acestui gen din literatura poporană, corespunzând cu cele două capete ale *visului*: *adormire* și *deșteptare*. Toemai de aceea formula cea inițială consistă adesea dintr-o grămădire de imagini dispartate, analoage cu confuziunea de idei prin care se caracterizează începutul adormirii; iar formula cea finală se deosebește printr-un ton de nencredere, de îndoială, de nesiguranță, cu totul străin întregului cuprins al *basmului*. Deșteptându-se din vis, omul se simte deodată în *realitatea vegherii*, care-l face să nu mai fie pe deplin sigur de *realitatea somnului*; tot așa, isprăvind *basmul*, pe care-l povestise cu cea mai vie credință în cele spuse, omul toemai atunci vede că lumea în care petrecuse nu se prea potrivește cu lumea la care se deșteaptă, și tranzițiunea de la o stare la cealaltă se manifestă printr-o glumă, printr-o păcăleală, printr-un scepticism aparent, care nu este decit un fel de ciocnire momentană între cele două stări, fără ca prin aceasta să se zguduie credința cea statornică a poporului în adevărul *basmului*.

Formulele finale ale *basmelor* române, fie în proză, fie în versuri, fie amestecate, sint multe și felurite.

Bunăoară:

În *Balaurul cel cu șapte capete* (Ispirescu, *Legende*, 204):

„Eram și eu p-acolo și dedeam ajutor la nuntă,
unde căram apă cu ciurul, iară la sfârșitul nunții
aduseră un coș cu prune uscate
să arunce în cele guri căscate...”

În Ciobănașul cel isteț (Ibid., 252):

Încălecai p-un mărăcine,
Să m-asculte orișicine.

În Poveste țărănească (Ib., 265):

„Am fost și eu acolo și am văzut toate chefurile,
căci de n-aș fi fost, de unde aș fi știut eu să vă po-
vestesc:

O lingură scurtă,
Pe nasul cui n-ascultă.”

În Tugulea (Ib., 332):

Încălecai pe un lemn
La bine să vă îndemn,
Încălecai pe un cocoș
Să vă spui la moș pe groș.

În Sucnă-murgă (Sbiera, Povești, 98):

Și am fost și eu la nuntă
De v-am spus-o vouă frintă.

În Mintă-creață (Ibid., 107):

„La nunta lui Sucnă-murgă m-am întimplat și eu.
Of! ce bucate alese mai era la acea masă, tot numai
fripturi și copturi ca acelea de le-ai fi înghițit și cu
ochii! Da' încă vinurile acelea! Le-ai fi băut pe
toate de nu le-ai fi ținut de vro ameteală! Mie mi-a
plăcut mai ales un fel de friptură de rață; am mîncat
din ea cît n-am mai putut, și pentru că îmi plăcea
așa de tare, am vîrit un picioruș în buzunar ca să-l

am de merinde pe drum cînd m-oi întoarce acasă. Cînd veneam acasă, cam pe la mijlocul căii, am fost flămînzit și m-am apucat să rod piciorușul acela. Tocmai cînd îmi era carnea mai dulce, m-a întîlnit un om învățat, care îmi spunea că a învățat carte pe la toți înțelepții lumii, și a început a mă tot ruga și a mă cehăi ca să-i dau și lui să mănînce, că era fript de foame. Tot năcăjindu-mă el ca să-i dau și să-i dau, m-am cam supărat și i-am azvîrlit cam repede piciorul acela. El, sărmanul, în loc să-l prindă în mîni, a ținut mîinile în buzunar. Piciorul de friptură nu i s-a putut vîri în buzunar, ci l-a lovit amarnic peste un picior, de merge bietul și pînă acuma șchiop. De nu mă credeți, ia să vă uitați numai la cutare învățat și-l veți vedea șchio-pătînd pînă astăzi din pricina aceea!”

În *Fata Rumpe-haine* (*Ibid.*, 147):

„La nunta fetei acesteia m-am tîmplat și eu de față. Era o nuntă aleasă, boierească, și nuntași pozderie! Toți erau voioși și chiuiiau și jucau de răsuna pămîntul sub dîșii! Pînă și mireasa era voioasă, măcar că nu-i prea era ei de măritat! Dar la masă, ce bucate și ce băuturi, cît te-ai fi descins și-ai fi tot mîncat și băut, numai de-ai fi avut unde băga atîta! Între toate bucatele erau niște plăcinte atît de gustoase, cît făcea poznă, nu alta! Mai ales eu nu mă puteam sătura de ele, așa de tare îmi plăcea! Era călduțe și molcuțe cît le-ai fi mîncat și cu ochii! O plăcintă de acestea am băgat-o în sîn ca s-o am de merinde pe drum, cînd m-oi înturna acasă. Cînd pe la mijlocul căii, mi-a venit poftă de plăcintă și am scos-o din sîn și voiam s-o mănînc. Atuncea numai ce mă trezesc ia cu cutare om, drept în față. Văzîndu-mi plăcinta în mîni și plăcîndu-i

și lui, se vede, ca și mie, unde n-a prins a mă ruga și a mă pofti ca să i-o dau lui numaidecît și numai-decît, că, de nu i-oi da-o, el îi în stare să crepe de poftă, nu alta! Tot imbulzindu-mă cu cererile și poftetele sale, n-am avut de la o vreme încotro și i-am aruncat-o ca s-o prindă. El însă, în loc să întindă minile și s-o apuce, închide ochii și pleacă capul în jos. Atunci plăcinta liop, tocmai în vârful capului, și pentru că era molcuță și călduță, i s-a lipit tot părul de dinsa. Dînd el s-o ia, și-a smuls toți perii de pe cap de-a rămas pleșuv pînă astăzi. De nu mă credeți, ian să vă uitați numai la capul lui, cînd vă veți întîlni cu el, și vă veți încredința că vă spun adevărul!”

În *Tîlharul cel vestit* (*Ib.*, 261):

M-am suit pe o prăjină
 Și v-am spus chiar o minciună!
 Ș-am încălecat pe-o șea
 Și v-am spus-o toat-asa!
 Plătiți-mi-o!
 — Să ți-o plătească Dumnezeu
 Din prea mare darul său!

În *Crăiasa zînelor* (*Reteganul, Povești*, II, 21):

Iar eu mă suii pe o șea
 Și o spusei așa,
 Șcaua a fost cam ruginoasă
 Și povestea mincinoasă!...

cu varianta (*Ibid.*, III, 26):

Eu mă suii pe-un cui
 Și pînă-n alt rînd nu v-o mai spui;
 Mă suii pe-o custură ruginoasă
 Și poate că povestea fu cam mincinoasă.

În *Făt-Frumos cu părul de aur* (Fundescu, 76):

„...se făcu bucurie mare și masă împărătească.
Eram și eu p-acolo și căram mereu la vatră lemne
cu frigarea, apă cu eiurul și glume cu căldarea,
pentru care căpătai

Un năpărstoc de ciorbă
Ș-o sfântă de cociorbă
Pentru cei ce-s lungă vorbă !”

În *Balaurul cu douăsprezece capete* (*Ibid.*, 126):

Și-ncălecai p-o lingură scurtă
Ș-o bag în gura cui ascultă:
Lingură de prun ori de tei,
Plină cu minciuni de care vă spusei !

La macedo-români formula finală cea mai obișnuită este: „ași, pārmith nii sciam, pārmith vă spuși; nu sciu cum feci, ma nu vă ariși = așa *basn* știam, așa *basn* vă spusei; nu știu cum făcui, dar n-am ris de voi” (dr. Obedenaru, Texte).

Românii din Moravia au unele formule finale foarte frumoase, de exemplu:

„Și de multă veselie nuntașii dedeau mereu din pistoale; unul, din greșeală, în loc de glonț m-a băgat în pistol pe mine, a tras și m-a aruncat drept aice”.

O formulă rimată: „am fost și eu acolo, s-a mîncat pîne de orz, dar tu, Marcule, să nu spui minciuni”:

jedli tam chleb ze rži,
a ty, Marku, nelži.

(Kulda, *Moravské pohádky*, passim)

Numai doară italienii s-ar putea pune la întrecere cu românii prin bogăția formulelor finale ale

basmului. D. Stanislao Prato (*Quattro novelline livornesi*, Spoleto, 1880, p. 85 sqq.) a adunat din ele o multime de specimene, din cari noi vom reproduce vreo citeva. În Toscana *basmul* se încheie obicinuit prin:

Stretta la foglia, larga la via,
Dite la vostra, chè detto la mia... *

sau:

Stretta la foglia, e stretta l'ugna,
La mia novella non è piu lunga... **

În *basme* marchegiane:

Fecero le nozze e le nozzarelle,
A me'n me dettero cuèlle,
Me dettero'n biscotti,
El buttai sotto'l tauli,
Me dettero'n confetto,
El buttai sotto'l letto.... ***

Pe la Roma:

Me dettero cunfetti,
Uno lo dava al gallo
Che mi portava a cavallo,

* Foaia-i mică, calea lungă —
Spuneți-mi povestea voastră,
Ca s-o spun pe-a mea... (it.) (n. ed.).

** Foaia-i mică, calea-i mică
Și povestea e tot mică... (it.) (n. ed.).

*** Voi face nuntă și nuntisoară,
Dar nu-mi vor da azimioară,
Pîinițe ei îmi vor da,
Sub masă că le-or băga.
Bomboane mi-or aduce
Și dospitură de sub pat... (it.) (n. ed.).

Uno alla gallina
 Che m'insegnò la via,
 Uno al porco
 Che m'insegno la porta,
 Uno ne mangiai,
 E uno ne missi là,
 Che ancora ei sarà... *

Pe la Neapole: „Fecero tante feste e festini con un gran pranzo e tanta carne che si magiarono; io stava sotto la tavola, mi gettarono un osso, e mi ruppero il vomero del naso“**.

Pe la Veneția:

Se la volè più lunga,
 Tagieve el naso o feve'na tromba;
 Se la volè piu curta,
 Tagieve el naso e feve'na zuca... ***

* Bomboane mi-or aduce,
 Cocosului una i-oi da
 Călare să mă poarte;
 Găinii tot una i-oi da
 Ca să-mi arate caloa.
 Și porcului de asemeni
 Ce poarta mi-o arată.
 Pe una o țin
 Și-o pun aice
 Și-o voi păstra... (it.) (n. ed.).

** „Voi face masă mare cu bucate multe, cu prînz bogat și carne din belșug ca să se ospăteze; mă voi pîti sub masă, un os să mi-l arunce și nasul să mi-l rup.“ (it.) (n. ed.).

*** Dacă vreți poveste lungă,
 Nasul mi-l voi trage —
 Trompetă l-oi face;
 Dacă vreți mai scurtă,
 Nasul îl voi trage,
 Dovleac că l-oi face... (it.) (n. ed.).

D. Prato aduce apoi în paralelă cîteva formule finale franceze, spaniole, scotlandeze și ruse, cari toate se acată de nuntă, deznodămîntul cel obicinuit al *basmului*, povestitorul afirmînd că a fost și el pe acolo, că a mîncat cite și mai cite, dar la urma urmelor a pățit-o. În descrierea acelor bancheturi din formula cea finală a *basmului* nimenea însă nu întrece pe celți, despre cari d. Luzel (*Revue celtique*, III, 338) zice: „On sait que les contes populaires, quelque merveilleux qu'ils soient, se terminent presque toujours par le mariage du prince et de la princesse, du héros et de l'héroïne, et, à cette occasion, il y a des fêtes, des jeux et des festins surtout, dans la description desquels se complaisent d'ordinaire les conteurs. Pauvres diables, qui, le plus souvent, ont diné de patates frites avec des pommes de terre, comme ils le disent avec une résignation et un accent mélancolique fort touchants, et qui, en imagination du moins, se promènent dans des palais de marbre et d'or, au milieu des enchantements d'un luxe tout oriental, et prennent part à des festins interminables...”^{*} Dacă d. Luzel cunoștea adevărata natură a *basmului*, el nu s-ar fi mirat, căci ar fi înțeles că fenomenul este

* „Se știe că povestirile populare, oricît ar fi de fantastice, se sfîrșesc aproape în toate cazurile cu o cununie între un prinț și o prințesă, între erou și eroina povestirii, cu care prilej are loc sărbătorirea, jocurile și mai cu seamă ospele pe care povestitorii le descriu de predilecție. Draci ponosiți care mai adesea au mîncat numai gulii cu cartofi prăjiți, cum spun ei cu resemnare și cu un accent melancolic ce te mișcă adînc și care cel puțin în închipuire se plimbă prin palate de marmură, în mijlocul unui lux încîntător, specific oriental și iau parte la mese îmbelșugate ce nu se mai sfîrșesc...” (fr.) (n. ed.).

absolut analog cu flămîndul care-și aduce aminte după deșteptare despre belșugul bucatelor mîncate în vis. Astfel asemănarea formulelor finale la diferite popoare sub raportul banchetului de nuntă își are o explicațiune curat antropologică, fără a fi la mijloc un împrumut sau o filiațiune etnică. Sînt de tot rare sau chiar excepționale acele formule pentru cari s-ar putea constata sau măcar a bănuî cu temei o origine istorică, după cum ni se pare a fi una singură românească, și anume cea mai răspîndită, cea mai tipică din toate:

Încălecai pe-o șea
Și v-o spusei așa,

pe care Iulia Hasdeu (*Théâtre, légendes et contes*, p. 369) l-a tradus franțuzește:

Je montai en selle
Et vous contai cette kyrielle.

Această formulă circulează pretutindeni la daco-români [...]. O urmă a ei s-a păstrat și la macedo-români, bunăoară în basmul *Fiul de împărat și cheleşul* (Petrescu, *Mostre*, II, 44):

Eram și eu acolo cînd se făcea numta și haraua,
Și vîineam pe un cal cu șeaură....

Ce să fie oare acest „încălecai pe-o șea“, sau „cal cu șeaură“?

Judecînd după o novelă a lui Boccaccio (*Decamer.*, lib. VI), în vechea italiană basmul se numea „novella a cavallo“, „povestire d-a-ncălărele“: „Un cavaliere dice a madonna Oretta di portarla con una novella a cavallo“*. Boccaccio a

* „Un cavalier îi zice madonei Oretta c-o să-i povestească un basm“ (it.) (n. ed.).

profitat de această expresiune metaforică pentru a croi asupra-i o anecdotă, în care i se dă un sens literal. În fond însă acea „novella a cavallo“ este identică cu al nostru „încălecai pe-o șa“ și constituie o particularitate comună italiano-română, iar prin urmare trebui să se urce la epoca romană.

O urmă a aceleiași metafore ni se pare păstrată în formula finală a *basmelor* de la Roma:

Me dettero cunfetti,
Uno lo dava al gallo
Che mi portava a c a v a l l o... *

Latinește „inequito“, adecă *încălece*, construit cu dativul, însemna a ride de cineva, a-l lua peste picior. Astfel la Arnobiu: „frustra *inequitas* nobis == degeaba îți rizi de noi“; la Maerobiu în *Saturnalele*: „Medicina audet *inequitate* philosophiae == medicina cutează a-și ride de filosofie“. Formula finală românească cea cu *încălece* s-ar putea traduce exact latinește prin: „inequitavi et sic vobis narravi“**.

Metafora dară: „încălecai pe-o șea“, „novella a cavallo“, „inequitavi“, adecă „am glumit sau am mințit“, este o veche moștenire latină.

Să se observe că ideea latinului „inequitare“ s-a păstrat la noi și-n verbul „înșel = *insello*“, literalmente „pun șcaua pe cineva“, „îl încălec“, un verb care de loc n-are a face cu slavicul *мѣшать* „usure“, de unde-l trăgeau Miklosich și Cihac.

* Bomboane mi-or aduce,
Cocoșului una i-oi da
Ca să mă poarte-n șa... (it.) (n. ed.).

** „...încălecai pe-o șa și v-o spusei așa“ (lat.) (n. ed.).

III. D e c e u r i l e.

Noțiunea despre *basm* nu va fi completă dacă nu-i vom restitui un gen literar poporan care-i aparține din toate puncturile de vedere.

Am văzut mai sus că *f a b u l a* este un produs al *basmului*; nu însă un produs nemijlocit. D-a dreptul din *basmul* *p r o p r i u - z i s*, adică din unul din cele douăzeci și opt sau mai multe prototipuri din clasificățiunea lui Hahn, fabula nu poate să derive, căci *basmului* îi lipsește cu desăvârșire orice *t e n d i n ț ă*, pe cînd *f a b u l a* este totdeauna *t e n d e n ț i o a s ă*, totdeauna îndreptată a ajunge la un scop determinat, la așa-numita „morale de la fable“. Între *basmul* ordinar și între fabula ordinară trebuie să fie o specie intermediară, în care *basmul*, fără a-și perde caracterul său, să aibă totuși o *t e n d i n ț ă*, să țintească la un țel, să fie un „conte à thèse“. O asemenea specie există și chiar e foarte răspîdită, deși folcloriștii nu i-au găsit încă un termen propriu, numind-o docamdată „le pourquoi“, „das Warum“, „the why“, ceea ce românește nu se poate exprima decît prin: *d e c e u l*.

D e c e u l este un *basm* menit a da soluțiunea unei probleme. Prin forma sa interogativă el se apropie de *g h i c i t o a r e*; prin fond însă, prin mijloacele pe cari le întrebuițează, prin elementul cel supranatural, *deceul* face pe deplin parte din *basm*. Un *deceu*, fie cît de scurt, nu se va confunda niciodată cu *ghicitorile*; pe cînd, din contra, un *deceu* ceva mai lung are pînă-ntr-atîta aspectul unui *basm*, încît colecătorii îl publică fără nici o sfială între *basmele* propriu-zise; și nici n-au unde

aiurea să-i afle locul în întreaga sistemă a literaturii populare. Aşa *basmul* publicat de Ispirescu (*Legende*, p. 205—210) sub titlul *Numai cu vitele se scoate sărăcia din casă* nu este decît un lung deceu: de ce vînătorii sînt săraci, iar ciobanii bogaţi? Şi mai interesant e deceul: de ce oamenii mor? pe care tot Ispirescu (ed. 1872, pag. 102—105) l-a publicat ca *basm* sub titlul *Glasul morţii*. Cîte un deceu înrudit ne întîmpină mai-mai în toate limbile. Reinhold Köhler (*Archivio per le tradizioni*, I, 71) alăturase patru versiuni din ţările cele mai diferite: una sveţiană, una austriacă, una bască şi una slavică: „perchè gli uomini non sanno più quando devono morire?”*. În asemenea cazuri nimic nu împedecă pe popor de a acăţa la cele două capete ale deceului formula iniţială şi pe cea finală, ba încă de a găsi undeva loc şi pentru vreo formulă medială; şi atunci ce deosebire mai există oare între *basm* şi între d e c e u, afară numai de caracterul cel tendenţios al acestuia din urmă?

Citeodată două sau mai multe deceuri sînt cimentate într-o singură bucată, întocmai după cum uneori un singur *basm* se cimentează din două sau mai multe. Iată, de exemplu, un *basm* moldovenesc despre Maica Domnului (*Şezătoarea*, 1892, p. 177—179):

„A fost odată un om mare, cu toporul mare, şi s-a dus în pădurea mare, ca să facă lemn mare, şi l-a scos în cîmpul mare, ş-a făcut biserică mare, cu nouă uşi, cu nouă altare, cu ferestrele spre sfîntul

* „...de ce oamenii nu mai există cînd e să moară?” (it. (n. ed.).

soare. În altarul cel mare şedea Sînta Maria-Mare; în altarul cel mic şedea Sînta Maria-Mică; în altarul de mărgăritar şedea Maica Domnului de cetea şi slujea. Căta în cărţi, căta în toate părţile, ca să vadă pe fiu-său, pe Dumnezeu. Pe fiu-său D-zeu nu l-a văzut, ci a văzut pe Ion, Sînt-Ion, nanaşul lui D-zeu. De loc cit l-a văzut, înainte i-a ieşit cu păr galben pină-n pămînt, năfrămi înainte i-a întins, calea i-a cuprins:

— Hei Ioane, St. Ioane, n-ai văzut, n-ai întîlnit pe fiul meu, pe fiul tău, pe D-zeu?

— De văzut nu l-am văzut, de patimă am auzit, că îl chinură cîinii păgîni de jîdani spurcaţi nebotizaţi; coroană de spini pe cap pusu-i-au, cu brîu de ciulini încinsu-l-au, în sus zvirlitu-l-au, trei răni făcutu-i-au, trei pahare de sînge cursu-i-au, cîinii păgînii de mare bucurie băutu-l-au; cit băut, băut, cit mai mult irosit.

Maica Domnului, cînd a auzit, a ştiut un munte mare ascuţit, ca o simcea de cuţit, şi s-a dus acolo ca să-şi puie inima să-şi facă samă singură; cînd a ajuns acolo, s-a topit ca ceara muntele şi s-a sleit ca aurul.

A ştiut un bulătău mare fără fund; cînd a ajuns a fost prund, a fost rămas numai oleacă de bălţiţă din care a ieşit o broscuţă.

— Of, maică, ce te văicăreşti, ce te tîngueşti aşa tare?

— Cum nu m-oi văicăra şi cum nu m-oi tîngui după fiul meu, după D-zeu?

— Maică, nu băga sama, nu te văicăra aşa tare, că şi eu am avut 12 puşori, ş-a venit o roată forforoată şi i-a căleat pe toţi odată, şi numai unul

a scăpat, care a fost mai mititel, și de drag ce mi-a fost, i-am pus numele Busuioc.

— Ia să-l văd și eu, broscuță.

— Busuioace, vin la mama-neoace!

Tare era supărată Maica Domnului, dar când l-a văzut

cu niște picioare băscărețele,

cu niște mîni lăboșele,

cu niște ochi boldiței,

a zimbit a ride, și a luat Maica Domnului pe broască ș-a azvirlit-o cu piciorul și-a zis;

— Broască unde n-a fi, apa să nu fie bună de băut.

Și s-a luat Maica Domnului și s-a dus înainte; s-a întilnit pe drum cu meșterul de lemn și l-a întrebat Maica Domnului:

— De unde vii, meștere de lemn?

— Da vin că m-o chemat jidanii să le fac o cruce de răstignit; ei au zis s-o fac ușoară ca s-o putem purta, dar eu am făcut-o mare, că este lemn destul.

Maica Domnului l-a blăstemat așa:

-- Să lucri cu anu

și să capeți banu.

Și a pornit tot înainte Maica Domnului și s-a întilnit cu un țigan; țiganul de departe a zis:

— Bună calea, maică!

— De unde vii, meștere de fer?

— Da' vin că m-o pus jidanii să fac piroane; mi-o dat fer puțintel și încă am mai furat din el, ca să nu fie piroanele groase ca să-l doară de tot pe fiu-tău.

— Să dai o dată cu ciocanu

și să capeți banu.

Și s-a dus tot înainte Maica Domnului și-a ajuns la jidani unde s-a chinuit Domnul Hristos, și-a intrat în casă la jidani. Jidanii tocmai atunci se puneau la masă. Atunci au strigat jidovii:

— Ce cauți? pe fiu-tău, pe D-zeu? El este al șaptelea părete; cît singe l-am băut, cît l-am irosit, atunci va învia el de unde este de la al 7-lea părete cînd va cînta cocoșul ista că-i fiert, și-a bate din aripi și-a cînta; și cînd a mișca păstrăvul ista că este fiert, și-a ieși din blid afară. Atunci ei uitîndu-se la Maica Domnului, cocoșul a înviat și a ieșit din blid afară și a cîntat, și păstrăvul iarăși a ieșit din blid afară și a înviat; ei uitîndu-se în blid, păstrăvul a dat din coadă și i-a stropit; și cocoșul a bătut din aripi ca să cînte și iar i-a stropit pe obraz, și de atunci pestriți au rămas și ei pe obraz. Domnul Sfînt a ieșit de unde a fost, și s-au luat pe drum jidanii după Maica Domnului de dau cu fuga și zvirleau cu bolohani. Maica Domnului lua bolohanii și-i zvirlea înapoi, și din bolohani se făceau ouă roșii. Și a întrebât jidanii ce sînt acelea. Maica Domnului a zis că:

— Sînt ouă roșii, căci astăzi este ziua de Paști și va fi cît va fi lumea.“

Acest *basm* se alcătuește din începutul unui descîntec, urmat de cinci deceuri deosebite, și anume:

de ce apa fără broaște nu e bună?

de ce lemnarii cîștigă banii cu anevoie?

de ce ferarii cîștigă banii ușor?

de ce evreii au pistrui pe obraz?

de ce la Paști se mănîncă ouă roșii?

Elementul cel tendențios al deceului rezultă din amestecul celor două realități: realitatea

stării celei neconștiente din somn, de unde izvoarăște *basmul* propriu-zis, și realitatea stării celei conștiente de veghere, care impune minții omenești la tot pasul tendința de a rezolvi probleme. Deceul este fiu al ambelor acestor realități, aparținând pe jumătate visului și pe jumătate aievei. El se naște din însoțirea în părți egale a visului cu aievea. Cînd *basmul* propriu-zis și copilul său deceul ajung deopotrivă la un însemnat grad de dezvoltare într-o societate deja relativ destul de înaintată, elementele lor se fuzionează, sistematizîndu-se într-un complex numit *mitologie*, în care sînt două pătrimi neconștiente provenite direct sau indirect din *basmul* propriu-zis, o pătrime conștientă datorită caracterului celui tendențios al deceului, și o altă pătrime conștientă rezultată din opera ulterioară de sistematizare. Prin jumătatea cea neconștientă, sustrasă liberului-arbitriu, toate *mitologiile* se aseamănă una cu alta, și ele nu se deosebesc decît prin jumătatea cea conștientă, care le apropie de natura literaturii celei culte.

Deceurile în *genere*, fie românești, fie străine, sînt de o varietate extremă și de o extremă ingeniozitate. Ele dau o soluțiune poporană neașteptată problemelor celor mai mari ca și problemelor celor mai mici, și poporul are o deplină credință în *deceul*, ca și-n *basm*, ca și-n *vis*, măcar că nu crede în *fabulă*, acest produs deja prea depărtat al *basmului*.

De ce sînt pete în lună?

De ce luna și soarele se întunecă?

De ce sasul n-are sfîinți, ci numai pe Dumnezeu?

De ce păianjenul e blăstemat?

De ce cîinii și pisicile nu se-mpacă?

De ce suflă vîntul?

De ce capra ține coada în sus?

De ce iepurele are buza crăpată?

De ce bradul are o cruce în vîrf?

De ce ursul n-are coadă?...

Iată un deuce asupra căruia ne vom opri pentru a arăta în ce chip o problemă analoagă căpată pe calea curat antropologică cîte-o analoagă soluțiune la popoare diferite.

La români ursul n-are coadă fiindcă l-a înșelat vulpea făcîndu-l să și-o bage din lăcomie într-un rîu ca să se prinză pești de coadă, și apa înghețînd de ger, ursul abia a putut să scape bere. De aci, cînd o pate cineva din lăcomie vreo pacoste, se zise proverbial: „de aia n-are ursul coadă“.

În Franța ursul este o raritate, dar sint foarte populari iepurii. Iepurele n-are nici el coadă. De ce? Cînd arca lui Noe plutea pe apă, dracul o tot găurea mereu, ca doară-doară să se-nece. Noe tot astupa găurile cu piroane. Isprăvind piroanele și văzînd că dracul a mai făcut o gaură, Noe s-a repezit de a tăiat coada iepurelui, băgînd-o în acea crăpătură. Fără cu un piron cum nu s-a mai văzut, dracul a fugit, iar iepurele a rămas fără coadă (*Revue d. trad. pop.*, V, 244).

Din Franța să sărim tocmăi la zulușii din sudul Africei. Acolo nu sint nici urși, nici iepuri, dar este un fel de bursuc fără coadă. De ce? Fiindcă la zidirea lumii, atunci cînd toate dobitoacele meraseră la Dumnezeu ca să-și ceară ficcare cîte o coadă, numai bursucul din lene nu s-a dus singur, ci a trimis în locu-i pe altul ca să i-o aducă, și acela nu i-a adus-o. De aci în Africa sudică proverbul despre

oameni leneși; „de aia n-are bursucul coadă“. (*Revue d. trad.*, IV, 110).

Din deceul românesc, proverbul; „de aia n-are ursul coadă“ despre cei lacomi; din deceul zulușilor, proverbul „de aia n-are bursucul coadă“ despre cei leneși; este învederat că românii nu s-au înțeles cu zulușii; dar natura cea antropologică a deceului este astfel, încît chiar la capetele opuse ale lumii el poate să dea o soluțiune asemănată unei probleme înrudite, iar acea soluțiune să devină apoi un proverb aproape identic.

Proverbul, care nu este în principiu decît concluziunea unei povestiri, persistînd chiar atunci cînd însăși povestirea s-a uitat de demult, își are originea dintîi în deceu și apoi în fabulă ca produs direct al deceului.

În acest mod, filiațiunile categoriei literare poporane a *basmului* se pot reprezenta prin următoarea genealogie;

(III, 2596)

BAT (*bătut, batere*), vb.; battre = 1. sens fondamental: frapper plusieurs fois de suite ou consécutivement: a) de près (rosser, flageller, taper, trépigner, heurter, cogner, épousseter, tisser etc.); b) de loin (canonner, bombarder, darder, projeter); 2. sens secondaires: a) vaincre; b) punir; c) secouer; d) viser; e) danser; f) tinter.

Cuvîntul latin rustic *b a t u o*, pe care clasicitatea îl înlocuia prin „icere“, „ferire“, „verberare“, „caedere“, „pulsare“, „mulcare“, „tundere“ etc., a rămas la toți neo-latinii, iar de la români a trecut și la serbi: *batati* „schlagen“ (Karadžić), pe cînd mai toți ceilalți sinonimi au dispărut deodată cu latina cea clasică. În diverse dialecte romanice, din acest *b a t u o* s-au desfășurat o mulțime de sensuri secundare și terțiare; dar pretutindenea el a conservat același sens fundamental, și anume: noțiunea continuă sau frecventativă a *l o v i r i i*; *bat* însemnează *lovesc* nu o dată, ci *lovesc* de mai multe ori în șir, fie șirul nentrerupt, fie el despărțit într-un mod periodic prin intervaluri, de exemplu: îl *bătea* toată ziua, îl *bătea* în toate simbetele. Plecînd de la acest sens fundamental, să căutăm a clasifica după putință pe românul *bat*, lăsînd deoparte paralelurile neo-latine occidentale.

Pînă acuma o asemenea clasificare nu s-a făcut, și nu e de mirare, de vreme ce nici Littré n-a fost în stare de a clasifica pe francezul *battre*. Sub raportul frazeologiei, un bogat material se găsește la Laurian-Massim, pe care întreg noi îl vom utiliza mai jos, dar un material grămădit într-o ciudată dezordine.

I. S e n s u l f u n d a m e n t a l.

În *bat*, fie cu accepciunea proprie, fie cu cele figurate, acțiunea se operează printr-un instrument sau un organ sau un mijloc, care este numit sau care numai se subînțelege: *bat* = *lovesc* de mai multe ori în șir cu mîna, cu bățul, prin scris, din gură, cu piciorul sau din picior etc.

Acest sens fundamental ni se prezintă sub două aspecte paralele; *bat* = *lovesc* de mai multe

ori în şir de aproape, şi *bat* = *love* se de mai multe ori în şir de departe, cari aspecte, ambele sau fiecare în parte, dau naştere la ulterioarele sensuri secundare.

Fără a avea în vedere vreunul din cele două aspecte, sau mai bine zis avându-le în vedere pe amândouă împreună, se zicea în graiul vechi *bat război* = mă lovesc cu cineva sau cu ceva de mai multe ori în şir, cînd de aproape, cînd de departe, fie în privinţa materială, fie în acea morală.

Coresi, Omiliar, 1580, quat. XXIV, p. 10: „voiniculă nu numai pre eluşă să se mîntuiască *bate război* şi se chinuieşte, ce şi cetăţile întru tărie să pue...”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 91 a: „fii bărbat virtos şi *bate război*...”

Ibid., f. 114 b: „cē mai de apoi a poftelor celor ce cu sufletulă *război bată*, într-acesta chipă iaste...”

Samuil Clain, *Încăţături* (Blaj, 1784), p. 25: „atunci de toate părţile tare *război bate* Diavolul cu trupul...”

Biblia Şerban-vodă, 1688, Regn. I, XXV 28:

...*războiul* domnului meu Domnul va *bate*...

...*praelium* domini mei Dominus *praeliatur*...

unde sensul locuţiunii române nu este de loc „*praelium praeliare*“, ci mai curînd „*bellum bellare*“, sau simplul „*bellare*“, ca la Tacit în: „non ad pugnam, sed ad bellandum“.

1. *Bat* de aproape.

Dintii sub forma activă.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Matth. X, 17:

...și în săboarile lor vor <i>bate</i> pre voi...		...et in synagogis suis flagellabunt vos...
--	--	--

Ibid.; Matth. XXI, 35:

...pre unul <i>bătută</i> , iară pre altul omorără...		...alium <i>eciderunt</i> , alium occiderunt...
--	--	--

Mitropolitul Varlam, Omiliar, 1643, II, p. 82 a:
„iată-ți trupul înaintia ta gol, *bate-l* cu toiage,
arde-l cu foc, înecă-l cu apă, *tac-l* cu sabie...”

Mitropolitul Dosoftei, Psaltirea, 1671 (ed. Bianu,
p. 306):

Și-i voi *bate* cu toiage
Pre de laturi să n-aliarge,
Și cu varga îi voi *bate*
Prin strâmbălăți și păcate...

Nicolae Costin, *Letop.*, II, p. 40: „Husein-Pașia
în multe chipuri supăra pe Petriceico-Vodă, pe
bieții boerii cei mari îi *bătia* la talpe...”

Ibid., 25: „Așindu-l un an în temniță și *bătân-
du-l* la talpe...”

„A *bate* la talpe” a devenit în graiul actual
o locuțiune proverbială cu sensul de „a risipi”, „a
cheltui cu destrăbălare”; de exemplu la Ioan Ghica,
Serisoarea IV: „cei mai mulți s-au adăpostit prin
curțile boierești ca grămăticii, vătăfi de curte, stol-
nicii, trăind pe bere și pe mîncare fără grijă de zina
de mine: cînd puneau mina pe cîte o para, o
băteau la tălpi pe must, pe cărnați, cu
bîufări la Filaret...”

Ion Neculcea, *Letop.*, II, p. 239: „[Ducea-vodă]
cu făcut un băţ în opt muchi de *bătea* pre boieri
şi pre zlotaşi cu *băţul*...”

Cîntec din Ardeal:

Cîtu-i copila de mică,
Bate-o şi-o pune la furcă,
Că iubeşte
De pîrleşte,
Şi la lucru nu gîndeşte!

(J.B., *Trans.*, 389)

Altul:

Vai, leliţă, cum te-aş *bate*!
Dar mi-s minile legate...

(*Ibid.*, 78)

Colindă muntenească:

Cînd e capul veacului,
Sfîrşitul pămîntului?
Cînd o *bate* fiu pe taică,
Fiică-sa pe maică-sa;
Cînd o *bate* fin pe naş,
Fină-sa pe naşă-sa;
Atunci capul veacului,
Sfîrşitul pămîntului....

(G.D.T., *Poes. pop.*, 23)

I. Creangă, *Serieri*, I, 70: „o prinde şi-o *bate*, şi-o
bate pînă o omoară în bătaie...”

Proverbul omului leneş:

Ast lucru l-aş face-ndată
Dar n-am cine să mă *bată*.

(Pănn, I, 107)

Activul *bat* de aproape poate să fie luat și într-un înțeles de tot amical în expresiunea: „a *bate* pe umeri”, intrucît acțiunea lovirii nu este dușmănească sau dureroasă, ci e desmierdătoare.

Laurian-Massim: „Nu numai că nu mi-a zis nemica rău, dară încă m-a *bătut* cu mulțumire pe umeri...”

Cîntec oltenesc:

C-ascară-am venit la voi
 Și te găsii între doi;
 Unul te *bătea* pe spate:
 Jurași, mîndro, că ți-e frate;
 Altul te *bătea* pe pâr:
 Jurași, mîndro, că ți-e văr...

(Vulpian, *Text.*, p. 40)

Tot așa „a *bate* pe spate” în privința unui animal, mai ales a calului.

Colinda *Solut*:

...un cal legat
 Legat și-nfrînat...
 Și pe el mi-l țin
 Vro cinci vorniceii,
 Vro cinci comișei:
 Doi de dîrlogei,
 Doi de dalbe scări,
 Iar al cincilea
 Frumușel mi-l *bate*,
 Mi-l *bate* pe spate
 Și mi-l netezește
 Și mi-l potrivește...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 45)

Cu un alt sens, în locuțiunea proverbială: „gura bate spattele”.

Basmul *Tei-legănat* (*Tribuna* din Sibiu, 1885, p. 26): „Strîmbă-lemnul a fost așa cum v-am spus încît pentru puteri, pătimea însă de limbuție. Nu-i păsa lui de fața cu care grăia nemic, și gura-i umbla ca o pirpăriță, cît cu treabă, cît fără treabă. Așa nu-i bine, căci briciul prea-ager se știrbă și gura bate spattele” = limbuția aduce după sine bătaie.

„A bate cu capul în pămînt = a se umili cu pocăință.”

Omiliarul de la Deal, 1644, p. 41: „au venit osândit și cu fața rușinată și cu capul său în pămînt *băté*...”

„A bate în palme” are patru accepțiuni deosebite:

a) a aplauda, lovind de mai multe ori palmele minilor una de alta.

Biblia Șerban-vodă, 1688, Jerem. V, 31:

...și preoții *bătură* în palmele lor, și norodul meu au iubit așa...

...et sacerdotes *ap-plauserunt* manibus suis, et populus meus dilexit sic...

Cu același sens la Coresi, Omiliar, 1580, quat. XIII, pag. 2: „toate limbile *bateți* cu minile, strigați lu Dumnezeu cu glasul de bucurie...”, în psalmul XLVI, care în traducerea lui Silvestru, 1651, sună: „toți oamenii *bateți* cu minile...”

Balada *Soarele și luna*:

Puternicul soare,
Ca puternic mare,
Unde-o auzea,
Bine că-i părea,
'n p a l m e c ă *bătea*...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 413)

b) a chema o slugă, lovind de asemenea de mai multe ori palmele minilor una de alta, deși intențiunile într-un caz și în celalalt diferă cu desăvîșire.

Balada *Dobrișean*:

Și cînd ochii deschidea,
Zare-n casă că-mi vedea,
Lumina și zarele
Cum răsare soarele;
El în p a l m e c ă-și *bătea*,
Slugulița c ă-și chema
Și din gură c ă-i zicea...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 475)

Portbriant: „Această slugă e nesuferită, trebuie să *bat* de zece ori în p a l m e c a să vie = il faut que je l'appelle dix fois pour qu'il vienne“.

c) ca expresiune metaforică despre scurtimea timpului celui întrebuințat pentru o lucrare; un timp însă mai lung decît acela cuprins în metafora analogă: „cît ai clipi din ochi“.

Basmul *Fata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 63): „Cît *bați* în p ă l m i, au și fost la curțile zmeului și au intrat în casă...“

Alexandri, *Chir Zuliaridi*, se. 4: „Cît se poate mai de grabă. Hai, să te văd. Cît o i bate-n palm e, sa fii înapoi...”.

I. Creangă, *Scrieri*, I, 153: „și cite alte lucruri de gospodărie, făcute de mina lui Chirică cît a i bate din palm e...”.

d) În fine, expresiunea „a bate palm ă în palm ă” înseamnă a isprăvi o tocmeală, a se înțelege deplin asupra unei învoieli.

Delavrancea, *Vis și viață*, p. 46: „Și bătu palm ă în palm ă cu negustorul. Tocmeala se făcuse...”.

Bat cu piciorul sau *bat* din picior „taper du pied, trépigner” este obicinuit un semn de minie sau de supărare, ca și *bat* cu pumnul.

I. Creangă, *Scrieri*, I, 57: „Scaraoschi, îngrijit și minios grozav, chemă înaintea sa toată drăcimea și bătu din picior, strigînd...”.

Doină din Ardeal:

Maică-ta-i femeie rea:
Ea *bate* cu pumnul-n masă
Că-i trebe noră aleasă,
Bate cu piciorul-n prag
Că-i trebe noră pe plac,
Și *bate* cu pumnul-n vatră
Că-i trebe noră bogată...

(*Familia*, 1883, p. 215)

Laurian-Massim: „focosul armăsar *bate* tot într-una din picioare; n-am decît să *bat* din picior la ei, și toți se bagă în gaură de șerpe...”.

Bat în ușă sau *bat* la ușă, la poartă, la fereastră...

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Act. Apost. XII, 13:

Și bătând Pătru în ușa
târnațului, merse o fată...

Pulsante autem eo
ostium januae, processit
puella...

Ibid., Matth. VII, 8:

...și cine caută află, și
celui ce bate, i sâ d e ș-
chide...

...et qui quaerit, inve-
nit; et pulsanti ap-
eritur...

Proverb: „L a p o a r t a surdului poți să *bati*
oricât de mult“ (Pann, I, 94).

Laurian-Massim: „a *bate* la t o a t e u ș e-
l e = a se îndrepta și solicita la toți ca să capete
ceva...”

Cîntec poporan:

— Cine *bate* la f e r c a s t r ă,

Nevastă, nevastă?

— Omule, pisica noastră...

Sînt unele lucruri cari nu se pot înfige fără a
fi lovite de mai multe ori în șir, adecă bătute,
deși *bat* nu trece prin aceasta la sensul de înfig.

Mitropolitul Varlam, Omiliar, 1643, II, f. 73 a:
„întinsârâ-l pri-nșă la pământ și picioarele-i băt-
tură în grosă...”

Gavril Protul, *Viața lui Nifon*, Mss. 1682 (ed.
Erbeicanu, p. 104): „pre făcătoaria de minuni icoană
a sfântului mucenic bătut-au însuș Neagoe-vodă
cu cuișoare un măr de aur curat...”

Mitropolitul Dosoftei, Synaxar, 1683, Ghen. 23,
f. 276 a: „pe-ntre diagete le bătura țăpușă
de heră înfocate...”

Ibid., Noevr. 4, f. 103 a: „prin cap și prin plămîne, prin mănuntăi să le *bată* cu e d e h e r ũ...”

Anton Pann, *Povestea vorbei*, II, 119;

...răspunde dracul
Că pîn-aci i-a fost lacul,
Și că aci e hotarul
Unde și-a *bătut* el p a r u l.

Slavici, *Novele*, p. 29: „Părintele trimise pe Căzonac în vale după nuiele, *bătu* doi p a r i în pămînt, între pari tot în depărtare de o palmă *bătu* b e ț i c a ș e mai subțirele...”

Această acțiune de a *bate* avînd de scop ca lucrul cel bătut să stea tare, de aci cuvîntul se aplică la alte lucruri *bătute* în același mod, cu ciocanul sau cu orice fel de unealtă, în vedere de a le înțepeni într-un loc.

Laurian-Massim: „a *bate* c e r c u r i la o bute; a *bate* o b r o a s c ă la o ușă: a *bate* o f e r e a s t r ă etc.”

Tot prin bătaie cu un ciocănaș se ascute coasa, de unde termenul *bat coasa*, se *bate coasa*.

Proverbul din Bucovina, comunicat de d. S.F. Marian:

La toată casa
Bate coasa,
Numai la mine
N-are cine.

De asemenea se *bat* s e c e r i l e (L.M.).

Bat se întrebuintează în privința oricărui lucru pe care cineva îl lovește de aproape de mai multe ori în șir cu o unealtă determinată și cu un scop determinat: a *bate* u n d r u m, a *bate* o a r i e,

a *bate* grîne, a *bate* haine, a *bate* lîna, a *bate* scaune sau scoarțe, a *bate* pînza, a *bate* pomii, a *bate* ouă, a *bate* laptele, a *bate* stupii, a *bate* sîta sau ciurul, a *bate* mazăre, a *bate* carnea etc., etc., în cari toate se păstrează intact sensul cel fundamental al cuvîntului *bat*, de vreme ce el se cuprinde în natura acțiunii, iar neidecum în aceea a uneltei sau a scopului.

Costinescu: „a *bate* aurul, argintul, arama, ca să se facă dintr-însele foi subțiri”.

Laurian-Massim: „ia acest veșmînt și-l *bate* bine de pulbere; în ul, cîne p a, le topești întii, apoi le *bați* ca să se aleagă ce e bun de tors; lîna însă o *bați* înainte de a o băga în straiie, ca să se afine și să se curățe de pulbere; porumbul s-a cules și s-a *bătut*; pune griu în cea piuă și-l *bate* bine; am *bătut* cei doi peri și mi-au dat două care de pere; cînd *bateți* pomii, luați aminte să nu-i vătămăți, rupîndu-le ramure; veniți să *batem* nucii; a *bate* nucile, percele etc. = a le da jos *bătînd* pomul cu ceva; *bat* despre lichide sau vasele ce le cuprind = a amesteca *bătîndu-le*: a *bate* ouă; pune vîn, piper și ardei în același vas și *bate-le* bine să se amestece; *bate* laptele ca să scoată unt; în același înțeles: a *bate* puțin ciul; a *bate* stupii ca să iasă albinele și să se scoată mierea; a *bate* sîta, ca să iasă din ea lichidul sau făina; a *bate* ciurul, ca să iasă din el grăunțele; a *bate* grăunțe sau boabe, fierte mai virtos, spre a le reduce în stare lichidă; a *bate* mazăre, fasole, lintee...”

Lexicon Budan: „*Bat* griu, secară etc., = imblătesc”.

Proverb:

Lăptele pînă nu-l bați
Smîntînă nu poți să scoți.

(Pann, II, 34)

I. Creangă, *Serieri*, I, 118: „degeaba mai bați apă-n chiuă să s-a leagă unt, că nu s-alege niciodată...”

Proverb: „*Bate* nucile pînă nu pică frunza” (Hințescu, 25).

Cu același sens, proverbul: „*Bate* ferul pînă e cald”; și altul: „Ferul rău cit să-l bați, e degeabă” (Pann, II, 57).

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XII*:

„*Bate* ferul pînă e cald, și fă tot lucrul la vremea lui...”

De departe calu-și bate,

De aproape ochi-ți scoate.

(Pann, II, 111)

ceea ce Laurian-Massim explică: „de departe bun sau frumos, de aproape rău sau urit”.

Balada *Rada*:

Pe tine te vreau

Bărbat să te ieu,

Că-i o zicătoare

De înșurătoare:

Cine bate Dunărea,

Nu mi-l bate muierea!...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 122)

adecă un voinic care nu se teme a trece Dunărea înot, *bătînd* valurile.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „*Bate* ș e a o a s ă - n ț e l e a g ă i a p a, căci femeia-i dracul: șeade în deal și prăvale carul în vale...”

Alexandri, *Ginerele lui Hagi-Petcu*, act. I, sc. 6:
„Petcu: Văd cu mulțămire, beizade, că vă place a nu șidé cu mîinile subsuori.

Radu (în parte): *Bate* ș e a o a socrul, dar mă fac că nu pricep...”

Acest proverb există în mai multe limbi. Rolland (*Faune popul.*, IV, 155) citează pe cel vechi francez: „qui ne peut *battre* le cheval, *battre* la selle ou le bast”*, și pe cel italian: „Si *battre* la sella per non *battere* il cavallo”, unde însă ne întîmpină o altă nuanță de sens.

Variantă:

Bate samarul

Să priceapă măgarul

(Pann, II, 144)

Figurat, a *bate* cu c u v i n t e l e = a lua socoteală, a cere samă cu asprime.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.*, III, p. 284:

Și vor să ne amărască

Pentru Țara Românească,

Bătînd cu c u v i n t e l e :

Ce am făcut pungele?...

Sub forma pronominală, s e *bat* poate fi reciproc, reflexiv sau pasiv.

* „...cine nu poate să *bată* calul, să *bată* șaua (fr.) (n. ed). ”

a) reciprocul *se bate*, cînd doi sau mai mulți se lovesc de mai multe ori în șir unul pe altul.

Laurian-Massim: „Cocoșul *se bate* cu găina; bărbatul *se bate* cu muierea; frații nu *se bat* unul cu altul; românii *se bătură* cu turcii; popoarele învățate cu pacea anevoie *se bat*; berbecii *se bat* în capete...“.

Silvestru, 1651, ps. XXXIV;

...*bate-te* cu cea ce să
bat cu mine...

...πολέμησον τοὺς
πολεμοῦντάς με...

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Luc. XIV, 31:

Sau care craiu mergîndu
să să *bată* cu altu crain
au nu va șadă mainte să
să sfătuiască...?

Aut quis rex iturus
committere bellum
adversus alium regem, non
sedens prius cogitat...?

Biblia Șerban-vodă, 1688, Genes. XXVI, 20:

Și să *bătură* păstorii
Gherarilor cu păstorii lui
Isaac, zîind cum a lor
iaste apa...

Et pugnaverunt
pastores Gerarorum cum
pastoribus Isaac, dicentes
suam esse aquam...

Ibid., Exod. XIV, 14:

Domnul se va *bate*
pentru voi, și voi veți
tăce...

Dominus pugnabit
pro vobis, et vos tace-
bitis...

Pravila Moldov., 1646, f. 63 a: „Totu omulu
are putere să *se bată* cu vrăjmașulu cela ce vine
asupra lui să-l ucigă...”

Cantemir, *Chron.*, I, 239: „precum romanii să
biruiască, așe dacii să nu să de, dintr-îmbe părțile
vitejește să *băté*...”

Ion Neculee, *Letop.*, II, p. 300: „svedul rămasă a s e *batare* în două părți. Și Moseul cu oastea lui iar *bătea* în două părți, cu o samă de oaste s e *bătea* la Narva cu șvezii, iar pe altă parte dede oaste lui August Craiului leșesc...”

Zilot Românul, *Cron.*, 67:

Corbul să scoată ochi la alt corb nu se poate,
Tureul pentru creștin cu turcul nu se *bate*..

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

Dos la dos, spate la spate, s e *bat* deznădejduit,
Lovirile li-s grozave încît nu-i de pomenit...

Iancu Văcărescu, p. 411:

Căutătura-ți va război,
zimbirea-ți cere pace;
Și să mă-mpac cu tine voi,
Dar să m ă *bat* îmi place!

Balada *Pătru Haiducul*:

Împărate
Înălțate,
Îmi dai oaste s ă m ă *bat*?
Ori la ce tu m-ai chemat?...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 611)

Proverb: „se ceartă ca țiganii și s e *bat* ca orbii“
(Pann, III, 23).

O locuțiune proverbială la Jipescu, Opincaru, p. 153: „să pun ca lupi ligniți împrejurul mămăligi și-mbucă cu așa poftă, dă pare că să *bat* doi ne buni la gura lor...”

Altă locuțiune proverbială despre timpuri fabuloase: „cînd s e *băteau* urșii în coade”

(Ispirescu, *Legende*, p. 1), adecă pe cînd urşii mai aveau coade, pe cari nu le mai au.

O admirabilă metaforă poporană din Moldova: „pe cînd se *bate* ziua cu noaptea = pe la amurg, pe-nserate“ (S.F. Marian).

O locuţiune ironică: „a se *bate* cu o bucată, cu o plăcintă etc. = a-şi pune toate puterile ca s-o mănînce toată“ (L.M.), ca şi cînd plăcînta s-ar opune din parte-i, *bătînd* şi ea pe cel ce vrea s-o mănînce.

b) reflexivul se *bate*, cînd cineva se loveşte pe sine însuşi de mai multe ori în şir.

Laurian-Massim: „A se *bate* cu pumnii în cap = a fi desperat; a se *bate* cu pumnul în pept = a arăta că vrea a-şi răzbuna...”

Costinescu: „A se *bate* în p e p t = a se lăuda şi ameninţa pe cineva”.

„A se *bate* în p e p t” mai are şi accepţiunea religioasă de pocăinţă.

Mitropolitul Varlam, Omiliar, 1643, I, f. 182 b: „apostolii rîmasâră gîos şi cu mare jale căota spre ceriu şi să *bătia* în p i e p t ū şi lacrămi pre fetele sale vîrsa...”

c) pasivul se *bate*, cînd cineva este sau urmează a fi sau să fie lovit de mai multe ori în şir.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Luc. XII, 48: „Iară cela ce n-au ştiut, şi făcînd lucruri care să cuvine pre bătae, *bate-s* ă-va puţin...” = „va fi bătut”.

Mitropolitul Antim, *Predice*, ed. Bianu, p. 192: „să se închiză ca Petru în temniţă cu lanţ de git, să se *bată* cu toioge ca Pavel...” = „a fi bătut”.

Caragea, Legiuire, 1818, p. 85: „Cîţi să vor vădi martori mincinoşi, să se dé prin tîrg *bătîndu-se*

și să se treacă în condicile judecătorilor...“ = „fiind bătuți“.

Zilot Românul, *Cron.*, p. 99: „și, o! minune! oaste înfricoșată ca aceasta — remase roabă, *bătându-se* de două părți: și de peste Dunăre și de dincoace, fără nădejde de scăpare de nicăieri...” = „fiind bătută“.

2. Bat de departe.

Armele cele aruncătoare *bat* la distanță, avînd drept țintă un lucru, o ființă, o oștire vrăjmașă sau o cetate, pe cari le lovesc de mai multe ori în șir prin gloanțe sau alte proiectile și unelte.

Laurian-Massim: „tunul *bate* mai departe ca pușca“.

Tunul sau pușca fiind însă niște simple instrumente la dispozițiunea omului, ele pot să nu fie menționate anume, menționîndu-se numai agentul.

Ureche, *Letop.*, I, pag. 135: „au trimes [Albert, craiul leșesc] soli la Ștefan-Vodă de i-au dat știre să se găteze să mcargă cu dănsul să *bată* Chilia și Cetatea-Albă...”

Miron Costin, *Letop.*, I, p. 283: „au luat Sultan Murat Bagdadul cu mare vărsare de sînge de la perși, după patru luni den ce zi începuse a *bater*e orașul...”

Nicolae Costin, *Letop.*, II, p. 6: „atuncé *băte* cetatea cé vestită a frincilor Critul, adecă Candiia, pre care apoi o au și luat-o acel vezir...”

Ibid., p.9: Atuncé au *bătut* și tirgul Liovol un Caplan-Paşă...”

Cantemir, *Chron.*, I, 362: „[Gotthii] nici arme avînd de treabă, nici până atunce a *bate* la cetate fiind deprinși, de cetate s-au lăsat...”

N. Muste, *Letop.*, III, pag. 14: „În Cameniță era numai oamenii cei de loc, și vro 7000 de drăgani la Porți, și cum au tăbărit turcii lângă cetatea Cameniței, n-au zăbovit zece zile, *bătând* din pusece, s-au și închinat...”

Ibid., p. 8: „Au lăsat Vezirul pre un Sarascher cu oști și un Sultan cu vreo treizeci de mii de tătari să *bată* cetatea Leva să o dobîndească...”

Axinte Uricarul, *Letop.*, II, p. 138: „au și sosit moscalii și au început a *bate* cetatea, care au și luat-o până în trei zile...”

Ibid., p. 164: „au pogorit din cetatea veche tururi, și le-au tocmnit să *bată* asupra casei Craiului...”

Prin analogie cu acțiunea omului de a *bate* de departe, cuvîntul se aplică la unele elemente cari lovesc de asemenea de mai multe ori în șir de la distanță, deși lovirea poate să nu fie decît o simplă atingere sau chiar o desmierdare.

Expresiunea cea mai obicinuită în această privință este: *bate* vîntul.

Ureche, *Letop.*, I, p. 203: „atîta prav au fost căt să stringea troiene la garduri cînd *bătea* vînt, ca de omăt era troiene de pulbere...”

Mitropolitul Varlam, Omiliar, 1643, II, f. 31 b; „dăca vădzură că le *bate* vîntul bun de-a mîrgeria cătră locul de unde era ei, svătuiră să mîrgă...”

Cîntec moldovenesc:

Vîntul *bate* vîlurole
Și-mi aduce dor și jele...

(Sevastos, *Cînt.*, 79)

Balada Jianul:

*Bate vîntul, viscolește,
Și de gazdă n-am nădejde:
Gazda mea e-n Valea-Rea,
Mi-o căznește potera...*

(*Col. l. Tr.*, 1873, p. 53)

Doina Plopul:

*Foaie verde de sipică,
Vîntul bate, frunza-ți pică,
Veselia mi se strică...*

(*G.D.T., Poes. pop.*, 354)

Colinda Toader Diaconul:

*Nici popă tocînd,
Nici clopot trăgînd,
Nici paseri cîntînd,
Ci vîntul bătînd
Și apo curgînd...*

(*Ibid.*, 37)

Cîntec din Ardeal:

*Bate-mi vîntul dinspre munți,
Vine-mi dor de la părinți;
Bate-mi vîntul dinspre deal,
Vine-mi dor de la Ardeal...*

(*J.B., Trans.*, 200)

Cîntec moldovenesc:

*Bate, vînt e, pîntre munți:
Adă-mî dor de la părinți;
Bate, vînt e, pîntre brazi:*

Adă-mi dor și de la frați;
Bate, vîntele, pîntre flori:
 Adă-mi dor de la surori...

(Sevastos, *Cint.*, 80)

Tot așa o doină din Ardeal la d. Bibicescu (*Poes. pop.*, 108).

Figurat: de unde *bate* cuiva vîntul = în ce fel de dispozițiune se află omul.

A. Văcărescu, p. 37:

Ci dar mă rog să mă ierți
 De vreme ce-n două părți
 Ți se-nduplecă cuvîntul:
 Din contro îți *bate* vîntul...

Locuțiune proverbială despre risipitori la Jipescu, Opincaru, p. 109: „Da la hăi Bucuresci, nu cunosc eu pe un boier, care a risipit două suteșoare dă mii dă galbini? Ti! A *hătut* vînt de vară piste ele, n-a mai așteptat bruma...”

Tot așa: *bate* grindina sau piatra, *bate* ploaia, *bate* bruma, *bate* lumina sau soarele sau luna, *bate* ceața etc., în unele cazuri prepozițional: *bate* cu grindina, *bate* cu ceața și altele.

Proverb: „După ce pomul îl *bate* grindina, îl *bate* și omul dîndu-i cu prăjina” (Pann, I, 144).

Psaltirea Scheiană, circa 1500 (ed. Bianu, p. 251):

Și *bătu* cu grindire
 vinile lorū și sicamenele
 lorū cu brumă...

Occidit in grandine
 vineam eorum, et moros
 eorum in pruina.

Cîntec din Ardeal:

Codrule cu frunza lată,
B r u m a cază, nu te *bată*...

(J. B., *Trans.*, 199)

Mitropolitul Dosoftei, Psaltirea, 1671 (ed. Bianu, p. 262):

Murii le-au *bătutu-le* cu b r u m ă
Și de dobitocū n-a rămas urmă...

unde este de observat forma moldovenească populară cu pronumele repetat: „l e-au *bătutu-le*“.

Corbea, Psaltirea, circa 1700 (Mss. în Acad. Rom.):

Vei găti lor fața
Ca să-i *bată* c e a ț a...

Mitropolitul Antim, *Predice*, ed. Bianu, p. 43: „parcă văz corabia Apostolilor că se luptă cu multă selbătăcie în turburarea Mării, de o parte o *bat* v a l u r i l e, de altă parte o *bat* v î n t u r i l e și o turbură...”

Colindă muntenească:

Pleacă Ion botezînd,
Sfînt-Ilie fulgerînd,
Sfîntul Petre p l o i *bătînd*...

(O.D.T., *Poes. pop.*, 34)

Delavrancea, *Paraziții*, p. 126: „Cosmin stă trîntit, cu fața în sus, în odăița din fund. O l u m i n ă tristă îi *bate* în g e a m u r i: cele din urmă unde gălbui ale apusului...”

Ibid., p. 173: „Cîteva p i c ă t u r i de ploaie *bat* în g e a m u r i l e hagiului...”

Proverbul țiganului:

Tot la noi în șatră

Bate vînt și pîtră.

(Pann, II, 27)

Laurian-Massim: „Un soare violent ne *bătea* în față; un vînt cu ploaie ne-a *bătut* toată noaptea pe cale; puneți-vă pălăriile în cap, că vă *bate* soarele; luna *bătea* în fereastră; un dulce vînt *bătea* în pinzele noastre; bruma a *bătut* rău viile...”

Este învederat că la *bat*, forma pronominală, întrucît este vorba de o acțiune de departe, nu poate să fie reflexivă și nici chiar reciprocă, ci numai doară pasivă, bunăoară: „grințele s-au *bătut* de piatră = au fost bătute”, care însă și aceea se întrebuițează foarte rar.

II. Sensurile secundare.

1. *Bat* = biruiesc.

Cine *bate*, fie de aproape, fie de departe, este sau se presupune a fi mai forte decît adversarul său, căci altfel ar fi bătut. De aci *bat* = lovesc de mai multe ori în șir trece d-a dreptul la sensul de *biruiesc*, *dovedesc*, *învîng*. Totuși mai adesea se adaugă într-un asemenea caz adverbul „rău”: a *bate* rău.

Mitropolitul Varlam, Omiliar, 1643, I, f. 55 a: „crucia iaste armă vonicilor, că într-ânsa nedejduind, întră în război și cu puteria ei *bată* și *îzbăndesc*...”

Nicolae Costin, *Letop.*, II, p. 29: „dănd creștinii război tureilor și tătarilor, i-au *biruit* și i-au *bătut* peste putere, cît au scăpat de acolo Vezirul cu fuga...”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 131 a; „Nu vei biruința dobîndi pînă nu te vei vitejiaște *bate*...”

Același, *Chron.*, I, 318: „îndată cu oaste le-au eșit înainte, pre carii rău *bătîndu-i* pînă peste Dunăre i-au gonit...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.*, III, p. 193: „Și de acolo au mers (Moscul) la cetatea Vozia de s-au *bătut*, ș-alita i-au *bătut* de rău, căt s-au omorît mulțime de turci...”

Laurian-Massim: „leul *bate* pe urs; la Călugăreni românii *bătură* înfricoșat pe turci; nimenia nu te poate *bate* în cărți; tu *bați* pe toți la jocul de mince; cartea mea *bate* pe a voastră; cine a *bătut* și cine a fost *bătut*? — de astă dată am *bătut* eu...”

2. *Bat* = p e d e p s e s e.

Bătînd pe cineva, fie de aproape, fie de departe, noi îl pedepsim sau credem a-l pedepsi pentru o faptă oarecare. De aci *bat* se ia foarte des drept p e d e p s e s e.

Pravila Moldov., 1646, f. XVIII b: „Căndă va fura neștine de va sparge vre un zid sau ușe sau sceriuu sau altă asémenia acestora, de va fi făcută această dzua și de va fi omî de rod bun, să-l ū scoată den locul ū lui o samă de vréme, această să înțelége de va fi omî de ocină să-l ū scoată den ocinile ūl cătăva vréme căt ū va fi voia giudețului; iară de va fi omî mai de găs ū, să-l *bată* ca pre un ū fur ū și să-l ū trimiță la ocină cătăva vréme...”

Pravila lui Matei Basaraba, 1652, p. 201: „și-i purta pre măgari, despuiați, *bătăndu-i* preîn toate ulițele...”

Este interesant în această Pravilă, pe p. 152, capitolui: „Cănd ū și cum poate bărbatul ū să-ș *bată* muiaré și în ce chip”.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Matth. XXVI, 31; Marc. XIV, 27.

...*bate*-voi u păstoriul, și
să va răsfire turma oilo-
ră...

...*p e r c u t i a* m pas-
torem, et dispergentur
oves gregis...

Nicolae Mustea, *Letop.*, III, p. 18: „Tătarii sânt lupi apucători, pradă, robescă, *bată* și *că z- n e s c ă* pe creștini...”

Miron Costin, *Letop.*, I, p. 241: „Iară a doua zi l-au legat hinu-său și l-au dus legat la Schindir-Pașa. O! să-l *bată* D u m n e z e u hină ca acela l...”

Cîntec din Ardeal:

Tot de rău parte-am avut;
Dumnezeu m-a tot *bătut*!...

Altul:

Nu știu zilele mi-s rele,
Ori m *ă bat* faptele mele;
Nu ș t i u locu-mi este rău,
Ori m *ă bate* Dumnezeu!
Nu m *ă bate*, sfinte Doamne,
Nu m *ă bate* cu canoane,
Dacă nu m-ai fost *bătut*
Cînd faptele le-am făcut...

(*Ibid.*, 194)

Bat = *p e d e p s e s c* este mai cu deosebire des și caracteristic în invocațiunile din blestemele poporane și-n jurăminte.

Doină din Ardeal:

Să te *bată*, badeo, *bată*
Nouă b o a l e dintr-o dată,

Nouă boale
 Ş-o lingoare
 Din arat
 Pînă-n cărat,
 Din culesul cînepii
 Pînă-n ruptul cămăşii!...

(J.B., *Trans.*, 265)

Cîntec din Banat:

Bată-mi-te, neico, bată
Rădăcina fagilor
Şi trei zile-a Paştilor!
Bată-mi-te, neico, bată,
Bată-mi-te vînturile,
Vînturile, ploile,
Să-ţi rămină oasele!

(Hodos, *Poes. pop.*, 429)

Doină din Moldova:

Eu prinse a se giura:
 Să mă *bată*-a n a f t e m a
 De-am mai dat gură cuiva
 Afară de dumneata!...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 313)

Doină din Ardeal:

Bată-mi-te, leleo, bată
Înima mea întristată!
Bată-te, leleo, pe tine
Cele patruzeci de zile
Cele-am postit pentru tine!
Să te bată-un dor şi drag
Să şezi toată ziua-n pat...

(J.B., *Trans.*, 259)

Doina bucovineană *Nevasta cu prunc mic*

Ardă-l focu, blăstămat,
 Că s-a dus și m-a lăsat !
 Ardă-l focu, ticălos,
 Că mi-a fost necredincios !
Bată-l la crimile mele,
Bată-l cu getele grele,
Bată-l mila de la mine,
 Când i-a fi-n lume mai bine !...

(Marian, *Bucov.*, I, 109)

Doină din Moldova:

Bată-l crucea om bogat,
 Om bogat și făr' de sfat !...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 259)

Balada *Blăstemul*:

Să te-agiungă dorul meu
 Unde-a fi drumul mai greu !
 Să te *bată* jalea mea
 Unde-a fi calea mai grea !...

(*Ibid.*, 17)

Uneori asemenea blăsteme și jurăminte sînt foarte ușoare sau chiar glumețe.

Cîntec moldovenesc:

Frunză verde liliac,
Bată-l vina de gîndac,
 C-au mîncat frunza de fag...

(Sevastos, *Cînt.*, 83)

Cîntec din Vlcea:

Suie mîndra pe colnic
 Răsucind la borangie,
 Și pe fus n-a pus nemic,
 Pe cer cătînd dup-un nor:
Bată-te p u s t i a d o r !

(G.D.T., *Poes. pop.*, 278)

Doina *remcia* cu doi bărbați:

Îmi usucă inima
 Ș-a uscat-o dragostea,
Bate-o-a r p î r d a l n i c a ! !

(*Ibid.*, 307)

Doină din Ardeal:

Dorul ride și se duce,
Bate-mi-l-ar sfînta cruce !...

(*Familia*, 1884, p. 443)

Satira poporană *Necasta frumoasă*:

Sovîrnog
 Și tîrfălog
 Sede lungit lîngă foc
 Și-și uscă obîielele
 Și-și coace lulelele,
Bate-m i-l-a r s t e l e l e !...

și mai jos:

Omule, ție nu-ți cînt,
 Vide-te-aș pus în mormînt;
 D-așa merge cîntecul,
Bată-t e-n l u n e r e e u ! !...

(Marian, *Satire pop.*, 19—20)

Cîntec moldovenesc:

Frunzuleana pui de nuc,
Bate-te- a r p u s t i a, cuc,
 Ți-am plătit să-mi cîmți un an,
 Nu mi-ai cîntat nici de-un ban...

(Sevastos, *Cînt.*, 18)

I. Creangă, *Scrieri*, I, 172: „Eu știu ce vra să zică durerea de inimă, *bat-o p î r d a l n i c a s - o bată!*...”

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act I, sc. 2: „*Bată-te c u c u l* să te *bată!* Hai, du-te de te pune la pîndă...”

Blăstemele cu *p u s t i a*, *p â r d a l n i c a*, *v i n a*, *c u c u l* sînt totdeauna puțin serioase.

Cîteodată rămîne numai forma cea stereotipă de blăstem cu *bată*, pe cînd în realitate este un fel de binecuvîntare, de exemplu: *bată-te - n o r o c u l* *s â t e bată!*

Bată-l D u m n e z e u d-amor
 Că m-a prăpădit de dor!
 Zio, noapte mă muncește,
 Trupul rău îmi chinuiește...

Jipescu, *Opincaru*, p. 157: „o să ghie binili buluc piste noi, c - o s â n e *bată f e r i c e a*: poate pe lumea ailantă...”

Proverb:

Umblă și străbate,
 Și pe alt *f e r i c e a b a t e*

(Pana, II, 42)

E foarte ciudat blăstemul la Zilot Românul,
Cron., 49:

Cum se minîncă ca cîinii
Nesăţioşii de greci,
Bat-i cîştigarea pîinii
Cu grozavul foc de veci!...

Un energie pleonasm tot la Zilot Românul, p. 41:
„de aceea dar şi Dumnezeu, văzînd neîntoarcerea
şi împetrirea inimei noastre, pr  puţin ne-au lăsat
 n chipul de linişte, şi apoi iarăşi cu asemenea şi
mai rele *bătăi* ne-au *bătut*...” .

 n următorul c ntec din Ardeal se  nsoleşte la un
loc trei accepţiuni d-ale lui *bat*: reciprocul „a se
bate“, apoi „*bat* de departe“, şi *bat* „pedepsesc“
din blăsteme:

 n l tate
Împărate,
Pune pace, nu te *bate*,
C-or c d  pe capu- i toate:
Nu te-or *bate* tunurile,
Ci te-or *bate* lacrimile,
Lacrimile maicelor
  ale surioarelor...

(J.B., *Trans.*, 316)

3. *bat* = clatin.

Sensul fundamental *bat* = lovesc de mai
multe ori în şir de aproape cuprinde în sine
necesarmente noţiunea de clătinare; şi astfel,
printr-un sens secundar, trece în sfera acestei no-
 ţiuni, cu aplicaţiunile ei cele materiale ca şi cele
morale deopotrivă, fie sub forma activă, fie sub
acea pronominală.

Coresi, Psaltirea, 1577, ps. LXXVI, 7: „Noaptea cu inema mă scrăbia-mă și *băté-s* e duhulă mieu...“, și tot așa în Psaltirea Șcheiană, circa 1500 (ed. Bianu, p. 239), acolo unde contextul slavice are: „КАЖАДУЕ ДОСХА МОИ“, verbul *КАЖАТИ* însemnând mai ales „palpiter, trembler“, de unde — prin forma slaviceă nazalizată *КАЖАТИ* — vine românul „clîțănesc“, iar prin urmare: „*băte*-se duhul meu = mon esprit palpitait“. În Psaltirea mitropolitului Dosoftei, 1680: „să izbiia sufletulă mieu“, ceea ce exprimă aceeași idee.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 38 b: „dormind, numai vinele căle vie mi să clătescū și să *bată*...“

Lexicon Budan: „Mi se *bate* inima, adecă *zvîenește*; cor palpitat, trepidat, micat“.

Conachi, p. 223:

Ca să-mi laud desfătarea, trebuie să gust pe-a ta;
Doresc să-mi simt inimi oara *bătîndu-se*
supt a ta...

A. Văcărescu, p. 28:

Pieptule, ce pînă azi
Nu știuși decît să arzi,
Aflînd acum unde mergi --
Bate în ceasuri întregi...

A. Odobescu, *Scrieri*, III, p. 93: „inima - i a *bătut* cu tărie la acele splendide priveliști...“

Ochiul se *bate* cînd *zvîenește*. După credința poporană, e un semn rău cînd se *bate* ochiul sting.

Balada *Ioviță*:

Ochiul cel sting ți se bate;
Știu că vor fi niște fapte,
Ori niște păcate multe,
Ori niște zile sfârșite...

(Marian, *Bucov.*, I, 149)

Alexandri, *Iași în carnaval*, act. I, sc. 1: „Nu rîde, soro, că, zău, nu-i de șagă. De cîteva zile mîi se bate ochiul sting, și sînt sigur că are să se-ntîmple în curînd vro blestemăție grozavă...”

Laurian-Massim observă: „Ochiul, sprinceană, peptul, vîna, inima se bate. Expresiunile de formă pronominală zic mai mult ca cele de formă simplă. Inima se bate — este o expresiune cu mult mai energică decît inima bate: inima se bate numai cînd e atinsă de bucurie mare, de spaimă, de frică, de orice alte sentimente vii și tari; inima bate totdeauna în starea ei normală. De asemenea vîna, pulsul bat în starea lor ordinară, se bat însă numai în paroxismul frigurilor...”

Clătina rea, care e indiferentă în cazurile de mai sus, adică poate să fie normală sau anormală, este susceptibilă de două nuanțe mai definite, mai caracterizate, și anume: α) sensul terțiar de zbu-ciu m a r e, o clătinare rea sau grea sau neplăcută; și β) sensul terțiar de o mișcare repetită într-o parte și-n alta, o simplă freeventativitate, un n e a s-t î m p ă r.

α) bat == z b u c i u m.

În această clasă intră mai multe locuțiuni privitoare la z g u d u i r e a, z b u c i u m a r e a,

turburarea momentană a minții: gîndurile *bat* pe om, cugetul îl *bate*, apoi el însuși își *bate* capul sau *bate* capul altuia.

Balada Ioviță:

Nici nu beu, nici nu mănînc,
Că mă *bate*-n n gînd a dînc...

(Marian, *Bucoc.*, 144)

Doină din Ardeal:

Bată-te, bădiță, *bată*,
Nu te *bată* alte rele,
Numai gîndurile mele:
Gîndurile dintr-o noapte
Te *bată* pînă la moarte,
Gîndurile dintr-o zi
Te *bată* cîl îi trăi...

(*Tribuna* din Sibiu, 1885, p. 1098)

Cîntec din Ardeal:

Cîți frăgari pe la Arad,
Alilea gînduri mă *bat*;
Cîți frăgari pe la Ineu,
Alilea gînduri am eu!...

(J. B., *Trans.*, 439)

Basmul *Cele douăsprezece fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 234): „Stăpîne, pe mine mă *bate* gîndurile să mă duc în lume să-mi caut norocul...”

Jipescu, Opincaru, p. 71: „De, vere Moțăilă, mă *bat* gîndurii, fel și chip; nu-ndrăznesc să-ți spui; n-are cum hi mai sucit...”

Ibid., p. 156: „pîrcălabu nostru, minca-l-ar tăuni, tot cere, plătim și iară ne apucă cu veste dă răvaș galben! Mă *bate* gîndu să bănuim că ne-nșală ca pă copii și ne papă bani...”

Doină din Bucovina:

Pe cel deal, pe cea luptină,
Este-o creangă de sulcină,
Bate vîntul ș-o clătină
Din vîrf pîn' la rădăcină.
Nu-i pricina de crenguță,
Da-i pricina de mămăuță,
Și nu *bate vîntul* creanga,
Bate cugetul pe mama
Că nu mă las-a iubi
Cu cine m-aș potrivi...

(Marian, *Bucov.*, II, 32)

Doina *Necasta*:

Tacă-ți gura, mă bărbate,
Că, zău, *cugetul* îmi *bate*
Din străin să-mi fac un frate
Ca să-mi cate
De dreptate...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 308)

Tichindeal, *Fabule*, 1814, p. 6: „tot gîndește și *îscoδέște* și-și *bate capul* cum ar face rău altuia, până cînd cade el însuși în rău...”

Ibid., p. 23: „De iaste leneș, nu va el să-și *bată capul* ca mai departe să ajungă cu mintea...”

I. Creangă, *Scrieri*, I, 263: „Și apoi ducîndu-se împăratul în treaba lui, i-a lăsat să-și *bată capul* cum vor ști...”

Unui asemenea *z b u c i u m ă r i* morale îi corespunde o *z b u c i u m a r e* analoagă materială, fie a omului, fie a altor ființe sau lucruri mișcătoare.

Cîntec din Ardeal:

Săracele fetele,
Mult își *bat p i c i o a r e l e*
Pe toate răzoarele
S-adună ceapă ciorească,
Fața să și-o rumenească...

(J.B., *Trans.*, 439)

I. Creangă, *Scrieri*, I, 246: „De n-ar fi și unul ca mine pe acolo, *d e g e a b a v ă m a i b a t e ț i p i c i o a r e l e* ducîndu-vă...”

Se *bat* = se *z b u c i u m ă* valurile unui rîu sau talazurile mării.

Între danțurile și jocurile poporane, unul se numește: *Cum se bate Duna rea* (Jipescu, Opincaru, p. 52).

Laurian-Massim: „A-și *bate* capul cu ceva sau cu cineva = a se frămînta, a asuda: mult m i - a m *bătut* capul să pricep ce spui; mult n e - a m *bătut* capul cu aceasta, fără s-o putem scoate la capăt. În același înțeles se zice, cînd e vorba de laboare intelectuală, și: a - ș i *bate* m i n t e a cu ceva. *A bate* capul cuiva = a sta de dinsul, a nu-i da pace, a-l supăra cu o cerere: mult am *bătut* capul bieteii muieri; muieroa imi *bate* capul de luni de zile ca s-o duc la bal...”

Din același sens de turburare se desfășoară:

- a) vinul sau băutura *bate* la cap;
- b) fumul sau cărbunii sau diferite mirosuri și gaze *bat* la cap.

Basmul *Petre Făt-Frumos* (Sbiera, *Povești*, p. 36): „El îi mai dă și ceialaltă ploscă cu rachiu să beie și dintr-această. Ea au luat-o și au băut și dintr-aceasta, ș-apoi i-au zis: -- Hei! aceasta-i altă băutură: *bate* mai tare la cap...”

Locuțiune proverbială despre om beat: „I-a *bătut* cărbunii la cap = a sufla în fundul oalei” (Pann, I, 111).

Laurian-Massim: „vinul beut ieri m-a *bătut* rău la cap; cărbuniine-au *bătut* la cap = a îmbăta, a ameți”.

Fiind însoțit de noțiunea de *n e n d e m î n ă* sau de *s t r i c ă c i u n e*, tot aci se clasifică *bat* în următoarele locuțiuni din Laurian-Massim: „a *s e bate* cu moartea = a fi în agonie; a *s e bate* în *p a r t e* = a *s e bate* și lupta așa că nici unul nu învinge pe celalt; boul *s e bate* la *c e a f ă* de jug = = jugul *bate* pe bou la ceafă; calul *s e bate* la *s p a t e* de șea = șeaua *bate* pe cal la spate; coastele calului *s e bat* de opritori = opritorile *bat* coastele calului; poamele *s e bat* de păreții carului = păreții carului *bat* poamele; absolut: calul *s e bate* = se cosește, se lovește cu piciorul de picior; scos din apă, peștele *s e bate* pe uscat pînă moare; toată noaptea m-am *bătut* în pat fără să pot închide ochii; paserile și alte animale înjunghiate *s e bat* mai multe minute pînă să moară; eizmele mă *bat* rău la picioare...”, locuțiuni din cari unele se pot întrebuița numai sub forma pronominală.

β) *bat* = *n e a s t î m p ă r*.

A *bate*, fie de aproape, fie de departe, exprimă o acțiune totdeauna frecventativă; de aci apoi aplicarea acestui cuvint la orice *m i ș c a r e r e p e ț i t ă* sau *f ă r ă a s t î m p ă r*.

O pasere *bate* din aripi.
Balada *Novac și Corbul*:

Un corb negru, corbișor,
Ce zbura încetișor
Și din aripi tot *bătea*
Și cu jale croncănea...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 145)

I. Văcărescu, p. 452:

Ai văzut p-o rămurea
Turturel cu turturea
Bot în bot se sărutînd
Și din pene des *bătînd*?

Locuțiunea proverbială: „se *bate* ca peștele pe uscat“ (Pann, II, 49) = ca o ființă pusă afară din elementul ei propriu, deși acest proverb, exprimînd nu numai neastîmpăr, dar mai vîrtos suferință, aparține mai mult sensului terțiar α.

Corbea, Psaltirea, circa 1700 (Mss. in Acad. Rom.), ps. VIII:

Paserile de ceri
Și peștii cei din mări,
Cari *cărarile bat*
A mărilor și străbat...

Laurian-Massim: „Am *bătut* toate *căile* și *cărarile* fără să pot afla ce căutam; cite *țeri* și *mări* a mai *bătut* și acest om! calul *bate cîmpii*, pădurile, bălțile; această vacă *bate laturile* = umblă rătăcită de altele; toată ziua *batem podurile*; *bat ușele* = umblu fără căpătîi din casă în casă; vinătorii *bat pădurile* sau cîmpii, cu oameni sau cu cini, ca să

scornească vinatul; de aci și absolut, fără obiect direct: cîinii mei *bat* de minune; în deșert douăzeci de oameni au *bătut* trei zile, că n-au putut prinde nici măcar un iepure; proverb: a *bate* cîm p i i = a vorbi altele de ce se cade; a *bate* p o d u r i l e = a umbla fără căpătii și fără lucruri, de unde ca substantiv compus: un *bate-poduri* = un pierde-vară, care nu se mai astimpără de pe drumuri..."

„E un *bate-l e l a* = c'est un freluquet" (Th. Codresen, *Dialoguri*, 1880, p. 234).

„A *bate* c r i ș m e l e = „hanter les tavernes, les mauvais lieux“.

Balada *Muiera c o s a ș u l u i*:

Merge bărbatul la coasă,
Muiera-i rămîne-acasă;
Bărbatul *bate* c o a s a,
Muiera *bate* c r i ș m a...

(*Tribuna* din Sibiu, 1885, p. 266)

unde „a *bate* c o a s a“ are un alt sens, despre care s-a vorbit mai sus la sensul fundamental 1.

Laurian-Massim: „ian vezi cum se *bate* limba șerpului în gura lui; a *bate* d i n b u z ă sau d i n b u z e = a-și face să tremure buza, și în sens metaforic a fi minios, a rămînea duios de ceva, a perde și duce dorul de ceva: dacă nu mănînci acum, mult ai să *bați* din buze de mîncare..."

I. Creangă, *Scrieri*, I, 46: „lișițele, nefiind chioare nici moarte, au zburat; toporul s-a cufundat, și Prepeleac a rămas *bătînd* i n b u z e..."

Poienar-Aaron-Hill: „Le chien f r é t i l l e de la queue = cînele *bate* d i n c o a d ă..."

Fie cu sensul terțiar α , fie cu sensul terțiar β , se zice în privința sexuală: p e ș t i i se *bat* = „sînt

în căldura de împuiare“ (L.M.), „leapădă sămînța sau icrele lor“ (Costinescu); „berbecii *bat* oile, caii *bat* iepele, taurii *bat* vacile“ (L.M.), deși în privința taurului expresiunea cea obicinuită este *g o n e ș t e*. Numai despre armăsar se zice totdeauna că *bate*.

Colindă muntenească:

Tot stave de jugani galbeni.

Stavele cine le *bate*?

Bate-le negrul nebun

Ce-i cu coama viforită

Și cu coada bici făcută...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 74)

4. *bat* = *ț i n t e s c*.

Sensul fundamental *bat* = *l o v e s c* de mai multe ori în șir de *d e p a r t e* are neapărat în vedere o țintă pînă la care lovirea trebui să ajungă de la distanță; de aci se naște sensul secundar de *ț i n t i r e*, de *n ă z u i r e*, fie materială, fie morală. Macedo-românește pînă astăzi „*bate-să*“ însemnează „caută“ sau „dorește“, „are în vedere să fie sau să facă ceva“ (Dr. Obedenaru, *Texte*, p. 60): Acest sens ne întîmpină uneori întocmai așa în vechile texte daco-române.

Moxa, 1620, p. 388: „Varda *bătia* să fie împărat și păziia deîn zi în zi...”

Ibid., p. 392: „Romanu de eluș să făcia a purta grija împăratului, iară d e n t r u a d ă n c u l i n i m i c i l u i e l u *băté* să fie împărat...”

În acest pasage: „*bătea* să fie împărat“ însemnează *ț i n t e a* sau *n ă z u i a* să ajungă la împărăție.

Cu un sens apropiat, tot la Moxa: „iară Mihail deca văzu că vine Leul cel cu năravu de fiară, se

duse de voe-și și lăsă scaunul celui ce-i *bată* mulți p i z m â...“ = cătră care se îndreptea ză invidia.

E nu mai puțin interesant pasagiul la mitropolitul Dosoftei, Synaxar, 1683, dec. 15, f. 221 a: „începu a-l lingări cu cuvinte măguliçoase, ispitind că va slăbi bărbăția Svîntului, ce de vriame că, *bătîndu* v ă z d u h u l ă p i l d e l o r ă, n-avu pre Svîntul înduplecat în cuvintele lui, pentr-aciaia învăță de-i tăiară capulă...“, unde „a *bate* văzduhul pildelor“, după cum rezultă din context, vrea să zică: „a t i n d e prin vorbe dulci să încurce sau să amețească“.

Lexicon Budan: „*bat* b u c u r i e de ceva = aliquid cum laetitia exspecto“.

Laurian-Massim: „a *bate* cu prepozițiunea c u = a fi plecat tare spre cineva sau ceva, a avea mare plăcere, a afecționa; de ex.: vulpile *bat* c u găinele; copilul *bate* c u tată-său; n-am văzut om care să *bată* așa de mult c u alunele și nucile; fetele *bat* mai mult c u mama, băieții c u tatăl; copilul nostru *bate* tare c u cartea; mai rar în acest înțeles *bat* se construiește c u d u p ă sau s p r e: *bate* d u p ă muieri = umblă după muieri...“

Deseîntec de dragoste:

Cum se *bate* toată lumea,
Toată omenimea,
Toate sufletele,
Toate vifele,
Toate pascirile,
Toate lighioile
După apă bună și curată,
Așa să se *bată*

Toți feciorii,
 Toți voinicii
 D u p ă dragostile mele,
 D u p ă frumusețile mele,
 D u p ă mîndrețele mele,
 D u p ă vorba mea...

(Marian, *Frăji*, p. 43)

Altul:

Cum se bat grecii
 D i p e ouă,
 Și berbecii
 D i p e sare,
 Și vițelii
 D i p e lapte,
 Și pruncii
 D i p e țîță,
 Așa să se bată flăcăii
 D i p e mine...

(*Ibid.*, 49)

Același sens de țin t i r e are *bat* construit cu *la* în următoarele exemple din Laurian-Massim: „cartea *bătea* *la* tine ieri, astăzi *bate* *la* mine; nu știu de ce humea *bate* așa *la* dînsul; limba cîntarului *bate* *la* o parte...”

De asemenea fără *la*, tot din Laurian-Massim: „acum înțeleg u n d e *bătea* vorba *la*”.

Lexicon Budan: „mă *bat* spre ceva = mă silesc, mă nevoiesc, năzuiesc”.

Tot sensul de țin t i r e au următoarele exemple din Laurian-Massim cu prepozițiunile *d u p ă*, *la* și *p r e*: „a se *bate* *d u p ă* plăcinte” = a le rîvni; „vă *băteți* *la* cîștig și fugiți de perdere;

muștele se *bat* la miere; toți se *bat* pre Domnie, pre ministere, pre funcțiuni; mulți se mai *bat* pre mina acestei frumoase și avute văduve; moștenitorii se *bat* pre rămasul mortului...”

Mitropolitul Dosoftei, Psaltirea, 1671 (ed. Bianu, p. 489):

Că Domnul pre cai nu se *bate*,
Nici pre vitiaji cu staturi nalte,
Ce Domnului acela om place
Ce-i plinaște porunca cu pace...

Tot acolo, p. 183, fără prepozițiune: „mulți se *bat* să surpe” = *năzuiesc*:

Sintă cu mulți strinși asupra-mi *să* mă dia de ripă,
Și să *bată* de la nălțime să mă surpe-n pripă...

Afară de exemplele de mai sus, tot aci aparține *bat* construit cu obiectul direct sau cu prepozițiuni în următoarele trei cazuri:

a) Laurian-Massim: „A *bate* o c h i u l = a face impresiune bună, de ex.: acest om nu-mi *bate* o c h i u l; acest cal îmi *bate* mai mult o c h i u l ca celalt; mie unuia lucrul nu-mi *bate* o c h i u l...”

b) „a *bate* l a...” = „exercer une attraction...”
Jipescu, Opincaru, p. 130: „unu vas e mai smântuit, una oală mai coaptă, o pirnaie mai arătoasă: unu *bate* l a ochi, altu l a pungă, altu l a cap...”

c) „a *bate* în...” în privința culorilor, franțuzește „tirer sur le...”

A. Pann, *Erotocrit*. II, 17:

Era îmbrăcat cu haine albastre-n roșu *bătînd*...

„A *bate* în verde = tirer sur le vert“ (Cihac).

„Fața frunzelor începea să *bată* în galben“ (L.M.).

5. *bat* = j o c.

O trăsură caracteristică a jocurilor poporane la români este că mai toate sînt *bătute*, adică jucătorii, și mai ales flăcăii, *bat* virtos și des cu picioarele în pămînt. De aci întrebuițarea lui *bat* în privința deosebitelor jocuri, ajungînd la o schimbare a sensului celui fundamental. Nu vorbim aci despre jocuri copilărești; „a *bate* mîncea, a *bate* p o p i c u l, a *bate* p o a r c a etc.“ (L.M.), căci în același sensul cel fundamental al cuvîntului se păstrează, *bătîndu-se* în realitate obiectele jocului cu mîna, cu băț sau cu altele.

Laurian-Massim: „a *bate* = a juca un joc, *bătînd* tare și iute în pămînt cu picioarele: a *bate* h o r a, a *bate* b r î u l etc., de unde *bătuta*, joc cu mișcare repede și animată“.

Nicolae Costin, *Letop.*, II, p. 124: „strîns-au mehterii și tabulhanagii a țării, și punea de *bătea* c h i n d i e în toate zilele în curte...“

Locuțiune proverbială; „a *bătut* țurca toată ziua și n-a făcut nici o treabă“ (N. Andriescu, Covurlui, com. Cuca).

„Un copil cînd nu vrea să asculte pe părinții săi, se zice: *bate* c i a m b u r u sau *bate* d r a g a i c a...“ (S. Velișcu, Iași, c. Bădeni).

În acest mod, „a *bate* j o c“ înseamnă literalmente „danser“. Pînă aci totul este limpede; dar se naște acum întrebarea: din sensul „danser“ cum oare a putut să se desfășoare acela de „se moquer, per-

sifler, ridiculiser“, pe care îl are la noi locuțiunea „bat joc“?

Pentru a răspunde în cunoștință de cauză, câtă să studiem mai întâi natura jocului poporan la români. Iată, bunăoară, cum descrie d. Th. Burada o horă (*Almanah muzical*, 1877, p. 57):

„Înlăuntrul cercului stau lăutarii țigani, avînd unul scribea, iar altul cobza; ei umblă neconținut pe lingă dăntuitori, înveselindu-i și spunînd din cînd în cînd versuri șegalnice pentru flăcăi și adeseori atingătoare pentru bărbații însurați. Așa, de pildă, lăutarul, trecînd pe lingă o copilă din cercul danțului, îi cîntă:

Zis-a badea c-a veni
Luna-n cer cînd s-a ivi...

Și apoi:

Pentru tine am tras toate,
Ș-apoi zici că nu se poate?
Am să mor, n-am să trăiesc
Pîn' ce-o să te dobîndesc...

Pe urmă, apropiîndu-se de badea în altă parte a cercului, îi arată mîndra cu ochiul și zice în treacăt:

Să te duci, voinice, duci
În livada cea de nuci,
Că te-așteaptă nu știu ce
Și-i găsi o florice...

Badea și cu fata se întîlnesc cu ochii: copila se roșește, pleacă capul în jos, uitîndu-se în pămînt, iar voinicul ridică capul și-și răsucește musteața;

lăutarul continuă mai departe, și alăturându-se de vreun bărbat îi cântă:

Sărmanul bărbatul prost,
 Bun odor la casă-a fost,
 Orice vede
 Nu mai crede...

Bărbatul se minie, dănuitorii rid cu hohote și se uită la femeia odorului lângă care s-a oprit lăutarul zicînd:

Henuța de la Piatră,
 Cu perecia relezată,
 Ce-ai fermecat lumea toată,
 Vin să te sărut o dată!..."

Așa se petrece cînd cântă lăutarul; adevărata însă bătaie de joc este atunci cînd flăcăii cei jucători încep a improviza ei înșii cîte o epigramă din eelee așa-numite „strigături” sau „chiuituri”, prin care iau peste picior pe unul din jucători, sau pe o fată, sau pe o nevastă cu bărbatul ei, sau pe cineva din cei ce asistă la joc.

Privind la un rival fără musteață, jucătorul îi chiuit:

Dragu-mi-i feciorul spîn,
 Că-i și tinăr și bătrîn!...

Văzînd o babă pe care are necaz că-l vorbise undeva de rău:

Ucigă-te crucea, drace!
 Ce nu dai babelor pace?
 Să mai facă rugăciuni,
 Să nu tot poarte minciuni!...

Zărind afară din horă pe un preut;

Fă-mă, Doamne, cum îți place,
Numai popă nu mă face:

Să mînc pîtă
Bombăită
Și colaci
De la săraci!...

Pentru a păcăli pe o fată;

Toată fata
Sare balta,
Numai știrba
Scoate limba,
Da' și oarba pipăia,
Drăguț, să saie și ea!...

sau;

La mîndruța jucăușă
E gunoiul după ușă;
La mîndruța-n joc bărbată
Curtea nu e măturată;
La mîndruța-n joc voinică
Spală oala tu, pisică!...

și ca să nu se supere fata:

Păseruică de pe culme,
Iartă-mă, mîndro, de glume,
Că nu-i om să nu glumească
Și să nu păcătuiască!...

Sînt mii de asemeni „strigături“ ironice sau sarcastice, prin cari jocul poporan la români se deosebește cu desăvîrșire de sentimentalismul cîntecelor analoage la italieni și la ceilalți neo-latini.

Iată de ce „a *bate j o c*“, la noi și numai la noi, este nu atita „danser“ pe cît „se moquer, persifler, ridiculiser“, singurul sens cu care această locuțiune s-a răspindit în graiul poporan și a dat apoi naștere cuvintelor *bat j o c*, *bat j o c u r ă*, *bat j o c u r e s c*.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Luc. XXIII, 35:

Și sta oamenii de pre-
via, *bătîndu-și g i o c ă*
de clă....

Et stabat populus spec-
tans, et deridebant
eum...

Ibid., Matth. XXVII, 31; Marc. XV, 10:

Și deca-ș *bătură g i o c ă*
de clă, dezbrăcără de pre-
clă veșmăntulă....

Et postquam illuse-
runt ei, exuerunt eum
chlamyde...

Coresi, Omiliar, 1580, quat. XXIX, p. 13: „frăm-
sêțe lumiei și grija bunătăției cu ceia ce înșală
pre noi draculă și-ș ă *bate j o c ă*...”

Mitropolitul Varlam, Omiliar, 1643, I, f. 71 a:
„și-lă vor da pri-însă limbiloră și-ș ă *vor bate*
g o c ă di-nsulă...”

Ibid., I, f. 363 a: „să vedemă pre alți oaspeți
la masă și să dziecm: dară această ce iaste? de carii
ne-am *r ă s ă* și ne-am *bătut g o c* și ne-au părut
că sântă fără de mente și nebuni...”

Miron Costin, *Letop.*, I, p. 338: „ce le este lor
[păgînilor] a *batere j o c u r i* pre creștini?...“

6. *bat* == *r ă s u n*.

Sînt unele instrumente muzicale, și tocmăi dintre
cele mai primitive, cari nu funcționează fără a fi
lovite; iar pentru ca ele să execute o bucată trebui
ca lovirea să fie de mai multe ori în șir, adecă să fie o

adevărată bătăie. Această bătăie se produce cu un bețișor la tobă, cu o pană de gîscă la cobză, mai ales însă cu degetele, ca la telincă, la fluier, la flaut, la trișcă, la caval, la cimpoi. Numai asemenea instrumente *bat*, pe cînd cele fără bătăie *zic*, o deosebire pe care o observă foarte bine deja mitropolitul Dosoftei, Psaltirea, 1671 (ed. Bianu, p. 273):

Bateți tîmpăna și dziceți în lăute...

De asemenea la Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 252: „*zicea surlele și trîmbițele și batea dobele...*“

Axinte Uricarul, *Letop.*, II, p. 166: „mergea Chihaclele Pașilor, și pre urmă mergea *mehterhanelele bătînd...*“, adică „muzica militară“.

Gheorgachi, *Letop.*, III, p. 327: „În cîte zile au fost zăbava Pașii aici, *mehterhana* o a Domnului, după obiceiul ce este de *bate* în toate zilele *nubet...*“, adică iarăși muzica militară.

Proverb:

Bate toba în Moldova

Și s-aude la Craiova...

un proverb care descrie de minune răsunetul diferitelor invaziuni [...].

Basmul *Fata săracului* (Ispirescu, *Legende*, p. 75): „Dară *bate toba la urechea surdului*. Adecă, de! Ce să zici? Ar fi fost și ei, poate, mai îngăduitori și mai cu răbdare, dar burta le da ghies și-i făcea de multe ori să fie nențelegători...”

Cîntec din Ardeal;

Auzi, mîndră, d o b a *bate*...

Mai rămii cu sănătate!...

(J.B., *Trans.*, 298)

Altul:

Cînd mă pui să odihnesc,

D o b a-mi *bate* să pornesc,

D o b a-mi *bate* de pornit,

Nu cată că-s ostenit!...

(*Ibid.*, 302)

La macedo-români se zice de asemenea: „a *bate* fluierul sau fluiera = a sufla în fluier, a cînta cu fluierul“ (I.M.), din cauza bătăii cu degetele pe gaurele fluierului.

Tot atît de neapărată este bătaia, în sensul cel obicinuit al cuvîntului, la c l o p o t, pe care-l *bate* limba, și la t o a c ă, pe care o *bate* ciocanul.

Colindă din Dobrogea:

Bre, dascăle Constantine,

De locat vremea ne vine;

Ieși afară,

Sui pe scară

La dalba clopotnicioară,

De trei ori tu *bate-n* t o a c ă

Să s-audă-n valea seacă,

Nouă ori tu *bate-n* c l o p o t

S-audă norodul tot...

(Burada, *Călăt.*, 47)

A. Odobescu, *Scrieri*, t. I, p. 105: „C l o p o t e l e bisericeii domnești din tirgulețul Bucureștilor băteau cu g l a s jalnic și treptat...”

Delavranca, *Paraziții*, p. 301: „răspunsei e-un glas ce-mi tremura, ca și cum cineva ar fi *bătut* *toaca* pe beregata mea...”

De la *clopot* și de la *toacă* se trece d-a dreptul la *glasul* pe care-l scoate un ceasornic cînd *bate* *ceasul*.

I. Văcărescu, p. 527:

Ce auziri dodată!

Ce tainic *glas* ascult!

Simt *ceasul* c-o să *bată*

Ce-l așteptam de mult...

Doină din Ardeal:

Cînd *bătea* *ceasul* la unu,

Eram gata ca păunul;

Cînd *bătea* *ceasul* la doi,

Eram cu mîndr-amîndoi;

Cînd *bătea* ceasul la trii,

Ne jucăm ca doi copii...

(J.B., *Trans.*, 299)

Alta:

Cînd va *bate* *miez-de-noapte*,

Treacă-te sudori de moarte...

(*Ibid.*, 259)

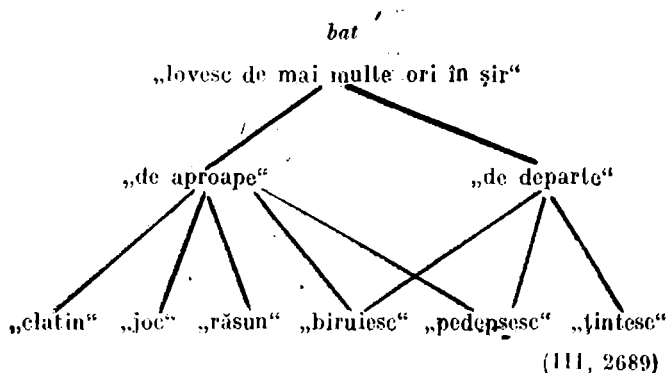
Astfel *bat* căpătă treptat sensul secundar de *răsun*, în care noțiunea cea fundamentală de bătaie materială dispare de tot, în: „cinele *bate*”, sinonim cu „cinele *latră*”. Și despre vulpe se zice tot că *bate*.

Figurat, e foarte energică expresiunea „a *bate* cu *gîlceavă urechile*” în Pravila lui Matei Basaraba, 1652, p. 483: „nu cumva să meargă

la împăratul său sau la domnă să *bată* cu gîlă vî
u r e c h i l e lui..." = „cu plîngeră, cu judecăți“.

În acest mod, din sensul cel fundamental al lui *bat*: „lovesc de mai multe ori în șir“ se dezvoltă dinții cele două aspecturi: „lovesc de aproape“ și „lovesc de departe“; apoi din ambele aspecturi deopotrivă se desfășoară sensurile secundare „bîruiesc“ și „pedepsesc“; în fine, din aspectul „lovesc de aproape“ se nasc sensurile secundare „clatin“, „joc“ și „răsun“, iar din aspectul „lovesc de departe“ sensul secundar „țintesc“, fără a ne opri aci asupra unor sensuri terțiare, arătate sub cele secundare.

Biografia cea semasiologică a cuvîntului se rezumă astfel în următorul tabel:

BĂDIȘOR (plur. *bădișori*), s.m.; t. famil. diminutif qu'on emploie: 1. quand une jeune paysanne parle à son amant ou de son amant; 2. quand on veut aduler un individu plus fort; 3. ironiquement,

quand on parle à quelqu'un qui nous importune.* *Bădișor* este un diminutiv din *b a d e* mai desmierdător decît *bădișă*, care la rîndul său e mai desmierdător decît *bădică*. Tocmai de aceea, fiind culmea expresiunii de desmierdare, *bădișor* se întrebuițează aproape exclusiv în raporturile fetei cătră iubitul ei; iar cînd vorbește doi bărbați, el capătă o nuanță de exagerațiune ironică. Așa, de exemplu, una și aceeași locuțiune: „lasă-mă, *bădișorule!*” exprimă iubire din gura unei fete, dar ceva desprețuitor din partea unui bărbat.

Doină din Ardeal:

Bădișor,
Depărțișor,
 Nu-mi trimite-atîta dor
 Pe păriu și pe isvor...

(Bibicescu, *Poes. pop.*, 37)

Cîntec din Bucovina:

Bădișor cu părul creț
 Și cu ochișorii verzi,
 Eu tare m-aș mărita,
 Dar nu pot de dumneata....

(Marian, *Poes. pop.*, II, 150)

Ca o gradațiune de desmierdare după *b a d e*:
 Doină din Ardeal:

Ară badea cu plugul
 Alături cu drumul;

* ...termen familiar, diminutiv, întrebuițat: 1. cînd o tină răncă se adresează celui drag sau vorbește despre el; 2. cînd vrem să-l dezmiardăm pe unul mai tare; 3. ironic, adresîndu-ne unuia care nu ne e pe plac. (fr.) (n. ed.).

Merge mîndra cu prînzul.
 — Hai, mîndră, să odihnim
 Și mai tîrziu să prînzim.
 — B a d e, *bădișorul* meu,
 N-am venit să odihnesc,
 C-am venit să-ți povestesc...

(*Tribuna*, 1885, p. 182)

Alta:

B a d e, *bădișorul* meu,
 De-am călcat cuvîntul tău,
 Să mă bată Dumnezeu !
 De-oi fi călcat vorba ta,
 Să mă bată Precista !....

(Bibicescu, *Poes. pop.*, 65)

Alta:

B a c u, b a d e, *bădișor*,
 Nu mă prind de al tău dor,
 Că-i cu totul înfocat
 Și mă arde-nflăcărat...

(*Ibid.*, 28)

unde însă cele trei versuri din urmă sînt mai curînd
 oărturărești decît poporane.

Ca gradațiune după b ă d i ț ă:
 Cîntec din Bucovina:

Măi b ă d i ț ă, *bădișor*,
 Nu trimite-atîta dor
 Pe păriu și pe isvor...

(Marian, *Poes. pop.*, II, 151)

Ca un termen de linguşire sau îmbunare:

Snoava *Țiganul sfînt* din Bucovina (Sbiera,
Povești, p. 283): „Întîlnind pe un om de aceștia,

l-au întrebat țiganul, zicînd: — *Bădișorul!* mă rog, ian să-mi spui și mie, ce casă este aceea...”

În balada *Savelcuța*, variantă ardelenască pentru *Inelul și Năframa* din colecțiunea lui Alexandri:

Frunză verde de bujor,
Fost-a fost un *bădișor*:
El de tînăr s-a-nsurat,
Mindră fată și-a luat...

(*Familia* din Pesta, 1886, p. 320)

acolo unde la Alexandri:

Fost-a fost un *c r ă i ș o r*...

Aci *bădișor* pare a indica că acea variantă se datorează unei fete, și chiar balada întregă, foarte duioasă și lipsită totodată de orice element eroic, pare a fi o operă femeiască. Prin aceasta nu se exclude posibilitatea ca subiectul acestei balade să existe și-n alte limbi, căci este vorba numai de redacțiunea cea românească.

(IH, 2859)

!

BĂDIȚĂ (sans pluriel), s.m.; t. famil. diminutif qu'on emploie: a) quand on parle à son frère aîné ou de son frère aîné, frère ou cousin plus âgé; b) quand une jeune paysanne parle à son amant ou de son amant.* Deminutiv din *b a d e*, mai desmierdător decît *b ă d i c ă* și mai puțin decît *b ă d i ș o r*, *bădiță* este mijlociu între amîndouă,

* ...termen familiar, diminutiv, întrebuintat: a) cînd ne adresăm unui frate mai mare sau cînd vorbim despre el, despre frate în general sau despre un văr; b) cînd o tînără țărăncă vorbește celui drag sau despre acesta (fr.) (*n. ed.*).

de unde rezultă că se întrebuințează cînd în locul unuia, cînd în locul celuilalt.

Între frați:

I. Creangă, *Povești*, I, 44: „Și ajungînd în sat, se duse drept la frate-său, ca să-i ducă bucurie.

— Bine v-am găsit, *bădiță*!

— Bine ai venit, frațe Dănilă! Da' mult ai zăbovit în tîrg!

— Apoi dă, *bădiță*; m-am pornit cu graba și m-am întîlnit cu zăbava...”

Pe cînd *bădișor* nu se zice între bărbați decît numai doară ca termen ironic, *bădiță* se întrebuințează în semn de familiaritate sau de afecțiune chiar cînd nu există la mijloc nici o înrudire, apropiindu-se prin aceasta de *bădică*.

Balada *Balaurul*:

Cel balaur din păcate
Înghițise giurățate
Trup cu arme ferecate,
Trupușor de voinicel
Ce striga mereu din el:
— Sai, *bădiță* ortomane,
Că m-ajunge la ciolane!
Sai, *bădiță*, de mă scoate
Că m-apuc fiori de moarte...

Bădiță exprimînd o nuanță mai rece decît *bădișor*, o fată sau o femeie poate să-l întrebuințeze chiar atunci cînd nu iubește de loc pe un bărbat.

Balada *Năluca*:

— Copiliță, stăi să beu,
Răcorile-ar Dumnezeu!
— Ba, *bădiță*, ba nu vreu,

Că mă tem de dragul meu:
El mi-a zis să mă feresc
De străini ce-i întâlnesc...

Aci *bădiță* este într-un fel de antagonism cu **dragul**.

Cîntec moldovenesc:

— Frunzuleană lozioară,
Ce-ai în gură, Mărioară?
— Trandafir și tălioară.
— Dă-mi și mie, Mărioară,
Ca să mă scol de la boală.
— Ba, *bădiță*, nu ți-oi da
Așa cum crezi dumneata,
C-astă vară n-au plouat
Ș-am plătit de le-au udat
Cu bani de pe sărutat...

(Sevastos, *Cînt. mold.*, 56)

Cîntec din Bucovina:

Pîn'ce-i fata mititică,
Bate-o, mamă, și-i dă frică,
Că după ce crește mare,
Zvirle furca pe cărare
Și tot strigă-n gușa mare:
Vină, *bădiță*, mai tare...

(Marian, *Poes. pop.*, II, 211)

În balada *Păunașul codrilor* fata zice *bădiță* ca sinonim cu **f r a t e** tocmai cînd își arată răceala față cu iubitul ei:

— Mîndro, mîndrulița mea,
Vin' de-mi strînge briul meu,
Apăra-te-ar Dumnezeu,

Că-mi slăbesc puterile,
 Mi se duc averile!
 — Ba nu, nu, *bădiță* frate,
 Că vi-i lupta pe dreptate...

În următoarele texturi se poate urmări șovăirea
 sensului lui *bădiță* între *bădică* și între *bă-*
dișor.

Doină din Ardeal:

Arde focu-n paie ude,
 Strig la mîndra, nu m-aude.
 — Ba te-aud, *bădiță*, bine,
 Dar nu pot ieși la tine
 Că-s dușmanii lîngă mine.
 Vin, *bădiță*, mîne seară
 Că-s dușmanii duși în țară;
 Vino pe la miez de noapte
 Cînd dușmanii dorm pe moarte.
 Vin, *bădiță*, pe din dos
 Că e poarta de rogoz:
 Cînd pui mîna, pică jos.
 Vin, *bădiță*, prin grădină
 Că ți-am pus o rogojină...

(Bibicescu, *Poes. pop.*, 67)

Satira poporană din Bucovina *Jurămîntul dră-*
gușului:

— Hai, hai, hai, *bădiță*, bine,
 Tu mai ai pe oarecine!
 — Ba ou, mîndră, m-oi jura,
 De mai am pe cineva
 Să mor, dragă, înecat
 În vin fierț și pipărat...

(S.F. Marian, *Satire*, 32)

Doină din Banat:

Măi *bădiță*, nu-ntreba:
Ce-i mai rău ca frigura?
Frigura te mai trezește,
Dar dorul te prăpădește...

(Hodoș, *Poes. pop.*, 36)

Doină din Ardeal:

Și gîndesc atunci în mine,
Doamne, cum ar fi de bine
Să-ți fiu fluier, măi *bădiță*:
Să mă pui l-a ta guriță...

(Bibicescu, *Poes. pop.*, 33)

Doină din Bucovina:

Frunză verde peliniță,
Merg la apă c-o cofiță,
Mă-ntîlnesc cu-al meu *bădiță*:
Văd, *bădiță*, eu pré bine
C-ai bé apă de la mine...

(Marian, *Poes. pop.*, II, 156)

Doină din Ardeal:

Vin, *bădiță*, cînd gîndesc,
N-aștepta să te doresc...

(Bibicescu, *Poes. pop.*, 38)

Cîntec din Bucovina:

Măi *bădiță*, păr sucit,
Șezi la noi dac-ai venit...

(Marian, *Poes. pop.*, II, 131)

Ca termen ironic despre amant, în satira poporană din Bucovina *Cumetrița*:

Și bădiță,
Cu lelița,
Se duse la cumetrița...

(Marian, *Satire*, 66)

Bădiță fiind un termen mai mult de afecțiune decât de amor, un frate poate să zică *bădiță* surorii sale, întocmai după cum un tată sau o mamă desmiardă pe copil zicându-i „taică“, „mamă“ — un obicei foarte caracteristic în graiul țărănesc.

Rădulescu-Niger, *Rustice*, III, 99:

„— Iar ție, Dokio *bădiță*, grăi fetei [frate-său Corbea], o să-ți aduc o vulpe cum nu s-o mai văzut.

— Bearcă mătiucă, rise Dokia.

— Ba cu coada de-un stinjen...”

și mai jos:

„— Iaca! Da' ce ai, Dokio *bădiță*, că parcă nu mijeste a ziuă în ochisorii tăi?... Ori ai visat apă-n iastă noapte?

— Apoi c-ai gicit... Apă și nuntă, că parcă se făcea nunta că trece pe-o apă adîncă și mare, grăi Dokia cu grijă...

— Ia lasă, Dokio *bădiță*; asta-i semn c-o să facem nuntă mare, și ție la nuntă o să-ți dau să bei apă în loc de vin...”

După cum b ă d i c ă se scurtează în b ă d i c, tot așa *bădiță* are o formă mai scurtă *bădiț*.

Cîntec moldovenesc:

Bădiță de pe isvor,
Nu-mi trimite-atîta dor,
Că-s copilă tinerè:

Dorul tău nu-l pot ține.
 Mai bine, *bădițul* meu,
 Răsădește-l dorul tău,
 Răsădește-l prin livezi,
 Să se facă mere verzi...

(Sevastos, *Cînt. mold.*, 177)

Doină din Banat:

Vai b a d e, *bădițul* meu,
 Ascultă ce-ți spun și eu:
 Decît să te văd sub steag,
 Mai bine în pat beteag...

(Hodoș, *Poes. pop.*, 215)

Doină din Ardeal:

Bădișor ca badiul meu
 Nu-i cît ține Dumnezeu,
 Făr' mai este-un iad a-munte
 Ca *bădițul* meu de frunte;
 Dar nici bradul
 Nu-i ca badiul,
 Că bradul mi-i clencuros,
 Nu-i ca badiul de frumos...

(R. Simu, *Trans.*, c. Orlat)

La vocativ: *bădițule* din *bădiț*, ca bădicule
 din bădic, iar din *bădiță* — *bădițo*.

Doina muntenească cu refrenul „*Bădițo, bădițo!*”:

Frunză verde lemn plouat,
 Of, *bădițo, bădițo!*
 S-a dus neica, m-a lăsat,
 Of, *bădițo, bădițo!*

(Vulpian, *Texte*, p. 25)

Din *bădiță* se formează un al doilea deminutiv
 mai dosmierdător b a d i ț e l.

Doină din Ardeal:

Măi *bădiță*, *bădițele*,
 Mi-ai furat mințile mele,
 Și cu dorul m-ai lăsat
 Tot în jale și bănat...

(*Familia din Pesta*, 1886, p. 263)

Cel mai vechi deminutiv din *bade* nu este nici *bădișor*, nici *bădiță*, ci *bădică*, pe care de la noi l-au moștenit huțulii. La huțuli: *bădika*, deminutiv *bădičkó* (БѢДИКА, БѢДИЧКО), cu strămutarea accentului pe prima silabă, înseamnă „frère aîné, homme âgé, maître de la maison“ (Zelechowski, *Ruth. Wtb.*, I, 9). La ceilalți ruteni cuvântul nu se află. Noi am spus că huțulii au moștenit de la români, căci cercetările profesorului Kalužniacki (ap. Miklosich, *Wander. d. Rumunen*, p. 49) au dovedit că ei nu sînt altceva decît români rutenizați și, prin urmare, tot ce a rămas românesc în graiul lor se urcă sus în veacul de mijloc. În epoca despărțirii lor de restul românilor, poate să fi existat deminutivii *bădiță* și *bădișor*, dar înrădăcinat și răspîdit era numai *bădică* cu sensul cel fundamental de „patron“.

(III, 2861)

¹BĂLTAG s. BĂLTĂC (plur. *băltage*, *băltuce*), s.n.; hache d'armes, halberde, hachette. Laurian-Massim: „*băltac* și *băltag*, armă în formă de secure cu două ascuțisuri, bipennis“. Costinescu: „*Baltag*, toporel cu coadă lungă, astăzi se poartă de unii călători la oblineul șelei“.

În popor se rostește mai adesea cu ambii *a* clari: *baltac*, *baltag*, prin asimilațiunea celui netonic cu cel tonic.

„Armele ciobănești sînt: băț sau bîță, cață și *baltac*“ (N. Coman, Buzău, c. Macsenu).

„*Băltag* este un fel de toporaș pus în capul unui băț de corn“ (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bisca; G. Bottez, Iași, c. Șipotele).

Băltagul la români era arma favorită de care haiducul nici chiar la culcare nu se desparte.

Balada Vilcan:

Vilcînaș ședea întins
Și cu greu de somn cuprins,
Cu *baltacul* la călești,
Cu hangerul căpătii,
Cu mustața respirată
Și cu barba destramată...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 553)

La iarnă, ieșind din codru și așezîndu-se în sat, haiducul scoate și pune la o parte securea *băltagului*, lăsîndu-l numai coadă; apoi la primăvară:

Doina haiducului:

Dat-a frunza fagului,
Pus-am cruce satului
Și coadă *baltacului*,
Că am gîndul dracului
Asupra bogatului...

(*Ibid.*, 289)

Mai întîi, securea *băltagului* trebui bine ascuțită.

Balada *Badea*:

Legătură mi-a făcut
Băltagul să i-l ascut...

(Țara nouă, 1885, p. 521)

*Băltag*ele sînt nu numai cu toporaș, dar încă
 ținute sau ferecate.

Doină voinicească din Bucovina:

Și-s voinici înarmați bine,
 Nu le pasă, zău! de nime,
 Căci au arme oțelite
 Și *băltag* ținute...

(Marian, *Bucov.*, II, 163)

Balada *Dobrișan*:

Cu giubele narănzate,
 Cu *baltage* ferecate
 Tot cu petre nestimate...

(Vulpian, *Texturi*, p. 43)

Călare, haiducul își acață *băltagul* la obîncul
 șelei.

Doină voinicească:

Bistrișo, apă de munte,
 Bistrișo, șiroi de frunte,
 Ce te făcuși Dunăre
 Și te umflași tulbure?
 De nu pot trece prin tine
 Cu *baltag* la ciochine...

(Alex., *Poes. pop.*, 2, 255)

Pedestru, haiducul se razemă în *băltag* ca popa în cîrjă.

Balada *Codreanul*:

În *baltag* se rezema,
Colea-n vale se lăsa,
Colea-n vale la strîmtoare
Unde trec mocani cu sare...

și mai jos:

Unde vedeam săracul,
Îmi ascundeam *baltagul*
Și-i dam bani de cheltuială
Și haine de primineală;
Iar unde zăream grecul,
Mult îmi ardea sufletul
Pîn' ce-i retezam capul...

Observăm aci o curiozitate. În versul precedent d. Damé (*Dicț.*, I, 116) a citit:

Unde vedeam săracul,
Îmi ascundeam b ă l t u g u l...

ș-apoi fasonază cuvîntul imaginar b ă l t u g, căruia-i dă sensul de „bâton“.

În mina haiducului, *băltagul* este o armă teribilă.

Balada *Năluca*:

— Ba, bădiță, ba, nu vreu,
Că mă tem de dragul meu...
— Nu te teme, fata mea,
Că el de s-a supăra,
Cu *baltagul* l-oi lovi,
Cu pămînt l-oi învăli...

Cîntecul bucovinean *Păscarul*:

Eu frumos îi mulțemii,
 Dar apoi mă repezii,
 Pusei stînga pe dîrlog
 Și-i ținui fugariu-n loc,
 Pusei dreapta pe *băltăg*
 Și-l pupai pe după cap:
 El striga,
 Se văieta...

(Marian, *Bucov.*, II, 59)Balada *Vidra*:

Las' să vie că nu-mi pasă,
 Eu că l-oi pofti la masă,
 Și de-a mai vré altă hrană,
 L-oi da trei *baltagi* pomană...

Balada *Stanciu*:

De ce să mă dau legat?
 Muiere-s cu cîrpă-n cap?
 Ori Jiean cu comanac?
 Știu poterii ce-am să-i fac:
 Am pus mîna pe *baltăg*
 Și m-am virtit rotiliță
 Ș-am scăpat de-o poterilă...

(Sevastos, *Cînt. moldov.*, 299)Hora *Marițica din Ploiești*:

— Albă ești, frumoasă ești,
 Cu bărbatul cum trăiești?
 — Trăiesc bine ca cu dracul,
 Că ș-aseară mi-a spart capul,
 Mi-a spart capul cu *baltacul*...

(G.D.T., *Poes. pop.*, 316)

Despre o groaznică lovitură de *băltag* la o petrecere între voinici vorbește crisovul de la Alexandru-vodă Radu din 1624 (Cond. Mss. a episc. Buzău, t. II, f. 460, în Arh. Stat. din Buc.): „această mai sus zisă vie fost-au de baștină a lui Coavăr tatăl Vladului, apoi Vladul au fost băut la o masă cu Șărbé fratele Radului, deci au fost lovit pe Șărbé cu un *baltag* peste o mână și i s-au uscat mâna; apoi Șărbé au venit înaintea părintelui domnii-mele Io Radul voevod în rândul dintăi, împreună cu Coavăr tatăl Vladului, de au dat gloabă domnească 2000 de aspri gata...”

La curtea domnească din Moldova, *băltagul* era într-o vreme semnul caracteristic al Agăi, înlocuit apoi prin *topuz*.

Gheorgachi Logofăt, *Letop.*, III, p. 292: „până la Grigorie-vodă în domnia a doua, Aga purta *baltag* și cinstea i se păzia la această rânduială; iar atunci Grigorie-vodă cu testament, care s-au cetit în Spătărie rânduiala Agăi, au suit Agiea după vel-Comis, dîndu-i Domnul cu mîna lui semn să poarte *topuz*, adică *buzdugan*, și de atunci s-au numit și vel-Agă...”

Slujitorii palatului domnesc aveau și ei *băltage*.

Ion Neculce, *Letop.*, II, p. 332: „iară Dimitru Saraciul sluga lui Dimitrașco-Vodă au năvălit degrabă supt scara despre Doamna, unde era închis Iordachi Rusăt Vornicul cel bătrîn, și au lovit lăcata cu *baltagul* de o au stricat-o și au scos pre Vornicul Iordachi afară...”

Negreșit, al nostru *băltac* sau *băltag* este turcul *băltà*, *baltak* „hache, cognée, hallebarde“ (Cihac, II, 546), de unde însă nu rezultă că românii l-au luat neapărat de la osmanlii; este mai probabil împrumutul din vreun dialect turc medieval, bunăoară de la cumani sau de la pecenegi. Vorbim despre împrumutul cel lexic, căci însăși arma, fiind una din cele mai primitive, trebuia să fi fost cunoscută mai dinainte românilor sub un alt nume.

(III, 3062)

CUPRINS

- ¹*A p ù c* (*apucat, apucare*), vb.: 5
- ²*A p ù s* (pl. *apusuri* și *apuse*), s.n.: 45
- ¹*A r* (*arat, arare*), vb.: 49
- ¹*A r à m ă* (plur. *arămi* și *arămuri*), s.f.: 52
- ²*Ă r b u r e* (plur. *Arburești*), n.pr.m.: 59
- A r c ù ș* (plur. *arcușe* s. *arcușuri*), s.n.: 62
- A r d e l e n e a s c a* (adj. f. art.) s. *Ardeleanul* (s.m. art.) s. *A r d e l e a n a* (s.f.art.) s. *A r d e l e n e ș t e* (adv.): 64
- ¹*A r g e à* (plur. *argele*), s.f.: 69
- Ă r g e ș*, n. pr. loc. m.: 79
- A r g î n t* (pl. *arginți* și *arginturi*), s.m., n.: 99
- ¹*A r î c i u* (plur. *arici*), s.m.: 107
- Aripa-cîmpului*, n. pr. m.: 114
- Armînden*, s.m.: 115
- A r ù n c* (*aruncat, aruncare*), vb. : 117
- A s c ù n s e l e* (*de - a*), s. indécl.: 130
- A ș à*, adv.: 134
- A ș e z ă m î n t* (plur. *așezăminturi* și *așezăminte*) s.n.: 155
- A ț ă* (plur. *ațe*), s.f.: 159
- A ț î ț* (*ațițat, ațițare*), vb.: 166
- A ù d* s. *A ù z* (*auzit, auzire*), vb.: 170
- Ă u r*, s.n.: 183

- ¹*B a*, adv., conj.: 189
B a b à N o c à c, n. pr. m.: 200
B à b e l e, s.f.plur. artic. 207
B a c ă u, n. pr. m. loc.: 212
¹*B a c i u* (pl. *baci*), s.m.: 217
B à d e, s.m.: 222
B à i e r, s. *B à i e r ă* (plur. *baiere*, *baieri*, *băieri*), s.n., f.: 232
¹*B a l ș* s. *Bălșe* s. *Bălș a* (pl. *Balși* și *Bălșești*), n. pr. pers. m.: 240
¹*B a n* (pl. *Bani*), s.m.: 245
B a r b a-C o t (*Statu-Palmă*), s.m.: 258
B à r z ă (pl. *barze* și *berze*), s.f.: 267
B a s a r à b ă, articulat *Basaràba* (plur. *Băsărăbești*, modern *Basarabi*), n. pr. pers. m.: 275
B a s m, uneori *bâsmu* (plur. *basme* și *basmuri*), s.n.: 337
B a t (*bătut*, *batere*), vb.: 397
B ă d i ș ă r (plur. *bădișori*), s.m.: 447
B ă d i ț ă, s.m.: 450
¹*B ă t t à g* s. *Băltăc* (plur. *băltăce*, *băltăce*), s.n.: 457

**Citiți cărțile apărute în colecția
„BIBLIOTECA PENTRU TOȚI”
(trimestrul I 1970)**

- 543—544 M. Sadoveanu — *Anii de ucenicie * Amintiri literare*, 2 vol.
- 545—546 M. Proust — *În căutarea timpului pierdut*, vol. VII—VIII: *Sodoma și Gomora*
- 547 N. Hawthorne — *Casa cu șapte frontoane*, roman (apărut 1969)
- 548 E. Waugh — *Un pumn de țărină * Preaiubită*, romane
- 549 G. Călinescu — *Cartea nunții*, roman
- 550 Ionel Teodoreanu — *Turnul Milenei*, roman
- 551 Montesquieu — *Scrisori persane* Caiete*
- 552 E. Kästner — *Fabian*, roman* *Școala dictatorilor*, comedie
- 553 Mary Webb — *Neprețuita otrăvă*, roman
- 554—555 B.P. Hasdeu — *Pagini alese din „Etymologicum Magnum Romaniae”*, 2 vol. (cultură generală)
- 556—558 * * * — *Poezia română clasică (De la Dosoftei la Octavian Goga)*, 3 vol.
- 559 Plaut — *Comedia măgarilor*, teatru

Reeditări ale vechilor numere

418 I. Minulescu — *Romane pentru mai tirziu*

1 M. Eminescu — *Poezii*

280—281 Oct. Goga — *Poezii*, 2 vol. (I. *Ne cheamă pământul*; II. *Cinstece fără țară*)

Reamintim cititorilor că volumul purtând nr. 550 cuprinde un catalog complet al colecției noastre.

Redactor : ION NISTOR
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

Apărut 1970. Hirtie zlar de 50 g/m². Format
700×920.32. Coli ed. 19,41. Coli tipar 14,75. A.
nr. 5332 1969. C.Z. pentru bibliotecile mari și
mici 859—96.

Tiparul executat sub comanda nr.
90 571 la Combinatul Poligrafic „Casa
Științei”, Piața Științei nr. 1, Bucu-
rești — Republica Socialistă România

hasdeu

În anul 1969 au apărut în «Biblioteca pentru toți» 94 de volume (= numere, inclusiv reeditările) cu un tiraj total de:

8.963.000 de exemplare
ceea ce înseamnă că tirajul mediu al colecției în anul amintit a fost de: *

95.351 de exemplare per volum.

Așadar, tirajul total al noii serii a «Bibliotecii pentru toți», în zece ani de apariție (1960—1969) se ridică la impresionanta cifră de:

42.761.000 de exemplare, cifră grăitoare pentru marea popularitate de care se bucură cea mai veche colecție românească de beletristică (înființată în martie 1895).

În cei 75 de ani de apariție practic neîntreruptă «Biblioteca pentru toți» a difuzat în largi mase de cititori aproape:

80.000.000 de exemplare, aducându-și o contribuție esențială în opera de răspândire a culturii în România de ieri și de azi.

Vol. I și II lei 10

editura minerva